

Uredniki:

Matjaž Gams
Odsek za inteligentne sisteme
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Janez Malačič
Ekonomski fakulteta
Univerza v Ljubljani

Založnik: Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
Tisk: Birografika BORI d.o.o.
Priprava zbornika: Mitja Lasič
Oblikovanje naslovnice: dr. Damjan Demšar
Tiskano iz predloga avtorjev
Naklada: 50

Ljubljana, oktober 2008

Konferenco IS 2008 sofinancirata
Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo
Institut »Jožef Stefan«

Informacijska družba
ISSN 1581-9973

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314(497.4)(082)

MEDNARODNA multikonferenca Informacijska družba (11 ; 2008 ;
Ljubljana)

Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja : zbornik 11.
mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2008, 13.-14.
oktober 2008 : zvezek B = Slovenian demographic challenges in the
21st century : proceedings of the 11th International
Multiconference Information Society - IS 2008, October 13th-14th,
2008, Ljubljana, Slovenia : volume B / uredila, edited by Janez
Malačič, Matjaž Gams. - Ljubljana : Institut "Jožef Stefan", 2008.
- (Informacijska družba, ISSN 1581-9973)

ISBN 978-961-264-004-0

1. Vzp. stv. nasl. 2. Informacijska družba 3. Information society
4. Malačič, Janez
241518592

Zbornik 11. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2008
Zvezek B

Proceedings of the 11th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2008
Volume B

Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja
Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

13.–14. oktober 2008 / October 13th–14th, 2008
Ljubljana, Slovenia

PREDGOVOR MULTIKONFERENCI INFORMACIJSKA DRUŽBA 2008

V svojem enajstem letu ostaja multikonferenca Informacijska družba (<http://is.ijs.si>) ena vodilnih srednjeevropskih konferenc, ki združuje znanstvenike z različnih raziskovalnih področij, povezanih z informacijsko družbo. V letu 2008 smo v multikonferenco povezali osem neodvisnih konferenc. Informacijska družba postaja vedno bolj zapleten socialni, ekonomski in tehnološki sistem, ki je pritegnil pozornost vrste specializiranih konferenc v Sloveniji in Evropi. Naša multikonferenca izstopa po širini in obsegu tem, ki jih obravnava.

Rdeča nit multikonference ostaja sinergija interdisciplinarnih pristopov, ki obravnavajo različne vidike informacijske družbe ter poglobljajo razumevanje informacijskih in komunikacijskih storitev v najširšem pomenu besede. Na multikonferenci predstavljamo, analiziramo in preverjamo nova odkritja in pripravljamo teren za njihovo praktično uporabo, saj je njen osnovni namen promocija raziskovalnih dosežkov in spodbujanje njihovega prenosa v prakso na različnih področjih informacijske družbe tako v Sloveniji kot tujini.

Na multikonferenci bo na vzporednih konferencah predstavljenih 300 referatov, vključevala pa bo tudi okrogle mize in razprave. Referati so objavljeni v zbornikih multikonference, izbrani prispevki pa bodo izšli tudi v posebnih številkah dveh znanstvenih revij, od katerih je ena Informatica, ki se ponaša z 31-letno tradicijo odlične znanstvene revije.

Multikonferenco Informacijska družba 2008 sestavljajo naslednje samostojne konference:

- BIOMA 2008 – Optimizacijske metode po vzorih iz narave in njihova uporaba
- Inteligentni sistemi
- Jezikovne tehnologije
- Kognitivne znanosti
- Rudarjenje podatkov in podatkovna skladišča (SiKDD 2008)
- Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja
- Sodelovanje, programska oprema in storitve v informacijski družbi
- Vzgoja in izobraževanje v informacijski družbi

Soorganizatorji in podporniki konference so različne raziskovalne institucije in združenja, med njimi tudi ACM Slovenija. Zahvaljujemo se tudi Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo za njihovo sodelovanje in podporo. V imenu organizatorjev konference pa se želimo posebej zahvaliti udeležencem za njihove dragocene prispevke in priložnost, da z nami delijo svoje izkušnje o informacijski družbi. Zahvaljujemo se tudi recenzentom za njihovo pomoč pri recenziranju.

V letu 2008 sta se programski in organizacijski odbor odločila, da bosta podelila posebno priznanje Slovencu ali Slovenki za izjemen prispevek k razvoju in promociji informacijske družbe v našem okolju. Z večino glasov je letošnje priznanje pripadlo prof. dr. Ivanu Rozmanu. Čestitamo!

Franc Solina, predsednik programskega odbora
Matjaž Gams, predsednik organizacijskega odbora

FOREWORD - INFORMATION SOCIETY 2008

In its 11th year, the Information Society Multiconference (<http://is.ijs.si>) continues as one of the leading conferences in Central Europe gathering scientific community with a wide range of research interests in information society. In 2008, we organized eight independent conferences forming the Multiconference. Information society displays a complex interplay of social, economic, and technological issues that attract attention of many scientific events around Europe. The broad range of topics makes our event unique among similar conferences. The motto of the Multiconference is synergy of different interdisciplinary approaches dealing with the challenges of information society. The major driving forces of the Multiconference are search and demand for new knowledge related to information, communication, and computer services. We present, analyze, and verify new discoveries in order to prepare the ground for their enrichment and development in practice. The main objective of the Multiconference is presentation and promotion of research results, to encourage their practical application in new ICT products and information services in Slovenia and also broader region.

The Multiconference is running in parallel sessions with 300 presentations of scientific papers. The papers are published in the conference proceedings, and in special issues of two journals. One of them is Informatica with its 31 years of tradition in excellent research publications.

The Information Society 2008 Multiconference consists of the following conferences:

- BIOMA 2008 – Bioinspired Optimization Methods and their Applications
- Cognitive Sciences
- Collaboration, Software and Services in Information Society
- Data Mining and Data Warehouses (SiKDD 2008)
- Education in Information Society
- Intelligent Systems
- Language Technologies
- Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century

The Multiconference is co-organized and supported by several major research institutions and societies, among them ACM Slovenia, i.e. the Slovenian chapter of the ACM. We would like to express our appreciation to the Slovenian Government for cooperation and support, in particular through the Ministry of Higher Education, Science and Technology.

In 2008, the Programme and Organizing Committees decided to award one Slovenian for his/her outstanding contribution to development and promotion of information society in our country. With the majority of votes, this honor went to Prof. Dr. Ivan Rozman. Congratulations!

On behalf of the conference organizers we would like to thank all participants for their valuable contribution and their interest in this event, and particularly the reviewers for their thorough reviews.

Franc Solina, Programme Committee Chair
Matjaž Gams, Organizing Committee Chair

KONFERENČNI ODBORI

CONFERENCE COMMITTEES

International Programme Committee

Vladimir Bajic, South Africa
Heiner Benking, Germany
Se Woo Cheon, Korea
Howie Firth, UK
Vladimir Fomichov, Russia
Vesna Hljuz Dobric, Croatia
Alfred Inselberg, Izrael
Jay Liebowitz, USA
Huan Liu, Singapore
Henz Martin, Germany
Marcin Paprzycki, USA
Karl Pribram, USA
Claude Sammut, Australia
Jiri Wiedermann, Czech Republic
Xindong Wu, USA
Yiming Ye, USA
Ning Zhong, USA
Wray Buntine, Finland
Bezalel Gavish, USA
Gal A. Kaminka, Israel

Organizational Committee

Matjaž Gams, chair
Mitja Luštrek, co-chair
Lana Jelenkovič
Jana Krivec
Mitja Lasič

Programme Committee

Franc Solina, chair
Viljan Mahnič, co-chair
Cene Bavec, co-chair
Tomaž Kalin, co-chair
Jozsef Györkös, co-chair
Tadej Bajd
Jaroslav Berce
Mojca Bernik
Marko Bohanec
Ivan Bratko
Andrej Brodnik
Dušan Caf
Saša Divjak
Tomaž Erjavec
Bogdan Filipič
Matjaž Gams
Marko Grobelnik
Nikola Guid
Marjan Heričko
Borka Jerman Blažič Džonova
Gorazd Kandus
Urban Kordeš
Marjan Krisper
Andrej Kuščer
Jadran Lenarčič
Borut Likar
Janez Malačič
Olga Markič
Dunja Mladenič
Franc Novak
Marjan Pivka
Vladislav Rajkovič
Grega Repovš
Ivan Rozman
Niko Schlamberger
Stanko Strmčnik
Tomaž Šef
Jurij Šilc
Jurij Tasič
Denis Trček
Andrej Ule
Tanja Urbančič
Boštjan Vilfan
David B. Vodušek
Baldomir Zajc
Blaž Zupan

KAZALO / TABLE OF CONTENTS

<i>Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century</i>	1
PREDGOVOR KONFERENCE	3
PROGRAMSKI ODBOR / PROGRAMME COMMITTEE	4
ACCEPTANCE OF THE ASSISTIVE TECHNOLOGIES / Vesna Dolničar	5
DEMOGRAFSKI POJAVI IN VZROKI NEKOLIKO DRUGAČE / Matjaž Gams, Jana Krivec	9
PASTI IN PREDNOSTI EDUKACIJE V MALIH IN VELIKIH DRUŽINAH / Stanko Gerjolj	14
TRAVMA IN RAST MOŽGANOV / Christian Gostečnik	18
BODOČI DEMOGRAFSKI RAZVOJ SLOVENIJE KOT POSLEDICA PRETEKLEGA DEMOGRAFSKEGA RAZVOJA / Aleksander Jakoš	22
PROSTORSKO PLANIRANJE V POGOJIH DEMOGRAFSKE STAGNACIJE / Aleksander Jakoš	25
PROSTORSKO PLANIRANJE MED AMBICIOZNIMI RAZVOJNIMI NAČRTI OBČIN IN ZADRŽANIMI DEMOGRAFSKIMI KAZALCI / Liljana Jankovič Grobelšek	28
ZAKAJ IZOBRAŽEVATI UPORABNIKE ZDRAVIL? / Karin Kasesnik	32
MIGRACIJE IN DELO TUJCEV V SLOVENIJI / Janez Malačič	36
RAZVOJ IN OBNAVLJANJE PREBIVALSTVA SLOVENIJE V LUČI GLOBALNIH DEMOGRAFSKIH GIBANJ IN SPREMEMB / Janez Malačič	41
PARTNERJA MED PRIPADNOSTJO IN SAMOSTOJNOSTJO / Mari Jože Osredkar	46
PARLAMENTARNE STRANKE O DRUŽINSKI POLITIKI / Tomaž Merše	50
PREBIVALSTVENA POLITIKA V EVROPI IN SLOVENIJI / Dunja Obersnel Kveder, Andrej Kveder	54
THE CHALLENGE OF THE POPULATION AGEING AND LABOUR MARKET PERSPECTIVES IN SLOVENIA / Irena Ograjenšek, Polona Domadenik, Tjaša Redek	58
DRUŽINA V ISLAMU / Nevzet Poric	62
OTROK KOT DEJAVNIK USPEŠNOSTI ZAKONSKE ZVEZE / Vinko Potočnik	65
MATERINSTVO IN DOŽIVLJANJE NOSEČNOSTI PRI ŽENSKAH, KI SO DOŽIVELE SPOLNO ZLORABO V OTROŠTVU / Tanja Repič	70
DEPRESIJA IN DRUŽINSKO OKOLJE / Danica Rotar Pavlič, Igor Švab, Janez Rifel	75
ANALIZA OBČUTLJIVOSTI DEMOGRAFSKIH PROJEKCIJ ZA SLOVENIJO NA PREDPOSTAVKE GLEDE RODNOSTI, SMRTNOSTI IN MIGRACIJ / Jože Sambt	80
POBUDE OBČANOV ZA NOVA STAVBNA ZEMLJIŠČA – PRAVI NAČIN ZA REŠEVANJE STANOVANJSKEGA PROBLEMA? / Irena Selak	86
UMRLJIVOST v SLOVENIJI v obdobju 1985 do 2005 / Jožica Šelb Šemerl	90
SLOVENSKO ZAMEJSTVO V ŠOLSKIH GEOGRAFSKIH UČBENIKIH / Jurij Senegačnik	94
DEMOGRAFSKE POSLEDICE (IZVEN) ZAKONSKEGA BIVANJA V R. SLOVENIJI / Tadej Strehovec	97
PREBIVALSTVO SLOVENIJE VSTOPA V STARAJOČO SE DRUŽBO PRIHODNOSTI PO REGIJAH RAZLIČNO STARO / Petronela Vertot	101
UMRLI ZA POSLEDICAMI SAMOMOROV V SLOVENIJI V ZADNJEM DESETLETJU / Petronela Vertot	110
<i>Indeks avtorjev / Author index</i>	117

Zbornik 11. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2008

Proceedings of the 11th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2008

Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja
Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

13.–14. oktober 2008 / October 13th–14th, 2008
Ljubljana, Slovenia

PREDGOVOR KONFERENCE

»SLOVENIJA PRED DEMOGRAFSKIMI IZZIVI 21. STOLETJA«

Druga zaporedna konferenca predstavlja največji slovenski demografski dogodek zadnjega desetletja in kaže na aktualnost problematike. V odprtem in strpnem akademskem okolju se lahko o teh občutljivih temah odkrito pogovarjamo in izmenjamo mnenja brez pretirane zagretosti ali ideoloških spopadov. Stroka nam omogoča ne samo možnost za predstavitev raznovrstnih pogledov na dogajanje, ampak tudi odpira možnosti za reševanje poglobitvenih problemov današnje družbe, kjer moramo stopiti vsi skupaj. Analiza zadnjih desetletij hitro pokaže, da je bila Slovenija pri reševanju demografskih problemov do sedaj precej neuspešna in se je situacija iz slabe spreminjala v slabšo. Danes so demografski problemi, ki so v največji meri povezani z nizko rodno stopnjo in posledičnimi težavami, dolgoročno verjetno že najpomembnejši slovenski problem, ki se ga ne da hitro ali učinkovito rešiti. Ne gre samo za dolgotrajnost pojava, tudi njegova kompleksnost je izredno zahtevna, saj danes ne obstajajo niti splošno sprejeti ukrepi za povečanje rodno stopnje niti nesporna razlaga, zakaj se ljudje odločajo za manj ali več otrok.

Demografski problemi danes doživljajo pozornost javnosti tudi zato, ker so bili še do nedavna zapostavljeni predvsem v slovenskem okolju. Tudi znanje je zelo napredovalo. Danes imamo na voljo napredne metode, podrobne statistike in izredno hitre računalnike, ki so sposobni obdelati ogromne količine podatkov. Kljub temu ne moremo reči, da kvalitativnih znanstvenih raziskav na demografskem področju ni bilo do nedavnega, niti ne moremo reči, da so se demografska spoznanja radikalno spremenila v nekaj letih.

Konferenca zajema prispevke, ki se lotevajo demografske problematike z več vidikov znanosti, demografije, medicine, socialnega skrbstva, informatike, antropologije, filozofije, zgodovine, psihologije in teologije. Poleg predstavitve posameznih referentov želi konferenca seveda spodbuditi tudi širšo znanstveno razpravo o demografskih dogajanjih v našem znanstvenem, gospodarskem in bivanjskem okolju. Temu je poleg tekoče diskusije ob prezentacijah posameznih referentov namenjena tudi široka diskusija obravnavane tematike v sklopu okrogle mize.

Po prvi konferenci smo obiskali najpomembnejše predstavnike slovenskega političnega življenja in jih seznanili s skupnimi spoznanji. Odziv je bil večinoma zelo konstruktiven. Morda smo več pričakovali le od Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve.

Po prvem letu smo dosegli glavni namen konference, to je promocija in poglobitev znanstvenega obravnavanja demografske problematike. Prvo leto pa nam ni uspelo spoznanj prenesti v širšo skupnost, v medije. Letos velja ponovno poskusiti.

Janez Malačič in Matjaž Gams

PROGRAMSKI ODBOR / PROGRAMME COMMITTEE

Janez Malačič, *predsednik*
Univerza v Ljubljani, Ekonomska Fakulteta

Matjaž Gams, *organizator*
Institut Jožef Stefan

Drago Čepar
Urad Vlade RS za verske skupnosti

Apolonija Oblak Flander
Statistični urad RS, Oddelek za demografske statistike

Christian Gostečnik
Frančiškanski družinski inštitut

Majda Černič Istenič
Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Družbenomedicinski Inštitut

Aleksander Jakoš
Urbanistični inštitut Republike slovenije

Mag. Karin Kasesnik
Inštitut za varovanje zdravja

Dušan Kidrič
Vladni urad za makroekonomske analize in razvoj

Tomaž Kraigher
Vladni urad za makroekonomske analize in razvoj

Tomaž Merše
Družinska pobuda

Dunja Obersnel Kveder
Slovenska filantropija

Mari Osredkar
Univerza v Ljubljani, Teološka Fakulteta

Marjan Premik
Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta

Jože Ramovš
Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

Jože Sambt
Univerza v Mariboru, Ekonomska Fakulteta

Milivoja Šircelj
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Petronela Vertot
Statistični urad RS

Božidar Voljč
Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

ACCEPTANCE OF THE ASSISTIVE TECHNOLOGIES

Vesna Dolničar

Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenia
Tel: +386 1 5805352; fax: +386 1 5805101
e-mail: vesna.dolnicar@fdv.uni-lj.si

ABSTRACT

This paper gives an overview of the characteristics of the older adults that are perceived to have potential influence on the acceptability of ATs. Several factors related to the older person that may potentially influence the acceptability of ATs are discussed. These are: socio-demographic factors (e.g. age, gender, income) and psychological factors (i.e. attitudes to ICT, lack of interest and motivation to use ICTs, lack of confidence and fear of the ICTs, willingness to learn and acquire ICT-related skills, privacy issues, recognition of ICT quality and its usefulness, and expectations, needs and interests of the older person).

1 INTRODUCTION

Contemporary societies are facing two striking trends: widespread population ageing and rapid diffusion of new technologies. Since old age is usually also a time of diminished abilities and health, we are embracing the potentials of technological advances to enhance health, abilities and social integration. However, the needs, aspirations and contextual environments of older people vary greatly.

Even though the focus of the paper is on the acceptability of the assistive technologies (ATs), we refer also to other computer technologies throughout the text. Namely, social aspects and implications of the acceptance or not of information and communication technologies (ICTs) on the one hand and ATs specifically on the other often overlap in terms of relevance and attitudes towards them.

2 SOCIO-DEMOGRAPHIC FACTORS

Older adults present a population segment which is – according to most digital divide studies across the EU – lagging behind in terms of ICT adoption. Surveys show that social disparities with regard to socio-demographic characteristics of the EU population (e.g. level of income, educational level, and age) are related to digital exclusion in terms of basic ICT access and usage (e.g. computers, Internet, mobile phones) and also in terms of accessing ATs. Studies showed that the majority of older Europeans are open-minded towards new technologies, but at the same time about one third are heavily at risk of being left behind in respect to ICTs. With respect to the propensity of older Europeans to become familiar with ICTs, the commonly identified dimensions of the digital divide dominate, i.e. the

well known dimensions of socio-economic stratification: gender, education, income, occupational background. In general, those who are interested in improving their computer skills tend to be younger and better educated; they tend to have a rather active life style and are on average better off in economic terms.

Many older people use some sort of new ICTs, but their numbers are lower than in the younger age group. Age has a major impact on PC adoption, for example. Over 50% of older people experience problems in using PCs and mobile phones [1]. In several studies, age was the most important predictor of usage, followed by education and gender.

The age divide shows its strongest effect for people aged 65 and more. In all EU countries there is a drop between the younger age group and people aged 55 to 74 [2].

The educational divide may be mainly due to a lack of necessary ICT skills which are not learned by people of lower educational attainment, at least not to the same extent as by people with higher education. Another key factor influencing access and use of ICT are work life experiences. Gender-related roles and perceptions are also of high importance for the access to and use of ICT. Modern patterns surrounding sex roles contribute significantly to different experiences with ICTs [3]. Different experiences among men and women shape their expectations regarding their competence in and needs for ICT. Generally, older men and individuals with higher formal education obtain their IT skills more often through all the described possibilities, except in the cases of obtaining IT skills through training courses and adult education centre, or on their own initiative, which are more often used by older women.

3 PSYCHOLOGICAL FACTORS

A number of studies identified the role of psychological barriers, including fear and anxiety, lack of confidence, lack of motivation, and negative attitudes as barriers to older adults' learning and use of ICTs. These psychological factors are discussed in the following sub-chapters.

3.1 Attitudes to ICTs

Attitudes (defined as social psychological concept which refers to one's beliefs, feelings, and behaviours toward an attitude object) to ICTs have been identified as significant factors in older people's relationships with ICTs. A positive attitude toward ICTs might lead to an attempt to use an ICT, though it may have little influence on one's ability to do so.

- Older adults are more conscientious and are therefore more likely to be concerned with “doing things right” [4]; they are also more likely to be afraid of failing, and thus reluctant to try new ways of doing things.
- Even though older adults tend to have less favourable attitudes towards computers than the younger people, most findings show that the majority of older adults have positive attitudes toward computers.
- Even though SeniorWatch (2002) study showed that 40% of older (50+) people feel quite uncertain with the technology there seems to be a strong interest among the oldest segment of the population in learning about new ICTs; namely more than 50% of respondents agree with the statement that they are keen on learning about technological advances and developments [5].
- Studies indicate that the most important aspect in learning new ICT skills is motivation and desire to learn.
- Nonusers have less positive feelings about technology than users and are less likely to understand how it might be useful to them.

3.2 Lack of interest and motivation to use ICTs

While it is true that older adults are slower to adopt many new technologies, and typically require more training to use them, studies in general reflect willingness of older adults to adopt new technologies.

- Older adults tend to use ICTs less than other age groups. However, few studies indicate that older individuals are less interested and more resistant to learning how to use ICTs than are young adults. On the contrary, older adults have been shown to be enthusiastic about learning how to use computers and especially the Internet, when training opportunities are made available [6].
- Older adults may think computers and ATs are irrelevant to their daily lives and offer no advantages. Older people are generally more likely to see no personal benefit in accessing new ICT services, and they are more likely to be unaware that potentially beneficial services and interesting/useful contents are available. They will have little motivation to use ICTs and ATs unless the benefits of acquiring such skills are readily apparent.
- Of course, ATs are not universally attractive to, or universally needed by, older adults; some older adults (sometimes labelled as voluntary non-users) are aware of the potential advantages, but do not perceive these as beneficial to them.

3.3 Lack of confidence and fear of the ICTs

The person-centred barriers are oftentimes expressed as intense emotions experienced in initial interactions with computer technology. ICT-related fear and anxiety are significant inhibitors for many older people [7].

- Lack of knowledge is often seen as an inhibitor to older people’s use of ICTs. Cautiousness and disbelief in one’s own capability may be an obstacle in accepting technological advances. Higher levels of computer

experience are associated with lower levels of computer anxiety. Thus, lack of confidence is one of the reasons why older people have difficulty in mastering new ICTs.

- Women, in particular, tend to identify fear of the machine as contributing to a lack of confidence in engaging with ICTs. Fear can be understood in the context of women’s continued discomfort with technology which is at the centre of the social construct of gender and technology. Women also tend to construct themselves as ‘technophobic’.
- A lack of emotional and practical support from others, unfriendly tutors and inability to use computer interface devices such as the keyboard, or understand instructions were all identified as significant barriers to feeling confident in the use of the technology. Computer anxiety generally diminishes across training sessions.
- Older people oftentimes feel that their ability to learn to use the ICTs is hampered by technological jargon, which they consider to be a ‘foreign language’, designed for engineers, confusing and intimidating.
- Within home environments, a strategy for increasing acceptance of ubiquitous computing may be to introduce it gradually to older adults who are still high functioning (e.g. in their 50s and 60s) and to increase the supports provided by the technologies as motor control, perceptual, and cognitive abilities decline (e.g. in their 70s and 80s).
- When developing the AT, it is important to know that the majority of older people do not prefer to use the ATs which are specially designed for older or disabled people. The older population will show a strong tendency to reject new products which have apparently been designed to cater to some kind of ‘special need’, as many older people do not want to be considered as distinct from the rest of the population. Thus, it is easier to promote a simplified device without them being branded as targeting vulnerable or disabled people. Products such as interactive television services are more likely to attract older users if they are offered with a wide choice of ‘optional extras’.

3.4 Willingness to learn and to acquire ICT-related skills

Older people seem to be slightly more reluctant to use (new) technology. Willingness to acquire ICT-related skills seems to be strongly influenced by perceived needs, perceived usefulness and sense of personal identity [6, 8].

- On one hand older adults seem to fear the unknown and, on the other hand they believe there is a lack of information about the functionality of the ICT and the way to handle and work with them. Older adults may exhibit the declines in abilities shown to be important for learning and skill acquisition. Proper instructional design that capitalises on intact abilities and compensates for the declining abilities holds much promise for proficient novice levels of AT usage.
- It is clear that older people aged between 60 and 74 (the younger old) and the older-old (age 75 and above) can readily acquire computer skills, navigate web sites and

maintain these skills over time. This includes various commonly available software packages, and learning memory training techniques via CD-ROMs, to using specialized interactive software for health promotion. However, studies indicate that computer training with older adults takes somewhat longer than with younger individuals because older adults make more mistakes than younger adults when learning to use computers [9].

- Learning styles may be placed on a continuum that extends from discovery learning (learning by doing) to reception learning (learning by seeing). Learning styles are known to vary across contexts and tasks, as well as across individual characteristics such as age. In novel situations, older adults tend to adopt a reception style of learning whereas young adults tend to opt for a discovery style.
- On the one hand informal computer-learning with peers or family members increases acceptance and creates an atmosphere of trust and understanding. On the other hand the complicated emotional situation of both parties can lead to conflicts. In short, often a professional pedagogical approach might be more appropriate.

3.5 Loss of privacy?

The deployment of intelligent monitoring systems has to be sensitive to the individual's wishes and preferences. While the emphasis is on the quality of life of frail older people, the use of technologies that monitor the activities and behaviours of people in their own homes also raises serious ethical issues, such as loss of privacy and information usage.

- People generally feel that the use of cameras within their homes for the purpose of identifying falls or other accidents is intrusive and is violating the resident's privacy. They prefer the use of cameras where shadows or movements are depicted but one cannot identify the features of the individuals [7].
- However, in general elderly have an overall positive attitude towards devices and sensors that can be installed in their homes and towards the concept of 'smart homes' if they believe that there can be numerous ways of improving their everyday lives. It is also important that AT users know when and what type of information is being collected, who has access to such information, and whether information can be subsequently linked to the user [8].

3.6 Recognition of ICT quality and its usefulness

With regard to technologies for the ageing population, the match between technologies on offer and actual user needs is far from optimal. Lack of acceptance, lack of usability and usefulness, are often diagnosed as reasons for limited technology diffusion in this area. For example, for people with reduced physical capabilities and increasing sensory impairment, adequate technological appliances grow in importance. Nevertheless, despite attempts of developers and manufacturers of technical devices and systems to make

products as user friendly as possible, all too frequently technological devices or particular features thereof are not adequate for the needs and abilities of older people [1, 9].

- An important factor affecting acceptance among older people is trust of the individual in automated devices. If technology is developed to support the independence of older adults in their homes, the technology must be reliable. Equally important is the fact that the person must be willing to rely on the technology. User decisions to rely on automated devices depend also on self-confidence in their ability to control the system. Trust is mainly dependent on current and prior levels of system performance and their presence of faults.
- Another important factor that influences the acceptance of the technology system is its usability. User acceptance relates to the desire that the user may demonstrate by wanting to use the system again, over a long period, and feel comfortable when doing so because it is functionally satisfactory. User acceptance includes elements of social and practical acceptability. The concept of usability typically focuses on five inherent characteristics that contribute to the usable nature of a device or product. These include learnability, efficiency for the user, being able to remember how to carry out the sequence of events, avoidance of errors (or alternatively errors that can be corrected easily) and satisfaction.

3.7 Expectations, needs and interests of the older persons

Technology has the potential to make life easier, to support communication with family and friends, to assist with health care, and to enable individuals to remain safe and functionally independent in their own homes [9,10]. Relevance has been identified as one of the critical issues in the uptake of a new technology. Literature review indicates that most common expectations and needs older people might pursue from the assistive systems are the following: ATs should support independence and memory, reduce general emotional burden due to anxiety, stress and worries, prevent unwanted incidents or accidents, support memory, prevent situations creating unwanted negative feelings between the patient and the carer, create comfort and pleasure, improve security and enhance the personal communications. Some of the needs mentioned are further discussed below.

- Inter-personal communication and reducing isolation: One of the greatest risks in ageing is not necessarily poor health but isolation. Communication with friends, relatives, health care providers, and others is crucial to healthy ageing. Advances in ICTs make it possible and affordable for older adults to remain connected to the world around them. Moreover, a new generation of interactive and easy-to-use applications can be developed for caregivers to ensure that their loved ones are safe and well. Health and well-being include also the activities and joys, such as the ability to learn, to enjoy new experiences, to have fun, and to manage necessary

personal services such as transportation and meal delivery. Today's information systems enable access to these and other activities.

- Recreation and leisure: Studies show that more than one fourth of older people experience boredom. In this regard, new technologies represent an enormous range of possibilities by allowing remote participation in leisure and entertainment activities (for example: chat, online games, participation in virtual communities). In addition, virtual education can offer new opportunities to older people, especially in the case of individuals who live in remote places or have mobility problems.
- Improving security: Security seems to be one of the main preoccupations of older people, particularly for those who live by themselves. These people are concerned not only with anti-intrusion alarms, but also with security related to domestic accidents (water, fire and gas leaks). AT also allows older people to programme a set of functions for a day-to-day routine (for example, programming certain tasks before leaving their homes such as extinguishing lights, locking doors, closing windows and so on).
- Solving mobility problems: To the older person, mobility problems present an obstacle not only in the home but outside as well. These problems could partially be solved by teleshopping, telebanking services and the implementation of domotic solutions that help automating some day to day activities within the homes of the older. Some examples are: controlling the air conditioning, illumination, blinds raising and lowering.
- Healthcare: Most of the older people are well aware of their fragility. The assurance of knowing that under an incident or necessity there will be somebody who will effectively react confers confidence and tranquillity to older people. On the other hand, the wish of having someone available at any time is not only related to their physical health but also to possible psychological problems derived from a solitude feeling. Finally, there are other necessities like medicine taking, realization of basic tests (pulse, heart rate and temperature measurements) or related to a determined disease (sugar analysis, arterial tension, ECG) that can be done at home by using alarms and biomedic sensors and devices.

4 CONCLUSION

To sum up, there seems to be a strong need for the AT to monitor the environment of older people and to inform them about useful information. Since there is evidence of resistance towards new technologies in general, an important challenge is to design interfaces that reflect and support the ongoing activity of daily life but are not intrusive. An important practical issue for older people in this area is also integration. A system that can deliver both telecare and telehealth, check arrival and departure times of home helps, meals service and nurses, keep relatives aware of the state of health of their loved ones and deliver good entertainment all in one box is definitely an advantage [8]. However, having six different systems to do this is

disturbing for older adults and their carers. In any case, lots of the problems older people might be facing when using the AT could potentially be solved by improvements in design, training, or a combination of the two. However, for the solutions to be realized the specific design factors and training issues that may influence older adults' interactions with technology need to be understood. Research must also ultimately be translated into practice.

References

- [1] IPTS (2006). User Needs in ICT Research for Independent Living, with a Focus on Health Aspects. Draft Workshop Report.
- [2] Eurostats' database – date of access March 3, 2007.
- [3] Östlund, B. (2005). Design Paradigmes and Misunderstood Technology: The Case of Older Users. In B. Jeager (Ed.), *Young Technologies in Old Hands – An International View on Senior Citizen's Utilization of ICT*. Copenhagen: DJØF Publishing.
- [4] Cuttler, C, & Graf, P. Individual differences in prospective memory. *Scandanavian Journal of Psychology*. [in press].
- [5] European Senior Watch Observatory and Inventory (2002): *Older people and Information Society Technology*. Retrieved April 12, 2007, from <http://www.seniorwatch.de/>
- [6] Morell, R. W., Mayhorn, C. B., & Echt, K. V. (2004). Why Older Adults Use or Do Not Use the Internet. In D. C. Burdick, & S. Kwon (Ed.), *Gerotechnology: Research and Practice in Technology and Aging*. New York: Springer Publishing Company.
- [7] Richardson, M. (2006). Interruption events and sensemaking processes: A narrative analysis of older people' relationships with computers. PhD Doctorate. The University of Waikato.
- [8] Rogers, W., Mayhorn, C. B., & Fisk, A. D. (2004). Technology in Everyday Life for Older Adults. In D. C. Burdick, & S. Kwon (Eds.), *Gerotechnology: Research and Practice in Technology and Aging*. New York: Springer Publishing Company.
- [9] Melenhorst, A-S.; Rogers, W.A.; & Bouwhuis, D. G. (2006). Older Adults' Motivated Choice for Technological Innovation: Evidence for Benefit-Driven Selectivity. *Psychology and Aging*, 21(1): 190-195.
- [10] Demiris, G., Rantz, M. J., Aud, M. A., Marek, K. D., Tyrer, H. W., Skupic, M. & Hussam, A. A. (2004). Older adults' attitudes towards and perceptions of 'smart home' technologies: a pilot study. *Medical Informatics*, 29 (2): 87-94.

DEMOGRAFSKI POJAVI IN VZROKI NEKOLIKO DRUGAČE

Matjaž Gams, Jana Krivec

Odsek za Inteligentne sisteme

Institut Jožef Stefan, Jamova 39, 1000 Ljubljana, Slovenija

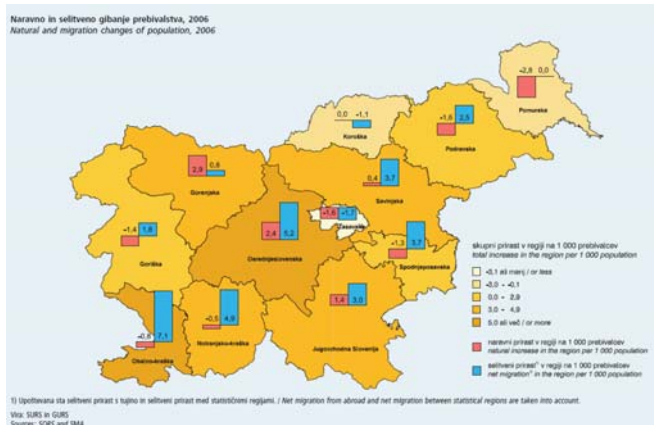
e-mail: matjaz.gams@ijs.si, jana.krivec@ijs.si

POVZETEK

V prispevku je predstavljena demografska analiza s 113 dejavniki, ki naj bi bili posredno ali neposredno povezani z demografskimi pojavi kot so rodnost, naravni in selitveni prirast v slovenskih regijah. Povezanost smo preverjali s pomočjo tehnik strojnega učenja, kar je novo v tovrstnem raziskovanju. Glavne ugotovitve so do neke mere potrdile dosedanje raziskave, kot na primer to, da je višja izobrazba povezana z nižjim povprečnim številom otrok na žensko v rodi dobi. Na drugi strani pa smo pojave osvetlili tudi z drugih zornih kotov; večji delež zakonskih zvez naj bi bil denimo povezan z nižjo rodnostjo.

1 UVOD

Potek spreminjanja ravni rodnosti v Sloveniji sledi podobnim družbenim trendom, kot v večini drugih evropskih in ostalih industrijsko razvitih državah. Prevladuje nizka smrtnost in rodnost ter sorazmerno nizek ali celo negativen naravni prirast prebivalstva (več smrti kot rojstev). Če se bo ta trend v Sloveniji nadaljeval, bo po nekaterih pesimističnih napovedih [2] leta 2100 le še nekaj več kot 250.000 Slovencev. Tega se vse bolj zaveda tudi vladna politika in poskuša sprejeti smernice svojih aktivnosti za dvig rodnosti v RS [9]. Da se lahko sprejmejo ustrezni ukrepi, pa moramo najprej razčleniti vzroke za nastalo situacijo. »Pri dosedanjih demografskih ukrepih je šlo pogosto za parcialno kopiranje posameznih rešitev iz različnih tujih vzorcev, celovitega pristopa k reševanju problematike pa v Sloveniji doslej ni bilo« [6]. V raziskavi smo poskušali vzroke iskati sistematično in na drugačen način. S pomočjo tehnik strojnega učenja smo izvedli analizo vzrokov za različno stopnjo rodnosti ter naravnega in selitvenega prirasta v slovenskih regijah, ki se precej razlikuje.

Slika 1. Naravno in selitveno gibanje prebivalstva v letu 2006 po posameznih regijah Slovenije.

Na Sliki 1 je prikazan »skupni prirast (različni oranžni odtiski), selitveni prirast (moder stolpec) in naravni prirast (rdeč stolpec) v Slovenskih regijah v letu 2006.

2 METODA

V prispevku je prikazana demografska analiza regionalnih razlik v rodnosti ter naravnih in selitvenih gibanj znotraj RS z uporabo metod strojnega učenja. Za 12 regij (Pomurska, Podravska, Koroška, Savinjska, Zasavska, Spodnje-posavska, Jugovzhodna Slovenija, Osrednjeslovenska, Gorenjska, Notranjsko-kraška, Goriška in Obalno-kraška) je bilo skupno zbranih 113 atributov oz. potencialnih vplivov na zgoraj omenjene demografske pojave. Podatki so bili pridobljeni s spletne strani statističnega urada RS [1,8], kjer smo poiskali attribute, ki bi lahko vrgli novo luč na rodnost. Podobna raziskava je bila opravljena za vse svetovne države [3].

2.1 Opis atributov

Po Uletovi [12] se spreminjene rodnosti in odlašanja rojevanja ne da pojasniti z neko univerzalno teorijo, pač pa je pri pojasnjevanju potrebno zajeti specifične socialno-kulturne, ekonomske in institucionalne kontekste. Upoštevač omenjeno predpostavko smo v raziskavo vključili skupno 113 atributov z različnih področij, ki jih lahko razdelimo v naslednje skupine:

- splošni demografski kazalci (24 atributov, kot npr. število porok/1000 prebivalcev, število ločitev/1000 prebivalcev, delež živorojenih otrok izven zakonske skupnosti, indeks staranja, povprečna starost matere pri prvem rojstvu,...)
- atributi, ki kažejo odnos vere (9 atributov, kot delež katoličanov, evangeličanov,...)
- atributi, ki kažejo na izobrazbenost prebivalstva in s tem posredno tudi na naraščajočo ekonomsko avtonomijo žensk (18 atributov kot, delež ljudi brez izobrazbe, delež ljudi s končano osnovno/ srednjo/ višjo ali visoko šolo, izobrazba žensk,...)
- atributi, ki se nanašajo na urejenost družine (7 atributov, kot zakonski par z otroki, zakonski par brez otrok, zunajzakonska partnerja brez otrok,...)
- atributi, ki kažejo na delovno področje in vprašanja o povečanju vlaganju v kariere pri obeh spolih (27 atributov, kot stopnja delovno aktivnega prebivalstva, stopnja brezposelnosti, delež zaposlenih po določeni gospodarski panogi,...)

- atributi, ki odražajo stanovanjsko situacijo in dostopnost stanovanj za mlade družine in gospodinjstva v nadaljnjih fazah oblikovanja družine (20 atributov, kot delež stanovanj v zasebni lasti fizičnih oseb, površina (eno/dvo/tro sobnih) stanovanj v zasebni lasti fizičnih oseb,...)
- atributi, ki kažejo sliko migracij (4 atributi, kot število notranjih odselitev, priseljeni,...)
- atributi, ki kažejo na ekonomski razvoj regije (4 atributi, kot BDP na prebivalca, bruto/ neto plače,...)

2.2 Načrtovalski prostor raziskave

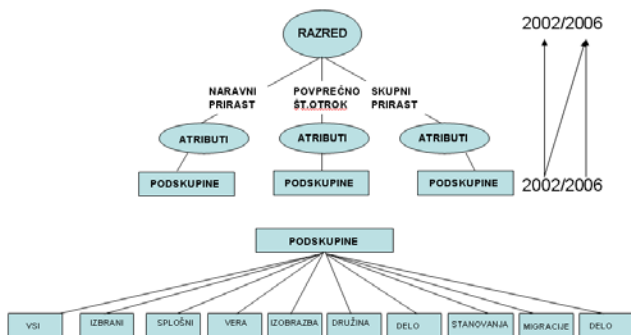
Ena bistvenih značilnosti obdelave podatkov s tehnikami strojnega učenja je, da moramo podatke, ki zadevajo določeno problematiko, kombinirati in jih proučevati na različne načine, če želimo izluščiti optimalne rezultate.

V raziskavi smo kombinirali različne skupine zgoraj omenjenih atributov z različnimi klasifikacijskimi razredi, ki smo jih tudi na različne načine diskretizirali. Preverili smo, kakšna je povezanost atributov z naravnim prirastom posamezne regije, s celotno stopnjo rodnosti (CSR) in s skupnim prirastom.

Naravni prirast predstavlja razliko med številom živorojenih otrok in številom umrlih na določenem območju v koledarskem letu. Razred smo umetno diskretizirali v tri vrednosti in sicer 1 (≤ 300), 2 (-299 do 299) in 3 (300 in več).

Celotna stopnja rodnosti predstavlja povprečno število živorojenih otrok na žensko v rodni dobi. Surove rezultate smo za namen obdelave umetno pretvorili v razrede najprej po Josipoviču [4]: 1 (≤ 0.99), 2 (1-1.19), 3 (1.2-1.39), 4 (1.4-1.59), 5 (1.6-1.79), 6 (1.8-1.99), 7 (≥ 2). Nato smo jih diskretizirali še na naslednji način: 0 (≤ 1.0), 1 (1.1-1.19), 2 (1.2-1.29), 3 (1.3-1.39), 4 (1.4-1.49), 5 (1.5-1.59), 6 (1.6-1.69), 7 (≥ 1.7).

Skupni prirast je seštevek naravnega in selitvenega prirasta na določenem območju v koledarskem letu. Razred smo glede na objave statističnega urada diskretizirali na 5 skupin: -2 (≤ -3.1), -1 (od -3.0 do -0.1), 0 (od 0 do 2.9), 1 (od 3 do 4.9) in 2 (≥ 5)

Slika 2: Struktura eksperimentalnega načrta

Eksperimentalni načrt smo izvedli na podatkih iz popisa leta 2002 ter na podatkih, ki smo jih dobili na straneh statističnega urada za leto 2006 (glej Sliko 2). Pri tem moramo dodati, da so podatki iz leta 2006 precej bolj skopi kot podatki iz leta 2002. Slednji vključujejo vseh 113 atributov, medtem ko smo v obdelavo podatkov za leto 2006 vključili le 26 atributov, ki so se v obdelavi podatkov iz leta 2002 izkazali za najvplivnejše in se zato ravno tako nanašajo na omenjene tematske sklope. Nekaj poskusov smo naredili tudi z dejansko številko rodnosti kot razredom, tj. poskusili smo z regresijskimi metodami, vendar rezultati niso bili tako nazorni kot v primeru diskretnih razredov. Za atributne podatke iz leta 2002 smo dodatno preverili, ali se na kakršenkoli način povezujejo z razrednimi podatki za leto 2006.

2.3 Pripomočki in postopek

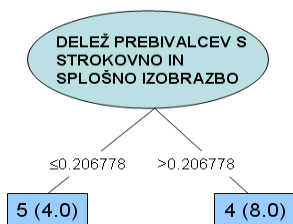
Da bi ugotovili, kateri atributi oz. skupine atributov in pri kakšnih vrednostih so povezani s stopnjo rodnosti, smo uporabili tehnike strojnega učenja iz odprtokodnega in prosto dostopnega paketa Weka [13]. Metode strojnega učenja obdelajo učne primere v nekem smislu podobno kot statistične metode in nato ugotovitve predstavijo običajno v bolj razumljivi in kompletni predstavitvi, npr. odločitvenih drevesih. Za grajenje dreves smo iz paketa Weka uporabili algoritem J48, ki je implementacija algoritma C4.5 [13] in se v ta namen najpogosteje uporablja. Dobljeno drevo v Weki lahko tudi grafično predstavimo, s čimer dobimo jasno viden odgovor na vprašanje, kateri atributi so najbolj povezani z izidom oz. razredom (atributom), ki ga preučujemo. V vseh primerih smo uporabili v Weki privzete vrednosti klasifikatorskih parametrov. Za preverjanje točnosti dreves smo uporabili 10-mestno križno oz. prečno preverjanje. V listih dreves je poleg razreda označeno tudi število regij, ki ustreza večinskemu razredu in število regij, ki ne.

3 REZULTATI IN DISKUSIJA

V rezultatih prikazujemo le nekaj izmed dreves, ki so se zdeli najbolj zanimiva in informativna. Prikazana so v sklopih glede na preučevani klasifikacijski razred.

3.1 Razred: »povprečno število živorojenih otrok na žensko v rodni dobi«

Eno prvih zanimivih dreves, zgrajeno na podatkih iz popisa, leta 2002, je takoj poudarilo že poznano problematiko vpliva izobrazbe na rodnost.

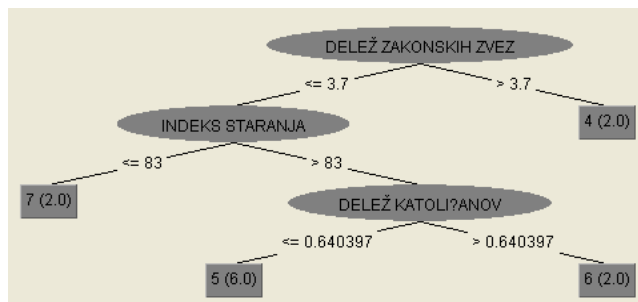
Slika 3. Drevo zgrajeno na podatkih iz leta 2002 iz atributov »izobrazbe« z razredom »povprečno število živorojenih otrok na žensko v letu 2002«, diskretiziranih po Josipoviču [4].

Zgornje drevo kaže na to, da je povprečno število otrok na žensko nižje tam, kjer je večji delež ljudi s strokovno in splošno srednjo izobrazbo. Klasifikacijska točnost drevesa je 91,67%, kar je pri dveh klasifikacijskih razredih za 41,67% natančnejše od naključnega ugibanja (50%). Podobno drevo dobimo tudi, če v korenu upoštevamo višjo izobrazbo žensk. Višji kot je delež ljudi z višjo izobrazbo, manjša je stopnja rodnosti. Ostala drevesa, ki smo jih zgradili, dodatno ločijo med nizko in visoko stopnjo rodnosti z atributom »delež ljudi brez izobrazbe«. Kjer je nizek delež ljudi z višjo izobrazbo in večji delež ljudi brez izobrazbe, je največja stopnja rodnosti.

Podobno lahko ugotovimo tudi iz drevesa, zgrajenega iz atributov, ki jih je Wekin algoritem avtomatsko izbral kot najbolj relevantne in na drugače diskretiziranem razredu »povprečno število živorojenih otrok na žensko«. Kot dodaten kriterij za razvrščanje pri nižjem deležu prebivalcev s strokovno in srednjo izobrazbo pa je izbrana povprečna starost prebivalcev. Višja kot je, nižje je v povprečju število otrok na žensko in obratno.

Lahko torej potrdimo predvidevanja strokovnjakov [11,12], da se rodnost zmanjšuje tudi zaradi vse večjega vlaganja v izobrazbo in lastno kariero, tako moških kot žensk. Podatki o rodnosti po poklicnih skupinah kažejo [10], da se bo v mladih generacijah med ženskami, ki so zakonodajalke, menedžerke, visoke uradnice ali strokovnjakinje, povečal delež tistih, ki bodo ostale brez otrok. Dosedanje demografske raziskave kažejo, da je upadanje rodnosti pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva tesno povezano s spremenjenim načinom življenja ljudi: spremenjeno organizacijo življenja v družini, spremenjeno družbeno vlogo ženske, spremenjenim odnosom do otrok in načrtovanja družine ter zatonu tradicionalnih vrednot [12]. To je posledica moderne družbe, ki od ljudi zahteva vse več odrekovanja in stremljenja k uspešni karieri in s tem tveganja, da ženska ostane samska in brez otrok.

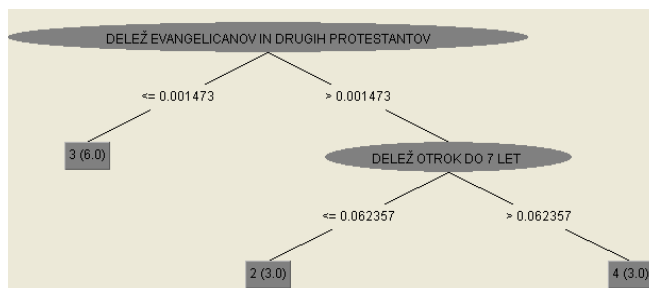
Omeniti velja tudi drevo, zgrajeno iz »izbranih atributov«.

Slika 4. Drevo zgrajeno na podatkih iz leta 2002 iz izbranih atributov z razredom »povprečno število živorojenih otrok na žensko v letu 2002«, diskretiziranih po Josipoviču [4]. Klasifikacijska točnost je 75%.

Vidimo, da je povprečno število živorojenih otrok na žensko nižje v regijah, ki imajo visok delež zakonskih zvez, kar je nekoliko presenetljivo. V primeru nizkega deleža zakonskih zvez in nizkega indeksa staranja pa je povprečno število živorojenih otrok na žensko najvišje. Po drugi strani pa strokovnjaki [10] navajajo, da se rodnost žensk, ki so ob koncu rodne dobe poročene ali vdove, znižuje, rodnost samskih pa povečuje. Vidimo tudi, da je v primeru nizkega deleža zakonskih zvez in visokega indeksa staranja višji delež pripadnikov katoliške vere tisti, ki v povprečju pogojuje nekoliko več otrok na žensko, kar se sklada z mnenji strokovnjakov [8,10,12]. Na drugi strani lahko atribut »delež katoličanov« zamenjamo z »deležem pravoslavcev«, a je učinek ravno obraten.

Naslednje zanimivo drevo je zgrajeno iz »izbranih atributov« na razredu CSR v letu 2006.

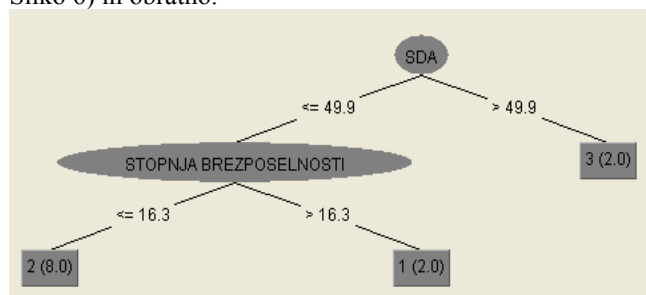
Slika 5. Drevo zgrajeno na podatkih iz leta 2002 iz »izbranih« atributov z razredom »povprečno število živorojenih otrok na žensko v letu 2006«, diskretiziranih po Josipoviču [4]. Klasifikacijska točnost je visokih 91,67%.

Iz drevesa na Sliki 5 lahko razberemo, da je stopnja rodnosti srednje velika tam, kjer je manjši delež evangeličanov in drugih protestantov med prebivalci (Notranjska, Goriška in Spodnjeposavska). V primeru višjega deleža le teh je nadalje stopnja rodnosti odvisna od deleža otrok do 7 let. Če jih je veliko, je rodnost pričakovano najvišja (Jugovzhodna Slovenija, osrednjeslovenska in gorenjska regija), sicer pa najnižja (Pomurska, Podravska in Obalno-kraška regija). Atribut delež otrok do 7 let lahko zamenjamo z deležem učencev srednjih šol, pri čemer klasifikacijska točnost pade na 83,3%, kar je pri treh klasifikacijskih razredih še vedno visoko. Podobno dobimo tudi, če drevesa gradimo na

podlagi razredov z mejami, ki smo jih določili mi. Zakaj delež evangeličanov in drugih protestantov vpliva na stopnjo rodnosti bi morali dodatno raziskati. Za njih namreč nikoli ni bilo pokazano, da naj bi imeli več otrok, kot je bilo to recimo za pripadnice islamske vere.

3.2 Razred: »Naravni prirast«

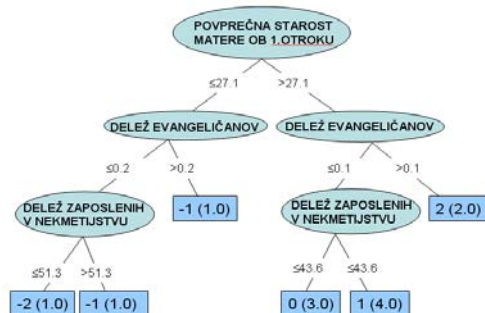
Pokazalo se je, da je naravni prirast v veliki meri odvisen od ekonomskih dejavnikov v regiji. Tam, kjer je višja stopnja delovno aktivnega prebivalstva (SDA) je tudi naravni prirast večji (Gorenjska in Osrednjeslovenska regija). Če je SDA nižja, potem je naravni prirast nadalje povezan s stopnjo brezposelnosti - višja kot je, nižji je naravni prirast (glej Sliko 6) in obratno.

Slika 6. Drevo zgrajeno na podatkih z leta 2002 iz »izbranih« atributov z razredom »naravni prirast v letu 2002«. Klasifikacijska točnost je 83.33%.

Atribut brezposelnosti lahko zamenjamo z atributom »delež zaposlenih v kmetijstvu, lovu, gozdarstvu in ribištvu«, pri čemer ohranimo zgornjo klasifikacijsko točnost.

3.3 Razred: »Skupni prirast/1000 prebivalcev«

Slika 7. Drevo zgrajeno na podatkih z leta 2006 iz »izbranih« atributov z razredom »skupni prirast v letu 2006«. Klasifikacijska točnost je 66.67%.

Na podlagi drevesa na Sliki 7 lahko rečemo, da je z večjim skupnim prirastom najbolj povezana visoka povprečna starost mater ob prvem otroku (>27.1 let) in obratno. Poleg tega je z višjim skupnim prirastom povezano tudi višje število evangeličanskih in drugih protestantskih vernikov v regiji in višji delež prebivalcev zaposlenih v nekmetijstvu. Dodatna drevesa so pokazala, da je z nizkim skupnim prirastom povezan nizek delež žensk z visoko podiplomsko izobrazbo in nizek BDP na prebivalca.

Vse kaže na to, da je skupni prirast večji v bogatejših in bolj razvitih regijah (Osrednjeslovenska, Obalno-kraška,

katerih značilnost je tudi to, da imajo ženske višjo izobrazbo, prvega otroka pa razmeroma pozno. Verjetno je za visok skupni prirast zaslužen predvsem visok selitveni prirast, ki je mamljiv prebivalcem ostalih regij. Morda se v tem trendu skriva nevarnost, da bodo razvite regije privabile vse več ljudi, jih »vključile« v primež modernega sveta, ki vse prej kot spodbuja družinske vrednote.

4 ZAKLJUČEK

Današnja organizacija sistema prebivalstvenega obnavljanja ni zgolj privatna zadeva dvojice, oz. njune družine, ampak je tudi javna zadeva. Družina je prva institucija, ki se ukvarja s kompleksnostjo in tveganji obnavljanja celotnega prebivalstva. Tega bremena ni sposobna vedno nositi sama, zato ji je z ustreznimi ukrepi potrebno omogočiti čim boljše pogoje, da se razvija v zeleni smeri. Za ugotavljanje ustreznih ukrepov je potrebnih več raziskav o vzrokih, ki pripeljejo do nizke oz. visoke rodnosti, naravnega, selitvenega prirasta in podobnih demografskih pojavov. Z raziskavo smo na drugačen način, z uporabo metod strojnega učenja, na eni strani potrdili zaključke predhodnih raziskav in analiz, na drugi strani pa osvetlili nek nov aspekt, ki morda do sedaj ni bil obravnavan. Če povzamemo zaključke naše raziskave, lahko rečemo, da je rodnost nižja, kjer je več višje izobraženih prebivalcev. To potrjuje ugotovitve mnogih predhodnih raziskav je pa najverjetneje povezana z osnovno težnjo sodobne zahodne družbe po ustvarjanju kariere in izrazitem individualizmu. Z nižjo rodnostjo je povezan tudi večji delež sklenjenih zakonskih zvez, kar je lahko nekoliko presenetljiv sklep in stvar nadaljnjih razpravljanj. Visok naravni prirast je povezan predvsem z ekonomskimi dejavniki, kot je visoka stopnja delovne aktivnosti in brezposelnosti. V ekonomsko bolj razvitih regijah je višji tudi skupni prirast, saj se tja priseljuje veliko ljudi iz revnejših področij. Vse to so značilnosti, ki jih je dobro poznati, ko se ustvarja strateška politika in ukrepi za dvig slovenske rodnosti.

Literatura

- [1] Banka statističnih podatkov. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana. Medmrežje: <http://www.stat.si/>.
- [2] M.Gams (2007). Osnovna demografska gibanja. V J. Malačič, M. Gams (ur.), *Zbornik 10. Mednarodne Multikonference Informacijska družba 2008 (zvezek B) Slovenija pred demografskimi izzivi 21.stoletja*. Ljubljana: Institute »Jožef Stefan«, str. 35-37.
- [3] M. Gams, J. Krivec (2008). Analiza vplivov na rodnost. *Informatica*, Vol. 32, Št.2, str. 147-156.
- [4] D. Josipovič, (2003). Razvoj rodnosti v Sloveniji v zadnjih desetih letih in njen vpliv na staranje prebivalstva. Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov / 13. Statistični dnevi, SURS, SDS, Radenci, Ljubljana, str. 525-534.
- [5] J. Malačič (2005). Demografske razmere in prebivalstvena politika v Sloveniji: iz Jugoslavije v Evropsko Unijo. *Naše gospodarstvo*, št.5-6. Str.11-18.
- [6] T.Merše (2007). Za bolj živo Slovenijo. V J. Malačič, M. Gams (ur.), *Zbornik 10. Mednarodne Multikonference Informacijska družba 2008 (zvezek B) Slovenija pred demografskimi izzivi 21.stoletja*. Ljubljana: Institute »Jožef Stefan«, str. 35-37.

- [7] Slovenija v številkah (Slovenia in Numbers). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2006. str. 79
- [8] B. Štefančič ml. (2006). Rodnost nekoč in danes. *Tednik Družina*, Št. 47, letnik 2006
- [9] Strategija za dvig rodnosti v Republiki Sloveniji. Ljubljana, 2006: Republika Slovenija, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Medmrežje:
http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/strategija_rodnost_osnutek_151106.pdf
- [10] M. Šircelj, (2006). *Rodnost v Sloveniji od 18. Do 21. Stoletja*. Statistični urad RS, Ljubljana.
- [11] M. Šircelj, (1991). *Determinante rodnosti v Sloveniji*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- [12] M. Ule (2002). Socialni položaj mladih družin. Gradivo MDDSZ. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- [13] I. H. Witten, E., Frank (2005). *Data Mining – Practical Machine Learning Tools and Techniques* (sec. ed.), Morgan Kaufmann.

PASTI IN PREDNOSTI EDUKACIJE V MALIH IN VELIKIH DRUŽINAH

Ddr. Stanko Gerjolj
Univerza v Ljubljani
Teološka fakulteta
Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 434 58 46; fax: +386 1 43458 54
stanko.gerjolj@guest.arnes.si

ZUSAMMENFASSUNG:

Herausforderungen und Chancen für Erziehung in Klein- und Großfamilien

Gewöhnlich werden Familien mit einem Kind und Familien mit zwei Kindern als Kleinfamilien gehandhabt, während Familien mit drei oder mehreren Kindern als Großfamilien angesehen werden.

Familien mit einem Kind bieten zahlreiche Gelegenheiten für Erziehung auf der Ebene der Zwischengenerationsbeziehungen. Innerhalb der Familie kommuniziert das Kind hauptsächlich mit Erwachsenen.

Sogenannte „Zweikinderfamilien“ fordern Kinder heraus sich in die Logik der partnerschaftlichen Beziehungen zu begeben, da sie auf der „Kinderebene“ zu zweit kommunizieren.

Eine echte Sozialerziehung kann innerhalb der Familie erst dann stattfinden, wenn sie als „Gruppe“ kommunizieren.

Für alle drei Familientypen finden wir in der Bibel Paradebeispiele, die an der Aktualität durch die Menschheitsgeschichte nichts verloren haben.

Zadnji popis prebivalstva v Sloveniji ugotavlja, da v naši državi živi daleč največ tako imenovanih malih družin. Delež družin z enim ali dvema otrokoma obsega kar 91,1% in še vedno se nakazuje trend padanja številčnejših družin – s tremi ali več otroki (http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1617). To

postavlja teorijo in zlasti prakso edukativnih dejavnosti pred nove izzive, ki jih v preteklosti niso poznali. Vzgoja z enim ali dvema otrokoma tako z vidika staršev kot z vidika otrok poteka namreč drugače kot v številčnejših družinah.

Ko govorimo o vzgojnih izzivih in dilemah, običajno mislimo tudi na težave in konflikte. Danes je v povezavi z vzgojno problematiko na voljo veliko podatkov o nasilju, ki se sodeč po raziskavah nenehno povečuje (*Kotar 2008, 36*). Čeprav empirični podatki nedvomno kažejo na povečanje nasilja, je vsaj hipotetično smiselno dopuščati domnevo, da raziskovanje dodatno senzibilizira okolje in prepozna za nasilje tudi dejanja, ki včasih niso bila tako okarakterizirana. Ob tem velja pripomniti, da v preteklosti namreč niso poznali tako načrtnega raziskovanja in najbrž danes odkrijejo več nasilnih dejanj, čeprav so se dogajala tudi v preteklosti. V kolikor pa podatki kažejo resnično naraščanje

nasilja, se ponuja zastrašujoča hipoteza, da paralelno z manjšanjem števila otrok v družini raste nasilje nad njimi. Vendar so ti podatki težko dosegljivi in ni dobro prehitro sklepati. Res pa je, da manjše skupnosti ustvarjajo intenzivnejše odnose, ki so po eni strani prepojeni z več pozornosti in ljubezni, po drugi strani pa v kriznih trenutkih sprožajo tudi več sovraštva in agresivnosti.

1. Družina z enim otrokom – vzgoja na medgeneracijski ravni

Že svetopisemska pripoved o Abrahamovi družini slikovito oriše temeljne izzive in vzgojna vprašanja, ki se tudi danes zastavljajo staršem z enim otrokom. Temeljna vzgojna vprašanja se sicer v takih družinah ne razlikujejo bistveno od družin z več otroki. Ni nujno, da edukativni odnosi v malih družinah potekajo intenzivneje in bolj poglobljeno kot v velikih družinah, dejstvo pa je, da se številna vprašanja zastavljajo bolj eksistencialno. Včasih je pri njihovem reševanju tudi več strahu in bojzani, saj se starši – kljub neizmerni ljubezni do vsakega otroka – za edinca oz. edinko bolj bojijo. Ob vsaki najmanjši misli, da bi se edincu utegnilo kaj zgoditi ali ponesrečiti, se jim prične podirati svet. Znano je, da tak strah otroke zlasti v obdobju odraščanja »sili« v dodatno izpostavljanje nevarnostim. Poleg tega je vzgoja edincev v nekaterih kontekstih zahtevnejša kot vzgoja v številčnejših družinah.

Pripoved o Abrahamovi družini ponazarja, kako zahteven zna biti proces osamosvajanja edincev oz. edink. V odlomku, ki govori o Božji zahtevi, da Abraham daruje svojega sina, gre pravzaprav za izredno dramatičen postopek osamosvajanja, kjer ima oče ob mladostniških spremembah svojega edinca občutek, da mu ga Bog »krade« (*1 Mz 22, 1-14*). Očetova posesivna skrb za otroka je tako samoumevna, da otrokovo odraščanje doživlja kot nekaj nenaravnega in ga eksistencialno ogroža. Posesivni starševski odnosi pa ne ogrožajo le lastne eksistence, marveč bremenijo tudi otroke. Starševski strah pred izgubo jih včasih tako prevzame, da postanejo nesposobni za samostojno življenje.¹

¹ Ko sem pred leti obežoval pri družini, ki je nisem poznal, sem ob prihodu videl na mizi štiri krožnike s pripadajočim jedilnim priborom. Za mizo pa smo sedli le trije – starejša žena, njen in mož in jaz. Pričeli smo z obedom. Čez nekaj časa brez besed in pozdrava prisede nekoliko zanemarjen moški srednjih let in začne jesti. Pogovor se ustavi in zlasti ženi postane nerodno;

Za edince je značilno, da se zelo dobro naučijo komunicirati z odraslimi. Starši in otrok tej komunikaciji posvetijo veliko pozornosti, saj jim to predstavlja edini primarni vzgojni prostor. Včasih se sicer izgovarjajo, da si otroci že v vrtcu pridobijo prijatelje in se učijo komunicirati z vrstniki. Vendar tako druženje ni primerljivo z življenjem v skupnosti bratov in sester. V vrtcu si namreč otroci prijatelje tudi zamenjajo, pri bratih in/ali sestrah pa ta logika ne deluje. Vztrajanje v odnosu jih navaja na oblikovanje trajnih odnosov, ki so vsekakor »hiba« sodobnega družinskega življenja. Za današnji čas je značilno, da znamo sorazmerno hitro stopati v odnose, več težav nam povzroča njihovo vzdrževanje in vztrajanje v njih.

2. Družina z dvema otrokoma – vzgoja za trajne partnerske odnose

Če velja za družine z enim otrokom, da ima ta otrok veliko možnosti za oblikovanje medgeneracijskih odnosov, lahko trdimo za družine z dvema otrokoma, da predstavljajo zelo dober učni prostor za oblikovanje partnerskih odnosov. Poleg učenja v komunikaciji z odraslimi si otroka v družini za partnersko življenje že v otroških letih pridobita veliko izkušenj. Brata ali sestre namreč tudi takrat človek ne more zamenjati, ko kdo od njiju ni povsem tak, kot bi si ga/jo želel. Poleg tega se v takih družinah otroci učijo stvari deliti.² Vendar se učita tudi skrivati drug pred drugim in celo goljufati, kar podrobneje spoznamo v biblični Izakovi družini.

Družina z dvema otrokoma je z vidika vzgoje najbolj izovalno primarno edukativno okolje. Poleg nekaterih pozitivnih vzgojnih izzivov v taki družini rado prihaja do situacij, ki sprožajo občutke in reakcije različnih oblik rivalstva, stvarnih in namišljenih konfliktov ter emocionalno fiksiranega in s predsodki posejanega iskanja odgovorov. V taki družini zna biti vzgoja zelo zahtevna, saj imata otroka veliko priložnosti za prepire in nezdravo navezovanje na enega ali drugega starša.

občutek imam, da ne ve, kaj bi rekla. Končno le izusti: »To je moj sin. Marko mu je ime.« Po vljudnostnem pozdravu pogovor steče, a je Marko še naprej nekako odsoten. V kar dobrem razpoloženju ga mati pohvali, da je kar priden, da uboga in zadnje čase celo pove, kam gre in kdaj se bo vrnil. V tem prijetnem razpoloženju navrže: »Ampak, oženil bi se pa že lahko.« Ne da bi pomislil na posledice, sem jo retorično vprašal: »Ste mu govorili tako tudi, ko je bil star osemnajst let?« Pogovor je zopet zamrl in nastala je tišina, bolj mučna od tiste ob Markovem prihodu. Šele takrat sem se zavedel, kaj sem rekel. Očitno gre za primer, ko sta nad Marka predolgo in preveč pogosto »dvigala nož« in ga »zvezovala« (*1 Mz 22, 10*) ter mu dopovedovala, da je še otrok, ki ga ne želita izgubiti. Pravzaprav ga – kot otroka – nista izgubila, saj je še vedno otrok. Marko še vedno vse pove, večkrat kaj vpraša in večinoma uboga ... le oženil se še ni ... Če bi se poročil ... in pustil alkohol ... in cigarete ... če bi dokončal šolo ... si poiskal službo ... ali vsaj kaj delal, bi bilo vse v najlepšem redu.

² Ko sem nekoč pri pridigi za otroke vprašal približno osemletnega bratca, ki je imel ob sebi nekaj let mlajšo sestrico, kaj bi storil, če bi dobil čokolado, mi je pokvaril pedagoški načrt, saj je pogumno in brez zadrege odgovoril: »Skril bi jo.« Še potem ko sem mu obljubil dve čokoladi, sem ga s težavo prepričal, da bi bilo dobro dati eno sestrici. Ne glede na ta spodleteli poskus smo lahko prepričani, da se dva otroka učita deliti življenje.

Sveto pismo subtilno namiguje na konflikte, ki se čutijo že v prenatalnem obdobju. Otroci že v prenatalnem obdobju čuti, kako živijo njegovi starši. Svet starševskih odnosov odlikava na intuitivni ravni v reakcijah že pred rojstvom, po njem pa ga artikulira tudi na višjih stopnjah in predeluje skozi vse življenje. Brez dvoma ima na otroka prenatalno obdobje s tega vidika velik vpliv in na intuitivni ravni otroci »vse« vedo. Otroci nas poznajo celo bolje kot življenjski parter.

V primeru Izakove družine si starša takoj po rojstvu »razdelita« otroka: prvi pripada očetu, drugi pa materi. Razdelitev tako močno vpliva na otroka, da je vidna celo na njuni zunanji podobi.³ Ezav postane »čisti ati« (*Hartley 2000, 247*), Jakob pa se čustveno in značajsko zelo približa materi. V mnogih družinah seveda otroka ne postaneta le kopija staršev, marveč predstavljata tudi podoba njihovih pričakovanj in želja (*Cohen 1998, 104*).

Od našega odnosa oz. od naše naklonjenosti in emocionalne pozornosti do otrok pa niso odvisne le njihove navade, marveč marsikdaj tudi sposobnosti in celo zdravje (*O'Connell 1998, 66*).⁴ V primerih nerazrešenih zakonskih, se pravi partnerskih odnosov, se v družini ponujajo vabljuje »priložnosti«, da medsebojne probleme in napetosti rešujemo na ramenih otrok. Otroci nudijo veliko priložnosti, da starši pomanjkanje emocionalnih razsežnosti zakonskega življenja nadomeščajo s pretiranim in posesivnim navezovanjem na otroke, čustvena razočaranja v partnerskem življenju pa prenašajo na nemočna ramena sinov in hčera.

V konfliktnih družinah z dvema otrokoma lahko otroci postanejo pravi »vohunski mojstri«,⁵ ki v otroški naivnosti in brez kančka zlobe krojijo odnose v družini. V takih »koalicijskih« družinskih razmerjih vsak izmed staršev komunicira s svojim otrokom, pri tem pa se natrjuje in izgublja partnerska komunikacija. V komunikaciji starša postajata vse manj mož in žena, otroka pa vse manj brata, sestri oz. brat in sestra; obenem tudi vse manj otroka, vse

³ Sodeč po pripovedi sta si sicer starša izbrala vsak svojega otroka glede na zunanjo podobnost. V praksi pa je velikokrat drugače. Posamezni starši si ne izberejo svojih »ljubljenčkov«, ker so jim podobni, marveč jim postanejo podobni, ker so jih že prej izbrali. Odnos vpliva na zunanjo podobo človeka. Tako si Izak ni izbral Ezava, ker je bil njemu podoben, marveč mu je postal podoben, ker si ga je že prej izbral. Izbral pa si ga je, ker je bil prvorojenec in je v skladu s tradicijo vanj polagal lastno in družinsko vizijo.

⁴ Ko je mamica dvojčkov potarnala, da je eden pogosto bolan, je na vprašanje, koga ima rajši, odločno odgovorila: »Oba imam enako rada.« V pogovoru se je izkazalo, da celo več pozornosti posveča šibkejšemu sinu. Hkrati pa je priznala, da ima z zdravim otrokom bolj sproščen odnos kot z bolehnim. Razodela je tudi, da se včasih sporečeta z možem, medtem pa imata marsikdaj v naročju vsak »svojega« otroka. Šibkejši otrok je bolj navezan na očeta, krepkejši pa nanjo. Tako pogosto »zleze« vsak otrok k svojemu staršu v naročje.

Nekaj dni pozneje smo se o tem vprašanju pogovorili nekoliko bolj poglobljeno in je pri pogovoru sodeloval tudi njen mož. Hitro se je potrdila domneva, da je ona verbalno močnejša od moža. Tako sta v besednih dvo bojih pogosto zmagovala ona in »njen« sin, oče in »njegov« sin pa sta bila velikokrat poražena.

⁵ Sodobne raziskave ugotavljajo, da se otrok zgodaj nauči lagati in kmalu vključi laž med redne oblike komuniciranja (*O'Connell 1998, 154*). Okoli tretjina otroške komunikacije s starši so laži (*O'Connell 1998, 164*).

bolj pa sredstvo za poglobljanje zakonskih spletk in konfliktov. Partnerski odnosi postajajo krhki in nepomembni, medgeneracijski odnosi pa krepkejši in vse bolj pomembni.

Otroci so veseli tudi neposredne in k njim usmerjene starševske ljubezni, bojijo pa se biti edini »objekt« ali celo edino »sredstvo« njune sreče, do česar prihaja takrat, ko starša prenehata biti drug drugemu zakonca. Otroci namreč že zelo zgodaj globoko v podzavesti čutijo, da ne bodo večno pri starših, čeprav jih brezpogojno ljubijo.⁶

Bolestna navezanost staršev na otroke vsekakor epidemično ogroža mlade generacije. Včasih se te bolezni izražajo v različnih odvisnostih in deviacijah, drugič v značilnih boleznih sodobnega časa, kot sta npr. anoreksija in bulimija. Čeprav imajo tovrstne težke in zapletene bolezni več vzrokov, obstaja med edukativnimi razmerami v družinah in njenim pojavljanjem v mnogih primerih nedvomna povezava.⁷

Seveda bi bilo preveč poenostavljeno interpretirati pojav teh bolezni preprosto kot posledico družinskih razmer. Domala vsa terapevtska stroka pa odkriva, da vsaj delno koreninijo v zapletenem socialnem okolju, ki ga v primarni obliki predstavlja najprej družina. V mnogih primerih se tudi razkrije, da otroka močnejše prizadene nerazrešen partnerski odnos med staršema kot pa medgeneracijski konflikti. Pri tem ne gre le za dejstvo, da »skregani« starši ne morejo vzgajati svojih otrok za ljubezen, marveč najprej za intuitivni občutek, da so otroci najbolj srečni takrat, ko čutijo, da so srečni njihovi starši, in sicer ne le kot oče in mati, marveč prav kot mož in žena. V medsebojnem brezpogojnem sprejemanju moža in žene otroci ne čutijo le gotovosti, da njihova družina ne bo razpadla, marveč so brezpogojnega sprejemanja deležni tudi sami (*Gostečnik 1999, 9-11*).

3. Socialna vzgoja v »veliki« družini

Dva otroka v družini lahko pri oblikovanju medsebojnih odnosov uporabljata sorazmerno enostavno logiko. Tako delitev kot skrivanje jima ne povzroča večjih težav. Nekoliko bolj zapleten je proces, če želita kaj skriti pred starši. A celo v takih primerih se navadno kar uspešno dogovarjata ter medsebojne obljube in »prisege« v glavnem držita.

Veliko več miselnih spretnosti zahteva otrokova komunikacija v družinah s tremi ali z več otroki. Deliti na tri dele je zahtevnejše kot na polovico. Tudi pri »skrivanju« so otroci v večjih družinah manj gotovi. Če se starejša dva kaj dogovorita, obstaja stalna nevarnost, da bo najmlajši to izdal. To velja za vsako dogovarjanje v parih. Stalno

upoštevanje »tretjega« pa že sodi v socialno vzgojo, ki so je otroci neposredno deležni le v družinah z najmanj tremi otroki.

Seveda bi bilo preveč poenostavljeno trditi, da trije otroci rešijo vsa vzgojna vprašanja. Držijo le ugotovitve, da se v večjih družinah vzgojni izzivi nekoliko bolj porazdelijo, da je v starševski vzgoji manj strahu, s tem pa navezujejo otroke manj nase in jim v večini primerov bolj in lažje zaupajo. Toda tudi v številnejših družinah igra vsak član svojevrstno vlogo, ki prav tako lahko privede do stresnih in konfliktnih situacij (*Gostečnik 1997*), kar razkriva tudi biblična Jakobova družina, v kateri je živel trinajst otrok.

Znano očetovo ustvarjanje razlik med otroki, ki se kaže v razvajanju »ljubljenčka« Jožefa, med njim in brati povzroča močne napetosti. Po eni strani z očetovo podporo Jožef sanja o svoji superiornosti, po drugi strani pa se že v njih – zlasti v kontekstu pretiravanja – sluti njegova krhkost in negotovost (*Watt 1995, 61*). Njegova izpostavljena vloga v družini ga za velik del življenja izloči iz družinskega okolja in šele po dolgem in dramatičnem pogajanju vsi skupaj ponovno postanejo »družina«.

V »velikih« družinah je za odnose navadno občutljivejši od ostalih tretji otrok. Ta je ogledalo zakonskega odnosa staršev – zlasti v družinah s tremi otroki. Če je v skladu s tradicijo prvi otrok nekoliko bolj očetov in drugi bolj materin, tretji nekako samoumevno prevzame vlogo povezovalca. V urejenih in varnih družinskih odnosih mu to ne povzroča težav, če pa gre za konfliktno odnose, pogosto preživlja težke trenutke, saj sprejema nase nalogo »reševalca« in »harmonizatorja« partnerskega odnosa med starši.

Velika družina potemtakem ni obvarovana vzgojnih zapletov. Zlasti v povezavi s socialno vzgojo pa vsekakor predstavlja najboljše primarno edukativno okolje. Ob tem velja omeniti, da dinamika odnosov v veliki družini nudi dovolj prostora in izzivov tako za oblikovanje trajnih (partnerskih) kot medgeneracijskih odnosov.

Biblične družine opogumljajo, da edukativne hibe in »bolezni« niso trajne. Na »koncu« se vsi trije omenjeni tipi družin uspejo integrirati ter razrešiti konflikte in napetosti. Abraham zbere svojo družino šele ob smrti, Jakob se spravi z bratom Ezavom v poznih srednjih letih, Jožefova pripoved pa sugerira, da je prišlo do sprave še nekoliko prej. Ta svetopisemska dinamika daje slutiti, da se družinske napetosti močnejše zarežejo v človeka in so težje rešljive v maloštevilnih družinah. To je logično, saj majhna skupina zahteva intenzivnejšo in neredko bolj zapleteno komunikacijo.

Literatura:

- [1] Cohen, Norman J. (1995). *Self, Struggle & Change: Family Conflict Stories in Genesis and Their Healing Insights for Our Lives*. Woodstock: Jewish Lights Publishing.

⁶ Ko otroci, zlasti hčerke, previjajo in oblačijo svoje lutke, navadno ne previjajo svojih »bratcev in sestric«, marveč že lastne otročičke (*Erikson 1993, 106*).

⁷ Primeri anoreksije in bulimije znajo biti povezani s športnimi in lepotnimi idoli in tekmovanji (*Ihan 2003, 71*), ki vsaj v otroških letih ne potekajo »mimo« staršev in neredko »razkrivajo« sliko družinskih odnosov.

- [2] Erikson, Erik H. (1993). *Childhood and Society*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- [3] Gostečnik, Christian. (1997). *Človek v začaranem krogu*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [4] Gostečnik, Christian. (1999). *Biti mladostnikom starši*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [5] Hartley, E. John. (2000). *New International Biblical Commentary: Genesis*. Peabody, Massachusetts & United Kingdom: Hendrickson Publishers, Paternoster Press.
- [6] http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1617 – pridobljeno 7. september 2008.
- [7] Ihan, Alojz. (2003). Telesna dejavnost in ravnovesja v organizmu. V: Macura, D. & Hosta, M (ur.). *Filozofija športa*. Ljubljana, 71-79.
- [8] Kotar, Tjaša. (2008). *Nasilje v šolskem prostoru*. Brdo pri Kranju: Magistrska naloga.
- [9] O'Connell, Sanjida. (1998). *Mindreading: An Investigation into how we learn to Love and Lie*. New York: Doubleday.
- [10] Svetopisemska družba Slovenije. (2001). *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*. Ljubljana.
- [11] Watt, Trevor. (1995). Joseph's Dreams. V: David L. Miller (ured.). *Jung and the Interpretation of the Bible*. Continuum: New York, 55-70.

TRAUMA IN RAST MOŽGANOV

Dr. Christian Gostečnik,

Francišškanski družinski inštitut, Prešernov trg 4, 1000 Ljubljana

Tel: +386 1 200 6760; christian.gostecnik@guest.arnes.si

ABSTRACT

The longstanding hyperarousal and dissociation can lead an infant to catastrophic maldevelopment of his psychical structure. The infant would in this case try to survive by using the essential ingredients which are otherwise needed for normal development of his brains. The accumulation of stress hormones might damage the infant's brain, because it can decrease its volume and impedes the interhemispheric communication which is an essential task in his developing brain.

1 UVOD

V prenatalni dobi možgani proizvedejo vsako minuto 250.000 novih celic in do rojstva ustvarijo milijardo nevronov. Ti nevroni vsebujejo na tisoče dendritov, ki ustvarjajo sinaptične povezave (Eliot 1999). Pri osmih mesecih starosti ima otrok več nevronov in sinaptične gostote oziroma mase, kot kdajkoli v življenju (Perry et al. 1995). Pri štirih letih so otrokovi možgani že v 95% strukturno razviti. Če otrokove možgane primerjamo z odraslimi vidimo, potem hitro opazimo, da so otrokovi možgani veliko bolj dojemljivi in prilagodljivi, kot možgani odraslega človeka, medtem ko so možgani odraslega človeka bolj stabilni in organizirani. Otroci imajo 225% več možganske energije in procesirajo več informacij, kot jih lahko odrasli. Vendar medtem ko imajo otrokovi možgani veliko več potenciala, pa so obenem tudi zelo senzitivni in silovito ranljivi, predvsem kar se tiče zanemarjenosti in zlorabe. Zanemarjenost in zloraba pustita na otrokovih razvijajočih se možganih nepopravljive vtise in lahko celo povzročita, da s možgani v določenih segmentih sploh ne razvijejo oziroma zaostanejo v razvoju (Cohen, Mannarino in Deblinger 2006).

2 POVEZAVA MED STARŠI IN OTROKOM IN RAZVOJ OTROKOVIH MOŽGANOV

Razvoj možganov je zelo močno odvisen od tega, v koliko so možgani uporabljeni, v koliko se oplajajo z novimi izkušnjami in v koliko se le-te ponavljajo, ker na ta način se te izkušnje v otrokovi psihi utrjujejo in s tem shranjujejo; posledično pa se lahko posameznik iz teh izkušenj tudi uči. Če pa teh izkušenj ni ali jih ni dovolj, potem se možganski centri ne povezujejo in začno propadati (Schore 2003). Informacije oziroma izkušnje, ki se ponavljajo ter s tem prebujajo in spodbujajo procese v emocionalnih centrih možganov, imajo zato tudi večjo možnost, da se bodo shranili. Okolje, ki ni stimulativno in otroka oropa za najrazličnejša spodbudna doživetja lahko zelo kritično vpliva oziroma zavira razvoj možganov. Za zdrav razvoj je

namreč nujna zdrava interakcija otroka z materjo. Singer s sodelavci (Singer et al. 2004) so že pred desetletji odkrili, da sta srčna utripa matere in otroka med njuno interakcijo zelo podobna. Perry (1998) pa je opazil sinhroničnost v sinaptičnih vžigih, in sicer v različnih delih možganov, ki so se vršili v vzajemnih izkazovanjih nežnosti med materjo in otrokom.

Predvsem pa se otrok ob starševski umirjeni prisotnosti sam začne učiti, kako regulirati vznurjenje, najprej s sesanjem palca, pozneje pa za to uporablja prefrontalne kortikalne kognitivne funkcije (Singer et al. 2004). Pri tem govorimo tudi o sposobnosti regulacije afektov, kot npr. jeze, strahu žalosti in s temi povezana občutja, ki jih otrok še ne zmore obvladovati in za to nujno potrebuje starše, da ga naučijo, kako predelati ta težka, včasih neznosna čutenja oziroma kako se notranje dovolj umiriti in si s tem dati možnost predelave teh čutenj. Še več, na tem mestu je treba reči, da so predvsem starši tisti, ki ne samo, da naučijo otroka, kako se lahko notranje umiri, ampak ga morajo starši sami notranje umiriti. To naredijo tako, da otrokov nemir, jezo, bes, žalost, stiske, frustracije sprejmejo, ponotranjijo, notranje predelajo in vrnejo otroku v zanj sprejemljivi obliki.

Pri tem govorimo najprej o čisto telesni umiritvi, in sicer npr. mati mora otroka stisniti k sebi in ga telesno umiriti. S tem ko se otrok telesno umiri, je tudi mogoče, da lahko tudi sprejeme pomembna materina sporočila o ljubezni, nežnosti, sprejetosti, pripadnosti in jih povzame ter ponotranji in s tem gradi in utrjuje svojo možgansko strukturo. Nadalje se otroci začno že pri šestih mesecih učiti, kaj pomenijo namerne akcije in se že pri petnajstih mesecih začno selektivno odzivati na socialne interakcije (Guajardo in Woodward 2004). Te interakcije omogočajo otroku, da je sposoben samo-regulacije, metaboliziranja, navezanosti in empatije (Stern 2004; Clulow 2005).

3 ODZIV OTROKOVIH MOŽGANOV NA TRAVMO

Pri tem je nadvse pomembno razumevanje strukture in funkcije simpatetičnega in parasimpatetičnega živčnega sistema, na osnovi katerih je mogoče razumeti, kako zanemarjenost in zloraba ogrozita in spremenita regulacijo afekta, kakor tudi stile navezanosti. V odgovor na nevarnost, amigdala aktivira simpatetični živčni sistem, ki na nevarnost odgovori z spodbuditvijo telesnega vznurjenja ter izločitvijo kortizola; pri tem je delovanje kortikalnega dela možganov skoraj da izključeno. Amigdala stimulira locus ceruleus in adrenalinsko medulo, ki preplavi možgane z norepinephrinom in telo z adrenalinom ter s tem poveča hitrost procesiranja informacij ter poveča možgansko delovanje in obenem zviša srčni impulz, krvni pritisk ter

razširi arterijske žile. Govorimo torej o alarmnem stanju, ki opozori posameznika, da se orientira nasproti nevarnosti, se povsem posveti nevarni situaciji in če se vznurjenje še poveča, kar pomeni, da posameznik ne zmore učinkovito odgovoriti nastalo nevarnost, potem aktivira sistem boja oziroma pobega, ki omogoči preživetje (Schore 2003).

Ko grožnje oziroma nevarnosti ni več, parasimpatični živčni sistem upočasni bitje srca, sprosti mišice in zniža krvni pritisk. Živčni sistem, ki je odgovoren za bitje srca gastrointestinalne funkcije, potenje in krčenje mišic lahko postane vedno bolj aktiven, kar je vsekakor povezano s povečano, abnormalno produkcijo kortizola, dramatično znižanje srčnega utripa in izločanjem možganskih endorfinov v prefrontalnem delu korteksa, kar vodi v disociacijo (Diseth 2005). Tam kjer se zanemarjenost in zloraba nadaljujeta, se možganska sistema, ki sta odgovorna za vznurjanje in posledično umirjanje v možganih, prenehata dopolnjevati oziroma komplementirati drug drugega in zato v tem primeru lahko govorimo o analogiji avtomobila, kjer posameznik simultano uporablja zavore in plin hkrati (Rothschild 2006).

Vztrajno vznurjenje v simpatičnem živčnem sistemu je povezano s hipervznurjenjem razdražljivostjo anksioznostjo disregulacijo afektov in vedenja, spolno aktivnostjo ter nižjim tolerančnim pragom za stres, kakor tudi z možnostjo razvoja postravmatske stresne motnje (PTSD) in disociativne motnje (Diseth 2005). Povečan ali hitrejši srčni utrip, medtem ko posameznik počiva, je zelo pogost pojav med posamezniki, ki so bili kot otroci zlorabljeni ali pa zanemarjeni, kar pa nakazuje na dejstvo, da se alarmantno stanje v možganih ter v limbičnem sistemu še nadaljuje ter opozarja na zmanjšanje izločanja kortizola. Dolgotrajno aktiviranje simpatičnega živčnega sistema povzroči:

- a) izločanja kortizola, ta pa zavira razvoj T celic, ki branijo napadeni organizem;
- b) zvišanje krvnega pritiska, ki zreducira sinaptično plastičnost oziroma dovzetnost ter zavira izločanje hormonov korticotropina in adrenokorticotropina, ki sta regulatorja hormona kortizol;
- c) zmanjšuje delovanje GABA receptorja (nevrotransmitterja, ki zavira proces vznurjenja) poškodba levega hipokampus, le-ta pa vpliva na shranitev verbalnega spomina (Tarulloa in Gunnar 2006)).
- d) povečuje hiperbudnost, pazljivost do nevarnih pojavov, medtem pa zavira pozornost do nenevarnih.

Funkcioniranje in sploh struktura možganske nenormalnosti, ki je v povezavi z zlorabo in zanemarjenostjo vključuje zelo močno hemisferno lateralizacijo in zmanjšuje medhemisfersko integracijo. Desna možganska hemisfera pri zlorabljenih in zanemarnjenih kaže na večjo aktivnost, kar je v čistem nasprotju z normalnim razvojem. Razvoj leve hemisfere je upočasnen, zato tudi otroci odražajo strožje, močnejše afekte. Vsaka hemisfera zase, kljub temu, da sta povezani prek korpus kolosum je specializirana za različne

tipe procesiranja določenih informacij. Tako je npr. leva hemisfera osredotočena na percepcije in izražanje v jeziku ter logično in analitično razmišljanje ter je zato normalno bolj dominantna in zapletena. Desna hemisfera pa vključuje percepcijo in izražanje emocij, zlasti negativnih in neprijetnih (van der Kolk 2003). Prevelika gostota oziroma akumulacija stresnega hormona pokvari korpus kolosum, zmanjša njegovo prostornino ter zavira medhemisfersko komunikacijo, kar lahko povzroči emocionalne, vedenjske in disociativne probleme (DeBellis 2002). Močan stres tudi ustvari asimetrijo ali neravnovesje stresnih hormonov serotonina in dopamina, kar povzroči še nadaljnje povečanje anksioznosti.

Tudi del možganov, ki se imenuje Broka in nadzoruje govorne sposobnosti, kakor tudi razumevanje jezika je lahko zelo močno negativno zaznamovana s stresom in tako razumemo, zakaj so travmatični spomini bolj telesni in vizualni kot verbalni in narativni (van der Kolk 2003). Anomalije na levi strani frontalnega in temporalnega dela, ki vključujejo tudi prefrontalni korteks lahko imajo za posledico pomanjkanje delavnega spomina, povečanje zavrtosti in zmanjšanje pozitivnih emocij ter razumskih funkcij (van der Kolk 2003). Skrčenje cerebralnega dela možganov in paracingulate (Kitayama, Quinn in Bremner 2006) pa je posledično povezano s pojavom vsiljivih mislimi, izogibanju, hipervznurjenjem in disociacijami. Sistem paracingulate je še posebej pomemben, ker so dolgotrajne socialne interakcije in osebne avtobiografske narativne zgodbe formirane ravno v tem delu možganov (den Oudena et al. 2005). Cerebralni vermis pa pri tem igra zelo pomembno vlogo nadzora nad limbijskim sistemom in zlasti negativnimi emocijami (Teicher et al. 2003). Nižji krvni pritisk v cerebralnem vermisu je npr. pri podganah pokazal na povezavo z nepozornostjo, hiperaktivnostjo in impulzivnostjo (Kitayama, Quinn in Bremner 2006). Medtem ko zlorabljeni otroci tudi kažejo na podobne simptome raztresenosti, čezmerno aktivnost, slabo koncentracijo in hiperaktivnost, je vendar potrebno še veliko več raziskav na področju možganskega delovanja, pa čeprav že sedaj govorimo o dokaj jasnih indikacijah, preden bomo lahko prišli do zanesljivih zaključkov. Vsekakor pa lahko predpostavljamo, da je prepočasen razvoj jezika, zmožnost sprejemanja in artikulacije na osnovi verbalnih sposobnosti med zlorabljenimi otroki vsekakor povezano z upočasnim razvojem leve hemisfere.

4 TRAVMA IN REGULACIJA EMOCIJ

Zloraba ima izjemno destruktiven vpliv tudi na emocionalno regulacijo oziroma disregulacijo afektov, kakor tudi na otrokov stil navezanosti. Funkcija navezanosti je moderacija negativnih stresnih situacij in emocij, tako v zgodnji otroški dobi, kakor tudi pozneje v življenju. Pri tem je jasno, da so varno navezani otroci veliko bolj sposobni urejati in reflektirati močna čutenja ter tolerirati negativne afekte (Fonagy, Gergely in Target 2007). Nujno je torej, da razumemo, kako globoko se zlorabe v najzgodnejšem otroštvu zarišejo v najgloblje strukture otrokovih možganov

in tam lahko ustvarjajo katastrofalne emocionalne, kognitivne in vedenjske vzorce.

Nevrobiološke raziskave kažejo, da ima orbitofrontalni sistem odločilno vlogo pri integraciji preteklih, sedanjih in prihodnjih izkušenj, da omogoča ustrezno udejstvovanje pri vedenjskih nalogah, socialnih situacijah in v situacijah preživetja. Tako je delovanje desnohemisferičnega sistema osrednjega pomena pri samoregulaciji; sposobnost reguliranja prožnih emocionalnih stanj preko interakcij z ostalimi ljudmi in avtoregulacije, kjer ni drugih ljudi. Sposobnost preklapljanja med tema dvojnima regulatornima oblikama, ki sta odvisni od socialnega okolja izhaja interakcijske vzpostavitve varne navezanosti zorenja biološkega organizma in psihobiološke uglašenosti socialnega okolja.

Pri posamezniku se učinkoviti »self« sistem, ki lahko prilagodljivo regulira različne oblike vznemirjenja in psihobioloških stanj in na ta način tudi afekt, kognicijo in vedenje, lahko razvije samo v okolju, ki je spodbujajoče za rast. Dovolj dobra mati primerno in takoj odgovarja na otrokova emocionalna stanja. Prav tako omogoča interakcijo z visokim nivojem pozitivnega afekta v vzajemnem stanju igre. Ti regulirani dogodki omogočajo otrokovih sposobnosti soočanja z okoljem. Starši so tisti, ki z zrelo psihološko organizacijo omogočajo izvajanje odločilnih regulatornih funkcij, in sicer otroku, ki poseduje še nedozorelo, nepopolno psihološko organizacijo. Za otroka je poskrbljeno na neverbalni ravni, pod zavestnim zavedanjem, s pomočjo materinih odzivov na otroka in te izkušnje nato direktno vplivajo na vitalnost in strukturno otrokove osebnosti (Schore 2003).

Osnovna naloga prvega leta človeškega življenja je ustvarjanje varne navezanosti in učenje emocionalne komunikacije med otrokom in primarnim skrbnikom. Mati je tista, ki uravnava otrokove emocije in od zunaj vrši in regulira kontrolo otrokovih telesnih stanj. Interakcije obraz-obraz, ki se pojavijo pri starosti približno 2 mesecev so visoko vzdražljive, vodene z afekti, so kratki medosebni dogodki, ki otroka izpostavi visokim ravnom kognitivne in socialne informacije. Za regulacijo visoko pozitivne vzdražljivosti otrok in mama uglasita intenzivnost svojega efektivnega vedenja znotraj trenutka nekaj sekund (Stern 2004).

Diadična izkustva afektivne uglašenosti se pojavijo v prvih izrazih pozitivno obeležene socialne igre v tako imenovani »primarni intersubjektivnosti«, kjer se odvija proces otrok vodi-mama-sledi. V tej komunikacijski shemi, oba lovita psihobiološka stanja in potem sočasno prilagajata socialno pozornost, stimulacijo in se pospešeno odzivata drug drugemu. V sočasnem kontekstu skupno uglašene selektivnega ugibanja, se otrok nauči pošiljanja specifičnih socialnih namigov/znakov na katere mati odgovarja (Stern 2004).

Uglašenost obraz-obraz daje otroku prvo priložnost, da se vadi v medosebnem (medsebojnem) usklajevanju biološkega ritma. Vizualni, slušni, gibalni dražljaji, ki so vtisnjeni v teh

emocionalnih komunikacijah se hitro prenašajo sem in tja med otrokovim in materinim obrazom. In v teh prehajanjih mati deluje kot regulator otrokove vzdraženosti in če tu nastopi travma, potem govorimo o otroku, ki ne zmore tudi pozneje v življenju zares razviti prave pristne komunikacije, saj mju manjka ta temeljna materina drža (Stern 2004).

Prehajanja afektivne uglašenosti od obraza skrbnika k obrazu otroka direktno vplivajo na vtisnjenje, krožnega povezovanja orbito prefrontalnega korteksa, katerega kritično obdobje rasti, dozorevanje sega v starosti 10, 12 mesecev pa tja do drugega leta in pol starosti in zato lahko otrok že v tem obdobju in zlasti v tem obdobju utрпи veliko škodo. Materin obraz je najbolj močan in učinkovit dražljaj v otrokovem svetu. Znano je, da lahko direkten pogled posreduje ne samo ljubeča, ampak tudi močna agresivna sporočila. Podoba materinega jeznega obraza, kot tudi kaotične spremembe v otrokovem telesne stanju, ki so povezane z njim, se neizbrisno vpišejo/vtisnejo v otrokov razvijajoči se limbijski krogotok, kot »flashbulb« memory in se shrani v implicitni proceduralni (delovni) spomin v vidno-prostorski desni hemisferi (Schore 2003).

Po Lester, Hoffman in Brazelton (1985) se uglašenost razvije kot posledica učenja ritmične strukture drugega. Oba; mati in otrok lovita ritem drug drugega in (pre)oblikujeta svoje vedenja tako, da se prilega strukturi. Da vstopi v uglašeno komunikacijo, mora biti mati psihobiološko uglašena ne toliko na otrokovo zunanje vedenje kot na ritem njegovega internega (notranjega) stanja. Nasprotno pa zlorablajoč skrbnik namesto uravnavanja povzročča ekstremni nivo dražljajev in vznemirjenja/vzdraženosti; zelo visokega pri zlorabi in zelo nizkega pri zanemarjanju. Manj se igra z otrokom in v njem povzročča dalj trajajoča travmatična stanja negativnega afekta, ki otroka preplavlja. Na otrokovo čustvovanje se odziva neprimerno ali pa ga celo zavrača in kaže minimalno ali nepravilno sodelovanje pri regulacijskih procesih. Pri relacijski travmi ni prisotne matere, ki bi s pomočjo interakcije pomagal uravnati stanje, in zato otrok ostaja dalj časa v intenzivnem stanju vzdraženosti za katerega pa ni zadosti opremljen in ima zato le-to lahko katastrofalne posledice.

V obdobju, ko možgani hitro rastejo in se organizirajo, lahko resno in dalj trajajočo fiziološko stanje ne-regulacijo povzroči travmatično zlorabo, ki pa je lahko tudi sad zanemarjanja in travme, ali obojega; pri obeh gre v končnem stanju za pomanjkanje matere, ki bi otroku lahko nudila izkustvo afektivne uglašenosti in interaktivne vzpostavitve pravega stanja. Namesto diadične skladnosti intersubjektivnosti desni možgani-desnim možganom, je otrok izpostavljen resnim prekinitvam intersubjektivnosti, ki povzročajo mrtve točke v otrokovem subjektivnem doživljanju. Ta izkustva negativno vplivajo na od izkustva odvisno zorenje desne hemisfere, ki je dominira pri subjektivnih čustvenih izkustvih in regulaciji afekta (Schore 2003).

4 OTROKOV PSIHOBIOLOŠKI ODGOVOR NA TRAVMO

Raziskave kažejo, da je otrokov psihobiološki odgovor na travmo opremljen z dvema ločenima vzorcema odgovorov; *visoka vzdraženost in disociacija*. V začetni fazi ogroženosti, se sproži alarmna reakcija v kateri se nenadno, hitro aktivira simpatični del avtonomnega živčnega sistema; poveča se hitrost bitja srca, dvigne krvni pritisk, pospeši dihanje, zviša budnost. Stisko otrok izrazi z jokanjem in potem s kričanjem. V stanju strahu in terorja se vzdraži simpatični del živčnega sistema, ki se kaže v povečanem nivoju glavnega stresnega hormona kortikotropina, ki regulira aktivnost noradrenalina in adrenalina (Rothschild 2000, 2006).

Druga reakcija se razvije kasneje in traja dalj časa; to je disociacija. Otrok se je posluži, da se osvobodi dražljajev zunanjega sveta in pobegne v notranji svet. V nemočnih in brezupnih stresnih situacijah on sam in njegova iniciativnost zaustavljena. Ko otroku spodletijo poizkusi popraviti interakcijo, pogosto izgubi nadzor nad situacijo, se trudi izogniti pozornosti z umikom in postati neviden. Umakne se in se sam tolaži. Rešitev predstavlja globoka razdvojitve skupnega regulatornega procesa in »odmor«/počivanje v intersubjektivnosti. Disociacija tako predstavlja odcepitev in ločitev od neznosne situacije. Izhod, kjer ni izhoda in zadnje zatočišče, zavetje. Značilnost, ki spremlja ta primarni regulatorni proces ohranjanja homeostaze organizma, je značilen metaboličen izklop in nizka raven aktivnosti (parasimpatično dominantno stanje *obvarovanje-umik*). Kaže se kot otrplost, izogibanje, umaknitev, zmanjšan afekt; otroci strmiijo v prostor s steklenim pogledom (Schore 2003).

Neurobiologija disociativne reakcije je drugačna od reakcije hitre vzdraženosti. V tem pasivnem stanju se v telesu zviša nivo endogenih opiatov, ki zmanjšujejo in otopijo bolečino in vedenje zavirajočih stresnih hormonov, kot so kortizol, dopamin, serotonin in drugih. Intenzivno parasimpatično vznemirjenje/vzdraženost omogoča otroku vzdrževati homeostazo pred notranjim stanjem simpatičnega vznemirjenja. V travmatičnem stanju, kot rečeno, sta oba simpatični del razvijajočega avtonomnega živčnega sistema, ki porablja energijo, in parasimpatični, ki ohranja energijo, preveč aktivna, kar vodi v zamrznjenost, ki lahko skoraj za vselej ostane v otrokovem organizmu ter povzroča nove in nove zaplete.

5 ZAKLJUČEK

Vedno kadar je otrok izpostavljen epizodam najrazličnejših travm, ki pomenijo, da otrok, ki procesira informacije iz zunanjega in notranjega okolja, ni v homeostatičnem ravnovesju in njegove emocije niso regulirane. Na milost in nemilost je prepuščen kaotičnemu stanju. In dokler kaotično stanje ni kontrolirano in regulirano mora vse svoje vire, ki pomagajo pri regulaciji in še povrh vsega niso razviti, usmeriti v njihovo reorganizacijo. Sam povezuje ritmične

strukture teh stanj ter poskuša doseči uglašenost. In tako ne more početi nič drugega; ne more se posvetiti socio-emocionalnemu učenju v času kritičnega obdobja razvoja možgan. Otrokova sinhronizacija ali poskus le te, se vpiše v desna kortikolimbčna možganska območja. Ne samo, da se travma vpiše v otrokov desno možganski implicitni-delovni spominski sistem, ampak se tja vpiše tudi otrokov obrambni odgovor na travmo, regulatorna strategija disociacije.

LITERATURA

- [1] Clulow, C. Partnership and marriage. V: E. Rayner, A. Joyce, J. Rose, M. Twyman, C. Clulow, (ur.). Human development: An introduction to the psychodynamics of growth, maturity and ageing. London: Routledge, 2005: 213-230.
- [2] Cohen, J. A., Mannarino, A. P., Deblinger, E. Treating trauma and traumatic grief in children and adolescents. New York, NY: Guilford Press, 2006.
- [3] DeBellis, M. D. Abuse and ACh Response to Corticotropin Releasing Factor. American Journal of Psychiatry 159, št. 1 (2002): 157.
- [4] den Oudena, H. E. M., Fritha, U., Frith, C., Blakemore, S.-J. Thinking About Intentions. NeuroImage 28 (2005): 787-96.
- [5] Diseth, T. H. Dissociation in Children and Adolescents as Reaction to Trauma--an Overview of Conceptual Issues and Neurobiological Factors. Nordic Journal of Psychiatry 59, št. 2 (2005): 79-91.
- [6] Eliot, L. What's Going on in There? How the Brain and Mind Develop in the First Five Years of Life. New York, NY: Bantam Books, 1999.
- [7] Fonagy, P., Gergely, G., Target, M. The Parent-Infant Dyad and the Construction of the Subjective Self. Journal of Child Psychology and Psychiatry 48, št. 3-4 (2007): 288-328.
- [8] Guajardo, J. J., Woodward, A. L. Is Agency Skin-Deep? Surface Attributes Influence Infants' Sensitivity to Goal-Directed Action. Infancy 6 (2004): 361-84.
- [9] Kitayama, N., Quinn, S., Bremner, D. J. Smaller Volume of Anterior Cingulate Cortex in Abuse-Related Posttraumatic Stress Disorder. Journal of Affective Disorders 90, št. 2-3 (2006): 171-74.
- [10] Lester, B. M., Hoffman, J., Brazelton, T. The Rhythmic Structure of Mother-Infant Interaction in Term and Preterm Infants. Child Development 56, št. 1 (1985): 15-27.
- [11] Perry, B. D., Pollard, R. Homeostasis, Stress, Trauma, and Adaptation: A Neurodevelopmental View of Childhood Trauma. Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America 7, št. 1 (1998): 33-51.
- [12] Perry, B. D., Pollard, R. A., Blakely, T. L., Baker, W. L., Vigilante, D. Childhood Trauma, the Neurobiology of Adaptation and 'Use-Dependent' Development of the Brain: How "States" Become "Traits". Infant Mental Health Journal 16, št. 4 (1995): 271-91.
- [13] Rothschild, B. The Body Remembers: The Psychophysiology of Trauma and Trauma Treatment. New York: W. W. Norton & Company, 2000.
- [14] Rothschild, B. Help for the Helper: The Psychophysiology of Compassion Fatigue and Vicarious Trauma. New York: W. W. Norton & Company, 2006.
- [15] Schore, A. N. Affect Regulation and the Repair of the Self. New York: W. W. Norton & Company, 2003.
- [16] Singer, T., Kiebel, S.J., Winston, J. S., Dolan, R. J., Frith, C. D. Brain Responses to the Acquired Moral Status of Faces. Neuron 41 (2004): 653-62.
- [17] Stern, D. N. The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life. New York: W. W. Norton & Company, 2004.
- [18] Tarulloa, A. R., Gunnar, M. R. Child Maltreatment and the Developing Hpa Axis. Hormones and Behavior 50, št. 4 (2006): 632-39.
- [19] Teicher, M. H., Andersen, S. L., Polcari, A., Anderson, C.M., Navalta, C. P., Kim, D. M. The Neurobiological Consequences of Early Stress and Childhood Maltreatment. Neuroscience & Biobehavioral Reviews 27, št. 1-2 (2003): 33-44.
- [20] van der Kolk, B. A. Posttraumatic Stress Disorder and the Nature of Trauma. V: D. J. Siegel, M. F. Solomon, (ur.). Healing Trauma: Attachment, Mind, Body, and Brain. New York: W. W. Norton & Company, 2003: 168-195.

BODOČI DEMOGRAFSKI RAZVOJ SLOVENIJE KOT POSLEDICA PRETEKLEGA DEMOGRAFSKEGA RAZVOJA

Aleksander Jakoš
Urbanistični inštitut RS
Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana
tel.:+386 1 4201324 fax:+396 1 4201330
e-mail: aleksander.jakos@uirs.si

POVZETEK

Prispevek v prvem delu analizira predvsem pretekli demografski razvoj, ki danes vpliva na število umrlih. Gre za prvo polovico prejšnjega stoletja. Predvsem število rojstev in migracije v tistem obdobju so oblikovale bolj ali manj številčne današnje generacije najstarejšega prebivalstva. Drugo tako odločilno obdobje za današnji naravni prirastek pa je začetek upadanja rojstev v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja in s tem vedno manj številčnih generacij žensk v rodni dobi. Kombinacija obeh dejavnikov napoveduje negativno naravno rast. Slovenija je ravno na začetku poti v največjo demografsko krizo.

1 UVOD

Slovenija se je prvič srečala z negativnim naravnim prirastkom leta 1997. V tem letu se je v Sloveniji rodilo 18 165 otrok, umrlo pa je 18 928 prebivalcev (1). Slovenija je torej imela negativno naravno rast 763 prebivalcev. Če analiziramo naravni prirastek ugotovimo, da je odvisen od števila rojenih in števila umrlih in je odraz nekega trenutnega demografskega položaja. Število rojstev je odvisno od števila žensk v rodni dobi (15-49 let). V Sloveniji je največ rojstev pri materah starih 28 let. Na splošno je zelo malo rojstev pri materah mlajših od 20 let in starejših od 40 (35) let, zato je odločilno (poleg koeficientov celotne rodnosti) za število rojstev število žensk v najbolj rodni dobi. Gre torej za ženske rojene pred 20 do 35 leti. V Sloveniji je trenutno pričakovano trajanje življenja za moške skoraj 75 let in za ženske skoraj 82 let. To pomeni, da k številu umrlih prebivalcev v Sloveniji danes največ prispevajo generacije rojene pred 70-80. leti, ali v času med obema svetovnjima vojnama.

2 NARAVNI PRIRASTEK – UMRLI PREBIVALCI

Če ne pride do nekaterih izjemnih dogodkov je praviloma število umrlih na nekem območju odvisno od števila starejših prebivalcev, ki živijo na tem območju. Seveda je to samo statistično povprečje, vendar se moramo zavedati, da je statistika zelo točna v kolikor gre za dovolj veliko število pojavov. Glede na sedanje pričakovano trajanje življenja lahko torej rečemo, da sedaj umre največ žensk v starosti 82 let in moških pri 75 letih torej ženske rojene leta 1926 in moški rojeni leta 1933. Za današnje letno število umrlih je pomembno koliko ljudi se je rodilo pred toliko leti. V letu 1926 se je na ozemlju sedanje Slovenije rodilo 38 267 otrok (2) in v letu 1933 34 587 otrok. Na drugi strani pa imamo

podatek, da v Sloveniji v zadnjih letih umre letno nekaj manj kot 19 000 prebivalcev. Glavni razlog, da danes v Sloveniji ne umira letno okoli 35 000 ljudi je močno odseljevanje, ki je prevladovalo v Sloveniji med obema svetovnjima vojnama (upoštevati pa moramo še neposreden in posreden vpliv same druge svetovne vojne). V obdobju 1911-1921 je znašal povprečni letni selitveni padec 5 700 prebivalcev, v obdobju 1921-1931 kar 6 600 in v obdobju 1931-1948 6 400 prebivalcev (3). Stopnje selitvenega padca so se gibale med -4,4 in -4,9. Istočasno so se stopnje naravnega prirasta gibale med +6,6 in +12,8 (v povprečju okoli +9). Zato lahko rečemo, da se je skoraj »polovica naravnega prirasta odselila«. Zato so danes te generacije bistveno manj številčne kakor bi lahko pričakovali glede na število rojstev, ki se je v celotnem obdobju med obema svetovnjima vojnama gibalo med dobrimi 35 000 v letu 1920 (z dvema vrhovoma preko 40 000) in 31 500 v letu 1940 (povprečno število rojstev je bilo nekaj nižje od 36 000). Zaradi odseljevanja med obema svetovnjima vojnama se danes letno število umrlih v Sloveniji giblje med osemnajst in dvajset tisoč.

V obdobju 1890 – 1910 se je letno število odseljenih gibalo celo okoli 8 000 prebivalcev letno in ob podobnem naravnem prirastu kot med obema vojnama, so bile generacije še precej manj številčne. Zato je imela Slovenija dolgo relativno nizek delež prebivalstva starejšega od 85 (80) let glede na pričakovano trajanje življenja.

V letih 1941-1943 je število rojstev še vedno presegalo 30 000, bistveno pa se je znižalo le v letu 1945 (nekaj nad 20 000). Povojni razcvet rojstev pa se je začel že leta 1946 in se nadaljeval z več kot 30 000 rojstev letno vse do leta 1957 in nato z nihanji nekaj pod 30 000 (vendar ne manj kot 27 000) do leta 1979 kot je letno število rojstev v Sloveniji zadnjič preseglo 30 000. Najbolj številčne so bile generacije rojene leta 1950-52 (okoli 35 000).

Z letom 1957 je Slovenija prvič v zgodovini postala imigracijska družba (število priseljenih prebivalcev je preseglo število odseljenih). Prvi vrh je priseljevanje doseglo že sredi šestdesetih let (pozitivni migracijski saldo je znašal okoli 4000 prebivalcev letno), drugega še višjega pa med leti 1976 in 1979 ko so se letne vrednosti gibale okoli 8000. Nato se je priseljevanje nekoliko umirilo, vendar ostalo še vedno na visoki ravni okoli 4000 letno vse do leta 1988.

Priseljevanje v Slovenijo iz drugih Jugoslovanskih republik je številčno okrepilo že tako številčne domače povojne generacije. Bilo je tako močno, da je demografsko

popolnoma izničilo visoko število odseljenih zdomcev (zdomci v statističnih podatkih tega obdobja niso bili zabeleženi pri migracijah). Seštevek uradnega pozitivnega migracijskega salda Slovenije v obdobju 1960 – 1990 je blizu 120 000 in tudi če ga znižamo za 50 000 slovenskih zdomcev še vedno pomeni migracijsko povečanje števila prebivalcev za približno 70 000 (4).

Zaradi nižanja rodnosti so migracije postajale vedno pomembnejši dejavnik demografskega razvoja Slovenije. Tako je v obdobju 1961-1971 selitveni prirast pomenil 16% vsega porasta števila prebivalcev, v sedemdesetih letih že preko 30%, po manjšem upadu pa na primer leta 1988 že 38% (predvsem zaradi padanja naravnega prirastka v Sloveniji).

Danes so prebivalci rojeni leta 1945 stari 63 let. Zato je popolnoma jasno, da se bo starostna skupina starejših prebivalcev (ki jih navadno opredelimo kot stari 65 let in več) začela vedno hitreje večati z vstopanjem v to starost vedno bolj številčnih povojnih generacij. Najprej počasi, nato pa vedno hitreje pa se bo povečevalo tudi število umrlih, ki se mora prej ali slej povzpeti na vrednosti okoli 30 000.

Že samo pogled na dosedanji demografski razvoj Slovenije z vidika starejšega prebivalstva in s tem splošnimi ocenami letnega števila umrlih, nas lahko utrdi v prepričanju da ne moremo pričakovati pozitivnega naravnega prirastka tudi zaradi ali predvsem zaradi pričakovanega večjega števila umrlih zaradi bolj številčnih generacij.

3 NARAVNI PRIRASTEK – ROJENI PREBIVALCI

Število otrok rojenih na določenem območju v enem letu je odvisno od celotne rodnosti žensk in števila žensk v rodni

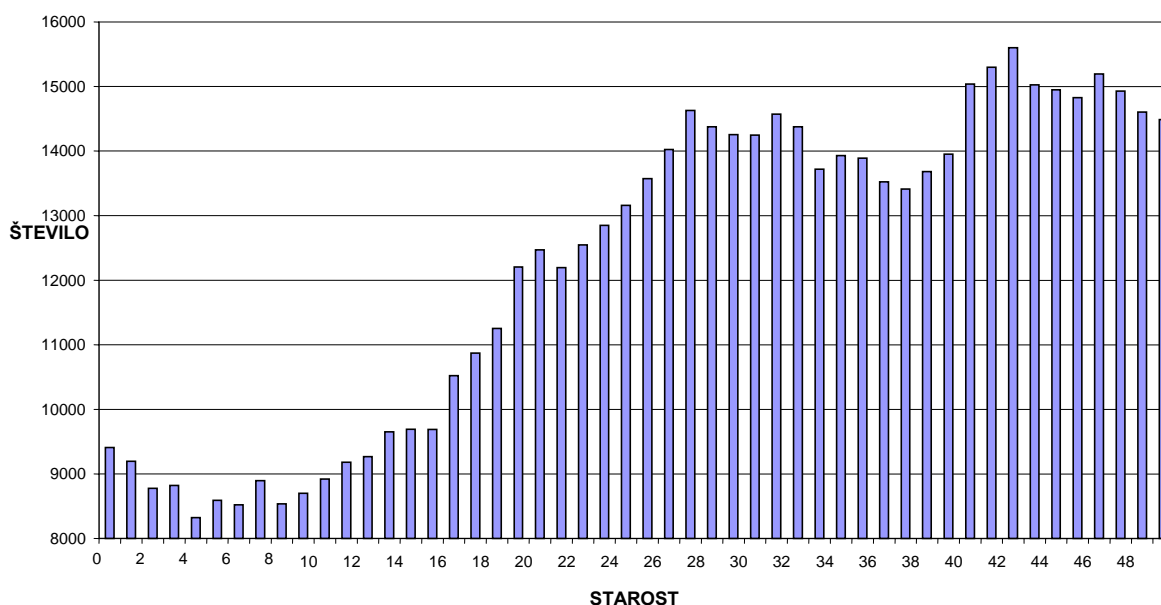
dobi. Pomembna je tudi starostna sestava žensk glede na starostnospecifične mere rodnosti.

Da je rodnost v Sloveniji zelo nizka je že dolgo znano. Čeprav je naravni prirastek v zadnjih dveh letih v Sloveniji celo pozitiven, pa celotna rodnost žensk dolgoročno ne more zagotavljati niti ohranitev sedanjega števila prebivalcev. To bi omogočila celotna rodnost žensk večja od 2,06 (približno dva otroka na žensko), medtem ko je ta vrednost v Sloveniji nižja od 2 že od leta 1980. Celotna rodnost žensk se je po padcu na samo 1,18 pred leti, dvignila vsaj na 1,31, kar pa dolgoročno pomeni zniževanje števila prebivalcev.

V tem prispevku pa nas zanima kako vpliva število žensk v rodni dobi na število rojstev. Starost žensk v rodni dobi je 15 do 49 let. Vendar so razlike znotraj te skupine zelo velike. Tako (glede na starostnospecifične koeficiente rodnosti kot jih trenutno uporabljamo v Sloveniji in so rezultat raziskav preteklega rojevanja glede starosti mater (4)) k skupnemu številu rojstev največ prispeva petletna starostna skupina 25-29 let (40% vseh rojstev), starostna skupina 25 -34 let že 70% in starostna skupina 20 – 34 let več kot 90 %. Za število rojstev na nekem območju je najbolj pomembno število žensk v starosti dvajset do vključno štirinindeset let.

V kolikor upoštevamo vse ženske v Sloveniji, ki so danes v rodni dobi, so bile le-te rojene med leti 1959 in 1993. Ženske v danes najbolj rodni dobi (90% vseh rojstev) v starosti 20-34 let pa so bile rojene v letih 1974 – 1988. Ker je število rojstev po letu 1980 v Sloveniji začelo najprej počasi, nato pa vedno hitreje upadati je jasno, da v rodno dobo prihaja vedno manj številčne generacije žensk. Na število žensk vplivajo tudi selitve, zato je za analizo števila žensk najbolje, če uporabimo kar najnovije podatke o številu žensk v rodni dobi in številu žensk, ki prihajajo v rodno dobo.

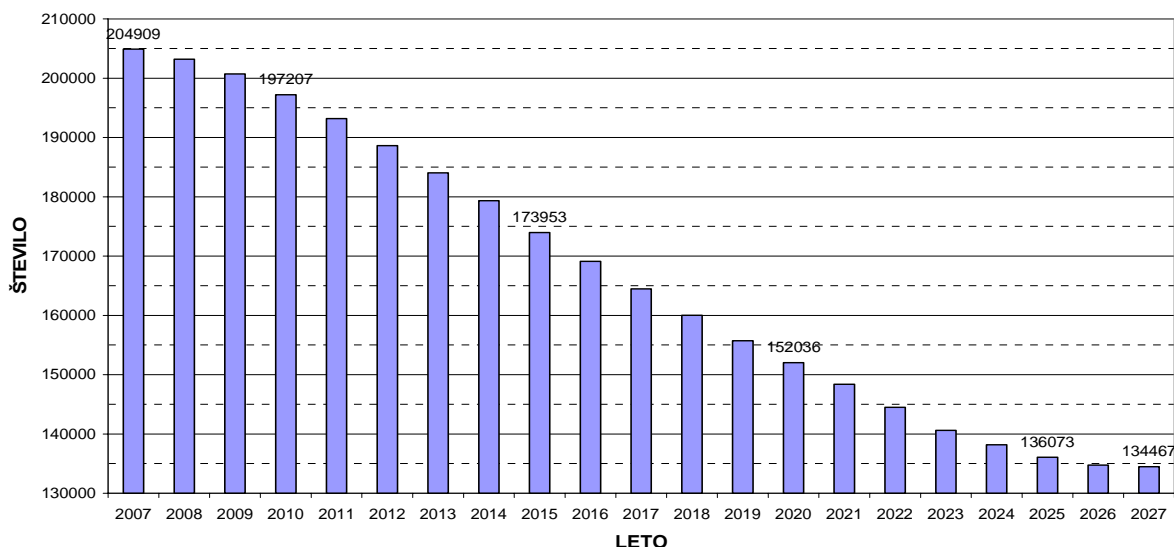
ŠTEVILO ŽENSK 31.12. 2007 V SLOVENIJI
(državljanke Slovenije brez tistih, ki začasno bivajo v tujini (Vir: SURS))

Na grafikonu so prikazane ženske, ki so danes v rodni dobi (15-49 let) in že rojene deklice do 15. leta. Lepo se vidi, da se število žensk v starosti nad 40 let, giblje okoli 15 000. Sledijo nekaj manj številčne generacije rojene okoli leta 1970, nato pa zopet bolj številčne do starosti 27 let. Sledijo pa vedno manj številčne generacije vse do petletne (deklice rojene leta 2002), ko je bilo število rojstev v Sloveniji najnižje. Že pogled na grafikon nam pove, da ne moremo pričakovati zvišanja števila rojstev v Sloveniji, zaradi pričakovanega zniževanja števila žensk v rodni dobi. Kako

število žensk v rodni dobi vpliva na število rojstev (česar ne smemo mešati z gibanjem celotne rodnosti žensk) lahko vidimo tudi z dvigom števila rojstev v Sloveniji po letu 2002. Ta dvig se popolnoma ujema s porastom števila žensk v najbolj rodni dobi (20-35 let in viškom pri 28. letih) v zadnjih letih, kar je posledica nekoliko višjega števila rojstev konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja v primerjavi z začetkom sedemdesetih let (na grafikonu pri starosti 26-35 let).

OCENA ŠTEVILA ŽENSK V NAJBOLJ RODNI DOBI (20-34 LET) V SLOVENIJI
(glede na izhodišče 31. 12. 2007) (Vir: SURS)

Zakaj bo število rojstev v Sloveniji še naprej upadalo nam najlepše pokaže drugi grafikon. Na njem je prikazano število žensk v najbolj rodni dobi (20 – 34 let) konec leta 2007. Ocena števila žensk v najbolj rodni dobi za naslednja leta je dobljena enostavno tako, da smo ženske vsako leto »postarali« za eno leto. Grafikon je narejen do leta 2027 ko bo v starost dvajsetih let vstopila zadnja generacija, danes že rojenih deklic. Pri tej oceni nismo upoštevali pričakovane smrtnosti in migracij, ki pa gotovo ne bodo bistveno vplivale na število državljanek Slovenije v naslednjih dvajsetih letih (5). Znižanje števila žensk v najbolj rodni dobi je tako močno, da niti predviden optimistični dvig celotne rodnosti žensk nikakor ne more nadomestiti njihovega vedno nižjega števila v prihodnjih dvajsetih letih .

SKLEP

Trditev, da bo naravni prirastek v Sloveniji gotovo upadal (bil še bolj negativen) temelji na analizi verjetnega števila rojstev in smrti na temelju sedanje starostnospolne sestave prebivalstva Slovenije. V Sloveniji lahko pričakujemo bistveno večje število umrlih, ko bodo v starost po sedemdesetem letu začele prihajati vedno bolj številčne generacije, rojene po drugi svetovni vojni. Število umrlih se

bo povečevalo najprej počasi, po letu 2020 pa zelo hitro. Zaradi vedno manjšega števila žensk v rodni dobi pa lahko pričakujemo tudi vedno nižje število rojstev. Število žensk v najbolj rodni dobi je danes za več kot polovico višje, kot pa jih pričakujemo čez dvajset let. Tega ne more nadomestiti tudi eventualno zelo visok dvig vrednosti celotne rodnosti žensk. Škarje negativne naravne rasti se bodo v naslednjih letih vedno bolj razpirale ne samo zaradi nizke rodnosti v Sloveniji ampak tudi zaradi specifikke dosedanjega demografskega razvoja Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

- [1] Statistični letopis 1998, SURS
- [2] M. Šircelj. Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Posebne publikacije, SURS 2006
- [3] Ž. Šifer. Demografska statistika, Zavod za statistiko in evidence LRS, Ljubljana 1952
- [4] A. Jakoš. Zunanje migracije (priselitve in odselitve) v Sloveniji. Delovno gradivo za: Socialni razgledi 2008, UMAR, Ljubljana
- [5] A. Jakoš. Dvig rodnosti in Slovenci: vizija ali nostalgija., Informacijska družba 2007, Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja, IJS, Ljubljana 2007

PROSTORSKO PLANIRANJE V POGOJIH DEMOGRAFSKE STAGNACIJE

Aleksander Jakoš
Urbanistični inštitut RS
Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana
tel.:+386 1 4201324 fax:+396 1 4201330
e-mail: aleksander.jakos@uirsi.si

POVZETEK

Prispevek posebno pozornost namenja prostorskemu planiranju v pogojih demografske stagnacije. Gre predvsem za vrednotenje strukturnih demografskih sprememb, ki se dogajajo tudi v populaciji, kjer število prebivalcev ne narašča. Eden od takih problemov je demografski stanovanjski primanjkljaj s katerim se danes srečujejo nekatera večja mesta v Sloveniji. Gre za povezavo posledic večjih posegov v prostor na demografsko strukturo prebivalstva in obratno.

1 UVOD

Planiranje v Sloveniji po drugi svetovni vojni do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja je delovalo v pogojih dokaj hitre rasti števila prebivalcev. Zato so bili tudi določeni prostorski posegi dokaj veliki, imeli pa so tudi velike demografske posledice. Gre za močne migracije iz podeželja v mesta, ki so zahtevale tudi obsežno stanovanjsko gradnjo v mestih. Z zelo intenzivno gradnjo velikih stanovanjskih sosesk predvsem koncem šestdesetih in v sedemdesetih letih je bilo rešenih veliko stanovanjskih problemov. Na območju velikih sosesk pa so se pojavljali problemi cikličnih potreb po specifični družbeni infrastrukturi (vezani na določeno starost prebivalstva), ki so bile posledica dokaj monolitne starostne sestave prebivalstva. Z dograditvijo sosesk se je kmalu ustalilo tudi število prebivalcev, danes pa so te soseske največji viri demografskega primanjkljaja stanovanj.

2 DEMOGRAFSKI STANOVANJSKI PRIMANJKLAJ

Izraz demografski stanovanjski primanjkljaj ni tako poznan (1). Konec koncev je vsak primanjkljaj stanovanj demografska posledica, saj so stanovanja grajena za ljudi in jih gradimo tam kjer prihaja do večanja števila prebivalcev. Gradnja stanovanj v pogojih rasti števila prebivalcev na temelju naravne rasti je enakomerna, skladno z demografsko rastjo. Spremembe pri naravni rasti so namreč zelo počasne. Drugačna pa je vloga migracij, ki lahko v relativno zelo kratkem času bistveno spremenijo število prebivalcev na določenem območju. Temu se je prisiljena prilagoditi tudi stanovanjska gradnja, ki mora biti v območjih močnega priseljevanja zelo intenzivna. Tipičen primer so bile izgradnje velikih stanovanjskih sosesk v večjih slovenskih mestih. Praviloma so bila to manjša dvo in trosobna stanovanja, glede na tedanji stanovanjski standard.

Praviloma so se ta stanovanja zapolnila s štiričlanskimi gospodinjstvi, ki jih je sestavljala prva generacija (starši) in druga generacija (otroci). Zelo kmalu se je število prebivalcev stabiliziralo in ni več naraščalo. Zato se tudi niso pokazale potrebe po novi stanovanjski gradnji. Vendar pa se ni starala samo prva generacija (starši) ampak tudi druga (otroci), ki so po dvajsetih in več letih potrebovali stanovanja zase in oblikovanje tretje generacije. Glede na pričakovano trajanje življenja v Sloveniji (moški 74 let, ženske 82 let) je prva generacija še zelo vitalna in ne more odstopiti stanovanja drugi generaciji, ki pa v tako majhnih stanovanjih nima pogojev za oblikovanje še dodatnega gospodinjstva, s tretjo generacijo v istem stanovanju. Na ta način nastane velik stanovanjski primanjkljaj, ki ga imenujem demografski stanovanjski primanjkljaj, ki je nastajal z leti, ne da bi se število prebivalcev spremenilo. In prav ta demografski stanovanjski primanjkljaj je eden od vzrokov (glavnih?) za intenzivno odseljevanje mlajših prebivalcev iz večjih mest v okoliške občine, kjer je možno stanovanjsko vprašanje rešiti bistveno ceneje kot v mestih.

3 DEMOGRAFSKA PROBLEMATIKA INTENZIVNE STANOVANJSKE GRADNJE NA MANJŠIH OBMOČJIH

Migracije lahko bistveno spremenijo demografsko sliko nekega območja. V kolikor je gibanje števila prebivalcev odvisno od naravne rasti, so spremembe zelo počasne in ne zahtevajo večjih nenadnih posegov v prostor. Deagrarizacija, urbanizacija in industrializacija po drugi svetovni vojni so povzročile v Sloveniji močna migracijska gibanja, ki so rezultirala v hitri rasti mest. Glede na hitre prebivalstvene premike gradnja individualnih hiš ni omogočila odprave stanovanjskih problemov. Začela se je gradnja velikih sosesk, ki je v veliki meri rešila stanovanjske probleme prebivalstva večjih slovenskih mest. Vendar pa je imel tak tip gradnje tudi negativne posledice, ki so se pokazale tudi na demografski ravni.

Z demografskega vidika smo dobili na prostorsko zelo omejenem območju nenormalno starostno sestavo prebivalstva. Prevladovala sta predvsem dva večja kontingenta prebivalstva. Mlajše aktivno prebivalstvo in predšolski otroci. To je pomenilo da bi morala biti družbena infrastruktura prilagojena dejanski starostni strukturi prebivalstva. V bivši Jugoslaviji je prevladovalo «normativno» planiranje, zato so bili n. pr. vrtci zgrajeni po normativih za določeno število prebivalcev zaradi bistveno

večjega deleža otrok premajhni. Problem se je potem ponovil pri vpisu v osnovno šolo in se delno odpravil šele s srednjimi šolami, ki niso vezane na ožjo lokacijo.

Drug tak problem, ki je vezan na specifično demografsko strukturo je bilo pomanjkanje starejših prebivalcev. Glede na visoke deleže zaposlenosti žensk in izraziti prevladi aktivnega prebivalstva, so bile te soseske «dopoldne» praktično prazne in prepuščene otrokom z vsemi problemi in deviacijami med odraščanjem.

Nastanek demografskega stanovanjskega primanjkljaja je naslednja posledica, s katero se na primer danes ukvarjajo večje mestne občine, saj jim mlajši prebivalci praktično bežijo iz mest. To pa odpira nov problem, kajti po določenem času postanejo take soseske ostarele. Vedno več je tudi enočlanskih starejših gospodinjstev in s tem se pojavlja problem vzdrževanja blokovne infrastrukture (streha, fasade, dvigala, plinska, električna napeljava, vodovod ipd.). Upokojeno prebivalstvo ni zainteresirano (ali pa finančno nezmnožno) za nujne investicije, kar privede do propadanja stanovanjskih blokov. To je pri nas še bolj opazno, ker so praktično vsa stanovanja lastniška.

To je le hiter pregled problemov, ki lahko nastanejo na primeru stanovanjskega gospodarstva v kolikor se na nekem območju oblikuje nenormalna starostna sestava prebivalstva. Seveda v nekaterih mestih število prebivalcev še vedno hitro narašča in gradijo se tudi večje soseske. Vendar se pri tem zelo pazi, da ne prihaja do vselitve generacijsko zelo monolitnih skupin prebivalstva. Zato so znotraj sosesk predvideni tudi domovi za starejše in varovana stanovanja, po možnosti stanovanja-sobe za študente in druge najemnike. Poskuša se bolj uveljavljati mešano lastništvo stanovanj. Gradijo tako luksuzna kot socialna stanovanja in na ta način skušajo privabiti v soseske čimbolj pestro starostno sestavo prebivalstva in tako odstraniti preobremenjenost določene družbene infrastrukture zaradi velikih nihanj v številčnosti posameznih generacij prebivalstva.

4 DEMOGRAFSKI STANOVANJSKI PRIMANJKLJAJ – PRIMER LJUBLJANE

Ljubljana (gre za območje MOL-a) je po drugi svetovni vojni zelo hitro rasla. Število prebivalcev se je od dobrih 120 000 v letu 1948 povečalo do leta 1961 na 170 000. V tem obdobju so se stanovanjski problemi reševali deloma v okviru obstoječega stanovanjskega fonda (veliko neprimernih družbeno-najemnih stanovanj) in tudi gradnjo v okolici Ljubljane (4). V naslednjih dvajsetih letih pa se je število prebivalcev povečalo skoraj še za nadaljnjih 100 000 prebivalcev. V tem obdobju pa je bilo zgrajenih tudi daleč največ stanovanj. Ob popisu prebivalstva leta 2002 so podatki za MOL pokazali, da je bilo pred letom 1961 v Ljubljani zgrajenih le 30% vseh stanovanj in po letu 1990 celo samo 5%. Najbolj intenzivna stanovanjska gradnja je omejena celo na krajše obdobje (1965-1985) kar je razvidno

iz časovne gradnje največjih ljubljanskih sosesk (1) (Fužine, Zgornja Šiška, Štepanjsko naselje, Ruski car, Stožice, Koseze, Dravlje in Nove Jarše). Le dve soseski sta starejši (Litostroj in Savsko naselje) in dve manjši mlajši (Trnovo in Župančičeva Jama).

Na temelju popisnih podatkov in podatkov o gradnji večjih sosesk v Ljubljani ocenjujem, da je bilo v obdobju 1965-1985 v Ljubljani zgrajenih približno 60 000 stanovanj. Glede nato, da je bila močna tudi individualna gradnja v okolici Ljubljane za to obdobje ocenjujem izgradnjo 50 000 stanovanj «soseskega tipa» (povprečna velikost stanovanj v soseskah je bila 55,4 kvadratnega metra (5)). To je tudi temelj za izračun teoretičnega nastanka demografskega stanovanjskega primanjkljaja v Ljubljani. Gre za teoretičen model, ki pa so ga potrdili podatki popisa 2002 o gospodinjstvih po starosti članov gospodinjstva in odseljevanje iz Ljubljane. Pri modelu smo uporabili različne ocene o starostni sestavi migrantov in poenostavili to sestavo na starost 30 let (dejansko gre seveda za večji razpon, toda koncentracijo okoli te starosti). Pri oceni števila otrok smo povzeli celotno rodno žensk tega obdobja, ki je bila nad dve.

LETO 1985 - ZGRAJENIH 50 000 STANOVANJ

- vselitev I generacije (starši) – starost 30 do 50 let (100 000 prebivalcev)
- in II generacija (otroci) – starost 0 do 20 let (100 000 prebivalcev)

Pri starosti smo upoštevali, da so se nekateri vselili že leta 1965, zadnji pa leta 1985. Leto 1985 smo vzeli kot končni rezultat demografske in stanovanjske rasti. Seveda se število prebivalcev ni povečalo za 200 000, kajti v ta stanovanja se je vselilo tudi veliko stanovalcev, ki so že prej bivali v Ljubljani. Po letu 1985 število prebivalcev Ljubljane ni več naraščalo

LETO 2000

- I. Generacija (starši) – starost 45 do 65 let (100 000)
- **II Generacija («otroci») - starost 15 do 35 let (100 000 minus ODSELJENI)**
TO JE DEMOGRAFSKI STANOVANJSKI PRIMANJKLJAJ

Velikostna struktura teh 50 000 stanovanj ne omogoča oblikovanje III. generacije v teh stanovanjih. Glede na cene stanovanj v Ljubljani je bila II generacija prisiljena iskati cenejše rešitve izven MOL-a, vendar v bližini sedanjega delovnega mesta. Po uradnih podatkih SURS-a se je iz Ljubljane v obdobju 1995-2007 izselilo približno 25 000 pretežno mlajših prebivalcev v okoliške občine (negativni saldo Ljubljane je nekoliko bolj ugoden saj je bilo nekaj priselitev iz drugih regij, predvsem pa veliko priselitev tujcev (2)).

Analiza podatkov popisa 2002 po gospodinjstvih je pokazala, da je bilo od dobrih 100 000 gospodinjstev kar 30

000 takih veččlanskih kjer je živel tudi najmanj en član gospodinjstva starejši od 20 let (Posebna obdelava Popisa 2002 – SURS in J.A. (3) Lahko rečemo, da je to na drug način dobljen podatek o višini demografskega stanovanjskega primanjkljaja, predvsem pa potrditev, da obstaja in je zelo visok.

LETO 2020

- I. Generacija (starost 65 – 85 let)
- II Generacija (starost 35 – 55 let)

Lahko samo predpostavljamo, da je II generacija na nek način rešila svoj stanovanjski problem, hkrati pa se bo po naravni poti začel sproščati stanovanjski fond I. generacije. Do takrat pa naj bi imela Ljubljana demografski stanovanjski primanjkljaj. Njegovo višino je zelo težko oceniti verjetno pa se giblje nekje med 10 000 in 20 000 stanovanj. Ta primanjkljaj bo zelo verjetno odpravljen do leta 2020, vprašanje pa je ali z nadaljevanjem odseljevanja mladih družin iz Ljubljane ali rešitvijo njihovega stanovanjskega problema v Ljubljani.

SKLEP

Lahko rečemo, da je demografski stanovanjski primanjkljaj v Ljubljani posledica hitre rasti števila prebivalcev in nato «rešitve» njihovega stanovanjskega problema v zelo kratkem času. Prevladovala je «družbena» gradnja v različnih oblikah (solidarnostna stanovanja, socialna, «zastonj» krediti ipd.), zato so bila stanovanja tudi majhna. V pravnem sistemu je bila «pravica do družbenega stanovanja» praktično dosmrtna in dedna, tako da stanovanjski trg ni obstajal in ni prihajalo do menjav stanovanj glede na različna življenjska obdobja, ki bi nekako izničila demografski stanovanjski primanjkljaj. Tako imenovan Jazbinškov zakon je omogočil nakup nekdanjih družbenih stanovanj in glede na to, da stanovanjskega trga še vedno nimamo (predvsem z vidika menjav starih stanovanj) praktično še bolj zacementiral predvsem prvo generacijo v teh stanovanjih. Ta generacija pa je že pred problemi vzdrževanja teh stanovanj (rasel bo delež enočlanskih upokojskih gospodinjstev) zaradi slabega ekonomskega položaja.

Z vidika modela demografskega stanovanjskega primanjkljaja pa lahko rečemo, da naj bi čez kakih deset let ta specifičen demografski stanovanjski primanjkljaj iz Ljubljane začel izginjati, kar naj bi vplivalo tudi na nižje cene stanovanj.

Namen tega prispevka je bil prikazati na primeru stanovanjske problematike, kako lahko tudi v obdobju stagnacije skupnega števila prebivalcev prihaja do velikih primanjkljajev v infrastrukturi (vrtci, stanovanja ipd.) zaradi specifične demografske strukture prebivalstva. Netipična demografska struktura prebivalstva se praviloma oblikuje kot posledica zelo močnih migracij v krajših obdobjih.

VIRI IN LITERATURA

- [1] A. Jakoš. Ocena stanovanjskega primanjkljaja. UI RS Ljubljana, 2004. Raziskovalna naloga 57. str.
- [2] A. Jakoš. Priloga 5.B Demografske razmere. V M.Šašek et al. Strategija prostorskega razvoja MOL-a. UI RS Ljubljana 2006-2008
- [3] Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, SURS (posebna obdelava SURS in J.A. 2003)
- [4] A. Jakoš. Ljubljana – faze urbanega razvoja. Urbani izziv 1-2, leto 2006, letnik 17
- [5] R. Sendi. Stanovanja, Strokovna podlaga. V: Prostorski plan Mestne občine Ljubljana. Ljubljana 2001

PROSTORSKO PLANIRANJE MED AMBICIOZNIMI RAZVOJNIMI NAČRTI OBČIN IN ZADRŽANIMI DEMOGRAFSKIMI KAZALCI

- prostorski planski akt za Novo mesto -

Liljana Jankovič Grobelšek, u.d.i.a.

Acer Novo mesto, d.o.o.

Šentjernejska cesta 43, 8000 Novo mesto,

Tel: +386 7 3730673; fax: +386 7 3730671; e-mail: liljana.jankovic@acer.si

Izvleček

Ne glede na slabe demografske kazalce, ki ne predvidevajo rasti prebivalstva, prostorski razvoj zaradi priselitev, zaradi potreb prebivalstva po izboljševanju bivalnega standarda in zaradi načrtovanega gospodarskega razvoja rabi nove zazidalne površine. Kljub temu je predvsem s strani občin zaželeno, da bi demografske študije prikazale ugodnejše podatke od realnih napovedi, saj naj bi prostorski razvoj načrtovali v okviru demografskih kazalcev.

Pri pripravi nove generacije prostorskih planskih aktov je zato treba utemeljiti, da so in bodo potrebne nove površine za pozidavo, četudi novih prebivalcev niti ne bo - oziroma ti bodo, če bo dovolj ponudbe stanovanj in delovnih mest. Novi prebivalci se priselijo v urbana središča zaradi delovnih mest ali/in konkurenčne ponudbe stanovanj.

Problematika je prikazana na primeru občinskega in regionalnega središča mesta Novo mesto. Prostorski razvoj mesta je še vedno razmeroma hiter, saj gre za eno od gospodarsko najbolj propulzivnih mest v Sloveniji. Čeprav so demografski podatki le malo boljši od slovenskega povprečja, so v planskem aktu, ki je v pripravi, predvidene večje nove površine za pozidavo. Te so potrebne predvsem za gospodarske dejavnosti (saj jih stalno primanjkuje) ter za stanovanja, kjer je tudi izrazit primanjkljaj.

1 UVOD

Nova generacija prostorskih planskih aktov, ki se zdaj pripravljajo po vseh občinah v Sloveniji, po večini še vedno ni uveljavljena¹. Razlog je po mnenju prostorskih načrtovalcev predvsem ta, da je v zadnjih 6 letih vsaka aktualna politika pripravila svoj prostorski zakon². Tako je prostorsko načrtovalska stroka v zadnjih šestih letih za večino slovenskih občin pripravljala strokovne podlage za

nove planske akte – občinske prostorske načrte, medtem ko postopkovnega dela velika večina občin še ni uspela izvesti³.

Strokovne podlage za planske akte naj bi bile celovite in bi morale pokrivati področja in stroke, ki so relevantne za prostorsko načrtovanje. Najzahtevnejši del procesa je določanje novih posegov na območja doslej nepozidanih kmetijskih in gozdnih zemljišč, ki jih je treba predlagati v okviru omejitev sektorjev in še z drugih vidikov. Temeljne so poselitvene strokovne podlage, vsaka širitev naselja mora upoštevati osnovne urbanistične prvine oz. ustroj obstoječega naselja. Nove širitve ne smejo ogroziti funkcioniranja obstoječega naselja ali ga okoljsko preveč obremenjevati in morajo v krajini ustrezno dopolnjevati njegov izgled. Pomembne so tudi strokovne podlage z vidika razvoja kmetijstva, gospodarskih dejavnosti, družbenih dejavnosti, stanovanj ter sistema zelenih površin naselij.

Vse te strokovne podlage v smiselni okvir povezujejo demografske študije, ki na podlagi pregleda dosedanjih in ocene bodočih gibanj napovejo najbolj verjeten razvoj prebivalstva v določeni občini ali naselju. Za večja naselja ali občinska središča je smiselno, da se pripravijo samostojni podatki, saj so ta naselja posebej pomembna v prostorskem razvoju lokalne skupnosti. V njih je treba zagotavljati dovolj stavbnih površin za nemoten prostorski razvoj, za nove stavbne površine za razvojne dejavnosti in oskrbo (gospodarske in centralne), pa seveda vzporedno za družbene dejavnosti ter stanovanja.

Na tej točki demografi in prostorski načrtovalci že tradicionalno sodelujemo pri pripravi čim bolj smiselnih ocen bodočega demografskega in prostorskega razvoja⁴. Samo prognoza novih prebivalcev ni edini relevanten podatek. Prostorski razvoj in z njim zagotovljene nove

¹ Iz Uradnega lista Republike Slovenije je znanih le nekaj izjem sprejetih občinskih prostorskih načrtov, med njimi ni nobene mestne občine)

² V času po objavi Zakona o urejanju prostora v letu 2002, na podlagi katerega naj bi občine najprej pripravile strategije prostorskega razvoja, nato pa še prostorske rede občin, je nova oblast takoj začela pripravljati nov zakon. Zakon o prostorskem načrtovanju je bil sprejet v letu 2007 in zdaj se za občine pripravljajo strateški in izvedbeni občinski prostorski načrti.

³ Postopek običajno ne more biti speljan hitreje kot v letu dni, pa še to v primeru, da so vse ustrezne strokovne podlage pripravljene vnaprej. Glede na že omenjeno izgubljanje časa s spremembami prostorske zakonodaje pa je bil v zadnjih šestih letih sprejet nov prostorski planski akt le za nekaj slovenskih občin – to pa je gotovo marsikje zavrlo prostorski razvoj.

⁴ Jakoš, A., 2007: »Planiranje je vedno temeljilo na izdelavi planov, načrtov... Iz lastnih izkušenj lahko rečem, da je bilo navadno na prvem sestanku rečeno, naj strokovnjak za prebivalstvo pove, koliko bo prebivalcev na nekem območju čez dvajset let (seveda koliko dojenčkov, šolarjev, študentov, delavcev, upokojujencev, ostarelih itd.), drugi pa bodo potem že postorili svoje. Vendar pa v planiranju demografija ni statistika, ampak sestavni del splošne strategije prostorskega razvoja in ocena demografskega razvoja mora nastajati v procesu planiranja, za katerega demografske stroka da svoja strokovna izhodišča in po skupni oceni možnega splošnega razvoja območja to tudi demografsko ovrednoti tako glede skupnega števila prebivalcev kot specifičnih starostnih skupin.«

stavbne površine tudi same spodbujajo k demografskemu razvoju posameznih naselij. Če neko mesto ponuja večjo izbiro stanovanj po konkurenčnih cenah, zraven pa še delovna mesta, bo pritegnilo nove prebivalce. To lahko precej spremeni golega demografske prognoze, zato je tako dogovarjanje/usklajevanje prostorskih načrtovalcev in demografov z lokalnimi skupnostmi in njihovimi vizijami ter z nosilci razvoja gospodarstva in njihovimi načrti logični sestavni del planiranja razvoja v prostoru.

Za območje posamezne občine drži, da se občinske oblasti skupaj s prostorsko načrtovalsko stroko odločijo, da se bo na primer pospešeno razvijalo občinsko središče in še večja naselja. Tam se zato zagotovi več razvojnih površin, ki jih prebivalstvo zapolni. Manj to drži na nivoju regije oz. države – na Ministrstvu za okolje in prostor nas opozarjajo, da vsaka od občin načrtuje, da se bo ravno na njeno območje priselilo veliko novih prebivalcev, da bo prav na njenem območju najbolj konkurenčna gospodarska cona, ki bo pritegnila nova podjetja in delovna mesta... Račun, ki se ne more iziti.

Zato je osrednje vprašanje, na katero želimo odgovoriti v tem prispevku, vprašanje realnega, a še vedno dovolj pogumnega načrtovanja prostorskega razvoja. To je prikazano na konkretnem primeru občinskega in regionalnega središča Novega mesta.

2 PROSTORSKI PLAN ZA NOVO MESTO, REGIONALNO IN OBČINSKO SREDIŠČE

Kako torej glede na zadržane demografske prognoze načrtovati bodoči prostorski razvoj regionalnega in občinskega središča Novega mesta?

Mesto je v Strategiji prostorskega razvoja⁵ opredeljeno kot regionalno središče nacionalnega pomena in središče funkcijske regije. Zaradi strateške lege ob avtocesti Ljubljana – Zagreb in ob načrtovani tretji razvojni osi Koroška – Bela krajina je predvideno tudi kot lokacija prometno logističnega terminala in velike gospodarske cone državnega pomena⁶. Poleg tega je v mestu že ustanovljena univerza, novomeško gospodarstvo pa je med najbolj propulzivnimi⁷ v Sloveniji. Vsi ti laskavi podatki in načrti kar kličejo po zelo velikih novih razvojnih površinah.

Tako je tudi odločitev Mestne občine skupaj s prostorskimi načrtovalci, da se v občinskem prostorskem načrtu, ki je v postopku priprave (sedaj je v pripravi ponovna javna

⁵ Strategija prostorskega razvoja Slovenije, Ur. l. RS, št. 76/2004.

⁶ gospodarsko središče jugovzhodne Slovenije je projekt, ki je predviden v okviru prve razvojne prioritete Strategije razvoja Slovenije. Resolucija o nacionalnih razvojnih projektih 2007-2023, Služba Vlade RS za razvoj. 2006, dopolnjena 2008. Vir: http://www.slovenijajutri.gov.si/fileadmin/urednik/publikacije/061127_reso_lucija.pdf

⁷ Naj od velikanov dolenskega gospodarstva omenimo predvsem Tovarno zdravil Krka, avtomobilsko tovarno Revoz, Tovarno posebnih vozil in Adrio Mobil, tu pa je še vitalno srednje in drobno gospodarstvo.

razgrnitev) prikažejo razmeroma velike nove stavbne površine.

2.1. ANALIZA STANJA IN TEŽENJ

Novo mesto se uvršča med osem največjih slovenskih mest in je glede na kulturni, izobraževalni, upravni in prometni pomen regijsko središče nacionalnega pomena, hkrati pa eno močnejših žarišč gospodarskega razvoja v državi. Kot močno zaposlitveno središče v širšem območju privablja delovno silo, kar sproža obsežne dnevne migracije. Hiter gospodarski razvoj in prestrukturiranje podjetij nakazuje nove prostorske zahteve. Zagotovljene so dobre prostorske razmere za izvajanje regionalnih programov v šolstvu, kulturi, športu, zdravstvu in socialnem varstvu, tu imajo sedež številne državne institucije.

Demografske razmere

Število prebivalcev naselja Novo mesto je v obdobju 1953 – 1991 zelo hitro naraščalo predvsem zaradi priseljevanja. Priseljevanje mlajšega prebivalstva je prispevalo tudi k višjemu številu rojstev. Po letu 1991 pa se je rast števila prebivalcev v Novem mestu močno upočasnila. Nekdaj priseljeno prebivalstvo in avtohtono prebivalstvo se starata. Ker ni dotoka mlajšega prebivalstva, se delež starejšega prebivalstva vedno hitreje povečuje in je višji (14,6%), kot je občinsko povprečje (14,2%).

Ocena starostne piramide za leto 2015

Starost	MOŠKI	ŽENSKE	M	Ž	M+Ž
>85	M	ŽŽ	46	127	173
80-84	MM	ŽŽŽ	109	264	373
75-79	MMMM	ŽŽŽŽ	259	451	710
70-74	MMMMMM	ŽŽŽŽŽ	405	564	969
65-69	MMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽ	567	646	1213
60-64	MMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽ	530	665	1195
55-59	MMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽ	661	769	1430
50-54	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽŽ	812	985	1797
45-49	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽŽ	819	933	1752
40-44	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽŽ	831	980	1811
35-39	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽŽ	845	876	1721
30-34	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽŽ	885	826	1711
25-29	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽŽ	925	931	1856
20-24	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽŽ	869	832	1701
15-19	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽŽŽ	788	735	1523
10-14	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽŽ	642	628	1270
5-9	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽ	583	569	1152
0-4	MMMMMMMMM	ŽŽŽŽŽ	578	569	1147
			11154	12350	23504

Preglednica: opazen je predvsem primanjkljaj najmlajših starostnih skupin zaradi nizkega števila rojstev.

Rodnost je nekoliko višja kot je slovensko povprečje, kar trenutno še drži občino nad demografskim pragom. Upadanje števila rojstev je razvidno iz starostne piramide. Ko bodo danes male deklice začele prehajati v rodno dobo, se bo število rojstev hitro zniževalo in občina bo prešla pod demografski prag, če seveda ne bo novih priselitev.

Gospodarski razvoj Novega mesta je prinesel zasuk in sedaj je zaradi velikega presežka delovnih mest zaželeno priseljevanje. Stanovanjska gradnja zaostaja že za potrebami domačega prebivalstva, še bolj pa priseljencev. Glede na višino presežka delovnih mest lahko rečemo, da bo imelo Novo mesto toliko priselitev, kolikor bo zgradilo stanovanj.

2.3. NAČRTOVAN PROSTORSKI RAZVOJ NOVEGA MESTA

V viziji prostorskega razvoja Novega mesta je opredeljen temeljni cilj – da se bo mesto razvijalo kot konkurenčno slovensko (in srednjeevropsko) mesto, ki bo zagotavljalo površine in ustrezno komunalno opremo za razvoj gospodarstva, hkrati pa bo načrtno oblikovalo svojo prepoznavnost na kulturno – izobraževalnem področju ter ohranjalo kakovostno naravo in kulturno dediščino v prostoru. V prihodnosti bo pomembno predvsem:

- povečevati prepoznavnost mesta v slovenskem in širšem prostoru, kot univerzitetno mesto, mesto situl, gospodarsko uspešno mesto,
- zagotavljati enostavno in učinkovito prometno shemo (zgraditi omrežje obvoznih cest ter ga navezati na avtocesto in načrtovano 3. razvojno os), ki bo dobro povezovala vitalne dejavnosti in razvijati javni promet,
- zagotoviti nova bivalno privlačna stanovanjska območja na severu in jugu mesta, kjer ni industrije. Ponudba stanovanj mora biti raznovrstna,
- družbene dejavnosti in oskrbo bolj enakomerno razporediti po območju mesta,
- načrtovati zadostne ter dobro infrastrukturno opremljene in prometno dostopne površine za gospodarske cone, ki bodo še naprej zagotavljale intenziven in stabilen gospodarski razvoj mesta.
- razvoj mora potekati ob upoštevanju in ohranjanju obstoječih prostorskih kakovosti in mestnih posebnosti – varujejo se nepozidane zaplate mestnih gozdov v značilnih okljukih reke Krke, mestno jedro na pomolu nad Krko, še naprej se zagotavlja zadostna količina in primerna razporejenost zelenih mestnih površin.

Bilance stanja in načrtovane nove stavbne površine na območju Urbanističnega načrta Novo mesto

VELJAVNA URBANISTIČNA ZASNOVA			URBANISTIČNI NAČRT, PREDLOG 2008				
Namenska raba prostora	površine v ha	površine v %	Namenska raba prostora	površine v ha	površine v %	širitev v ha	širitev za %
STANOVANJA	496	41	OBMOČJA STANOVANJ	574	32	78	16
DRUŽBENE DEJAVNOSTI	120	10	OBMOČJA CENTRALNIH DEJAVNOSTI*	335	19	64	53
CENTRALNE DEJAVNOSTI	151	13					
PROIZVODNJA	196	16	OBMOČJA PROIZVODNIH DEJAVNOSTI	379	21	183	93
ŠPORT IN REKREACIJA	32	3	POSEBNA OBMOČJA	71	4	39	122
ZELENE POVRŠINE	77	6	OBMOČJA ZELENIH POVRŠIN**	212	12	135	175
PROMET IN ZVEZE	90	8	OBMOČJA PROMETNIH POVRŠIN	188	10	74	58
JAVNA INFRASTRUKTURA	38	3	OBMOČJA ENERGETSKE INFRASTRUKTURE	6	0,3		
			OBMOČJA OKOLJSKE INFRASTRUKTURE	8	0,4		
			OBMOČJA ZA POTREBE OBRAMBE	29	2	29	
VSA STAVBNA ZEMLJIŠČA	1200	100	VSA OBMOČJA STAVBNIH ZEMLJIŠČ	1802	100	602	

* v nekaterih območjih se dovoli tudi bivanje

** všteta je površina predvidenega arheološkega parka, ki znaša 55 ha

Preglednica: predlog povečanja stavbnih zemljišč na območju mesta Novo mesto. Deleži posameznih dejavnosti oz. namenskih rab ostajajo podobni kot v obstoječem planu, v planu se bodo zagotavljale večje nove stavbne površine pri dejavnostih, kjer so te najbolj poddimenzionirane.

Utemeljitev: razmeroma veliko nove stavbne površine na območju Novega mesta so potrebne zaradi:

- izboljšanja bivalnega standarda – dosedanji stanovanjski standard (stanovanjske površine na prebivalca) so pri nas še vedno prenizke, nižje od

evropskih standardov. Pri nas je stanje stanovanj 1,2 sobi na prebivalca, v razviti Evropi pa ima Nemčija 1,9 sobe na prebivalca, najboljši Velika Britanija in Belgija pa celo 2,6 oz. 2,7, vir [3]. Iz tega sledi, da je slovenski standard nizek, iz razmer na trgu pa vemo, da sedanja

ponudba ne odgovarja na velika povpraševanja po novih, predvsem tudi po večjih in bolj luksuznih stanovanjih. Praktično ni ponudbe 4 in več sobnih stanovanj. Še manj pa je (kar bi bila edina ustrezna alternativa stanovanju v prostostojećih hišah) ponudbe atrijskih stanovanj oz. luksuznih stanovanj z večjimi terasami, balkoni ter vrstnih hiš. Skratka pomembna je tudi večja raznovrstnost ponudbe.

- pomanjkanja stanovanj zaradi povečanja števila predvsem enočlanskih gospodinjstev in dotrajanosti obstoječih stanovanj ter odsotnosti organizirane gradnje stanovanj po letu 1991.
- zagotavljanja stanovanj za preselitev (predvsem mladih) družin, ki so se v preteklosti ob reševanju stanovanjskega problema razselile po zidanicah in počitniških hišah v vinogradniških območjih.
- zagotavljanja novih stavbnih površin poleg obstoječih sosesk, saj imajo te (zgrajene v letih 1960 do 1980) premalo površin za parkirišča, pa tudi zelenic.
- zagotavljanja dovolj velikih površin za gospodarski razvoj (tudi za razvoj srednje velikih in malih podjetij⁸) in omogočanje novih delovnih mest. Občinska uprava Mestne občine Novo mesto je vsakodnevno pod pritiski različnih investitorjev, ki bi za svoje dejavnosti potrebovali nove ali povečane površine. Posebej primanjkuje površin za parkirišča za tovornjake in skladišča.⁹ Pojavljajo se potrebe po specifičnih novih stavbnih zemljiščih, npr. odlaganje inertnih oz. gradbenih odpadkov, ki gredo v predelavo oz. sortiranje ter v nadaljnjo uporabo.
- pomanjkanje komunalno opremljenih lokacij za razvoj gospodarskih in storitvenih dejavnosti sili Mestno občino v to, da želi v prostorskem planu, ki je v pripravi, zagotoviti vsaj nekaj rezerv, ki bodo zadoščale več kot le za kratko obdobje treh do petih let. Poleg tega so nove površine na lastniško razdrobljenih površinah, sprejeti bo treba izvedbene prostorske akte, kar pomeni, da bo v povprečju zainteresirani investitor potreboval pet do deset let, da uredi lastništvo, zgradi infrastrukturo in stanovanja. Širitve stavbnih zemljišč bodo imele pomembnejši vpliv na ponudbo in trg nepremičnin šele po petih do desetih letih, zato je tudi izvedbeni plana usmerjen v perspektivo 15 ali več let

6 SKLEP

⁸ to je pomembno za zmanjšanje ranljivosti gospodarstva, ki zdaj v preveliki meri sloni na nekaj velikih podjetjih.

⁹ Za precejšen del teh potreb imamo evidentirane pobude nosilcev teh dejavnosti. Vendar pa so njihove ocene, koliko površin potrebujejo, zelo kratkoročne. Npr. mizar bo znal oceniti, da mora v obdobju dveh do treh let zgraditi novo halo in skladiščne površine. Praviloma bo tak investitor dal premalo dolgoročne oz. pogumne podatke, saj njegova dejavnost počasi napreduje. Če mu bo dejavnost dobro stekla, bo v bistveno krajšem času rabil več novih komunalno opremljenih stavbnih površin. Zato prostorski načrtovalci ponavadi take ocene investitorjev pomnožimo s faktorjem vsaj 1,4, da lahko dejavnostim zagotovimo rezerve.

Demografske napovedi za mesto Novo mesto so, čeprav zadržane, v veliki meri odvisne tudi od samega razvoja v prostoru. Nova delovna mesta v kombinaciji s konkurenčno ponudbo stanovanj bodo pritegnila nove prebivalce in omogočila obstoječim, da si uredijo kakovostno življenje in da mladi ne odhajajo v Ljubljano in druga evropska mesta.

V mestu cveti nova kulturniška dejavnost okrog aktivnega študentskega združenja. Mestna podjetja so, kljub splošni recesiji, po uspešnosti nad slovenskim povprečjem. Čeprav se to lahko hitro spremeni, saj je opevano močno gospodarstvo ranljivo, ker sloni na velikih tovarnah in je zelo odvisno od njihove uspešnosti, pa so v prostorskem planskem aktu (ki je v pripravi) predvidene razmeroma pogumne nove razvojne površine.

Verjetno bodo, ne prej kot v roku pol leta, končani postopki sprejema novih planskih aktov za Mestno občino Novo mesto, pa tudi za druga večja slovenska mesta (tudi Mestna občina Ljubljana je v tem postopku približno tako daleč kot Novo mesto).

In šele takrat bomo videli, koliko smo prostorski načrtovalci, skupaj z demografiji, gospodarstveniki in lokalnimi skupnostmi kot nosilci teh postopkov uspeli prepričati odgovorne na ministrstvih in v končni fazi Vlado, ki sprejme prostorski planski akt, da so poleg pregovornih sanacij in ponovne izrabe obstoječih stavbnih površin potrebne tudi večje širitve. Zaenkrat nam preostane, da vse sile uperimo v prepričljive strokovne argumente.

Reference

- [1] Jakoš, A., 2007: Prostorsko planiranje v novih demografskih razmerah. v: Mednarodna multikonferenca Informacijska družba: Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja, Inštitut Jožef Štefan, Ljubljana.
- [2] Pogačnik, A., 1999: Urbanistično planiranje. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Ljubljana.
- [3] Razvojno raziskovalno projekt stanovanjska anketa, 2006. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- [4] Urbanistična zasnova Novega mesta, Acer Novo mesto d.o.o., 2007.
- [5] Demografska študija, Poročilo 2. faze. Urbanistični inštitut RS Ljubljana, 2006.
- [6] Razvoj proizvodnih, trgovskih in storitvenih dejavnosti Espri d.o.o. Novo mesto, 2006.
- [7] Študija potreb po stanovanjih, Urbanistični inštitut RS Ljubljana, 2006.
- [8] Analiza stanja in teženj v prostoru Mestne občine Novo mesto. Acer Novo mesto d.o.o., 2006.
- [9] Analiza razvojnih možnosti prostorskega razvoja Mestne občine Novo mesto. Acer Novo mesto d.o.o., 2006.

ZAKAJ IZOBRAŽEVATI UPORABNIKE ZDRAVIL?

Karin Kasesnik

Inštitut za varovanje zdravja RS
Trubarjeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 5205772; fax: +386 1 5205774
e-mail: karin.kasesnik@ivz-rs.si

POVZETEK

Primerna komunikacija med zdravniki, farmacevti ter bolniki pripomore k ustreznejši uporabi zdravil. Izobraževanje bolnikov oziroma splošne javnosti o zdravilih, njihovi uporabi ter o virih podatkov in informacij o zdravilih, ki bi jih koristno in zanesljivo obveščale, je eden od pogojev, ki vodi k pravilnemu jemanju zdravil. Nepravilno jemanje zdravil lahko zmanjša pričakovane zdravstvene izide zdravljenja ter se lahko kaže v pojavnosti neželenih učinkov.

1 UVOD

Ena od nalog strokovnjakov s področja predpisovanja in izdaje zdravil je, da izobražujejo bolnike o zdravilih, ki jih jemljejo. Vendar pa izkušnje iz prakse kažejo, da zdravniki in farmacevti zaradi pomanjkanja časa ali drugih razlogov ne morejo vedno podati vseh informacij o zdravilih, ki jih bolniki potrebujejo. Bolniki tudi pogosto ne vedo, katere informacije naj zahtevajo od strokovnjakov, da bodo varno jemali zdravila. Pravilno jemanje zdravil je zelo pomembno za ustrezno zdravljenje pacientov. Po drugi strani se posledice nepravilnega jemanja zdravil lahko kažejo ne le v slabih terapevtskih rezultatih, ampak tudi v neželenih učinkih. Določene študije iz tujine kažejo, da zaradi neželenih učinkov bolniki lahko potrebujejo dodatno zdravljenje, ali pa so celo hospitalizirani (1).

2 POMEN INFORMACIJ O ZDRAVILIH ZA BOLNIKA

Dovolj obsežna informiranost o zdravilih pomeni, da je bolnik seznanjen z vsemi informacijami o zdravilih, na podlagi katerih lahko varno jemlje predpisano zdravilo, v odmerkih, ki omogočajo terapevtski učinek. S predpisanimi zdravili bolnika delno seznanja zdravnik ter nato farmacevt v lekarni. Vendar v praksi bolnik večinoma ne prejme vseh informacij. Zdravstveni delavci se v različni meri zavzamejo glede posredovanja informacij o zdravilih, poleg tega jim običajno ni na voljo dovolj časa, ali obstajajo druge ovire, ki onemogočajo posredovanje vseh pomembnih informacij. Dejstvo je, da popolnih informacij pri interakciji bolnika z zdravnikom oziroma farmacevtom ni možno podati. Zaradi tega se strokovnjaki večinoma osredotočajo na osnovne značilnosti zdravila, poudarek je namenjen predvsem odmerjanju zdravil. Da pa bi razjasnili vse morebitne nejasnosti glede jemanja predpisanih zdravil, je nujen

podroben razgovor ali pridobivanje podatkov in informacij o zdravilih iz zanesljivih virov. Tudi na ovojnicah zdravil je sicer navedeno, naj bolnik pred pričetkom jemanja zdravil prebere navodilo o uporabi. Vendar bolniki tega napolnijo ne upoštevajo vedno. Kljub temu, da so navodila napisana v bolj razumljivem jeziku kot pred leti, bolniki pogosto ne razumejo celotne vsebine navodila. Posamezne informacije, recimo o možnih neželenih učinkih, jih lahko tudi prestrašijo do te mere, da zdravila ne jemljejo, zaradi česar terapevtski rezultati zdravljenja niso zadostni, oziroma je lahko celo resno ogroženo zdravje bolnikov.

Bolnik sam pridobiva informacije o zdravilih tudi iz drugih virov, čedalje pogosteje tudi preko spleta. Vendar so te informacije lahko zelo različne kvalitete, le nekatere so verodostojen vir podatkov o zdravilih.

Predvsem pa je pomembno razumevanje informacij o zdravilih. Tudi strokovni javnosti je velikokrat težko, brez preverjanj in primerjav, razmejiti kvalitetne, zanesljive informacije o zdravilih od nezanesljivih. Ker uspeh sodobnega zdravljenja v veliki meri temelji na jemanju zdravil, lahko kvalitetna informiranost zdravnikov in farmacevtov znatno vpliva na zdravljenje.

Še v večji meri pa je kvaliteta informacij o zdravilih pomembna za predstavnike splošne javnosti, ki niso strokovnjaki s področja farmakoterapije. Informacij je na razpolago veliko, a običajno niso prilagojene potrebam ciljnih publik. Veliko materialov z informacijami o zdravilih ustvarijo v farmacevtskih podjetjih in z njimi poskušajo vplivati na ljudi z namenom uporabe zdravil točno določenega proizvajalca. S promocijskimi materiali farmacevtska podjetja ljudi često nagovarjajo, da bi postali zaskrbljeni za svoje zdravje, čeprav je ta zaskrbljenost lahko odveč, in da bi obiskali zdravnika ter zahtevali zdravilo določenega proizvajalca. Velikokrat gre za zdravila, ki bi jih lahko vsaj v začetnih fazah bolezni bolje nadomestila sprememba življenjskega sloga. Posebej intenzivna je promocija farmacevtskih podjetij v državah, kjer je dovoljeno oglaševanje zdravil neposredno potrošnikom.

Oglaševanje oziroma promocija zdravil lahko znatno vpliva na vedenje strokovne in splošne javnosti, na predpisovanje in jemanje zdravil ter ima lahko zdravstvene in ekonomske učinke.

3 KOMUNICIRANJE PRI PROMOCIJI ZDRAVIL IN PREDLAGANE AKTIVNOSTI GLEDE BOLJŠE INFORMIRANOSTI BOLNIKOV O ZDRAVILIH

3.1 Komuniciranje s strokovno in splošno javnostjo

Zakonsko je določeno, da se zdravila na recept v Sloveniji lahko oglašujejo le strokovni javnosti, ne pa tudi splošni javnosti. Farmacevtska podjetja zato predstavljajo zdravila na recept zdravnikom in farmacevtom, preko njim dostopnih medijev. Poleg osebnega komuniciranja predstavniki farmacevtskih podjetij uporabljajo tiskane materiale in druge vrste pisnih virov, v čedalje večji meri komunicirajo preko spleta oziroma uporabljajo druge promocijske metode.

Tudi informacije o zdravilih za strokovno javnost niso nujno vedno zanesljive, lahko so tudi zavajajoče. Zdravniki in farmacevti kljub svojim strokovnim kompetencam ne morejo biti vedno prepričani o kvaliteti vseh informacij, če jih ne dopolnijo z dodatnimi informacijami. Dogaja se, da materiali za strokovno javnost sicer vsebujejo primerne informacije o zdravilih, vendar le-te niso uravnotežene. Pozitivna sporočila o učinkovitosti obravnavanega zdravila večkrat prevladujejo nad informacijami o neželenih učinkih, o kontraindikacijah, o opozorilih in podobno. Nadzor nad informacijami o zdravilih je v večini držav zakonsko opredeljen, marsikje obstajajo tudi kodeksi, ki določajo promocijo zdravil. Pa vendar se celo v ZDA nadzor nad promocijo zdravil, ki je v pristojnosti FDA (Food and Drug Administration), ne izvaja do te mere, da bi bilo to področje popolnoma urejeno. Ker se zdravila na recept v tej državi oglašujejo tudi splošni javnosti, FDA ne zmore nadzorovati vsebine vseh oglasov. To pa pomeni, da je lahko javnost, tudi v primeru kasnejše odstranitve spornih oglasov, določen čas izpostavljena neprimernim informacijam v oglasih.

V državah Evropske unije in v večini drugih držav na svetu pri promociji zdravil na recept farmacevtskim podjetjem ni dovoljeno komunicirati s splošno javnostjo. Lahko obveščajo ljudi o boleznih, ne smejo pa navajati lastniških imen zdravil. A v praksi se srečujemo s poskusi vplivanja na ljudi, z namenom, da bi pri svojem zdravniku povprašali po določenem zdravilu. Tudi pri komuniciranju predstavnikov farmacevtskih podjetij s posameznimi predstavniki splošne javnosti, na primer preko svetovalnih telefonskih linij, se dogaja omenjanje lastniškega imena zdravil.

Izkušnje iz dveh držav, ZDA in Nove Zelandije, kjer je oglaševanje zdravil na recept neposredno potrošnikom (DTCA, Direct-to-Consumer-Advertising) dovoljeno, kažejo na pomemben učinek tovrstnega oglaševanja na predpisovanje zdravil. V raziskavah opisujejo pritiske bolnikov na zdravnike, da bi jim predpisali točno določeno zdravilo. V oglasih so pogosto opazili neuravnoteženost informacij, z navajanjem učinkovitosti ter nezadostnim omenjanjem možnih neželenih učinkov zdravil. Pozitivne učinke takega oglaševanja zagovarjajo predvsem v farmacevtskih podjetjih, kjer se sklicujejo na izobraževalno naravo oglaševanja (2). Vendar je opisanih veliko več negativnih učinkov oglaševanja na predpisovanje zdravil in ocen negativnega učinka na javno zdravje (3).

Oglaševanje zdravil, ki se ne izdajajo na recept, je v Sloveniji dovoljeno. Pri predvajanju oglasov na televiziji in preko drugih medijev opazimo, da ti oglasi v različnem obsegu upoštevajo objektivnost in uravnoteženost informacij o zdravilih.

3.2 Komunikacijski splet pri promociji zdravil

Že sedaj je na razpolago precej materialov, ki vsebujejo informacije o zdravilih. Za uresničitev integralnega tržnega komuniciranja je nujno načrtovanje promocijskih aktivnosti. Podajanje ustreznih in koristnih informacij o zdravilih, ki izhajajo iz neodvisnih virov lahko umestimo v socialni marketing. Upoštevamo različne medije, ki jih strokovna ali splošna javnost uporablja. Tiskani materiali nimajo več poglavitne vloge, ampak se v čedalje večji meri uveljavljajo spletni viri, predvsem pri mlajši generaciji.

Kljub množici materialov, namenjenih bolnikom, ki jih najdemo v zdravstvenih domovih, lekarnah in drugih ustanovah, manjka celovit pristop k podajanju informacij. Po eni strani je informacij o zdravilih dovolj ali preveč, vendar se pogosto ponavljajo, določenih pa ni na razpolago. Tudi izvor informacij o zdravilih je različen, materiale ustvarjajo v različnih ustanovah. Celostno tržno komuniciranje pa lahko zagotovi le enotno načrtovanje in izvajanje aktivnosti. Tudi če niso ustvarjalci promocijskih aktivnosti pod okriljem ene organizacije, je nujno enotno izvajanje načrtovane promocijske strategije.

Z raziskavami oziroma z dodatnim preučevanjem lahko ugotovimo, kateri segmenti splošne javnosti so najbolj zapostavljeni glede informacij o zdravilih. Potrošnike bi morali segmentirati glede na več kriterijev. Različni segmenti potrošnikov uporabljajo različne medije pri pridobivanju informacij o zdravilih. Po določitvi pogostnosti različnih obolenj lahko tržno komuniciranje usmerimo v obravnavanje pogostejših bolezni, predvsem tistih, ki so slabše diagnosticirane, predstavljajo pa pomemben javnozdravstveni problem.

Podatki v informacijah o zdravilih naj bodo dobro strukturirani in uravnoteženi. To pomeni, da je nujna prisotnost pomembnih podatkov o zdravilih, informacija pa naj ne obsega preveč podatkov naenkrat, predvsem ne zelo strokovnih. Naslednja pomembna lastnost kvalitetnih informacij o zdravilih je namreč razumljivost. Prej omenjeno segmentiranje potrošnikov naj obsega tudi ovrednotenje njihovega vedenja s tega področja, ali vsaj testiranje ustvarjenih materialov z informacijami o zdravilih. Na ta način lahko ustvarjalci materialov prilagodijo koncept materialov ter postopno nadgrajujejo vedenje potrošnikov o zdravilih.

V nekaterih državah so že ustanovili informacijske centre, preko katerih predstavnike javnosti informirajo o zdravilih. Osnovni namen njihovega delovanja je, da predstavniki splošne javnosti lahko komunicirajo s strokovnjaki in razčistijo morebitne nejasnosti glede zdravil, njihovega delovanja, uporabe, neželenih učinkov, sočasnega učinkovanja več zdravil in podobno. Poseben pomen ti centri pridobijo v primeru zapletov zaradi jemanja zdravil oziroma nujnih primerov, katerih razrešitev ima lahko

pomembne posledice za zdravje bolnikov. Posledica nepravilnega jemanja zdravil je lahko slabo učinkovanje zdravila, pa tudi pojavnost neželenih učinkov, večkrat tako resnih, da zahtevajo hospitalizacijo bolnikov.

Nujno je izobraževanje bolnikov, ne le o jemanju zdravil, temveč o virih podatkov in informacij o zdravilih, ki jih bodo zanesljivo obveščale. O pomembnosti ureditve informacij o zdravilih se razpravlja tudi v okviru Evropske unije in pomembnih organizacij, na primer Svetovne zdravstvene organizacije.

Predlagam izobraževanje s postopnim učenjem splošne javnosti, v obliki pisnih materialov, preko spletnih virov in z drugimi komunikacijskimi metodami, ki bi zajele čimveč prebivalstva. Za razliko od sedanjega stanja na področju razpoložljivih informacij o zdravilih, bi morale biti informacije o zdravilih dobro strukturirane, razumljive in prisotne v obliki, da bi pritegnile pozornost in sprožile določene spremembe pri ravnanju ciljne javnosti z zdravili.

4 SOCIALNI MARKETING

Aktivnosti socialnega marketinga prihajajo čedalje bolj v ospredje. Na področju zdravstva in s tem povezanim jemanjem zdravil lahko enega pomembnejših razlogov za uveljavljanje socialnega marketinga vidimo v promocijski dejavnosti farmacevtskih podjetij, predvsem v državah z liberalno zakonodajo in odnosom do promocije zdravil. Aktivnosti socialnega marketinga so protiutež marketingu farmacevtskih podjetij.

Socialni marketing pomeni sistemsko aplikacijo marketinga, obenem z drugimi koncepti in tehnikami, za doseganje specifičnih vedenjskih ciljev za socialno dobro. Kampanje s promocijo zdravja so pomenile aplikacijo socialnega marketinga v praksi (4).

Opredelili so (5) osem bistvenih sestavin socialnega marketinga. To je potrošnikovo usmerjenost za uresničitev organizacijskih (socialnih) ciljev, poudarek na svobodni izmenjavi blaga in storitev med ponudniki in potrošniki. Nadaljnje pomembne sestavine so analiza javnosti in segmentacijske strategije, preizkušanje in raziskava pri oblikovanju proizvoda in sporočila ter analiza distribucijskih ali komunikacijskih kanalov. Uporablja se 'marketing mix', to je uporaba in mešanica značilnosti proizvoda, cene, prostora in promocije pri načrtovanju in izvedbi. Vključuje se sledilni sistem z integrativnimi in nadzornimi funkcijami. Zadnja sestavina je vodstveni proces, ki zajema analizo problema, načrtovanje, izvajanje in funkcije povratnih informacij.

Kampanje z namenom spremembe socialnega vedenja pomenijo organiziran napor ene skupine, ki skuša prepričati druge, da sprejmejo, spremenijo ali opustijo določene ideje, odnos, prakso ali vedenje (6).

Proces socialnega marketinga zajema načrtovanje pristopa, določitev sporočil in kanalov, razvoj in predhodno testiranje materialov, izvajanje in ovrednotenje programa ter uporabo povratnega sporočila. Naslednja smernica določa razumevanje, kaj lahko s socialnim marketingom in komunikacijo dosežemo. Avtorji (7) so opredelili tudi

smernice, ki svetujejo javnozdravstveni pristop k zdravstveni preventivi, upoštevanje kulturnih različnosti, vključevanje javnosti v vseh stopnjah dejavnosti, uporabo inovativnih strategij, uporabo različnih kanalov in metod ter učenje iz uspešnih programov.

Socialni marketing lahko uporabimo za promocijo neodvisnih informacij o zdravilih. Glede na to, da s socialnim marketingom nameravamo spreminjati vedenje ljudi, kar je na vseh področjih težka naloga, moramo imeti izdelan, na teoretičnih izhodiščih in dodatnih empiričnih raziskavah osnovan načrt.

5 ZAKLJUČEK

V mnogih državah se čedalje bolj zavedajo pomena ustreznih informacij o zdravilih. Za strokovno javnost, še v večji meri pa za splošno javnost je pomembno, da dobiva pravilne, uravnotežene, ustrezno podane informacije o zdravilih. Razumljivo je, da zdravniki in farmacevti v kratko odmerjenem času za pogovor z bolnikom ne morejo podati vseh informacij o zdravilu. Bolniki večkrat tudi pri obisku zdravnika ali pri izdaji zdravil ne vedo, katera vprašanja naj postavijo. Večkrat se nejasnosti ali celo zapletitve glede jemanja zdravil pojavijo kasneje. Bolniki oziroma pripadniki splošne javnosti pridobivajo podatke in informacije o zdravilih iz različnih virov, tudi preko spleta. Določene informacije so kvalitetne in zanesljive, veliko virov informacij pa ni zanesljivih. Pridobivanje nekvalitetnih informacij lahko vodi v jemanje zdravil, ki ne pomeni izboljšanja zdravstvenega stanja bolnika ali jim celo škoduje.

Predvsem v razvitih državah se zavedajo težav zaradi neustreznega toka informacij o zdravilih. Raziskave o možnih posledicah neustreznega informiranja o zdravilih podpirajo pomen njihove dejavnosti za izboljšanje kvalitete teh informacij. Ponekod imajo že pozitivne izkušnje z aktivnostmi, ki vodijo v bolj kvalitetno informiranje javnosti ter bolj varno zdravljenje. V Svetovni zdravstveni organizaciji ter drugih organizacijah, združenjih strokovnjakov, v akademskih krogih in drugje želijo izboljšati informiranje o zdravilih. Marsikje že sistematično izpopolnjujejo informiranje o zdravilih in širijo mrežo aktivnosti v države, kjer je tok informacij o zdravilih in nadzor nad njimi slabše urejen.

S prenosom dobrih praks pri uravnavanju in nadzoru informacij o zdravilih in uvedbo inovativnih pristopov, ki bodo temeljili na novih raziskavah, se bo dolgoročno izboljšalo informiranje strokovne in splošne javnosti o zdravilih.

Literatura

- [1] More than 1 Million Hospital Patients Experience Side Effects and Other Problems With Their Medications. AHRQ News and Numbers. April 2007. Pridobljeno s spletne strani <http://www.ahrq.gov/news/nm/nm041207.htm>, 25.08.2008.

- [2] Education and debate: For and against. Based on the article Mintzes B. Direct to consumer advertising is medicalising normal human experiences. BMJ 2002; 324: 910-911 (13. april).
- [3] D.A. Kessler, DA Levy. Direct-to-consumer advertising : is it too late to manage the risks? Ann Fam Med 5: 4-5 (2007).
- [4] Socialni marketing. Pridobljeno s spletne strani http://www.en.wikipedia.org/wiki/Social_marketing, 26.08.2008.
- [5] R.C. Lefebvre, A.F. Flora. Social Marketing and Public Health Intervention. Health Education & Behavior, Vol. 15, No.3, 299-315 (1988).
- [6] P. Kotler, N. Roberto and N. Lee and N.R. Lee. Social marketing: Improving the quality of life. SAGE 2002. 438 p.
- [7] Social Marketing and Health Communications. Pridobljeno s spletne strani <http://preventiontraining.samhsa.gov/THEORY/communications.htm>, 25.08.2008.

MIGRACIJE IN DELO TUJCEV V SLOVENIJI

Prof. dr. Janez Malačič
Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

1. Uvod

Med vsemi delitvami migracij je verjetno najpogostejša delitev na notranje in zunanje migracije. Slednjim pravimo tudi mednarodne oziroma meddržavne migracije, medtem ko so notranje migracije znotraj državnih meja. Zunanje migracije so lahko emigracije, če gre za odselitve in imigracije, v primeru priselitev v državo. V zadnjih desetletjih pritegujejo različne vrste mednarodnih migracij vse več pozornosti. Veliko prispevajo k temu specifične demografske razmere in zelo velike razlike v ekonomski in družbeni razvitosti med razvitimi in nerazvitimi predeli sveta. Ne glede na to, pa je danes delež mednarodnih migrantov v svetovnem prebivalstvu sorazmerno nizek. Če mednarodne migrante opredelimo kot osebe, ki živijo v drugi državi, kot so bile rojene, je delež takih oseb v svetovnem prebivalstvu le okrog 3%.

Slovenija je bila v preteklosti močno vključena v različne tokove mednarodnih in meddržavnih migracij. To velja tako za obdobje, ko je bilo njeno ozemlje sestavni del različnih držav, kakor tudi za obdobje po osamosvojitvi leta 1991. V prvem obdobju je bila večinoma razdeljena med različne večje upravne teritorialne enote takratnih držav, ali pa je bila celo razkosana in kot taka sestavni del več držav. Celo po 2. svetovni vojni, ko so nastale osnove za njene današnje meje, je bilo treba počakati do priključitve cone B Svobodnega tržaškega ozemlja Jugoslaviji leta 1954 in do še zmeraj nepojasnjene razmejitve med Slovenijo in Hrvaško v Istri, da bi lahko govorili o Sloveniji, kakor jo poznamo danes. Vendar je bila takratna jugoslovanska republika Slovenija nato še več kot tri in pol desetletja sestavni del druge Jugoslavije, v kateri je bil del mednarodnih migracij sestavni del notranjih migracij takratne države. Vse attribute državnosti je Slovenija pridobila šele leta 1992. Zato lahko šele od takrat naprej govorimo o naših zunanjih migracijah kot o celovitih meddržavnih migracijah.

Velike zgodovinske spremembe na ozemlju poseljenem s Slovenci v zadnjih nekaj več kot sto letih so še dodatno zapletle že sicer zapleteno problematiko mednarodnih in meddržavnih migracij. Te spremembe in zelo pozno oblikovanje kolikor toliko zaokrožene slovenske države povzročajo, da se moramo pri študiju naših zunanjih migracij večinoma opirati na ocenjevanje statističnih podatkov in na demografske analitične metode (Malačič, 2004, 478-479). Zato so statistični podatki manj popolni in podrobni, naše poznavanje migracijskih procesov pa bolj pomanjkljivo. Ne glede na to pa se je največja sprememba na področju migracij v Sloveniji dogodila nekje na prehodu iz 1960ih v 1970ta leta, ko je Slovenija iz tradicionalne

emigracijske države postala izrazita imigracijska država (Malačič, 1991; Malačič, 1993 in Malačič, 2007).

V zadnjih letih pa se navedenim in drugim težavam s statističnimi podatki o zunanjih migracijah pridružujejo še nove težave, ki izvirajo iz najnovejšega razvoja na področju različnih tehnologij, spremenjenih življenjskih slogov in posledično vse manjšemu pomenu razdalj v življenju sodobnega človeka. Hitro se povečuje mobilnost in širijo trgi dela, na katerih iščejo ljudje danes delo oziroma zaposlitev. Mnogi med njimi pri tem trgajo vezi ne samo z rodnim krajem in regijo, pač pa tudi z državo ali celo celino. Bolj premožni živijo na različnih lokacijah po svetu, manj premožni pa tudi zlahka zamenjajo okolje in si poiščejo delo v sredinah, ki jim ponujajo najboljše, kar se od dela lahko pričakuje. Tudi ekonomski razvoj v mnogih državah ustvarja razmere, ko domači delavci ne morejo zadovoljiti domačega povpraševanja po delu in so potrebni tuji delavci, ki prihajajo za krajši ali daljši čas iz mnogih držav sveta. V takih razmerah postajajo naši koncepti prebivalstva in migracij zelo relativni, odločilno vlogo pa pridobivajo ekonomske razmere in konkurenčnost v vse bolj globalnem svetu.

Hitre spremembe zahtevajo ravno tako hitro prilagajanje posameznikov in širših družbenih skupnosti. Pri tem pa so prvi običajno bolj iznajdljivi in prilagodljivi kot država s svojim pravnim sistemom in različnimi politikami. Dinamičen trg dela zahteva hiter odziv. Če je povpraševanje po delu tujcev veliko, ga je treba hitro zapolniti. Kaj se bo pa zgodilo s tujci, ki pridejo v državo na dolgi rok, pa bo postalo jasno šele veliko kasneje. Pri tem so odprte številne možnosti. Lahko se ponovi nemški primer iz druge polovice 20. stoletja, ko so v takratni ZR Nemčiji sprejeli »gostujoče« delavce, dobili pa so nove sodržavljane. Možno pa je tudi, da bi si kakšna evropska država v prihodnosti želela sodržavljane, prišli in odšli pa bi tuji delavci.

Navedeni in drugi problemi povezanosti med mednarodnimi migracijami in delom oziroma zaposlovanjem tujcev v državi so spodbudili avtorja tega besedila, da bo na kratko obravnaval problematiko dela tujih delavcev v Sloveniji po njeni osamosvojitvi.¹ Poudarek bo pri tem na obdobju po sprejemu novega zakona o delu tujcev leta 2002 in na širšem ekonomskem pomenu tujih delavcev za slovensko gospodarstvo.

¹ Ugotovitve, empirični podatki in rezultati analiz uporabljeni v tem besedilu temeljijo v precejšnji meri na avtorjevem dosedanjem strokovnem in raziskovalnem delu in še posebej na raziskavi Malačič, Domadenik in Pahor, 2006 in članku Malačič, 2008.

2. Politične spremembe in novi pravni okvir za ekonomske imigracije oziroma zaposlovanje tujcev v Sloveniji

Družbene spremembe v Sloveniji v začetku 1990ih let so imele pomembne posledice za preurejanje ustaljenih migracijskih procesov v širši regiji in še posebej na območju bivše skupne države SFRJ. Zelo na kratko in strnjeno lahko te spremembe z vidika naše države označimo kot prehod od priseljivanja sodržavljanov do zaposlovanja tujcev (Malačič, 2008). Vstop Slovenije v EU je spremembe še dodatno popestril.

Neto migracije Slovenije z ostalimi republikami v Jugoslaviji so bile pozitivne v celotnem obdobju 1955 – 1989. Največje so bile v drugi polovici 1970ih let. Imigracije sodržavljanov pa ne pojasnijo celotnega dogajanja na področju zunanjih migracij Slovenije v tem obdobju. Pogledati je treba še migracije z drugimi državami. Neto migracije s tujino pa so bile negativne praktično vse do leta 1986, čeprav po koncu 1960ih let tudi zelo nizke. Hkrati so statistični problemi z »začasnimi« ekonomskimi emigracijami zameglili natančno sliko, niso pa spremenili narave migracijskih razmer.

Po osamosvojitvi je imela Slovenija v krizi, ki je sledila razpadu bivše SFRJ, v letih 1991 in 1992 negativen selitveni saldo, vendar to ni spremenilo imigracijske narave naše države. Tudi v kasnejših letih se izjemoma pojavi kakšno leto z negativnim selitvenim saldonom. Primer je leto 1998 (SL-01, str. 103). Na splošno pa lahko pričakujemo, da bo Slovenija tudi v prihodnje ostala neto imigracijska država.

Slovenija je ob razpadu SFRJ omogočila pridobitev državljanstva vsem, ki so se priselili k nam in imeli tukaj stalno bivališče. Veliko priseljencev je to možnost izrabilo, en del pa se je iz različnih razlogov odločil drugače. Tisti med njimi, ki so ostali v naši državi, so se znašli v vlogi tujcev. Številni med njimi so imeli v Sloveniji zaposlitev. Nova država je uredila status tujcev na trgu dela z Zakonom o zaposlovanju tujcev (ZZT) v letu 1992 (Ur. list RS, št. 33/92), ki je veljal do leta 2000. V prvih letih njegove veljavnosti so mnogi delodajalci tudi s pomočjo ZZT reševali problematiko presežnih delavcev, ki je bila posebej pereča v zgodnjih tranzicijskih letih prve polovice 1990ih let. Vendar takšno stanje ni trajalo dolgo. Že sredi 1990ih let se je ponovno pokazala potreba po zaposlovanju tujcev, kljub visoki domači brezposelnosti.

Leta 2000 je bil sprejet novi Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT) (Ur. list RS, št. 66/2000). Novi zakon je podrobneje uredil problematiko, o kateri govorimo, in hkrati predvidel članstvo Slovenije v EU. O ZZDT povejmo le, da loči tri vrste delovnih dovoljenj, osebno (ODD), za zaposlitev (DZ) in za delo (DD). ODD je obnovljiva in stalna oblika dovoljenja, ki tujcu omogoča prost dostop do trga dela. DZ se izda na vlogo delodajalca in je vezano na zaposlitev pri njem. DD pa je oblika, za katero velja vnaprej določena časovna omejitev. Važna pa je tudi povezanost z resolucijo o imigracijski politiki, s katero Državni zbor določi temelje politike zaposlovanja in dela tujcev. Zakon

obvezuje vlado, da v skladu z migracijsko politiko in razmerami na trgu dela letno določi kvoto dovoljenj, s katero omeji število tujcev na našem trgu dela. Zgornja meja kvote je 5 % aktivnega prebivalstva R Slovenije, kar je v 1. tretjini leta 2007 znašalo 45.985 oseb (SI, 53/07, str. 2), vendar se vanjo ne všttevajo ODD, poslovodni delavci in tisti tujci, ki ne potrebujejo dovoljenja.

3. Zaposlovanje tujcev v Sloveniji v 1990ih letih

V 1990ih letih je veljal ZZT, ki je poznal dve vrsti delovnih dovoljenj, ODD in dovoljenja na zahtevo delodajalcev. Prva so bila stalna, druga pa so veljala krajši čas in jih je bilo treba obnavljati. Število vseh dovoljenj je bilo visoko že konec leta 1992, 36.634. Visoko število je bilo predvsem posledica spremembe statusa številnih ljudi, ki so že dalj časa živeli v naši državi, pa so se znašli v vlogi tujca. Število je med leti 1994 in 2000 nihalo med 34.768 in 40.320 in je bilo nekje na ravni okrog 4,0 % aktivnega prebivalstva, nekaj pod 6 % plačanih zaposlenih, dobrih 30 % registrirano brezposelnih in nekaj več kot 50 % anketno brezposelnih. Število ODD je bilo dokaj stalno. Povpraševanja po delu tujih delavcev je bilo visoko, kljub domači brezposelnosti.

Tukaj ni prostora za veliko podrobnih podatkov. Zato smo v tabeli 1 prikazali le veljavna delovna dovoljenja tujcev v Sloveniji v letih 1995 in 2000, po izobrazbi in poreklu. Izobrazbene razrede smo razdelili v skupini nižje (I-IV) in višje (V – VIII) izobrazbe. Druga skupina zajema štiriletno srednjo šolo in višje ravni, prva pa ravni do popolne srednje šole. Po poreklu so tujci razdeljeni na tiste, ki so iz držav bivše Jugoslavije in tiste iz preostalega sveta. Znotraj bivše Jugoslavije smo posebej izdvojili Bosno in Hercegovino in Hrvaško. Prvo zaradi tega, ker je bilo od tam največ tujcev v preučevanem obdobju, drugo pa zaradi sosedstva. Tabela 1 kaže presenetljivo stalnost izobrazbe in porekla tujcev, ki so se v 1990ih letih zaposlovali v Sloveniji. Tujci so bili slabo izobraženi, saj jih je okrog 90 % spadalo v nižjo izobrazbeno skupino. Še posebej slabo so bili izobraženi tisti iz Bosne in Hercegovine, nekoliko boljše izobrazbeno strukturo so imeli tujci iz Hrvaške, najboljšo pa tisti iz ostalih držav sveta. Vendar je bilo število slednjih nizko. Presenetljivo pa je, da se je izobrazbena struktura od leta 1995 do leta 2000 še poslabšala. Leta 1995 je bilo kar 96,7 % vseh delovnih dovoljenj izdanih osebam po poreklu iz držav, nastalih na ozemlju nekdanje SFRJ. Do leta 2000 se je ta delež znižal na 94,4 %. Kot zanimivost še dodajmo, da je leta 2000 vsak drugi tujec z delovnim dovoljenjem v Sloveniji bil iz Bosne in Hercegovine.

Delovna dovoljenja, ki so se v 1990ih letih izdajala na zahtevo delodajalcev, so bila pod vplivom nihanj gospodarske aktivnosti. To za ODD ni veljalo. Opaznejša recesija je bila v letu 1998. Regionalna porazdelitev dovoljenj pa kaže, da so imele večje deleže regije z bolj dinamičnim gospodarskim razvojem. Te regije so bile Osrednje slovenska, Obala in območje Nove Gorice.

Tabela 1: Veljavna delovna dovoljenja tujcev v Sloveniji v letih 1995 in 2000 po izobrazbi in območju porekla (stanje 31. 12.). Vir: Letni poročili ZRSZ 1995 in 2000.

Leto Poreklo Izobrazba		1995			2000		
		I-IV	V-VIII	Skupaj	I-IV	V-VIII	Skupaj
Države bivše Jugoslavije	Št.	32.676	4.030	36.706	34.492	3.574	38.066
	%	89,0	11,0	100,0	90,6	9,4	100,0
BIH	Št.	14.491	1.061	15.552	19.286	906	20.192
	%	93,2	6,8	100,0	95,5	4,5	100,0
Hrvaška	Št.	7.021	2.194	9.215	6.110	1.890	8.000
	%	76,2	23,8	100,0	76,4	23,6	100,0
Ostale Države	Št.	537	704	1.241	1.131	1.123	2.254
	%	43,3	56,7	100,0	50,2	49,8	100,0
Skupaj*	Št.	33.213	4.734	37.947	35.623	4.697	40.320
	%	87,5	12,5	100,0	88,4	11,6	100,0

* BIH in Hrvaška sta vključeni tudi med države bivše Jugoslavije. Zato nista posebej vključeni v skupaj.

4. Zaposlovanje tujcev v Sloveniji po letu 2000

ZZDT je povečal vrsto dovoljenj za zaposlitev in delo tujcev. Osnovni namen je bil ločevanje med novim zaposlovanjem in že dalj časa trajajočo prisotnostjo na našem trgu dela. V tem obdobju je Slovenija postala članica EU. Zato 1. maj 2004 deli celotno obdobje na dva dela. Z datumom vstopa se na slovenskem trgu dela pojavi kategorija EU prijav. To so prijave delavcev iz drugih članic EU, ki pri nas ne potrebujejo delovnih dovoljenj, ker velja z njimi prosti pretok oseb. Nekaj posebnosti je še s prehodnim obdobjem. Slovenija je sprostila svoj trg dela, tudi z Romunijo in Bolgarijo, prehodno obdobje za EU-8 in s tem tudi za Slovenijo pa še uveljavljajo sredi leta 2008 Avstrija, Nemčija, Danska, Belgija in Francija z manjšimi izjemami.

Do sredine leta 2004 se pri zaposlovanju tujcev v Sloveniji kljub novemu ZZDT ni veliko spremenilo. Po vstopu v EU pa je število tujcev na našem trgu dela začelo naraščati. Leta 2007 jih je bilo že 60.200, v vseh prvih petih mesecih leta 2008 pa nad 70 tisoč (Ek. Ogledalo, 2008, str. P 10). Bolj kot dinamika posameznih vrst dovoljenj pa nas v tem besedilu zanimajo izbrane osnovne značilnosti tujcev z delovnimi dovoljenji v Sloveniji.

Tabela 2 prikazuje število in strukturo delovnih dovoljenj izdanih tujcem v Sloveniji v letih 2001 in 2006 (stanje 30. 6.) po vrsti in spolu. Med letoma ni bilo linearne rasti števila tujcev, saj se je hitrejša rast pojavila šele po letu 2005. Struktura po spolu se pri nas med tujci z delovnimi dovoljenji ni veliko spremenila. Izrazito prevladujejo moški. To je značilno za vse vrste delovnih dovoljenj, pa tudi za EU

prijave. Stanje je posledica večjega povpraševanja po moških na našem trgu dela. Ne da bi se spuščali v podrobnosti, omenimo, da pridobitev stalnih delovnih dovoljenj tujkam pogosto ne zagotavlja njihove zaposlenosti, saj tujke z ODD veliko bolj prizadene brezposelnost, kot je to značilno za tujce. Med vsemi brezposelnimi tujci v Sloveniji je več kot polovica žensk, čeprav je bil njihov delež med ODD v letu 2006 le nekaj manj kot 22 % (Malačič et al., 2006).

Po starosti se ODD izdajajo starejšim, DZ in DD pa mlajšim tujim delavcem. Pri osebah z ODD je prisoten proces staranja delovne sile, za starostno strukturo DZ in DD pa so bolj pomembni ekonomski dejavniki. Na slovenskem trgu dela je večje povpraševanje po mladih tujih delavcih, kar je še posebej izrazito pri sezonskih in kratkotrajnih delih.

Izobrazbena struktura tujih delavcev v Sloveniji je slaba, kar velja tudi za EU-prijave. Srednje in višje izobraženih tujcev je le okrog 10 %, če ne upoštevamo razreda neznano (Malačič et al., 2006). Zaposlenost tujcev v Sloveniji po dejavnostih je tesno povezana s strukturo celotnega gospodarstva. Ta kaže veliko vlogo industrije po eni in nizek delež terciarnih dejavnosti po drugi strani. Zaposlenost tujcev kaže izrazito dominacijo sekundarnih dejavnosti in med njimi še posebej gradbeništva. Že dalj časa je vloga gradbeništva okrepljena tudi zaradi programa izgradnje slovenskih avtocest, pri čemer se zaposluje veliko tujih delavcev. Ta dominantnost je največja pri DZ, kjer imamo že sicer najboljše podatke in veliko odvisnost od gibanj gospodarske aktivnosti. Terciarni dejavnosti zaenkrat ne kažejo večjega povpraševanja po tujih delavcih.

Tabela 2: Delovna dovoljenja izdana tujcem v Sloveniji v letih 2001 in 2006 (stanje 30. 6.) po vrsti in spolu. Vir: ZRSZ, posebna obdelava.

Vrsta dovoljenja	Leto	Moški		Ženske		Skupaj	
		Število	%	Število	%	Število	%
Osebno delovno dovoljenje (ODD)	2001	15.239	45,2	2.320	45,9	17.559	45,3
	2006	22.004	51,1	6.083	74,6	28.087	54,9
Dovoljenje za zaposlitev (DZ)	2001	15.895	47,2	2.272	44,9	18.167	46,9
	2006	11.366	26,4	1.221	15,0	12.587	24,6
Dovoljenje za delo (DD)	2001	2.555	7,6	467	9,2	3.022	7,8
	2006	7.671	17,8	558	6,8	8.229	16,1
EU Prijave	2001						
	2006	1.997	4,6	287	3,5	2.284	4,5
Skupaj *	2001	33.689	100,0	5.059	100,0	38.748	100,0
	2006	43.049	100,0	8.149	100,0	51.198	100,0

* Pri skupaj je izpuščena kategorija brez DD.

5. Ekonomski pomen dela tujcev na slovenskem trgu dela

Razmere v Sloveniji po osamosvojitvi so povsem drugačne, kot so bile pred njo. Razlika bi bila težko večja. V SFRJ smo imeli le nek kvazi trg dela, kjer je delavec lahko zapustil svojo organizacijo, le-ta pa njega praktično ni mogla odpustiti. Po letu 1991 pa se razvija bolj ali manj normalen trg dela v skladu z evropsko tradicijo in nekaterimi lokalnimi posebnostmi. Presenetljivo pri tem pa je, da je učinek razmer v Sloveniji pred letom 1991 in po njem na imigracije/zaposlovanje tujcev nenavadno podoben.

Znotraj Jugoslavije Slovenija ni mogla voditi ekonomsko smiselne migracijske politike. Ekonomski sistem je v SFRJ preprečeval gibanje kapitala med republikami, razen tistega, ki je bilo obvezno ter spodbujal gibanje delavcev (migrantov) iz manj v bolj razvite republike (Malačič, 1989, 331). V Slovenijo so prihajali v glavnem nekvalificirani in neizobraženi delavci iz manj razvitih agrarnih predelov SFRJ, ki niso poznali niti industrijske tradicije niti industrijskega načina dela. Zaposlovali so se v sekundarnih dejavnostih in na delovnih mestih, ki so jih izpraznili slovenski kvalificirani delavci, ki so odhajali na delo v razvitejši evropske države. Če dodamo še veliko neinovativnost v socializmu, dobimo dovolj dejavnikov, ki so povzročali ohranjanje delovno intenzivne proizvodnje v Sloveniji in ovirali hitrejši tehnološki in bolj kapitalno intenziven razvoj. Navedeni in drugi dejavniki so bili tako močni, da niti predrago delo, ki je bilo povzročeno z obdavčevanjem osebnih dohodkov, ni moglo omiliti posledic.

Po osamosvojitvi Slovenije in še posebej po skupnem vstopu v EU s skupino EU-10 so mnogi pričakovali, da se bodo razmere na migracijskem področju in pri zaposlovanju tujcev pri nas bistveno spremenile. Zanimivo je, da so bili pretirani strahovi pred imigracijo iz vzhoda prisotni tudi v

večini držav EU-15 (Boeri et al, 2002, 91-104). V Sloveniji se je pričakovalo hitrejšo povečanje kakovosti tujih delavcev ter zmanjšanje zaposlovanja tujcev iz drugih območij bivše SFRJ. Povečalo bi se naj zaposlovanje iz članic EU, še posebej tistih iz srednje in vzhodne Evrope. Podatki o izdanih DD tujcem in tisti o prihodu delavcev iz drugih držav EU pa kažejo drugače. Velika večina zaposlenih tujcev v Sloveniji prihaja še zmeraj iz držav, ki so nastale na območju SFRJ, število tistih iz EU pa se le počasi povečuje. Delež prvih se je od 2001 do 2006 sicer zmanjšal od 94,2 na 88,8 %, delež EU pa je bil leta 2006 še zmeraj samo 5,8 %. Razlika so delavci iz preostalih delov sveta. Tudi izobrazba tujih delavcev je še zmeraj slaba, saj ima kar devet desetih teh delavcev izobrazbo, ki je nižja od štiriletne srednje šole, skoraj polovica pa je brez vsake poklicne izobrazbe (Malačič et al, 2006).

Na zaposlovanje tujcev v Sloveniji delujejo dejavniki potiska in potega (Malačič, 2006, 160-161). Dejavniki potiska so povezani z nerazvitostjo in političnimi težavami v državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ. Ti dejavniki, čeprav zelo močni, pa ne bi bili dovolj, če ne bi zelo močne sile delovale tudi kot dejavniki potega v sami Sloveniji in na njenem trgu dela. Pomembno je nesorazmerje med povpraševanjem in ponudbo dela določenih vrst pri nas. Tujci opravljajo najslabše plačana, težka in umazana dela v slabih delovnih razmerah. Vzpostavila se je migracijska veriga, ki polni slovenski trg dela z NKV in priučenimi delavci. Slovenski delavci in še posebej mladi, ki prihajajo iz šol, imajo prevelika pričakovanja, pogosto pa tudi že previsoko izobrazbo, da bi bili pripravljene sprejeti takšna dela. Pomembne so tudi plače in brezposelnost na obeh straneh migracijske verige.

Zaposlovanje tujcev iz starih članic EU pri nas poteka v skladu s tokovi kapitala in tujimi investicijami. Prihajajo poslovodni delavci, strokovnjaki, podjetniki, nadzorniki in drugi bolj izobraženi delavci. Iz novih članic EU pa še ni vzpostavljene migracijske verige. Hkrati pa naši delodajalci

ne sprejemajo slabših delavcev iz teh držav, saj boljši odhajajo v bogatejše članice EU.

6. Sklep

Do osamosvojitve Slovenije so se k nam priseljevali predvsem ljudje iz drugih območij nekdanje SFRJ in le malo tujcev iz drugih držav. Slovenija je delo tujcev pravno uredila z dvema zakonoma iz 1992. in 2000. leta. Slednji je usklajen s pravnim redom EU.

Naše imigracije so odraz zgodovinske tradicije, sedanje gospodarske strukture in razvitosti ter povpraševanja in ponudbe na trgu dela. Do izraza prihaja bolj specifičnost povpraševanja, pri ponudbi pa so vidna visoka pričakovanja domačega in še posebej mladega aktivnega prebivalstva

Gospodarske razmere v Sloveniji bodo še nekaj časa zagotavljale nadaljevanje dosedanjih značilnosti zaposlovanja in dela tujcev na našem trgu dela. To bo verjetno še naprej glavni dejavnik vseh tistih značilnosti tujih delavcev, ki smo jih podrobno spoznali v tem besedilu.

Na segmentih trga dela, ki jih obvladuje delo tujcev v Sloveniji pa se bodo postopoma začeli uveljavljati tudi novi in drugačni procesi. To moramo pričakovati, saj je dinamika gospodarskega razvoja in intenzivnost tehnoloških sprememb v sodobnem svetu tako hitra, da lahko že v desetletju pride do velikih in nepričakovanih sprememb. Deloma bodo te spremembe odvisne tudi od tega, v kolikšni meri jih bo znala naša ekonomska politika omogočiti. Analiza je pokazala, da bi bilo potrebno predvsem izrazito dvigniti raven znanja, izobraženosti, usposobljenosti in talenta tujcev, ki jih zaposluje na našem trgu dela.

Daljši rok pa bo prinesel še druge spremembe. Ljudje smo vse bolj mobilni. Zato nas ne bi smelo presenetiti, če bi mnogi tujci Slovenijo razumeli le kot prvo stopnico pri prihodu na trg dela EU. V tem primeru bo demografski učinek priseljevanja manjši. Računati pa je treba, da bodo verjetno tudi naši ljudje, ki bodo veliko bolj izobraženi, kakor so bili Slovenci doslej, bolj pogosto menjavali običajna bivališča in se zaposlovali v različnih državah obsežnega trga dela EU.

Literatura in viri

- [1] Boeri, T., Hansen, G. and McCormick, B., eds. (2002) *Immigration Policy and the Welfare System*, Oxford University Press, Oxford.
- [2] *Ekonomsko ogledalo*, 7/2008, UMAR, Ljubljana
- [3] *Letna poročila ZRSZ*, različni letniki, Ljubljana.
- [4] Malačič, J. (1989) Međurepubličke i vanjske migracije u Sloveniji od sredine 1950-ih godina – ekonomski uzroci i posljedice. *Migracijske teme* 5 (4): 325-339.
- [5] Malačič, J. (1991) Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis* 45 (2): 299-313.

- [6] Malačič, J. (1993) Demographic Transition, Emigration and Long-Term Economic Development: Countries with the Highest Emigration in Europe. *Dve domovini/Two Homelands*, št. 4, ZRC SAZU, Ljubljana.
- [7] Malačič, J. (2004) The Problems of Migration Statistics. V: Donato, C., Nodari, P., Panjek, A., eds., *Oltre L'Italia e L'Europa/Beyond Italy and Europe*, Università degli Studi di Trieste, Trieste. Pp. 477-480
- [8] Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, 6. izdaja, EF, Ljubljana.
- [9] Malačič, J. (2007) Vloga migracij v novejšem demografskem razvoju Slovenije. V: J. Malačič in M. Gams, ur., *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja*. Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2007, Zvezek B, Inštitut Jožef Stefan, Ljubljana.
- [10] Malačič, J. (2008) Imigracije in trg dela v Sloveniji: Od priseljevanja sodržavljanov do zaposlovanja tujcev. *Naše gospodarstvo*, št. 1-2/2008.
- [11] Malačič, J., Domadenik, P. in Pahor, M. (2006) *Trendi zaposlovanja in ekonomskih migracij na slovenskem trgu dela*. Raziskava RCEF za Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana.
- [12] *Statistični letopis Republike Slovenije*, razni letniki, SURS, Ljubljana.
- [13] Zakon o zaposlovanju tujcev, *Ur. list RS*, št. 33/92.
- [14] Zakon o zaposlovanju in delu tujcev, *Ur. list RS*, št. 66/2000.

RAZVOJ IN OBNAVLJANJE PREBIVALSTVA SLOVENIJE V LUČI GLOBALNIH DEMOGRAFSKIH GIBANJ IN SPREMEMB

Prof. dr. Janez Malačič

Ekonomski fakulteta Univerze v Ljubljani

1. Uvod

Svetovno prebivalstvo šteje sredi leta 2008 6,78 milijarde ljudi in se povečuje za okrog 78 milijonov na leto. Še leta 1950 je štelo (le) 2,53 milijarde, vendar je takrat naraščalo hitreje kot sedaj. Demografske razlike v svetu ostajajo še naprej velike. Medtem ko se je rast prebivalstva razvitega dela sveta praktično zaustavila na ravni med 1,2 in 1,3 milijarde, se prebivalstvo manj razvitih regij še naprej hitro povečuje. (UN, 2007, str. xxi) To pomeni, da se bo ves prihodnji prirastek prebivalstva sveta dogodil v tem delu sveta. Delež prebivalstva razvitih držav, ki se je že znižal nekoliko pod 20 %, se bo še naprej zniževal.

Glavne značilnosti prebivalstva sveta v 21. stoletju bodo v tem, da bo njegovo število večje in bo še nekaj časa naraščalo. Koncentrirano bo bolj v manj razvitih regijah in celinah. V številnih razvitih državah se bo prebivalstvo zmanjšalo. Ta proces se je že začel. Rodnost in smrtnost bosta nižji, čeprav bodo prisotne pomembne razlike med regijami. Življenjska doba se bo še naprej večala. Mednarodne migracije se bodo povečale, kar bo povečalo etnično pestrost po svetu. Prebivalstvo sveta se bo intenzivno staralo. Ta proces se bo vse bolj širil v manj razvite regije, najbolj intenziven pa bo v državah z najnižjo rodno stjo. Večina prebivalstva sveta bo živela v mestih in tudi rast bo večinoma koncentrirana v njih. Povečalo se bo število mega-mest, ki lahko presežejo 15 ali celo 20 milijonov ljudi. Takih mest je sedaj okrog 20. (Chamie, 2005, str. 84) Pomembno se bodo spremenili sestava in struktura družin ter družinski odnosi. Hkrati pa bo prišlo do izboljšanja položaja žensk in njihove enakopravnosti.

Prebivalstvo Slovenije ima danes 0,294 % svetovnega prebivalstva. Ta delež pa bo v prihodnje še padal. Razvoj in obnavljanje prebivalstva uvrščata Slovenijo v skupino razvitih prebivalstev s podobnimi demografskimi značilnostmi in problemi. Najpomembnejše so nizka smrtnost z dolgim življenjskim pričakovanjem ob rojstvu in v višjih starostnih razredih, nizka rodnost, ki je v razmerah nizke smrtnosti povezana s preživetjem velikega deleža živorojenih do sorazmerno visoke starosti, nizek in občasno negativen naravni prirastek prebivalstva in vse bolj izrazito staranje le-tega. Med problemi pa lahko izpostavimo veliko znižanje rodnosti pod raven, ki še ohranja enostavno obnavljanje prebivalstva, naraščajoče ali celo pretirano staranje prebivalstva ter občasno negativen naravni prirastek prebivalstva, ki se bo v prihodnjih desetletjih še okrepil. Takšne demografske razmere so skupaj s širšimi ekonomskimi in družbenimi razmerami v tej skupini temelj za pozitivne neto selitve.

Demografske razmere v Sloveniji in razvitem svetu so posledica demografskega prehoda, ki je v približno dvesto petdesetih letih privedel do spremembe načina obnavljanja prebivalstva. Tradicionalni način z visoko smrtnostjo in rodno stjo se je v tem času umaknil modernemu načinu obnavljanja prebivalstva z nizkimi ravnimi smrtnosti in rodno stjo. V resnici je modernizacija, ki je dobila zagon z industrijsko revolucijo, povzročila veliko povečanje življenjskega pričakovanja ob rojstvu in razširila zavestno odločanje o rojstvih otrok na praktično celotno prebivalstvo. V času demografskega prehoda se je prebivalstvo razvitih držav zelo povečalo, v nekaterih primerih tudi za več kot štirikrat. V Sloveniji pa prehod ni prinesel večjega povečanja, saj se je naše prebivalstvo v času prehoda povečalo le z indeksom 180. Nekateri demografi so v zadnjem času naklonjeni tezi, da je prvemu demografskemu prehodu sledil drugi, ki je povzročil veliko znižanje rodnosti v razvitih državah daleč pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva (Lesthaeghe and van de Kaa, 1986; van de Kaa, 1987; van de Kaa, 1999). V nekaterih državah, med njimi žal tudi v Sloveniji, se je rodnost v posameznih letih znižala na 60 ali celo manj % tiste, ki bi zagotavljala enostavno obnavljanje prebivalstva.

Za teorijo drugega demografskega prehoda je značilno, da pojasnjuje veliko znižanje rodnosti v razvitih državah s temeljno spremembo modela oblikovanja družine. Novi individualistični družinski model razloži veliko rast kohabitacij, eno – starševskih družin, izven zakonske rodnosti in celo izogibanja potomstvu. Vse to je povezano s strukturnimi spremembami na kulturnem, tehnološkem in tudi ekonomskem področju. Ekonomska blaginja omogoči sodobnemu človeku emancipacijo nasproti obvezujočim družbenim normam, pa tudi cerkveni in starševski avtoriteti. Širijo se post – materialistične vrednote in usmerjenost k samo – realizaciji. V kasnejših verzijah postaja teorija vse bolj ambiciozna in poskuša vključiti vse sestavine rasti prebivalstva (van de Kaa, 2004).

Danes bi težko rekli, da je teorija drugega demografskega prehoda splošno sprejeta. Deležna je bila številnih kritik. Tudi sam ji očitam neupravičeno poimenovanje in zanemarjanje dejstva, da so mnogi dejavniki padca rodnosti daleč pod raven enostavnega obnavljanja v osnovi isti kot pri osnovnem demografskem prehodu (Malačič, 1993, str. 242). Nekateri kritiki celo pravijo, da ni niti druga (kvečjemu drugotna), ker je bilo v zgodovini več demografskih prehodov, niti demografska, ker ne obravnava temeljnih demografskih procesov dovolj celovito. Oporekajo ji tudi prehodnost, ker naj bi opisovala zelo raznolike procese, za katere ni jasno, ali so v resnici nepovratni (Coleman, 2004, str. 12 – 16).

Velik del današnjega sveta pa še ni dokončal niti prvega demografskega prehoda, čeprav se velika večina manj razvitih držav, ki spadajo v to skupino, nahaja v različnih fazah tega procesa. V teh državah je smrtnost sorazmerno hitro padla, rodnost pa se počasi in s težavami znižuje. Zato prebivalstvo tega dela sveta hitro narašča in pospešeno spreminja makro demografske razmere na planetu.

2. Demografski razvoj in obnavljanje prebivalstva v Evropi in svetu

V Evropi se je demografski prehod okvirno končal v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Pri tem pa moramo upoštevati, da so bili prvi znaki dokončanja prehoda v pionirskih državah prisotni že v 30-tih letih in da je prehod v Vzhodni in Jugovzhodni Evropi nekoliko zamujal. Le pri albanskem prebivalstvu in v Turčiji, če jo smemo uvrstiti v Evropo, se je dokončanje prehoda premaknilo na začetek 21. stoletja. Tudi v drugih predelih razvitega sveta je demografski prehod končan. Za ves preostali svet pa je značilno, da se nahaja v različnih fazah prehoda. V najmanj razvitih državah je ta še čisto na začetku, ponekod pa se že celo končuje.

V današnjem razvitem delu sveta prevladujeta nizki rodnost in smrtnost ter sorazmerno nizka ali celo negativna rast prebivalstva. Rast prebivalstva je v vse več državah posledica pozitivnih neto migracij in vse manj posledica pozitivnega naravnega prirastka. V Evropi je bilo po razpoložljivih podatkih za leto 2004 16 držav z negativnim naravnim prirastkom in 13 držav z negativno rastjo prebivalstva (RDDE, 2006, str. 49 in 56).

Rodnost je v Evropi v zadnjih letih v resnici nizka. Če ne upoštevamo Albanije in Turčije, je transverzalna vrednost stopnje totalne rodnosti (T_f), ki kaže povprečno število otrok, ki jih rodi ženska v rodni dobi, v vseh državah manjša od 2,1, to je od ravni, ki še zagotavlja enostavno obnavljanje prebivalstva. Konkretno vrednosti T_f so bile leta 2004 med 1,20 v Belorusiji in 2,04 na Islandiji (RDDE, 2006, str. 78). V kar 15 državah je bila T_f v navedenem letu nižja od 1,3. Na regionalni ravni je vrednost tega kazalca ponekod še nižja. V nekaterih pokrajinah Severne Italije se je znižala na 1,0, na ozemlju nekdanje Nemške Demokratične Republike pa je bila leta 1995 vsega 0,84. Stopnje rasti prebivalstva modela s takšnimi kazalci rodnosti so negativne. V modelu z belorusko rodnostjo bi bila notranja stopnja rasti $-1,9\%$. Prebivalstvo s takšno stopnjo rasti pa se razpolovi v približno 37 letih.

Nizko evropsko rodnost potrjujejo tudi vrednosti kohortne T_f . Kohortna rodnost nam kaže končno potomstvo in v primeru zniževanja zaostaja za prečno ali transverzalno rodnostjo. Za kohorto, ki je bila rojena leta 1967, so vrednosti T_f pod 2,0 v vseh državah z razpoložljivimi podatki, razen v Albaniji, Armeniji, Azerbajdžanu, Cipru, Islandiji, Irski (1966), Norveški, Makedoniji ter v takratni državi Srbiji in Črni gori, kjer je to posledica višje albanske rodnosti v predelih poseljenih z Albanci. V večjem delu Evrope so vrednosti tega kazalca med 1,46 v Nemčiji ter 1,99 v Franciji in Slovaški (RDDE, 2006, str. 89).

V razvitem svetu nadalje narašča povprečna starost mater ob rojstvu prvega otroka, znižujejo se vrednosti kazalcev višjih redov rojstev in kazalcev zakonske rodnosti ter povečujejo kazalci izven zakonske rodnosti. Rodnost, ki v precejšnji meri zaostaja za ravno enostavnega obnavljanja prebivalstva, je dominantna značilnost Evrope in drugih razvitih držav na začetku 21. stoletja.

Rodnost v najmanj razvitih državah sveta je še zmeraj visoka, čeprav lahko pričakujemo, da bo padala. V preostalih nerazvitih državah pa se je njena raven že precej znižala in še nadalje pada, čeprav se je v delu afriških držav pod Saharo padanje zaustavilo (Bongaarts, 2008, str. 105).

Razmere na področju smrtnosti so v nasprotju z rodnostjo v večjem delu Evrope zgodba o uspehu. Izjema so države, ki so nastale na območju nekdanje Sovjetske zveze in nekatere druge bivše socialistične države. Na kratko jih lahko prikazemo s pomočjo življenjskega pričakovanja ob rojstvu za moške in ženske ($e_{0,m}$ in $e_{0,f}$). Rast e_0 kaže zniževanje smrtnosti. V drugi polovici 20. stoletja je bila v Evropi visoka rast e_0 , kljub temu pa so se ohranile precejšnje razlike med spoloma in med državami, če se omejimo samo nanje. $e_{0,m}$ je bila leta 2004 najnižja v Rusiji, 58,9 let, in najvišja v Islandiji, 79,3 let. Povprečje za EU-25 je bilo 75,1, v štirih evropskih državah je bila vrednost tega kazalca višja od 78 let in v štirih državah nižja od 65 let. V letih 1994 – 2004 se je vrednost $e_{0,m}$ povečala v EU-25 v povprečju za 2,8 let, najbolj se je povečala v Latviji, za 6,8 let in Azerbajdžanu, za 4,7 let, celo zmanjšala pa se je v Ukrajini, za 0,7 leta in v Belorusiji, za 0,3 leta.

Smrtnost žensk je precej nižja od smrtnosti moških, $e_{0,f}$ pa leta 2004 ni bila v nobeni evropski državi nižja od 71 let. Tega leta je bila najnižja vrednost $e_{0,f}$ v Turčiji, 71,2 let in v Rusiji, 72,3 let ter najvišja v Španiji, 83,8 let, če ne upoštevamo Liechtensteina z 84,4 leti, vendar z manjšo zanesljivostjo zaradi majhnega prebivalstva. V EU-25 je bila $e_{0,f}$ v povprečju 81,2 leta. Sprememba $e_{0,f}$ v letih 1994 – 2004 je bila pri ženskah v vseh državah pozitivna. V EU-25 je bilo povečanje za 2 leti, medtem ko je bilo najnižje povečanje v Ukrajini, za 0,4 leta in največje v Latviji, za 3,5 let (European Demographic Data Sheet 2006, VID). Sorazmerno visoka smrtnost v večini nekdanjih evropskih socialističnih držav je v največji meri posledica slabše ekonomske razvitosti, težav zdravstvenih sistemov v obdobju prehoda v kapitalizem, manjše razširjenosti življenjskih slogov z bolj zdravim načinom življenja ter večje razširjenosti alkoholizma in kajenja, če naštejemo samo nekatere pomembnejše vzroke razlik.

Ostalih delov sveta ne bomo obravnavali tako podrobno. Smrtnost v neevropskih razvitih državah se prav tako znižuje, na Japonskem pa je sploh najnižja na svetu, če pri moških ne upoštevamo majhnih držav, kot sta Islandija in Liechtenstein. $e_{0,f}$ je bila na Japonskem leta 2004 85,6 let. V nerazvitem delu sveta je smrtnost še sorazmerno visoka, čeprav tudi tam pada. V letih 2000-2005 je bila v povprečju v tem delu sveta $e_{0,m}$ 62,5 in $e_{0,f}$ 65,9 let. (UN, 2007, str. 46). Izjema so le države prizadete z epidemijo aidsa, kjer se je smrtnost celo povečala.

Med drugimi pomembnimi značilnostmi novejšega demografskega razvoja razvitih držav lahko navedemo še hitro staranje celotnega prebivalstva in njegovega aktivnega dela, še posebej hitro rast prebivalstva starega čez 80 let, pozitivne neto migracije in hitro rast starostne odvisnosti prebivalstva (P_{65+}/P_{15-64}). Vendar moramo tudi pri teh značilnostih upoštevati, da so prisotne velike razlike med državami, ki jih tukaj ne moremo obravnavati. Če na kratko ponazorimo nekatere od teh značilnosti s primerom EU-25 za leto 2004, lahko navedemo, da so pozitivne neto migracije tega leta znašale 1,85 milijona oseb, delež 65 in več let starega prebivalstva je znašal v EU-25 16,6 %, delež 80 in več let starih pa 4,1 %. Do leta 2030 bi se naj po projekcijah delež 65 in več let starih povečal na 24,7 %, delež 80 in več let starih pa na 7,2 %. (European Demographic Data Sheet 2006, VID).

V nerazvitih državah je staranje počasnejše. Mlada starostna struktura prebivalstva jim nudi priložnost za razvoj v obliki demografske dividende. Migracijski saldo je v tem delu sveta negativen, vendar tudi povsem nepomemben v primerjavi s številom celotnega prebivalstva.

3. Razmere v Sloveniji

Demografske razmere v Sloveniji so bile v bivši državi dolgo časa zglede. To je bilo v času, ko se je v Sloveniji končal demografski prehod, rodnost pa je okrog 20 let ostala na ravni, ki je večinoma za spoznanje presegala tisto, ki bi bila potrebna za enostavno obnavljanje prebivalstva (Šircelj, 2006, 119). Hkrati je Slovenija v šestdesetih letih postala država neto priseljavanja, nakar so se kasneje neto priselitve še povečale. Od začetka osemdesetih let naprej pa so se demografske razmere na področju rodnosti hitro slabšale. T_f se je v obdobju 1980-2003 znižala od 2,1 na 1,20, do leta 2007 pa nekoliko dvignila na 1,38. To kaže, da je Slovenija na začetku 21. stoletja vstopila v posebej kritično fazo svojega demografskega razvoja. V letih 1997 - 2005 smo imeli negativen naravni prirastek in s tem višjo smrtnost kot rodnost. Temu je sledil nihaj naravnega prirastka nazaj na pozitivno vrednost v letih 2006 in 2007, kar pa se verjetno ne bo obdržalo dalj časa. Rast prebivalstva ostaja v tem obdobju rahlo pozitivna, najbolj zaradi pozitivnih neto migracij, ki so v zadnjih letih še višje od negativnega naravnega prirastka. Že v kratkem pa lahko pričakujemo, da bo začelo število prebivalstva Slovenije upadati.

Prihodnje upadanje števila prebivalstva Slovenije ni le zelo realno, ampak se mu praktično ni več mogoče izogniti. Vprašanje je le, kako hitro bo do njega prišlo, ali že okrog leta 2010, ali šele pet do deset let kasneje. Takšna gotovost je predvsem posledica nizkih stopenj rodnosti v Sloveniji v preteklih 25 letih in ne le realnega pričakovanja, da bo slovenska rodnost ostala tudi v prihodnje nizka. Prebivalstvo Slovenije bo začelo postopoma pridobivati negativni moment oziroma tendenco padanja zaradi vse manjših generacij mladih kot posledico nizke rodnosti v preteklosti.

V tem besedilu bomo podali osnovne značilnosti demografskih razmer v Sloveniji, ki jih najlepše prikazemo s pomočjo izbranih podatkov. Takšni podatki so za Slovenijo

in EU-25 prikazani v tabeli 1. Zaradi težje dostopnosti podatkov za povprečje EU in zamika pri zbiranju podatkov so podatki kakšno leto starejši, pa tudi širitve na EU-27 v tabeli ni bilo mogoče upoštevati.

V Sloveniji je leta 2005 živel nekoliko manj kot 4,4 % prebivalstva EU-25. Druge značilnosti pa naše prebivalstvo uvrščajo večinoma blizu povprečnih vrednosti povezave. Rodnost je v Sloveniji nekoliko nižja, smrtnost pa nekoliko višja kot v povprečju v EU-25. Staranje prebivalstva pri nas danes še zaostaja za tistim v povezavi, projekcije pa kažejo, da bo proces staranja v Sloveniji zaradi nižje rodnosti hitrejši. Okrog leta 2030 bo imela Slovenija že bolj staro prebivalstvo kot EU-25.

Nizka rodnost je v zadnjih letih gotovo največji demografski problem v Sloveniji. Že od leta 1995 naprej je z izjemo let 2006 in 2007 na ravni najnižje nizke rodnosti, ki jo označuje T_f 1,3 ali nižja. Prebivalstvo demografskega modela s slovensko rodnostjo in povprečno razdaljo med rodovoma staršev in otrok 29 let bi se zmanjševalo po povprečni letni stopnji okrog - 1,8 do - 1,9 %, kar bi pomenilo razpolovitev v približno 36 do 39 letih.

Drugi osnovni demografski procesi v Sloveniji v zadnjih letih večinoma ne kažejo poslabšanja. Smrtnost prebivalstva se je v letih 1994 - 2004 znižala intenzivneje kot v EU-25. Življenjsko pričakovanje ob rojstvu se je v tem obdobju povečalo pri moških za 3,5, pri ženskah pa za 3,1 leto. Zaostanek za EU-25 je relativno večji pri starosti 65 let kot ob rojstvu pri obeh spolih, kar kaže, da se smrtnost mlajšega prebivalstva v Sloveniji hitreje znižuje kot smrtnost starejših. Še zmeraj pa se ohranja sorazmerno visoka razlika med življenjskim pričakovanjem moških in žensk ob rojstvu, ki je leta 2004 znašala 7,2 leti pričakovanega življenja. K temu bi lahko dodali velike socialne razlike v smrtnosti, pa tudi veliko razliko med vzhodno in zahodno Slovenijo. V prvi je življenjsko pričakovanje ob rojstvu za približno 3 leta nižje kot v drugi. To je očitna posledica višje razvitosti zahodnega dela Slovenije in predvsem bolj mediteranskih prehrabnih navad, ki tudi v drugih mediteranskih državah podaljšujejo življenje.

Zunanje migracije Slovenije so bile v zadnjih letih pozitivne. Pomembnejša izjema so bila leta ob razpadanju bivše države in leto 1998. V letih 2002 - 2004 se je v Slovenijo neto priselilo na leto med 1865 in 3.412 oseb, v letih 2005 in 2006 pa so neto priselitve poskočile na 6436 in 6267 (SL - 07, str. 94). Pri teh podatkih je nekaj težav metodološke narave, ki pa jih tukaj ne moremo obravnavati.

Med ostalimi demografskimi spremembami navedimo še hitro staranje celotnega in aktivnega prebivalstva. Ta proces se bo v prihodnje pospešil, še posebej, če bo ostala rodnost na sedanjih nizkih ravneh. Cele vrste drugih demografskih sprememb in problemov pa tukaj zaradi pomanjkanja prostora ne moremo podrobneje obravnavati. Na področjih sklepanja in razvezovanja zakonskih zvez, notranjih migracij, poselitve, vzrokov smrti in na drugih področjih obstaja več problemov, ki bi še dodatno osvetlili sedanje demografske razmere pri nas.

Tabela 1: Izbrani novejši demografski podatki za Slovenijo in EU-25. Vir: SL-07 in drugi viri SURS; VID, Data Sheet, 2006.

	Slovenija	EU-25
Prebivalstvo, 1. 1. 2005, v milijonih	2,0	459,5
Živorojeni, 2004, v tisočih	17,9	4792,6
Umrli, 2004, v tisočih	18,6	4348,0
Neto migracije, 2004, v tisočih	1,9	1852,3
T_f , 2004, število otrok na žensko	1,25	1,50
Starost matere ob prvem rojstvu, 2004, v letih	27,5	27,8
$e_{0,m}$, 2004, v letih	73,6	75,1
$\Delta e_{0,m}$, 1994-2004, v letih	3,5	2,8
$e_{0,f}$, 2004, v letih	80,8	81,2
$\Delta e_{0,f}$, 1994-2004, v letih	3,1	2,0
$e_{65,m}$, 2004, v letih	15,1	16,1
$e_{65,f}$, 2004, v letih	19,3	19,7
P_{65+} , 2005, v %	15,3	16,6
P_{65+} , 2030, v %	25,2	24,7
P_{80+} , 2005, v %	3,0	4,1
P_{80+} , 2030, v %	6,3	7,2
P_{65+}/P_{15-64} , 2005, v %	21,8	24,8
P_{65+}/P_{15-64} , 2030, v %	40,4	40,3

V tabeli je s T_f označena stopnja totalne rodnosti, z e življenjsko pričakovanje, z Δ sprememba in s P prebivalstvo.

4. Demografska prihodnost Slovenije

Demografsko prihodnost Slovenije bomo obravnavali na osnovi projekcij prebivalstva Slovenije 2006 – 2041, ki jih je izdelal avtor tega besedila (Malačič, 2006, str. 323-331) in projekcij OZN iz leta 2006 (UN, 2007). Druge bodo pri tem dopolnilo prvim. Projekcije so izdelane v konstantni, nizki, srednji in visoki varianti. Kritičnost sedanjih demografskih razmer v Sloveniji pride najbolj do izraza v konstantni varianti. Pri taki varianti zamrzujemo sedanje stanje demografskih procesov in jih podaljšamo v prihodnost. Za obdobje 2006 – 2041 lahko ugotovimo, da bi se prebivalstvo Slovenije zmanjšalo od 2.005.055 na 1.610.056. Iz teh podatkov izračunani indeks je 80,3 in kaže, da bi se prebivalstvo zmanjšalo za 19,7 %. Ob tem pa bi se v Slovenijo neto priseljevalo 2.400 ljudi na leto. Če migracijskega prirastka ne bi bilo, bi bilo zmanjšanje prebivalstva še večje. Ženska bi v povprečju rodila 1,25 otroka. Naravni in celotni prirastek prebivalstva bi bila ves čas negativna in bi na koncu projekcijskega obdobja znašala -12,1 in -10,6 %, delež 65 in več let starih pa bi se povečal od 15,6 na 26,6 %. Po projekcijah OZN bi se ob konstantni rodnosti, ne pa tudi smrtnosti in migracij, prebivalstvo Slovenije znižalo do leta 2040 na 1,73 in do leta 2050 na 1,57 milijona (UN, 2007, str. 423).

Rezultati drugih variant projekcij prebivalstva Slovenije do leta 2041 in 2050 se ne razlikujejo veliko od konstantne variante. Osnovni slovenski demografski problemi pridejo do izraza v vseh variantah. Ne da bi se spuščali v podrobnosti, povejmo, da so posamezne hipoteze prilagojene poimenovanju konkretne variante projekcij in da vse variante projekcij predpostavljajo pozitivne neto migracije. Takšna hipoteza o migracijah je utemeljena z

dosedanjimi pozitivnimi neto migracijami v Sloveniji v preteklih letih in desetletjih (Malačič, 2007), s pričakovanim izboljšanjem ekonomskih razmer v naši državi, še posebej zaradi včlanitve v EU ter zaradi neugodnih razmer na področju rodnosti, če naštejemo samo najbolj pomembne argumente.

Rezultati projekcij prebivalstva Slovenije 2006-2041 kažejo, da bi bilo prihodnje število prebivalstva Slovenije po vseh variantah projekcij višje kot v primeru naravne rasti. Rezultat izhaja iz hipoteze o migracijah. Priseljevanje v Slovenijo bo v prihodnjih letih izredno pomembno, ne glede na to, da je ravno migracijska komponenta najbolj nezanesljiva komponenta projekcij prebivalstva. Predpostavljeno neto priseljevanje bo skupaj z naravnim gibanjem prebivalstva pri vseh variantah projekcij privedlo do zmanjšanja števila prebivalstva Slovenije v letu 2041 v primerjavi z letom 2006. Najmanjše zmanjšanje predvideva visoka varianta, na 1.946.695, medtem ko srednja in nizka varianta predvidevata znižanje na 1.810.243 in 1.692.667.

Rezultati projekcij OZN za Slovenijo do leta 2050 so po nizki, srednji in visoki varianti zaporedoma 1,452, 1,694 in 1,974 milijona ljudi (UN, 2007, str. 422-423). Tukaj jih podrobneje ne bomo obravnavali. Navedimo le, da bi bila mediana starosti prebivalstva po variantah leta 2050 zaporedoma 58,1, 52,2 in 45,0 let.

Projekcije kažejo izrazito staranje prebivalstva Slovenije. To je bolj izrazito v primeru naravne rasti prebivalstva. V projekcijah z migracijami pa se pokaže, da tudi večje imigracije v Slovenijo le malo omilijo proces staranja prebivalstva. Sklep je podoben kot v številnih drugih evropskih državah.

Posledice demografskega razvoja in še posebej staranja prebivalstva se bodo v prihodnje kazale na mnogih področjih. Pomembnejša med njimi so: delo, upokožitev in

pokojnine; privatno bogastvo in varnost dohodka; transferji med generacijami ter zdravje in blaginja v postaranih prebivalstvih. Vidne bodo na različnih ravneh in v različnih oblikah. Sorodstveni odnosi so se v zadnjih desetletjih v razvitem svetu spremenili. Še nikoli ni bilo toliko razširjenih družin, kjer bi bilo toliko primerov s štirimi in izjemoma celo petimi rodovi, ki bi živeli istočasno. Hkrati pa so zaradi nizke rodnosti otroci obkroženi z velikim številom odraslih in starih oseb. Na enega otroka lahko pride tudi do 6-8 odraslih v njegovem družinskem okolju. V lokalni skupnosti (in družbi) so rojstva redki dogodki, otrok je malo na ulicah in po vaseh, zelo veliko in pogosti pa so pogrebi.

V manjših prebivalstvih, kot je slovensko, pa se ob rezultatih projekcij in grozečem pretiranem staranju prebivalstva postavljajo še veliko bolj eksistencialna vprašanja. Kaj pomenijo izredno nizka rodnost, visoke negativne stopnje rasti prebivalstva in posledično vse večje potrebe po neto priseljevanju za obstoj slovenskega naroda? Za povrh se to dogaja v svetu, v katerem se število prebivalstva nezadržno povečuje in približuje devetim in morda celo desetim milijardam še v tem stoletju. Zakaj številke, ki so navedene v tem besedilu in so v slovenski javnosti vsaj okvirno prisotne že več kot 15 let, ne spodbudijo odločne akcije za iskanje rešitev in poti do dolgoročno nemotenega obnavljanja prebivalstva? Samo po sebi bi moralo biti razumljivo dejstvo, da lahko dolgoročno preživijo samo tiste skupnosti, ki rojevajo zadostno število otrok. Za slovensko prebivalstvo tega ni mogoče reči, kljub rahlemu povečanju rodnosti v zadnjem času. Naša rodnost je še zmeraj med najnižjimi v Evropi. Takšno stanje je treba spremeniti, saj z njim ogrožamo ne le doseženi položaj v Evropi, ampak tudi dolgoročno preživetje.

5. Sklep

Slovenija spada v skupino razvitih evropskih in svetovnih prebivalstev z nizko smrtnostjo in rodnostjo, nizkim in občasno negativnim naravnim prirastkom prebivalstva in vse bolj izrazitim staranjem prebivalstva. Rast prebivalstva je razen izjemoma in v manjši meri posledica priseljevanja. Že v naslednjem desetletju ali dveh pa se bo ustavila in spreobrnila v padanje. Zato se že tako zelo nizek delež Slovenije v prebivalstvu sveta še naprej znižuje. Bolj kot to pa je zaskrbljujoče dejstvo, da je rodnost prebivalstva padla daleč pod raven, ki je potrebna za nemoteno obnavljanje prebivalstva. Današnje demografsko znanje precej jasno kaže, da se mora T_f ohraniti vsaj na ravni med 1,7 in 2,0, če družba ne želi ogroziti svojega dolgoročnega obstoja. To pa pomeni, da bi se morala družba zelo potruditi, da se vrednost te stopnje ne bi trajneje znižala pod to raven. Za države z (najnižjo) nizko rodnostjo in med

njimi tudi za Slovenijo je zato ključno, da v prihodnjih nekaj letih dosežejo dvig svoje rodnosti vsaj do navedene ravni.

Literatura in viri

- [1] Bongaarts, J. (2008) Fertility Transition in Developing Countries: Progress or Stagnation? *Studies in Family Planning*, Vol. 39, No. 2.
- [2] Chamie, J. (2005) Scenarios for the development of the world population. *Genus*, Vol. LXI, No. 3-4.
- [3] Coleman, D. (2004). Why we don't have to believe without doubting in the Second Demographic Transition – some agnostic comments. V: Feichtinger, G., ed., *Vienna Yearbook of Population Research 2004*, Austrian Academy of Sciences, Vienna. Str. 11 – 24.
- [4] *European Demographic Data Sheet 2006*. Vienna Institut of Demography, 2006.
- [5] Kaa, D. van de (1987). Europe's second demographic transition, *Population Bulletin* 42 (1), March 1987, Population Reference Bureau. 58 str.
- [6] Kaa, D. van de (1999). Europe and its Population: the Long View. V: Kaa D. van de et al (eds.) *European Population: Unity and Diversity*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers. Str. 1-49.
- [7] Kaa, D. van de (2004). Is the second Demographic Transition a useful research concept. Questions and Answers. V: Feichtinger, G. (ed.) *Vienna Yearbook of Population Research 2004*. Austrian Academy of Sciences, Vienna. Str. 4 -10.
- [8] Lesthaeghe, R. and Kaa, D.van de (1986). Twee demografische transitities? V: Kaa, D. van de and Lesthaeghe, R., eds., *Bevolking: Groei en Krimp*. Van Loghum Slaterus, Deventer. Str. 9-25.
- [9] Malačič, J. (1993). *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. 1. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana. XI + 367 str.
- [10] Malačič, J. (2006). *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. 6. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana. VIII + 339 str.
- [11] Malačič, J. (2007) Vloga migracij v novejšem demografskem razvoju Slovenije. V: Malačič, J. in Gams, M., ur., *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja*. Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2007, Zvezek B, Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana. Str. 60 – 63.
- [12] Malačič, J. (2008) Demografske razmere v Sloveniji v luči evropskih trendov. V: 15. dnevi slovenskega zavarovalništva, 1. del. Slovensko zavarovalno združenje, Portorož.
- [13] *RDDE / Recent demographic developments in Europe*. Razni letniki, Council of Europe, Strasbourg.
- [14] *Statistični letopis Slovenije 2007*, SURS, Ljubljana.
- [15] Širčelj, M. (2006) *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Posebne publikacije, SURS, Ljubljana. 326 str.
- [16] United Nations (2007) , *World Population Prospects. The 2006 Revision*, Vol. I, New York

PARTNERJA MED PRIPADNOSTJO IN SAMOSTOJNOSTJO

dr. Mari Jože Osredkar
Univerza v Ljubljani
Teološka fakulteta
Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 434 58 46; fax: +386 1 43458 54
mari.osredkar.ofm@siol.net

ABSTRACT:

Partners between Belonging and Independence

During the last thirty years the birth rate in Slovenia has been constantly decreasing. Undoubtedly, one of the main reasons therefor is the crisis of the family since, parallelly, statistics show a decreasing number of traditionally structured families. And broken families are just a reflection of the situation in our society, which is suffering a crisis as well. Whenever an individual is supposed to be active in the community, to adhere to the rules of the community or to do without some advantages in favour of the community, this is met with opposition. Does this situation show that the community is on the decline? In a crisis is what connects individuals into a community: the relationship. How to remedy the relationship?

The relationship is not an object and therefore it cannot be spoken about. It can only be established that the relationship is our habitat where we subjects are born and where we exist as long as we remain in the relationship. Every relationship functions on the basis of a simultaneous exchange of presence and absence. Who wants to remain in a relationship, must accept this exchange and it is a consequence thereof that the subjects see each other again and again in a new light and must therefore continuously »seek« each other, repeatedly get acquainted with each other and accept each other anew. If this »seeking« stops, the subject can change into an object and the partnership into possessiveness. In a relationship, the partners are brought closer by belonging and distanced by striving for independence. The difference between a partnership and a possessive relationship lies in that a relationship on the basis of partnership requires a decision for »the other« and the acceptance of both dimensions i.e. of the presence and of the absence. In practice, a partnership often breaks because people believe that the partnership is only the presence. The duration of a relationship is based on a decision, which, however, has to be renewed whenever the relationship changes. When deciding for a partner, the public promise is of major importance.

Družina je v krizi

Lanskoletna konferenca o demografiji in družini na Inštitutu Jozef Štefan nam je postregla z mnogimi dejstvi in podatki, ki kažejo na vse manjši naravni prirastek prebivalstva v Sloveniji v zadnjih tridesetih letih. Vzporedno z rodnostjo pa se slabšajo tudi druge družinske statistike. Pozorni smo bili na dejstvo, da je manjšanje števila rojenih v naši domovini premo sorazmerno z manjšanjem števila »urejenih družin«. Pod izrazom »urejena družina« si predstavljamo skupnost otrok in staršev, ki ju povezuje stabilna vez¹. Posebej smo lahko pozorni na podatek, da se je delež otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, povečal od 8.5 odstotka leta 1970 na 47.2 leta 2006 (Čepar, 2007). Iz tega dejstva prihaja zaključek, da je v Sloveniji družina v krizi. Čedalje manj je urejenih družin, ki so najboljše zagotovilo za rodno in razvoj otrok. Število sklenjenih zakonskih zvez se je od 15.048, ki jih Statistični urad RS beleži za leto 1976, v letu 2005 znižalo na 5.769. Naslednje leto sicer beležimo porast na 6.368, kar pa je še vedno malo. Kljub tako velikemu padcu števila sklenjenih zakonskih zvez v tridesetih letih, pa število razvez ni padlo. Nasprotno, od 2.198 leta 1976 se je po tridesetih letih dvignilo na 2.647 v 2005 oz. na 2.334 v 2006. Pavšalno vzeto, se je leta 1976 razvezal vsak 7. poročni par, v 2006 pa vsak tretji poročni par. Vse več je zunajzakonskih partnerjev, ki imajo povprečno le enega otroka, hkrati pa se delež enostarševskih družin v Sloveniji povečuje. Ob popisu prebivalstva lega 2002 je bilo v Sloveniji le polovica družinski skupnosti »urejenih«. Le v 53% je bila družina sestavljena iz zakonskega para z otroki. Ostali delež pa so predstavljali zakonski par brez otrok, mati z otroki, zunajzakonska partnerja z otroki, oče z otroki ali zunajzakonska partnerja brez otrok.

¹ Opredelitev družine pri Statističnem uradu RS je nekoliko drugačna: Družina je življenjska skupnost staršev (obeh ali enega) in otrok, ki živijo v istem gospodinjstvu. Starost otrok ni omejena, vendar pa ti tedaj nimajo svoje družine oziroma ne živijo v zunajzakonski skupnosti. Družina sta lahko tudi samo mož in žena oz. partnerja, ki živita brez otrok v zunajzakonski skupnosti. Glede na položaj posameznih članov v družini so družine razvrščene takole: zakonski par brez otrok, zakonski par z otroki, mati z otroki, oče z otroki, zunajzakonska partnerja brez otrok in zunajzakonska partnerja z otroki.

Družba je v krizi

Za naše nadaljnje razmišljanje nam bo v pomoč tudi dejstvo, da se stanje celotne slovenske družbe spreminja. Čedalje več ljudi živi samih, mladi niti ne iščejo in ne nameravajo sklepati trajnih vezi, ni zaupanja v ljudi ali sočloveka, ni zaupanja v institucije. Zato lahko govorimo tudi o krizi družbe. »Razbite družine« so samo izraz stanja, ki trenutno pogojuje celotno zahodno evropsko kulturo v smislu človekovega načina obnašanja in komuniciranja. Prav komuniciranje in obnašanje sta se v civilni družbi močno spremenila. Ustaljen način življenja, pa naj gre za družino ali državo, se je bistveno spremenil.

Za obstoj vsake skupnosti so potrebna pravila – potreben je red. Če pa posameznik ne vidi smisla, da bi se držal kakršnihkoli pravil, če ne vidi smisla, da bi se komurkoli podredil, nam je jasno, da gre za osnovni problem družbe. Živeti v neki skupnosti namreč pomeni podrediti se natančno določenemu redu. Skušnjava današnjih dni, skušnjava individualizma je izmakniti se podrejenosti in redu. Zato tam, kjer gre za dejavno vključitev posameznika v neko skupnost, (pri aktivnosti v skupnosti pa gre vedno za neko podrejanje tej isti skupnosti), pa naj bo to družina, Cerkev ali država, povsod naletimo na krizo. Čigavo krizo? Krizo skupnosti, torej krizo družine, ali države? Ali morda krizo posameznika? Ali ta kriza pomeni konec institucije in nekega stalnega utečenega reda? V krizi je to, kar nas povezuje. Odnos je v krizi. Če je torej v krizi to, kar nas povezuje, si postavljamo vprašanje: kako problem rešiti? Kako ozdraviti odnos?

Če bomo vsaj približno odgovorili na to vprašanje, nam bo morda nekoliko bolj jasno, kakor reševati družino in demografska vprašanja.

Odnos je neprestano spreminjanje

Ponavadi delimo stvarnost na materialni svet ali svet objektov in duhovni svet, ki ga bomo mi imenovali svet odnosov. Objekt je tisto, kar lahko postavimo predse, ga opazujemo, proučujemo in o njem nekaj vemo. To je možno zato, ker objekt teži k stalnosti, nespremenljivosti, medtem ko je v naravi odnosa spreminjanje. Človek ima skušnjava, da bi vse stvari poznal in jih s tem tudi obvladoval. Odnos pa ni in zaradi svojega nenehnega spreminjanja tudi nikakor ne more postati objekt spoznanja, zato ga tudi obvladovati ne moremo. Še več, ker odnos ni objekt, o njem, v znanstvenem pomenu besede, niti povedati ne moremo nič.

Odnos deluje na principu izmenjave prisotnosti in odsotnosti (Osredkar 2006), ki sta edini dimenziji² v svetu odnosov. V bistvu vsak odnos istočasno vsebuje prisotnost in odsotnost. »Jaz« sem »tebi« istočasno prisoten in odsoten. To pa ne pomeni le to, da lahko razdaljo med dvema subjektoma istočasno imenujemo bližina ali oddaljenost, temveč predvsem to, da se razdalja neprestano spreminja.

² Prisotnosti in odsotnosti kot dimenziji v svetu odnosov ne moremo meriti z fizikalnimi merskimi enotami, ki veljajo v materialnem svetu.

Subjekta, ki se znajdeti v odnosu, sta si najprej blizu, nato se oddaljita, in se ponovno zblížata. Prisotnost in odsotnost v odnosu delujeta hkrati. Subjekta se istočasno privlačita in odbijata. Ta istočasna izmenjava omogoča obstoj odnosa in subjektov, ki so se v njem znašli. Kdor želi ostati v odnosu, mora sprejeti to izmenjavo. Brez nje si ne bi mogli ne govoriti in se ne poslušati. Če bi prisotnost odpravila odsotnost, bi bili istovetni drug z drugim; če pa bi odsotnost premagala prisotnost, bi se drug od drugega do skrajnosti oddaljili, tako, da se ne bi ne poznali in ne bi mogli komunicirati.

Toda nihče izmed nas ni ujetnik vezi odnosa. Res, da vanjo ni vstopil po svoji volji, temveč se je v njej znašel, toda za obstanek v odnosu se mora vsakdo vedno znova odločati. Ko pa se odloči, postane odnos zanj osvobajajoč. Iz tega osvobajajočega odnosa, pa čeprav je včasih boleč v konfliktnih, ne bo izšel vse do smrti. Kolikor časa živimo, živimo v komunikaciji igre odsotnosti in prisotnosti.

Odnos se torej spreminja. Stalno. V bistvu je spreminjanje odnosa njegovo vedno vnovično rojevanje. Ali bolje rečeno, spreminjanje odnosa je vedno vnovično rojevanje subjektov. Ker je spreminjanje odnosa v bistvu »spreminjanje razdalje« med subjekti, se subjekta vidita vedno v novi luči. Ni nujno, da se spreminjajo subjekti, zagotovo pa se spreminja razmerje med bližino in oddaljenostjo. Da bi odnos lahko deloval, se morajo v njem subjekti vedno na novo spoznavati, ali bolje rečeno, vedno na novo iskati. Kot radijski aparat v avtomobilu, ki spreminja razdaljo od radijskega oddajnika in zato vedno znova išče pravo valovno dolžino. Ne spreminja se oddajnik in ne sprejemnik, samo razmerje med njima se spreminja. Biti v odnosu torej pomeni iskati partnerja. To pomeni, vedno na novo ga spoznavati, torej dopuščati njegovo različnost in njegovo sposobnost spreminjanja.

Nasprotno temu pa je posesivnost med subjektoma, ki pomeni smrt odnosa, ker »imaš« lahko le objekte v odnosu pa »si«. Posesivnost je težnja po nespremenljivosti (From, 1986) s tem pa ubiješ odnos in subjekt zreduciraš na raven objekta.

Odnos je zibelka subjektov

Odnos je tisto, kar ljudi povezuje in nas s tem tudi omogoča oz. ustvarja subjekte. Kako? Vse, kar vidim, je najprej objekt. Med menoj in objektom obstaja neka vez. Recimo, da objekt poznam. Če je med nama zgolj »poznanje«, je v tej povezavi razmerje med prisotnostjo in odsotnostjo nespremenljivo. Ravno zaradi te nespremenljivosti vezi lahko objekte spoznavam, o njih nekaj vem in jih tako tudi obvladujem. Ko pa se v tej vezi pojavi alternanca med prisotnostjo in odsotnostjo, torej, da nekaj časa prevladuje prisotnost nad odsotnostjo, potem pa odsotnost nad prisotnostjo, ko pride med njima do komunikacije, takrat to vez imenujemo odnos, ker iz objektov naredi subjekte. Subjekti se namreč lahko rodijo le »v paru«, v odnosu, v spreminjajočem se razmerju prisotnosti in odsotnosti.

Za boljše razumevanje in da bomo lahko napredovali v našem razmišljanju o partnerskem odnosu, si bomo zastavili vprašanje »Kaj pomeni biti v odnosu?«. To ne pomeni zgolj govoriti »o nekom«, temveč predvsem govoriti »z nekom«. Da pa lahko z nekom komuniciram, se moram (z)najti v odnosu z njim. Na enak način, kakor se (z)najdem v življenju. Vanj ne morem vstopiti, zanj se ne morem po svoji pameti odločiti. Nobene zasluge nimam za to, da živim. Nihče me ni vprašal za mnenje ali dovoljenje. Kar na enkrat sem se zavedel, da sem. In to, »da jaz sem«, bolje rečeno, »da sem jaz« sem spoznal takrat, ko sem nekoga naslovil s »ti«. Preprosto povedano, biti v odnosu pomeni izreči besedo »ti«. Dokler te besede ne izrečem, tudi besede »jaz« ne morem izreči! In obstajal bom toliko časa, dokler te bom lahko klical s »ti«. Ne morem torej govoriti o odnosu, temveč lahko govorim le v odnosu. Toda, v njem nismo izgubljeni: dobesedno, v njem se najdemo, to je, v njem smo rešeni nebivanja. Skratka, v odnosu smo kot posamezniki, ki srečujemo drug drugega: odnos je prostor našega bivanja – skupnega sobivanja. Je naš življenjski prostor; je svet v katerem se rodimo in zunaj katerega bi umrli. V tem smislu lahko zaključimo, da je odnos dar, ker lahko bi ne-sobivali. Pa bi potem sploh bili? Ne bi nas bilo. Ker ne bi bilo tebe tudi mene ne bi bilo. Ampak dejstvo je, da smo.

Partnerski odnos = pripadnost + samostojnost

S pomočjo dveh poglavij, kjer smo odnos teoretično obravnavali, se bomo lažje približali odgovoru, kako je mogoče, da sta se kot sovražnika razšla dva človeka, ki še včeraj nista zdržala drug brez drugega (mislimo na statistiko razvez poročenih parov, o ločitvah neporočenih parov pa niti ni podatkov). To je središčno vprašanje našega razmišljanja. Teorija nam pomaga nekoliko bolj razumeti, kaj se dogaja med dvema zakoncema ali prijateljema, ki sta se znašla v partnerskem odnosu. Zastavljamo pa si tudi vprašanje: »Podrediti se nekomu« (ali biti z nekom), pomeni omejevanje ali oplemenitenje posameznikovega življenja? Enako se lahko vprašamo, ali je partnerska vez zapor ali prostor, kjer se posameznik lahko uresničuje?

Kaj iz dveh posameznikov naredi partnerja? Bodisi prijatelj, bodisi ljubimca, bodisi zakonca? Nekaj, kar ju poveže. Samo poznanje ne zadostuje. Napisali smo, da lahko drugemu rečem »ti«, ko se (z)najdem v odnosu z njim. Torej lahko nekomu rečem »rad te imam« ali »ti si moj prijatelj« šele takrat, ko se znajdem z njim v partnerskem odnosu. Šele ko ugotovim, da nekoga ljubim, torej šele v ljubezni mu lahko rečem: »rad te imam«. In ko mu to rečem, postanem ljubimec. Najprej je bila med nama ljubezen, šele nato sem lahko izrekel rad te imam; ljubezen – neka vez med nama - je iz mene naredila ljubimca. Torej ne gre za »izbiro« partnerja. Partner mi je v vsakem primeru podarjen. In to takrat, ko sem se znašel z njim »povezan«.

Če hočem, da med nama ostane ljubezen in da ostaneva ljubimca, moram sprejeti temeljno zakonitost odnosa: spreminjanje. Izmenjavanje pristnosti in odsotnosti

v partnerskem odnosu pomeni medsebojno istočasno delovanje težnje po bližini (imenujemo jo pripadnost) in težnje po oddaljenosti (samostojnost). Alternanca pripadnosti in samostojnosti v partnerskem odnosu pomeni, da sta si partnerja nekaj časa blizu, da se razumeta, nato pa pride obdobje oddaljenosti, ki ga bo zopet nadomestila prisotnost. Odnos je namreč kot sinusna krivulja, kjer se prisotnost in odsotnost izmenjujeta. Ker se »razdalja« med partnerjema spreminja, se ta dva vidita vedno v novi luči. Zato oba vedno znova prihajata do spoznanja: Se spreminjaš! Ni več tako, kakor je bilo med nama! Seveda, zdi se, da se oba spreminjata; v bistvu pa se spreminja odnos in se bo še spreminjal. Kar pa nikakor ni razlog za uničenje odnosa. Eden od pglavitnih razlogov za »krizo« je prav ne poznanje te temeljne zakonitosti odnosa. Popolnoma normalno je, da partner partnerja »v vsakdanjem delavniku« ne bo prepoznaval vedno takega, kakor ga je na »medenih tednih«.

Človek se v pripadnosti uresničuje

Pripadnost in samostojnost sta dve človekovi potrebi, ki v partnerskem odnosu delujeta simultano. Kakor ni severnega brez južnega pola, tako tudi ni samostojnosti brez pripadnosti. Zato odnos posamezniku omogoča pripadnost (biti z nekom povezan) in svobodo (ostati posameznik) istočasno. Pripadnost teži k stalnosti odnosa, samostojnost pa daje stalnosti pestrost. Zato lahko trdimo, da je odnos prostor človekovega uresničevanja.

Zakaj se dva partnerja razideta? Na prvi pogled se res zdi, da pripadnost omejuje svobodo in človekovo uresničevanje ali pa ji celo nasprotuje. Toda, ali je danes z rastjo števila ločenih in samih več zadovoljstva? Ni! Zato postavljamo tezo: Bolj ko pripadaš, bolj lahko uresničuješ svojo samostojnost. Kdor ni samostojen, da bi lahko živel sam, tudi v partnerskem odnosu ne bo zdržal. Nasprotno pa se samostojni ljudje uresničujejo v partnerskem odnosu.

V prejšnjih poglavjih smo ugotovili, da odnos rojeva in ohranja subjekte. V praksi to zgleda tako, da partnerja sprejemata drug drugega. Ne da se prilagajata drug drugemu, temveč, da se sprejemata v različnosti in da sprejemata spreminjanje odnosa. To pomeni, da se morata iz dneva v dan prizadevati za spoznavanje in sprejemanje drugega. In ravno v tem se uresničujeta, ker tako se ohranja odnos oz. tako se v odnosu drug za drugega vedno znova rojevata.

Tako delovanje odnosa pa lahko onemogoči posesivnost partnerjev. Posesivni odnos se od partnerskega razlikuje po tem, da ne vsebuje odločitve za sprejemanje partnerjevega spreminjanja. »Imeti« zreducira partnerja na nivo objekta, ki se ne sme spreminjati. To pa pomeni obvladovanje, ki onemogoča uresničevanje. Do tega pride, če se partnerja ne zavedata, da odnos ni samo pripadnost, temveč tudi odsotnost. Taka drža pripelje do uničenja partnerskega odnosa. Odnos je polje uresničevanja posameznika, kadar partnerja sprejemata obe dimenziji odnosa.

Odločitev ohranja odnos

Večina ljudi sploh ne razmišlja o odnosu ali pa se jim zdi to stanje nekaj tako samo po sebi umevnega, da se sploh ne prizadevajo zanj. Podobno, kakor pred leti nikogar ni skrbel problem ekologije, ker je bilo na pretek čiste vode in zraka. Danes pa, ko začenja primanjkovati obeh dobrin, o problemu ekologije razmišlja ves svet. Na podoben način začenjamo razmišljati o partnerskem odnosu. Počasi spoznavamo, da lahko problem premajhne natalitete rešujemo tudi z razrešitvijo krize odnosov v naši družbi. V preteklosti je kultura, družba, predvsem pa religija s svojimi normami in moralnimi načeli skrbeli za »zdravo družino« in za stabilnost partnerskega odnosa. V sedanjem času se posameznik ne pusti vplivati. In to je za neznanjem, da vsak partnerski odnos deluje le na principu izmenjave prisotnosti in odsotnosti, o katerem smo govorili zgoraj, drugi razlog za krizo odnosa. Preden se namreč posameznik sam »nauči« ohranjati odnos, je pogosto že prepozno za njegovo ohranitev. Tretji razlog pa je individualistična zavora pri sprejemanju trajnih odločitev in za sprejemanje odločitev nasploh. Res je, da se človek znajde v odnosu in da zanj nima zaslug. Toda za ohranitev odnosa se je potrebno potruditi. Ta trud pa preprosto imenujemo »odločitev za drugega«.

Ali je možna odločitev za drugega »za določen čas«? Za marsikoga je v praksi to čisto enostavno. Meseč dni živi z enim partnerjem, nato z drugim. Vprašanje pa je, če se je sploh za koga »odločil«. Drugemu reči »ti«, zazreti se v njegovo obličje, zahteva odločitev in odgovornost zanj (Lévinas 1987). Odločitev in odgovornost pa nimata »roka trajanja«. V bistvu je odločitev za drugega sprejem dejstva, da odnos lahko deluje le na osnovi izmenjave prisotnosti in odsotnosti. To je sprejem dejstva, da partner ostane partner tudi takrat, ko se oddalji. Lahko torej rečemo, da se odnos ohranja z odločitvijo za partnerja. Ker pa se odnos spreminja, se mora partner vedno znova odločati, vsak dan znova, ne le za prisotnost, temveč tudi za partnerjevo odsotnost oz. samostojnost. Čim močnejša je odločitev za partnerja, tem trdnejša je vez med njima. Odločitev »za vedno« pa je temelj vsakodnevene odločitve.

Pomen obljube

Katoliški nauk se zaveda, da je »odločitev za drugega« bistvenega pomena za partnerski odnos. Zato Katoliška cerkev za partnersko zakonsko vez priznava le tisto, ki je izražena z odločitvijo. Odločitev je trajna in nerazvezljiva ter javna. »Jaz obljubim tebi, da ti bom ostal zvest v sreči in nesreči, v boleznih in zdravju in te bom ljubil in spoštoval vse dni svojega življenja!« Ta obrazec odločitve, ki ga zakonca izgovorita pred najmanj tremi pričami, pogosto pa pred množico prijateljev in znancev, je pomenljiv in izraža naravo odločitve. Ni res, da slovesnost poroke ne pripomore k trdnosti zveze. Odnos se ohranja z odločitvijo, ta pa se izraža v javnosti. V bistvu je javna obljuba odločitve »za drugega« tisto najpomembnejše, kar veže partnerja. Danes je

»partnerski odnos« v krizi, oz. ne traja dolgo, ker se ljudje bojijo odločiti »za drugega«. Če ne bi bilo strahu, tudi pomisleka za poroko ne bi bilo. Upam si trditi, da privatni dogovor »dokler bo šlo, bova skupaj, ko pa ne bo šlo, se razideva«, sploh ni partnerski odnos. Ker je odsotnost bistvena sestavina odnosa, zgoraj omenjeni dogovor pa je ne vsebuje, trdim, da je to le neko razmerje, ki je bolj podobno posesivni zvezi, kakor pa partnerskemu odnosu. Partnerski odnos nujno vsebuje poleg odločitve za pripadanje v prisotnosti tudi odločitev za pripadanje v odsotnosti. V preteklosti je Cerkev priznavala zveze, kjer sta si partnerja zasebno izrekla odločitev. Danes zahteva javno obljubo. Zakaj? Zato, ker je partnerski odnos javna ustanova. Zato jo lahko ohranja le javno izrečena obljuba, ki pa nima moči sama v sebi. Kakor se odnos rojeva vsak dan znova, tako se mora tudi izražena obljuba vsak dan znova obnavljati.

Tudi zakonci, ki so sklenili cerkveno poroko »za zmeraj« se razidejo. Res je. A to nič ne zmanjša teže in pomena stavka »kar je Bog združil, tega naj človek ne loči«. Dva, ki sta se zares znašla »v partnerskem odnosu«, ga ne moreta, kar tako izničiti. Tudi, če se fizično ločita »ta odnos ostane«. Saj si partnerja pripadata tudi v odsotnosti. In tudi v »nov odnos« ne more ločeneec kar tako »preprosto vstopiti«. Problem modernega človeka je namreč tudi v tem, da je prepričan, da vse lahko sam ustvari in da je tudi partnerski odnos njegovo delo. In da ima zato pravico tudi razdreti vez, ki jo je v preteklosti ustvaril. Pa ni tako. Kakor je življenje dar, tako je vsak odnos, v katerem se človek (z)najde, njemu podarjen. Če bi se tega bolj zavedal, bi ga morda znal bolj ohranjati.

Literatura

- [1] Buber Martin, *Je et Tu*, Aubier, 1969.
- [2] Čepar Drago, *Koliko nas manjka? – Še je čas!*, Konferenca IJS 2007.
- [3] From Erich, *Umjeće ljubavi*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- [4] From Erich, *Imati ili biti*, Naprijed, Zagreb, 1986.
- [5] Gostečnik Christian, *Neustavljivo hrepenenje*, Brat Frančišek, 2006.
- [6] Lafon Guy, *L'Autre- Roi*, Nouvelle Cité, 1987.
- [7] Lévinas Emmanuel, *Totalité et infini*, Kluwer academic, Paris, 1987.
- [8] Osredkar Mari Jože, *Ko objekt več ne vznemirja*, Konferenca IJS 2006.

PARLAMENTARNE STRANKE O DRUŽINSKI POLITIKI

Tomaž Merše, univ. dipl. inž.
e-mail: tomaz.merse@gmail.com

Povzetek

Vsaj nekatere politične stranke posvečajo vprašanju družinske politike, ki je ena izmed temeljnih sestavin prebivalstvene politike vedno več pozornosti. Med njimi so velike razlike tako v teži, ki jo dajejo temu področju kot tudi v konsistentnosti izhodišč, ocen stanja in rešitev, ki jih predlagajo ali podpirajo.

1. Uvod

V Družinski pobudi, društvu za družini naklonjeno družbo smo poleti 2008 v kontekstu bližnjih parlamentarnih volitev vsem parlamentarnim strankam poslali vprašalnik o njihovem odnosu do družinske politike, preteklih dejanjih in dosežkih ter načrtih za prihodnje na tem področju.

Na vprašalnik so odgovorili NSi, LDS in SDS (stranke so navedene v časovnem vrstnem redu pošiljanja odgovorov), SD pa so nas napotili na branje njihovega programa. V nadaljevanju so stranke navedene po abecednem redu.

2. Splošna vprašanja

2.1. Problem nizke rodnosti

Vse stranke, ki so odgovorile na vprašalnik, so soglasne, da nizka rodnost je problem, da je država dolžna zagotavljati pogoje za lažje odločanje za otroke ter da na tem področju še ni bilo storjenega dovolj.

2.2. Prikrivanje družinskih razmerij

Zanimiva je razlika pri oceni zakonodaje, ki danes ne le dopušča, ampak celo vzpodbuja prikrivanje družinskih razmerij (navidezno samohranilstvo...). Medtem, ko bi NSi in SDS problem reševali z vzpodbujanjem klasične družine in z odpravljanjem razlogov za prikrivanje dejanskih družinskih razmerij, bi LDS problem reševala z večjim nadzorom.

2.3. Stebri pokojninskega sistema

Stranke smo prosili, da razvrstijo stebre pokojninskega sistema po pomembnosti (1 – najpomembnejše, ...)

Steber	LDS	NSi	SDS
Medgeneracijski sporazum in torej otroci	1	2	2
Minulo delo	2	1	1
Kapitalske naložbe	3	3	3
Drugo (navedite)	/	4	/

2.4. Ocena obstoječih rešitev

Ocena dosedanje skrbi slovenske države za starše in družine na navedenih področjih z oceno od 1 do 5: (1 slabo, 5 odlično).

Področje	LDS	NSi	SDS
starševski dopust in nadomestila	4	5	4
družinski prejemki	3	4	4
možnost dela s skrajšanim delovnim časom	2	5	4
konkurenčnost staršev na trgu dela	3	3	3
položaj staršev v pokojninskem sistemu	2	4	3
skrb za starše otrok s posebnimi potrebami	3	4	4
skrb za študentske družine	4	4	4
zdravstveno varstvo	2	4	3
predšolska vzgoja in varstvo	3	5	4
osnovno šolstvo	4	4	4
srednje šolstvo	4	4	3
visoko šolstvo	4	4	2
stanovanjska politika	2	3	4
lajšanje združevanja poklicnih in družinskih obveznosti	2	4	3

3. Pomanjkljivosti obstoječih rešitev po področjih

3.1. Starševski dopust in nadomestila

- LDS: /
- NSi: Težave staršev pri delodajalcih v zvezi s starševskim dopustom.
- SDS: /

3.2. Družinski prejemki

- LDS: /
- NSi: Ni enotne evidence o vseh transferih in družinskih prejemkih. Prihaja do anomalij v prejemkih glede na socialni status družine.
- SDS: Možnosti "izkoriščanja sistema", saj se še vedno pojavljajo fiktivni dodatki na ločeno življenje, matere samohranilke so pogosto deležne več dodatkov kot družine, še vedno pa obstaja možnost izboljšav na področju posvojitve in rejništva.

3.3. Možnost dela s skrajšanim delovnim časom

- LDS: premalo možnosti zaposlovanja za ½ delovni čas.
- NSi: Nenaklonjenosti delodajalcev, ponekod težave pri organizaciji dela.
- SDS: /

3.4. Konkurenčnost staršev na trgu dela

- LDS: /
- NSi: Delodajalci niso stimulirani za zaposlovanje staršev, zato so včasih starši v depriviligiranem položaju v primerjavi z delavci, ki nimajo otrok.
- SDS: Starši so še vedno depriviligirani na trgu dela, čeprav se manj ugodno obravnavanje delavcev, ki je povezano z nosečnostjo ali starševskim dopustom šteje za diskriminacijo

3.5. Položaj staršev v pokojninskem sistemu

- LDS: /
- NSi: Starši z več otroki še vedno ne dobijo večje pokojnine, čeprav k ohranjanju aktivne populacije doprinesejo več kot tisti, ki otrok niso imeli.
- SDS: Premajhno upoštevanje števila otrok pri pogojih za upokojitev.

3.6. Skrb za družine z otroki s posebnimi potrebami

- LDS: /
- NSi: Pomoči za takšne družine je še vedno premalo. Premalo je strokovnega kadra, ki bi se lahko ukvarjal s temi otroki, ki zahtevajo posebno, zlasti pa strokovno skrb. Družine so zato v veliki meri odgovorne same zase in si morajo same izbrati pravice za svoje otroke.
- SDS: Podobno kot pri velikih družinah bi lahko eden od staršev zapustil trg dela in bi prejemal "rento" za vzdrževanje otrok z posebnimi potrebami. (To že obstaja za težje prizadete otroke ali dva zmerno prizadeta. Op. Merše).

3.7. Skrb za študentske družine

- LDS: /
- NSi: Sistem možnosti varstva otrok študentov (premalo prostora v vrtcih, previsoke cene)
- SDS: Prešibka pomoč pri reševanju stanovanjske stiske teh družin. Premajhna materialna pomoč tem družinam, ki bi študentom staršem omogočala nemoten študij.

3.8. Zdravstvo

- LDS: /
- NSi: predolge čakalne vrste, visoke cene zdravil, neurejena bolnišnična infrastruktura, pomanjkanje »bolnišničnih postelj«
- SDS: Problem še vedno ostajajo čakalne vrste, prenizka izkoriščenost informacijskih tehnologij.

3.9. Predšolska vzgoja in varstvo

- LDS: /
- NSi: premalo prostora v vrtcih.

- SDS: Starši finančno preobremenjeni, premajhne kapacitete, ni primerljive podpore za otroke, ki niso v vrtcu, premalo javno-zasebna partnerstva.

3.10. Osnovno šolstvo

- LDS: /
- NSi: visoka cena dodatnih aktivnosti.
- SDS: Premalo otrok uporablja šolsko prehrano, za socialno šibkejšo previsoki stroški..

3.11. Srednje šolstvo

- LDS: /
- NSi: Navajajo probleme, ki niso v povezavi z družino (Op. Merše).
- SDS: V vseh šolah še ni zagotovljena ustrezna prehrana.

3.12. Visoko šolstvo

- LDS: /
- NSi: Navajajo probleme, ki niso v povezavi z družino (Op. Merše).
- SDS: Še vedno nezadovoljiva štipendijska politika.

3.13. Stanovanjska politika

- LDS: /
- NSi: premalo stanovanj, visoke cene stanovanj, neurejen sistem nepremičnin.
- SDS: Premajhne aktivnosti lokalnih skupnosti, da bi mladim ponudili pogoje, da bi ostali v domačem kraju.

3.14. Lajšanje združevanja poklicnih in družinskih obveznosti

- LDS: /
- NSi: premalo stanovanj, visoke cene stanovanj, neurejen sistem nepremičnin.
- SDS: Premalo vrtcev v delovnih organizacijah, premalo možnosti za delo s skrajšanim delovnim časom.

3.15. Volilna pravica

Nobeni izmed strank se ne zdi problem, da so otroci edina skupina državljanov, ki ne more imeti predstavnikov v Državnem zboru. Iz odgovorov lahko sklepamo, da vprašanja niso povsem razumeli.

4. Odnos do nekaterih konkretnih predlogov za izboljšanje položaja staršev in družin

4.1. Vpeljava vzpodbud delodajalcem za zaposlovanje staršev po daljšem starševskem dopustu (npr. enoletno subvencioniranje prispevkov za socialno varnost s pogojem, da zaposlitev traja vsaj še eno leto po izteku subvencije).

- LDS: predlog je zanimiv, morda vreden podpore.
- NSi: predlog je zanimiv, morda vreden podpore.
- SDS: predlog je zanimiv, morda vreden podpore.

- 4.2. Vpeljava vzpodbud delodajalcem za zaposlovanje staršev s skrajšanim delovnim časom (npr. subvencioniranje sorazmernega dela regresa, dela stroškov za nadomestilo stroškov za prehrano in prevoz na delo).
- LDS: predlog je zanimiv, morda vreden podpore.
 - NSi: predlog je zanimiv, morda vreden podpore.
 - SDS: predlog je nujen, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- 4.3. Višina prispevkov delodajalca za pokojninsko in invalidsko zavarovanje zaposlene matere (ali očeta, če je edini hranitelj družine) z majhnimi otroki naj bo progresivno odvisna od števila otrok, ki jih vzdržuje.
- LDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - NSi: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - SDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
- 4.4. Vrtec naj bo za tretjega in nadaljnje otroke v družini brezplačen ne glede na to, koliko jih je istočasno vključenih v vrtec.
- LDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - NSi: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
 - SDS: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- 4.5. Po znižanju plačil za vrtec za drugega otroka v vrtcu se bo še bolj povečala neenakopravnost staršev, ki za svojega otroka v vrtcu ne dobijo prostora ali se odločijo za kakšno drugo obliko predšolske vzgoje in varstva. Za te otroke se uvede vzgojno varstveni dodatek vsaj v višini najnižje subvencije za enako stare otroke, ki so vključeni v javni vrtec (20% povprečne cene programa za ustrezno starostno skupino v RS).
- LDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - NSi: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
 - SDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
- 4.6. Namesto veljavnega načina določanja plačila staršev za vrtec na podlagi stopničaste dohodkovne lestvice se uvede enotna cena za vse otroke v višini npr. 25% cene programa (malo manj kot zanaša danes povprečno plačilo staršev). Za socialno najšibkejše bi subvencija še vedno lahko bila višja. S tem bi odpravili enega izmed večjih razlogov za prikrivanje družinskih razmerij in dohodkov, zmanjšali obseg dela in s tem stroškov administracije, upravičence do dodatnih subvencij pa bi lahko bolje preverili.
- LDS: predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.
- NSi: predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.
- SDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
- 4.7. Enakovredno financiranje javno priznanih programov predšolske vzgoje ne glede na to, kdo je lastnik oziroma ustanovitelj izvajalca, kar bi pomenilo ukinitvev doplačil staršev za te programe v zasebnih vrtcih in omogočilo bolj prosto izbiro vrtca za vse otroke, ne le za tiste, ki lahko doplačajo več.
- LDS: predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.
 - NSi: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
 - SDS: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- 4.8. Pravice iz pokojninskega sistema naj bodo odvisne od števila otrok, za katere je zavarovanec poskrbel, tako da bo zavezanci z več otroki imeli večje pravice iz obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja.
- LDS: predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.
 - NSi: predlog zanimiv, morda vreden podpore.
 - SDS: predlog zanimiv, morda vreden podpore.
- 4.9. Za mamice s statusom študenta naj država zagotavlja starševski dodatek ves čas rednega študija tudi po preteku prvega leta starosti otroka.
- LDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - NSi: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - SDS: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- 4.10. Neprofitna najemna naj bo progresivno odvisna od števila otrok.
- LDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - NSi: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - SDS: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- 4.11. Državna premija pri NSVS naj bo progresivno odvisna od števila otrok.
- LDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - NSi: Ni odgovora.
 - SDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
- 4.12. Uvedba ti. »prvega družinskega stanovanja« za določen čas.
- LDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
 - NSi: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.

- SDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.

4.13. Uvedba posebnih stanovanjskih olajšav ali stanovanjskega dodatka (po nemškem vzoru) v odvisnosti od števila otrok za družine, ki si same rešujejo stanovanjsko vprašanje.

- LDS: Ni odgovora.
- NSi: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- SDS: predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.

4.14. Enakovredno financiranje javno priznanih programov ne glede na to, kdo je lastnik oziroma ustanovitelj izvajalca, kar bi pomenilo ukinitvev šolnin za te programe na zasebnih šolah in omogočilo prosto izbiro šole za vse otroke, ne le za tiste, ki lahko doplačajo šolnino.

- LDS: Predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.
- NSi: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- SDS: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.

4.15. Subvencioniranje toplega obroka za osnovnošolce.

- LDS: Predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
- NSi: predlog je dober, ga podpiramo in ga bomo uresničili.
- SDS: Predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.

4.16. Enotna cena prevoza v šolo za vse dijake.

- LDS: Predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
- NSi: Predlog je zanimiv, potreben sprememb in potem morda vreden podpore.
- SDS: Ni neposrednega odgovora. Posredno govorijo o povečanju sredstev za prevoze dijakov.

4.17. Volilna pravica staršev v imenu mladoletnih otrok.

- LDS: Predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.
- NSi: Predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.
- SDS: Predlog ni utemeljen in ga ne bi podprli.

5. Predlogi in načrti strank

Stranke smo povprašali tudi o njihovih predlogih oziroma rešitvah, ki jih načrtujejo v naslednjem mandatu na posameznih področjih družinske politike. Da ne bi preseгли omejitve prostora, navajamo le zelo kratek povzetek:

- LDS: Ni odgovorov.
- NSi: Načrtuje prenovo sistema družinskih in socialnih prejemkov po načelu univerzalnega dohodka..
- SDS: Načrtuje prenovo sistema družinskih prejemkov po načelu univerzalnega otroškega dodatka.

6. Zaključek

Glede na resnost demografske podobe Slovenije in opozorila, ki zadnja leta vedno pogosteje prihajajo iz strokovnih krogov, bi pričakovali, da bi stranke temu področju posvečale še več pozornosti. Glede na izkušnje, ki smo si jih v Družinski pobudi nabrali v desetletnem delu in dialogu s predstavniki oblasti in političnih strank pa lahko zaključimo, da zavest strank o potrebi po učinkovitih ukrepih na tem področju vendarle narašča in da se strankam nekateri predlogi, o katerih se pred nekaj leti niso bile pripravljene niti pogovarjati, postajajo sprejemljivi ali celo potrebni. Nekatere odgovore lahko ocenimo kot zelo vzpodbudne in lahko samo upamo, da ne bodo stranke takoj po volitvah nanje preprosto pozabile do naslednjih volitev.

Viri:

Odgovori strank na vprašalnik Družinske pobude www.druzinskapobuda.si.

PREBIVALSTVENA POLITIKA V EVROPI IN SLOVENIJI

Zakaj se Slovenija ne odziva na demografske spremembe?

Dunja Obersnel Kveder¹, Andrej Kveder²

Povzetek

V sodobnih družbah postaja skrb za uravnotežen razvoj prebivalstva vedno bolj pomembna. V Evropi se že dalj časa soočamo z zelo nizko rodnostjo, s staranjem prebivalstva ter s spremembami v družinskih vzorcih, ki vplivajo na uspešnost družbenega in ekonomskega razvoja vsake države. Evropske države se vedno bolj zavedajo, da potrebujejo učinkovito sodobno prebivalstveno politiko, ki temelji na strokovnih dognanjih stroke prebivalstvenega raziskovanja in za doseg tega se poslužujejo različnih poti, od vlaganja v nacionalne raziskovalne prebivalstvene programe, do povezovanja v mednarodnih inštitucijah in mednarodnih raziskovalnih programih. Zaradi zapletenosti in zahtevnosti razumevanja demografskih procesov so evropske države povezujejo v organih Evropske unije, Sveta Evrope in Združenih narodov, ki se ukvarjajo s prebivalstvenim raziskovanjem in kreiranjem strokovnih podlag za oblikovanje prebivalstvene politike. Glede na to, da se tudi Slovenija sooča z neugodnimi prebivalstvenimi gibanji, je težko razumeti, zakaj se slovenska država še vedno ne odziva na te probleme in ne začne razvijati lastnih strokovnih potencialov in inštitucij. Prav tako ni razumljivo, da ne uporablja obstoječih možnosti za sodelovanje, ki jih nudijo evropske in mednarodne inštitucije ter mednarodni raziskovalni programi. Verjetno je res že skrajni čas, da začnemo tudi v naši državi več vlagati v razvoj prebivalstva in v izboljšanje kakovosti življenja.

Ključne besede: uravnotežen razvoj prebivalstva, nizka rodnost, staranje prebivalstva, prebivalstveno raziskovanje,

Abstract

Sustainable population development constitutes important challenges to modern societies. European populations are facing very low fertility levels, ageing of population and changes in family patterns that influence the effectiveness of social and economic development of the society. European countries are aware of the need to have an effective modern population policy based on sound scientific results of population research. In order to achieve this objective countries must invest in national population research and actively participate in international institutions and research programmes. Due to the comprehensive and pretentious understanding of the demographic developments European

countries need to interact by working in committees of European Commission, Council of Europe and United Nations, dealing with population research and policy development. Taking into consideration the fact that Slovenia is also facing unfavourable demographic developments, the question is why Slovene government is not responding properly by developing its own human potentials and institutions and by making use of good practices that other European and international institutions and research programmes could offer. There is no doubt that it is high time that Slovene government starts to invest in sustainable population development and to improve the wellbeing of its population.

Descriptors: sustainable population development, low fertility, ageing, population research

Uvod

V sodobnih družbah postaja skrb za uravnotežen razvoj prebivalstva vedno bolj pomembna. V Evropi se že dalj časa soočamo s staranjem prebivalstva, z zelo nizko rodnostjo, s povečevanjem starosti pri ustvarjanju družine in s spremembami v družinskih vzorcih, ki bistveno vplivajo na razvoj in delovanje vseh družbenih področij ter na uspešnost družbenega in ekonomskega razvoja vsake države (Macura, MacDonald, Haug, 2005). Zato se države vedno bolj zavedajo, da potrebujejo učinkovito, sodobno prebivalstveno politiko, ki temelji na strokovnih dognanjih prebivalstvenega raziskovanja. Pri tem se poslužujejo različnih poti, od vlaganja v nacionalne raziskovalne prebivalstvene programe, do sodelovanja in povezovanja v mednarodnih inštitucijah in mednarodnih raziskovalnih programih. Vse to jim pomembno olajša načrtovanje učinkovite prebivalstvene politike, spremljanje učinkov in ukrepov te politike ter načrtovanje razvoja za prihodnost.

Skrb za uravnotežen razvoj prebivalstva v Sloveniji še vedno ni prednostna naloga, ki bi bila uvrščena na pomembno mesto v nacionalnem razvojnem programu. In to kljub temu, da se, podobno kot druge evropske države, že več kot 100 let soočamo s padanjem rodnosti, da se tudi pri nas spreminjajo družinski vzorci in se prebivalstvo stara. V nedavni preteklosti smo imeli nekaj poskusov reševanja te problematike, ki žal niso bili uspešni. Pred več kot 10 leti smo po kairski konferenci začeli pripravljati Nacionalni akcijski načrt o razvoju in prebivalstvu Slovenije (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 1995). Takrat smo tudi izvedli rodnostno raziskavo »Rodnostno vedenje Slovencev« (Obersnel Kveder D. in sod., 2001).

¹ Mag. Dunja Obersnel Kveder, dr.med., spec. ginekologije in porodništva, magistra populacijskega raziskovanja, Slovenska filantropija.

² Dr. Andrej Kveder, projektni vodja Programa o odnosih med generacijami in spoloma, Enota za populacijske aktivnosti, Ekonomska komisija za Evropo pri Združenih narodih.

Obe pobudi nista spremenili odnosa države do tega problema. Klavrnio je propadel tudi nedavni predlog Strategije za zmanjšanje rodnosti Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, ki ga je moralo Ministrstvo umakniti, ker zanj ni dobilo ne strokovne in še manj politične podpore. Do danes nam tako ni uspelo zastaviti nacionalnega raziskovalnega programa niti omogočiti ustreznim strokovnim inštitucijam, da bi razvijale prebivalstveno raziskovanje in izobraževale strokovnjake s tega področja po vzoru drugih evropskih držav.

Glede na to, da se tudi Slovenija sooča z neugodnimi prebivalstvenimi gibanji, je nerazumljivo, zakaj se slovenska država še vedno ne odziva na te probleme in ne začne razvijati lastnih strokovnih potencialov in ustreznih inštitucij. Prav tako je težko razumljivo, zakaj ne uporablja obstoječih možnosti za sodelovanje znotraj Evropske unije (EU) in Združenih narodov (ZN). Ni dvoma, da je skrajni čas, da začnemo tudi pri nas vlagati v razvoj našega prebivalstva in izboljšanje kakovosti življenja.

Kaj prinaša povezovanje v evropske inštitucije in mednarodne raziskovalne programe?

Stroka, ki se ukvarja s prebivalstvenim raziskovanjem, že nekaj časa opozarja, da zgolj prepoznavanje in spremljanje demografskih gibanj ni več dovolj in da je potrebno vzroke in posledice demografskih sprememb razumeti in jih znati tudi pojasniti. Zaradi zapletenosti teh procesov in zahtevnega razumevanja so evropske države spoznale potrebo po povezovanju in združevanju v posebnih organih, ki se ukvarjajo s prebivalstveno politiko ter tudi potrebo po izdelavi skupnih strateških dokumentov. Takšne organe najdemo v Evropski uniji, Svetu Evrope in v Združenih narodih.

Plod takšnih usmeritev v državah članicah Evropske unije je tudi nastanek nekaterih relevantnih dokumentov in ustanovitev strukturnih finančnih skladov, s katerimi se skušajo prilagoditi prebivalstvenim spremembam. Leta 2007 je bila poleg tega ustanovljena še ekspertna skupina, ki se ukvarja izključno z demografskimi problemi, organiziranjem tematskih konferenc in seminarjev, oblikovanjem posebne spletne strani, observatorijem in evalvacijo družinskih politik s pomočjo OECD podatkovnih zbirk (Op de Beke J, 2008).

Skrb za uravnotežen razvoj prebivalstva EU je zajeta v nekaterih dokumentih, predvsem v tistih, ki so nastali v zadnjih nekaj letih. Med njimi so najpomembnejši naslednji:

1. *Lizbonska pogodba*, ki govori predvsem o problemu starajoče družbe in zavezuje države članice, da se ustrezno pripravijo na staranje prebivalstva. Rešitev ponuja v povečevanju zaposlitvene stopnje, kot tudi v povečevanju produktivnosti.

2. V *Zelenemu dokumentu* iz leta 2005 (Green Paper 2005, COM(2005)94) so države članice EU naredile pomemben korak, ko so dosegle soglasje o tem, da je nizka rodnost problem javnega interesa in da se je mogoče zoperstaviti takšnim demografskim spremembam z novo medgeneracijsko solidarnostjo. V dokumentu so se Države članice tudi zavzele, da se bodo soočile z zelo nizko rodnostjo, da bodo našle odgovore na odlaganje rojevanja in na to, kako namesto odlaganja rojstev odložiti zadovoljevanje materialnih potreb, kako zagotoviti integracijo mladih ljudi in priseljencev, kaj narediti s starostjo ob upokojitvi in kako nuditi podporo starejšim in zagotoviti njihovo večjo zaposljivost.
3. *Demografska prihodnost Evrope - od izziva do priložnosti* (The demographic future of Europe – from challenge to opportunity, COM(2006)571) je nov dokument, ki ga je sprejela Evropska komisija leta 2006. V njem je predstavila nov pristop v lotevanju demografskih sprememb v Evropi: 1. opustila je neprimeren alarmanten odnos do starajoče družbe in začela oblikovati prepričanje, da je staranje prebivalstva mogoče sprejeti kot pozitiven razvojni proces in da so države sposobne obvladovati ta izziv ter 2. da obstajajo realne možnosti za povečevanje zaposlovanja v naslednjih desetih letih. V dokumentu si je Komisija zastavila 5 bistvenih ciljev: 1. vzpodbujanje rojevanja z ustvarjanjem pogojev, ki naj bi Evropejkam in Evropejcem omogočili imeti toliko otrok kot si jih želijo; 2. vzpodbujanje naraščanja zaposlovanja s povečevanjem števila bolj kakovostnih delovnih mest; 3. vzpodbujanje produktivnejšega in dinamičnejšega gospodarstva; 4. sprejemanje in integracija priseljencev glede na potrebe trga dela; in 5. zagotovitev vzdržnega javnega finansiranja z zagotavljanjem ustreznega socialnega varstva v prihodnosti.
4. *Generacijska solidarnost* (Generational Solidarity Communication 2007) je še eden od dokumentov Evropske komisije oblikovanem v letu 2007. Večjo rodnost v državah članicah naj bi dosegli z omogočanjem boljšega usklajevanje privatnega in poklicnega življenja kar naj bi staršem zagotovilo takšne pogoje, da bi lahko imeli toliko otrok kot bi si jih zaželeli. To naj bi omogočila s finančno podporo za zmanjšanje stroškov vsake družine, s kakovostnim varstvom otrok in pomoči potrebnih starostnic in starostnikov, fleksibilnejšim delovnim časom in družinam prijaznejšim porodniškim dopustom ter povečanjem deleža BDP za otroško in socialno varstvo. Družinam prijazno družbeno okolje naj bi služilo tako dvigu rodnosti kot tudi povečevanju zaposlovanja in večji enakosti med spoloma.

Vse te možnosti je predstavil Julius Op de Beke iz Direktorata za zaposlovanje, socialne zadeve in enake možnosti Evropske komisije na konferenci z naslovom »Kako generacije in spol oblikujejo demografske spremembe - za politiko temelječo na večjem znanju«, ki jo je lansko leto organizirala Enota za populacijske aktivnosti pri Ekonomski komisiji za Evropo Združenih narodov v Ženevi v okviru mednarodnega raziskovalnega Programa o odnosih med generacijami in spoloma (Generations and Gender Programme)(GGP) (United Nations, 2005). Po mnenju Op de Bekeja je dokončna izpolnitev Lizbonske strategije prvi najpotrebnejši korak. To pa tudi pomeni, da morajo države članice same prevzeti skrb za uravnotežen razvoj svojega prebivalstva ob pomoči inštitucij EU. V zaključku je Op de Beke opozoril na novo paradigmo, da je staranje prebivalstva posledica pozitivnega družbenega razvoja, na katerega smo lahko ponosni. V tej smeri je po njegovem mnenju EU naredila že nekaj bistvenih korakov:

- z dopolnitvijo direktive proti diskriminacij na trgu dela in zaščito svojih starejših prebivalcev in prebivalcev pred diskriminacijo zaradi starosti,
- z izmenjevanjem primerov dobre prakse na številnih področjih kot so pokojninski sistem, zdravstveno varstvo, socialno vključevanje in družinska politika,
- s financiranjem raziskovalnih programov na demografskem področju (Op de Beke, 2008).

Tudi na ravni Sveta Evrope evropske države tvorno sodelujejo in uveljavljajo svoje poglede na prebivalstvene probleme predvsem z vidika varovanja človekovih pravic. Zavzemajo se za boljše usklajevanje družinskega in poklicnega življenja, za otrokom in starejšim prijazno družbo. V Svetu Evrope so pripravili nekaj pomembnih konvencij in priporočil (Evropska konvencija o človekovih pravicah, Evropska socialna listina, Priporočila Sveta ministrov o usklajevanju družinskega in poklicnega življenja, o otroškem varstvu in o integraciji politik enakosti spolov na vseh področjih in Priporočila parlamentarne skupščine o položaju starejših v Evropi). Varuh človekovih pravic Sveta Evrope skrbno spremlja uresničevanje in kršitve pravic starejših ljudi. Delujejo tudi na pripravi strateških dokumentov, pripravljajo konferenco ministrov za družino (na Dunaju, junija 2009) in izvajajo skupne programe sodelovanja in tehnične pomoči z EU ter povečevanje osveščenosti (Building a Europe for and with children) (von Maravič, 2008).

Kakšne možnosti pri oblikovanju prebivalstvene politike ponuja mednarodni raziskovalni Program o odnosih med generacijami in spoloma?

Sodobno populacijsko raziskovanje intenzivno išče odgovore na najnovejša prebivalstvena gibanja in razvija možne rešitve za oblikovanje učinkovitih strategij prebivalstvene politike. Odgovori in rešitve niso na dlani, zato postaja vedno bolj pomembno povezovanje evropskih držav v mednarodnih raziskovalnih programih v okviru

Enote za populacijske aktivnosti Ekonomske komisije za Evropo pri Združenih narodih. Ta enota ima dolgoletne izkušnje pri koordiniranju programov na področju prebivalstvenega raziskovanja in prebivalstvene politike, ki si jih je pridobila s sodelovanjem v največjih raziskovalnih projektih s področja prebivalstvenega raziskovanja kot sta Svetovna rodnostna raziskava (World Fertility Survey), in Raziskava rodnostnih in družinskih vedenjskih vzorcev v državah evropske regije (Fertility and Family Survey in countries of ECE region). Tvorno je sodelovala tudi pri pripravi izhodiščnih dokumentov prebivalstvene politike za kairsko Mednarodno konferenco o prebivalstvu in razvoju (1994) in za druge mednarodne konference, ki so ji sledile. Tudi Slovenija je sodelovala v teh mednarodnih projektih, vendar nazadnje v drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja, ko je izvedla rodnostno raziskavo na reprezentativnem vzorcu prebivalcev in prebivalcev Slovenije (Fertility and Family Surveys in countries of the ECE region, Standard Country Report, Slovenia, UN 2001).

Zadnja 4 leta v Enoti za populacijske aktivnosti koordinirajo nov mednarodni raziskovalni Program o odnosih med generacijami in spoloma (United Nations 2005). V tem programu sedaj sodeluje preko 30 držav. Raziskovalci, ki sodelujejo v tem programu, so si zastavili ambiciozen načrt odgovoriti na naslednja vprašanja:

- kateri so osnovni vzroki za vedenjske spremembe v družini,
- ali so te spremembe dostopne za ukrepe prebivalstvene politike in
- ali ti ukrepi lahko vplivajo na opazovane vedenjske spremembe v taki smeri, da lahko pričakujemo ekonomsko in socialno vzdržne demografske izide?

V tej raziskavi raziskovalci uporabljajo inovativne pristope v pridobivanju in obdelavi podatkov. Zbirajo podatke tako na nacionalni ravni kot tudi na ravni družin in posameznikov, iz zelo različnih področij življenja, opredeljenih tudi po starosti in spolu. Raziskavo še posebej odlikujejo velike možnosti primerjave vedenjskih vzorcev in dejavnikov, ki vplivajo nanje, s spremljanjem anketirane populacije 6 let (trije paneli v triletnih obdobjih) in to znotraj posamezne države kot tudi med državami. Raziskujejo procese povezane z rojevanjem, partnerstvom, zapuščanjem doma prvotne družine in upokojevanja. Te procese skušajo pojasnjevati iz ekonomskega vidika, predvsem s subjektivnim ocenjevanjem teh vidikov (ekonomska aktivnost, dohodek, bogastvo, izobrazba) in iz percepcije vrednot in stališč. Z raziskavo želijo pojasniti tudi druge vidike, kot so odnosi med otroci in starši, odnosi med spoloma, strukturo gospodinjstva, stanovanjska vprašanja, zdravje, kontracepcijske metode in neplodnost ter socialna medmrežja (Vikat 2008).

Že prve analize, ki so jih predstavili na konferenci »Kako generacije in spol oblikujejo demografske spremembe - za politiko temelječo na večjem znanju« (Ženeva, maj 2008), so

pokazale nekaj zelo presenetljivih ugotovitev. V svojem poročilu je glavni poročevalec konference Beaujot opozoril, da so prve analize GGP pokazale, da povečane možnosti udeležbe žensk na trgu dela vplivajo vzpodbudno na družino, tako na formiranje družine kot tudi na rojevanje in jo torej ne slabijo. To torej pomeni, da ima ob pravih okoliščinah udeležba žensk na trgu dela pozitiven vpliv na rojevanje. S prvimi analizami so lahko tudi potrdili pravilnost usmeritve tega programa v vse generacije (namesto samo v starajočo družbo); na prvo mesto so postavili vseživljenjsko perspektivo in se osredotočili na medgeneracijske odnose. Raziskovalci so naredili tudi pomemben napredek pri razmišljanju o »sreči« in »osamljenosti« ter se usmerili v merjenje teh konceptov. Za razliko od večine predhodnih raziskav, v katerih so proučevali predvsem ekonomske vidike (razlaganje ovir in stroškov), so se v tej osredotočili na preprosto ugotavljanje, zakaj imajo ljudje otroke. Posvetili so večjo pozornost vrednotam in stališčem (Beaujot, 2008).

Velika vrednost in pridobitev tega raziskovalnega programa se kaže tudi v tem, da vzpodbuja sodelovanje in soočenja raziskovalk in raziskovalcev ter oblikovalk in oblikovalcev prebivalstvene politike. Na zadnji konferenci so prisotni politiki izpostavili problem vzdržnosti, vpliva partnerstev med delodajalci, delojemalci, privatnim sektorjem in nevladnimi skupinami. Opozorili so tudi, da je pri oblikovanju politike treba misliti na prioritete, ki med seboj tekmujejo. Na primer, ali lahko vzpodbujanje aktivnega staranja oslabi možnosti mladih za varne zaposlitve? Ali to pomeni, da starejši ljudje dalj časa ostanejo na položajih, kjer odločajo, in tako preprečijo mladi generaciji, da se podobno vključuje v odločanje? Skupaj z raziskovalkami in raziskovalci so se dogovorili, da je treba najti poti v smeri povezovanja in ne konflikta.

Raziskovalke in raziskovalci, ki sodelujejo v tem programu, načrtujejo še veliko novih raziskav, ki bodo prinesle poglobljeno razumevanje številnih relevantnih problemov in v največji možni meri izkoristile potencial teh raziskav za primerjave skozi čas in med populacijami.

Kako se Slovenija odziva na neugodna prebivalstvena gibanja?

V Sloveniji se tako na nizko rodnost kot na staranje prebivalstva odzivamo v veliki meri zelo neustrezno in nestrokovno, velikokrat tudi na ravni »gasilskih akcij« in populističnega leporečja. V državi tako na zakonodajni kot izvedbeni ravni izvajamo ukrepe družinske, socialne in zaposlitvene politike ter pokojninskega sistema, ker smo k temu zavezani tudi kot članica EU. Niti ne zavedamo pa se, da ti parcialni in nepovezani ukrepi, ki sicer izboljšujejo kakovost življenja ljudi, nimajo prav nobenega vpliva na neugodna prebivalstvena gibanja, s katerimi se že nekaj časa soočamo. Prav nerazumljivo je, da Slovenija ob takih dobrih zgledih, ki jih lahko najde pri drugih evropskih državah in možnostih za aktivno delovanje in sodelovanje, ki jih nudijo

evropske in mednarodne inštitucije ter mednarodni raziskovalni programi, ostaja tako neaktivna.

Zaključek

Neugodna demografska dogajanja v Evropi so dolgotrajni procesi s še bolj dolgoročnimi posledicami in rešitve niso na dlani, zato jim evropske države že dolgo časa posvečajo veliko pozornost. Z zahtevnim prebivalstvenih raziskovanjem in povezovanjem v mednarodne inštitucije ter programe skušajo priti do pravih odgovorov in jih preizkušati v praksi. Najnovejši mednarodni raziskovalni program GGP že daje nove odgovore. Žal, v njem Slovenija še ne sodeluje.

Če bo Slovenija hotela aktivno skrbeti za uravnotežen razvoj svojega prebivalstva, bo morala izdelati učinkovito in celovito prebivalstveno politiko. Zato pa potrebuje najprej osveščeno politiko, ki bo pripravljena prisluhniti strokovnjakinjam in strokovnjakom in sprejeti izziv za izdelavo celovite prebivalstvene politike. Začeti bo morala zelo na začetku in uporabiti sistemski pristop k izgradnji vseh inštrumentov, ki jih potrebuje za to zahtevno nalogo. Vsekakor mora najprej začeti izobraževati strokovnjake, ustanoviti nacionalno inštitucijo in razviti nacionalni raziskovalni program za področje prebivalstvenega raziskovanja.

Literatura:

- [1] Beaujot R. Poročilo glavnega poročevalca. Konferenca Kako generacije in spol oblikujejo demografske spremembe - za politiko temelječo na večjem znanju. Ženeva, 14.-16. maj 2008.
- [2] Macura M, MacDonald A, Haug W. The new Demographic Regime: Population Challenges and Policy Responses. United Nations, Geneva 2005.
- [3] Maravić A. Svet Evrope in demografske spremembe – perspektiva človekovih pravic. Konferenca Kako generacije in spol oblikujejo demografske spremembe - za politiko temelječo na večjem znanju. Ženeva, 14.-16. maj 2008.
- [4] Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije, Nacionalni komite za demografsko politiko. (1995): Akcijski program mednarodne konference o prebivalstvu in razvoju, Kairo 1994. Ljubljana.
- [5] Obersnel Kveder D in sod. Fertility and Family Surveys in Countries of ECE Region. Standard Country Report. Slovenia. United Nations, New York and Geneva, 2001.
- [6] Op de Beke J. Pregled aktivnosti Evropske komisije na demografskem področju. Konferenca Kako generacije in spol oblikujejo demografske spremembe - za politiko temelječo na večjem znanju. Ženeva, 14.-16. maj 2008.
- [7] Vikat A. Izzivi ki jih prinašajo demografski procesi. Konferenca Kako generacije in spol oblikujejo demografske spremembe - za politiko temelječo na večjem znanju. Ženeva, 14.-16. maj 2008.
- [8] United Nations. Program o odnosih med generacijami in spoloma (Generations and Gender Programme). New York and Geneva, 2005.

THE CHALLENGE OF THE POPULATION AGEING AND LABOUR MARKET PERSPECTIVES IN SLOVENIA

Irena Ograjenšek, Polona Domadenik, Tjaša Redek

Faculty of Economics

University of Ljubljana

Kardeljeva pl. 17, 1000 Ljubljana, Slovenia

Tel: +386 1 5892505; fax: +386 1 5892698

e-mail: irena.ograjensek@ef.uni-lj.si

ABSTRACT

Over the next few decades, Slovenian population will, similarly to the population of the EU, significantly change in both size and age structure. Population ageing will cease to be only a fiscal sustainability question; it will also become a serious growth challenge to which Slovenian government will need to respond by developing and implementing strategies to keep older workers in the labour force. In our paper we strive to identify employer attitudes, policies and initiatives, which both encourage employers to retain older workers and help older workers to stay active. Theoretical and practical implications of our empirical findings are presented and discussed along with possible reform solutions.

1 INTRODUCTION

Over the next few decades, Slovenian population will, similarly to the population of the EU, significantly change in both size and age structure. Ageing, the trend that has marked population development across Europe, will also affect Slovenia. Demographic change, caused by a declining fertility, a rise in life expectancy and low immigration, along with the ageing of the baby boomers (generations between 1940s to 1960s), already presents a serious challenge for Slovenian policy makers, firms and people, bringing forth important economic, social and also political challenges. In 2005 the share of the population aged 65 or more represented 15.2% of the total population. According to the Statistical Office of the Republic of Slovenia (2008) and Eurostat (2008) it is expected to rise to approximately 31% of the total population in 2050.

Under these circumstances it has to be recognized that the population ageing in Slovenia is not only a fiscal sustainability question, but also a growth challenge. In the longer run, government will have to develop and implement strategies to keep older workers in the labour force. These will have to be oriented towards two major goals:

- (1) development of incentives for older workers to remain in the labour force, and
- (2) systematic encouragement of enterprises to take a forward-looking approach and start facilitating better and longer working lives.

The main goal of our empirical project is to identify employer attitudes, policies and initiatives which will both encourage employers to retain older workers and help older workers to stay active.

2 LITERATURE REVIEW

The interdisciplinary body of literature on labour force ageing and process of transition from working life to retirement is abundant and still growing rapidly. However, most studies on specific issue of employer attitudes towards, and demand for, older workers cannot be found before 1990s; and most of them are dealing with problems in developed countries, such as the Scandinavian ones, the US, Australia, Great Britain, and Germany. For the former transition countries, this issue has only become important very recently. Thus, the purpose of this study is to contribute to the existing body of literature by adding empirical evidence from transition countries which can form the basis for relevant policy recommendations.

Employer attitudes towards older workers are usually accounted for using survey methodology. In the middle of the nineties Taylor and Walker (1994, 1998) were among the first to carry out complex analysis of employer attitudes and policies concerning the employment of older workers in Great Britain. They built on Atkinson's (1989) work on employer adjustment to the demographic downturn and upgraded it using in-depth interviews with, and a mail survey of, British employers. They found out that although employers expressed positive attitude towards older workers, this attitude was not translated into positive action: only a tiny minority of employers encouraged employment of older people. This was partly due to a **recession** marking the period under study as well as **age discrimination** inherent to the recruitment process. The most important among the factors discouraging employers from recruiting older workers was the perceived lack of appropriate skills. In terms of industry, one interesting finding of Taylor and Walker's study was that service sector was more likely to be positively oriented towards older workers than manufacturing industries.

Loretto and White (2006) followed in Taylor and Walker's footsteps addressing similar issues in the framework of focus groups consisting of Scottish employers. Although

most of them had a favourable perception of older workers their practices hardly differed from those established by Taylor and Walker a decade ago. Recruitment decisions were still based on general stereotypes and prejudice. The age mix within individual organisations seemed to be the result of chance rather than policy. The researchers found out that in terms of training and return on investment an age mix personnel policy could only gain in relevance if longer career and flexible retirement schemes were an option.

Global ageing survey was the basis for Harper et al.'s (2006) comparative research exploring how widespread are negative attitudes towards, and stereotypes of, older workers among employers; and whether or not they influence employer behaviour towards older employees. The study indicated that attitudes towards older workers are importantly influenced by the **firm size**. Smaller firms tend to have higher levels of negative stereotypes while larger firms are flexible about older workers both already in the workplace and at the time of recruitment. Additionally, the researchers also noted differences stemming from **different levels of country development**. The less developed countries have a stable supply of younger workers which makes their actual and perceived need for older workers obsolete. However, the European countries which are facing the consequences of general population ageing need to retain older workers yet paradoxically seem to encourage early retirement practices as well as low recruitment of older people.

The size of the firm as the factor influencing employer attitudes towards older workers was also confirmed by Metcalf and Meadows (2006) who investigated employer policies, practices and preferences related to age before implementation of the Employment Equality Regulations in the UK. In 2004 and 2005 they carried out a survey involving more than 2000 British establishments. Another important factor Metcalf and Meadows established was the difference between practices in **public and private sector**; public sector being more prone on recruiting and retaining older employees.

To obtain a better understanding of the employment prospects of older workers, Munnell, Sasa and Soto (2006) conducted a survey among private sector employers in the USA. Employers were asked to compare productivity of the older with that of the younger workers (both groups being predominantly white collar). Perception on productivity of older workers varied with the **respondent age** and **firm size**. Younger respondents in small start-up organizations were more likely to view productivity of older workers in a negative light. Additionally, very large firms were also less enthusiastic about older workers productivity. The researchers noted two characteristics of older workers which increase their productivity: "knowledge of the procedures and other job aspects" as well as "ability to interact with customers". Although employers see older workers as "more expensive" their overall evaluation of older workers' relative attractiveness is equal to that for younger workers. Researchers concluded that older

workers, if willing, have reasonably good prospects for prolonging their working life.

Another recent survey study from McNair, Flynn and Dutton (2007) demonstrated how employers in the UK are managing an aging workforce particularly in response to the introduction of the Employment Equality (Age) Regulations. This qualitative study, carried out during a period of economic growth among seventy firms, explored in more depth some of the issues identified in the previous research conducted by Metcalf and Meadows (2006). The researchers confirmed that most differences in employer practices could be attributed to **firm size** and **ownership** (private or public). Large and public firms generally had more equal opportunities policies and formal processes which allowed them to more easily implement changes demanded by the new legislation. In general, this study found more positive views of older workers in comparison with the previous one. However, it was established that the respondent age is a major factor determining the nature of the employer attitudes towards older workers. Awareness of general population and labour market trends among the respondents was generally low; they seemed to be very much focused on catering to their short-term business needs. It was established that positive practice of older employee retention was much more common than active recruitment of older workers.

To summarize: given the findings from the literature review covering the last decade several factors seem to determine employer preferences, practices and policies concerning the older workforce: firm size, ownership (public or private), period in the economic cycle (growth or decline), as well as sector (service or manufacturing). As it would seem that more positive attitudes stem from older respondents, this respondent bias needs to be accounted for in any subsequent research of these issues.

3 PROJECT METHODOLOGY

Out of the whole population of 53,189 business entities which existed in Slovenia on December 31st, 2007 (AJPEŠ, 2007), we excluded all those employing less than 3 employees. From the rest we randomly chose 1,615 units making sure to match the population structure by firm size in our sample. Thus, 60% of our targeted sample units were classified as small, 30% as medium-sized and the remaining 10% as large firms. In the small firms the questionnaires were mainly filled in by the CEOs; in medium-sized and large firms the respondents were predominantly heads of the human resources management departments. The average Slovenian respondent was female aged 42.4 years with a bachelor degree. Her average total length of employment was slightly more than 19 years; slightly more than the last 11 years were spent in the present employment. The average length of the sample company existence is 25.5 years. Approximately 85% of sample firms report that they currently employ at least one worker older than 50 years of age. The average proportion of

employees over 50 years of age in targeted companies is 21.5% and the average proportion of employees over 50 years of age hired last year amounts only to 1.8%.

4 RESULTS AND DISCUSSION

In our questionnaire, **older and younger employee characteristics** were evaluated on the following 5-point scale: 1 – significantly less than company average, 2 – slightly less than company average, 3 – company average, 4 – slightly more than company average, and 5 – significantly more than company average. Table 1 shows a comparison of mean values for perceived characteristics of older and younger employees.

Table 1: *Comparison of mean values for perceived characteristics of older and younger employees.*

Variable	Old	Young	Gap
Initiative	3.07	3.54	-0.47
Honesty and integrity	3.90	3.13	0.77
Motivation	2.98	3.63	-0.65
Ambition	2.64	4.18	-1.54
Loyalty	4.14	2.79	1.35
Willingness to cooperate	3.42	3.52	-0.10
Decision making competence	3.55	3.10	0.45
Good health	2.56	4.07	-1.51
Creativity	2.92	3.79	-0.87
Professionalism	3.70	3.28	0.42
Propensity to have accidents	2.99	3.13	-0.14
Adaptability to change	2.52	4.07	-1.55
Physical strength	2.54	4.04	-1.50
Attentiveness	3.99	2.81	1.18
Reliability	3.68	3.04	0.64
Adaptability to new technologies	2.43	4.30	-1.87
Productivity	3.05	3.61	-0.56
Willingness to work hard	3.74	3.20	0.54
Readiness to learn	2.55	4.04	-1.49
Ability to acquire new skills and knowledge	2.34	4.19	-1.85

As far as perceptions of employee characteristics by Slovenian employers are concerned, older employees perform better than their younger counterparts (in comparison to the company average) when it comes to *willingness to work hard, reliability, attentiveness, professionalism, decision making competence, loyalty* as well as *honesty and integrity*. Interestingly, *propensity to have accidents* is larger than the average in case of younger employees although they seem to be in much better health than older employees. Apart from *propensity to have accidents* and *willingness to cooperate* all other differences in mean scores for older and younger employees are statistically significant (results of paired samples t-test have a p-value equal or smaller than 0.05).

Attentiveness and *loyalty* seem to be the characteristics which create comparative advantage of the older versus the younger employees. The largest disadvantages of older

versus younger workers stem from poorer employer evaluation of their *readiness to learn, ability to acquire new skills and knowledge* as well as *adaptability to new technologies*.

In the next step, we attempted to account for the firm size (measured by the number of employees), respondent age, respondent education and length of the firm's existence as **factors which seem to determine employer preferences, practices and policies concerning the older workforce**. Using contingency analysis we strived to verify the following hypotheses:

- H1: Present proportion of employees aged 50 to 64 is related to the firm size.
- H2: Active search for new employees aged 50 to 64 is related to the firm size.
- H3: Active search for new employees aged 50 to 64 is related to the age of person responsible for the search (CEO or HR manager – in our case the respondent).
- H4: Active search for new employees aged 50 to 64 is related to the education of the person responsible for the search (CEO or HR manager – in our case the respondent).
- H5: Active search for new employees aged 50 to 64 is related to the length of firm's existence in years.

In all five cases our p-values were far above the 0.05 level which means that our zero hypotheses that there is no relationship between the given pairs of variables could not be safely rejected. In other words, as far as the present employment of older employees and active search for new employees aged 50 to 64 are concerned, Slovenian companies behave in pretty much the same manner regardless of the firm size, respondent age and respondent education: the majority employ a very low percentage of older employees and hardly actively target new employees aged 50 to 64.

Apart from employee characteristics and other factors which seem to determine employer preferences, practices and policies concerning the older workforce, we also investigated **employer attitudes towards retention of officially retired workers**. A good half of companies (58.5%) expressed their willingness to keep their male and female employees over the legal retirement age under a regular job contract if legally possible.

What about **other barriers to continued labour market participation of older workers**? We know that Slovenia have been facing negative rates of natural increase. As a result, a substantial shift in the age distribution of the working age population can be observed in the last decades. Consequently, these changes already induced the need for reforming the first pension pillar (the mandatory public pension scheme) and for active promotion of the voluntary second and third pillars. Our research indicates that a strong majority of companies (83%) would be willing to pay additional retirement insurance for employees if considered a tax benefit.

It would seem that personal preferences of respondents played a major role when answering the questions about the **best age to retire**: almost 60% of respondents do not perceive the current legal retirement age as the best age to retire. The perceived average best age to retire is 59.3 years for men and 56.0 years for women. It is probably not too far-fetched to assume that our respondents would personally prefer to retire as early as possible and enjoy life while still in good health. However, quite many respondents used the possibility of further elaborating on their response choices by adding comments such as “the best age to retire depends on the individual in question – some individuals are much fitter than the others” and “the best age to retire depends on the job in question – there are some jobs which cannot be effectively performed by older employees”.

5 CONCLUSION

Given that the ageing problem hasn't been perceived as acute in Slovenia yet (almost 50% of respondents still view the retirement process more a creation of opportunities for younger people as opposed to the perception of it being more a loss of valuable skills and experience), the topic of older workers' employment prospects still hasn't entered the public mind. However, with the rapidly approaching official retirement age of the baby boom generation both public discussions of, and implementation of government actions towards, working life extension remain only a question of time.

Should Slovenian government continue on its present “interception” path, this will end with a severe labour shortage after the baby boom generation starts retiring at the official retirement age in the next 5 to 10 years. However, should the baby boomers be provided with enough incentives to continue working beyond their official (statutory and mandatory) retirement age on one, and their employers be induced to retain and additionally employ older workers on the other hand, the “adjustment” path will enable the Slovenian economy to at least remain stable if not continue to grow in a long run. Following from our research we can conclude that at present Slovenian companies employ a very low percentage of older employees and hardly target new employees aged 50-64. However, employers show neither age nor gender discrimination attitudes that could become a severe obstacle to implementation of the “adjustment” path, if selected.

Taking into account the general demographic and labour market trends in Slovenia we believe that establishment of employment agencies for retired people who would like to continue to work part time should become the priority of policy makers. Such employment agencies should bring favourable tax treatment and introduce flexible employment contracts similar to student work. In this way employing older people would become more attractive from firms' perspective while, on the other hand, retired people would

be able to mitigate the problems of maintaining the lifestyle they were used to when on salary with their low pensions.

References

- [1] AJPES – Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve [URL: www.ajpes.si]. “Zbirni podatki PRS o številu poslovnih subjektov v PRS po stanju na dan 31.12.2007”.
- [2] EUROSTAT – Statistical Office of the European Union, 2008 [URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_33076576&_dad=portal&_schema=PORTAL].
- [3] Harper, S. et al., 2006, Attitudes and practices of employers towards ageing workers: Evidence from a global survey on the future of the retirement, *Ageing Horizons*, no. 5, pp. 31-41.
- [4] Loretto, W. and P. White, 2006, “Employers' attitudes, practices and policies towards older workers, *Human Resource Management Journal*, Vol. 16(3), pp. 313-330.
- [5] McNair, S., M. Flynn and N. Dutton, 2007, Employer responses to an aging workforce: a qualitative study, Department for Work and Pensions, Research Report No. 455, Leeds.
- [6] Metcalf, H. and P. Meadows, 2006, Survey of employers' policies, practices and preferences relating to age, Department of Work and Pensions, Research report No. 325, DTI Employment Relations Series No. 49.
- [7] Munnell, A. H. et al., 2006, Employer attitudes towards older workers: Survey results, *An Issue in Brief*, series 3, Center for Retirement Research, Boston College.
- [8] Statistical Office of the Republic of Slovenia, 2008 [URL: www.sigov.si].
- [9] Taylor, P.E. and A. Walker, 1994, “The Aging Workforce: Employers' Attitude towards Older People, *Work, Employment & Society*, Vol. 8(4), pp. 569-591.
- [10] Taylor, P.E. and A. Walker, 1998, Employers and Older Workers: attitudes and employment practice, *Ageing and Society*, Vol. 18, pp. 641-658.

DRUŽINA V ISLAMU

Nezvet Poric

Proletarska c. 4, 1000 Ljubljana

Tel./Fax: +386 1 52 11 341/2

www.islamska-skupnost.si

Družina kot zibelka ljudske civilizacije je temelj in osnovna celica muslimanskega društva. Poslanec in prvi človek na Zemlji Adam (Adem), naj je mir z njim, in njegova soproga Eva (Hava), naš prvi oče in mati, sta bila primer zakonske zveze od katerih je nastalo človeštvo. Vzvišeni Bog pravi:

»O, ljudje! Bojte se svojega Gospodarja, ki vas je ustvaril iz enega človeka. Iz njega je ustvaril tudi ženo njegovo, iz tega para pa je razsejal mnoge moške in ženske. In bojte se Boga – v čigar imenu drug drugemu izražate prošnje – in ohranjate rodbinske vezi, zakaj Bog resnično stalno bdi nad vami.« (Kur'an, IV – 1)

V kur'anskem stavku Bog razlaga kako je od Adama (Adema) in Eve (Have) razsejal številne moške in ženske in jih razširil v različnih delih sveta, v različnih vrstah in posebnostih, barvah in jezikih z namenom, da bodo spet oživiljeni in se Njemu vrnil. Vzvišeni Bog je ustvaril človeka v najlepši obliki in iz njega je ustvaril ženo kar pomeni popolnost, veličanstvo in vsemogočnost Stvarnika, Njegovo modrost in znanje. Na drugem mestu v Kur'anu Bog pravi:

»Gospodar za vas ustvarja ženske vaše vrste, iz vaših žensk pa vam daje sinove in vnuke...« (Kur'an, 16 – 72)

Če bi Bog ustvaril vse ljudi naenkrat bi jim Zemlja postala premajhna. Ne bi se uresničila izkušnja s katero je Vzvišeni bog želel preizkusiti človeštvo, ki je rezultat medsebojnih odnosov otrok in staršev, zakoncev in sorodnikov. V nadaljevanju Kur'an pravi:

»Še en Njegov dokaz je ta, da za vas, iz vaše vrste, ustvarja ženske, da se umirate ob njih, in da je v vaša srca vsadil dobroto in medsebojno naklonjenost. To je zares poduk za tiste, ki razumejo.« (Kur'an, 30 – 21)

Koliko je pomembna vloga družine v islamu najbolj govori dejstvo, da so številni učenjaki v svojih delih dali prednost predpisom o zakonu in družini. Islam nas uči, da je zakon najboljši in najčistejši dovoljeni odnos med moškim in žensko. Z zakonom se uresničujejo številni pozitivni in koristni interesi za posameznika in skupnost: čuvanje od nedovoljenih spolnih odnosov, vzgoja zdravega potomstva in kontinuiteta rodu, duhovno ravnovesje in pomirjenost, izgradnja odnosov, ki se temeljijo na ljubezni in medsebojnem spoštovanju. Zakon je tudi način za reševanje problemov popačenosti, razvrata, porokov in duševnih tegob. Rezultat odmetavanja religije in njenih predpisov je uničenje družine in društva, moralnih vrednot, širjenje nemorale in nesramnosti v imenu svobode na katero se

takšni pozivajo. Priče smo do kam je ta svoboda pripeljala moderno društvo. Spolne bolezni so dosegle zaskrbljujoče številke. Nekatere od njih se končajo s smrtjo. Desetine milijonov je okuženih oseb. Otroci, ki odraščajo brez staršev in družinske ljubezni so resničnost in vsakodnevna zgodba moderne družbe in so rezultat izven zakonskih odnosov. Anarhizem je pripeljal do zadušitve duhovnih vrednot in z druge strani je pripeljal ljudi do dejstva oboževanja materija, materialnega in utapljanja v telesna neomejena uživanja in iskanja poti in sredstev za zadovoljevanje poželenja in strasti. Takšna svoboda je, pravzaprav, anarhija, ki je odpeljala prejšnje narode v zablodo in propad in so bili uničeni zaradi tistega kar so počeli.

Veliko je hadisov (tisto kar je povedal Muhamed, naj je mir z njim), ki govorijo o družini, njenem pomenu in pomembnosti. Omenili bomo samo nekatere:

Muhammed, naj je mir z njim, je povedal:

- *»Najboljši med vami je tisti, ki je najboljši svoji družini. Jaz sem, med vami, najboljši svoji družini.«*
- *»Do žena so velikodušni in pazljivi samo plemeniti ljudje. Žene ponižujejo in zlorablajo samo tisti, ki so slabi in nizkega karakterja.«*
- *Najboljši med vami so tisti, ki najlepše ravnajo s svojimi ženami.«*

Islam ženo obravnava kot partnerico moškega, ki enakopravno sodeluje v življenju. Onadva sta podobna dvema kriloma in če manjka eno krilo potem ne bosta mogla končati svojo vlogo. Žena ima dolžnost, da odgovorno skupaj z moškim gospodari z imetjem. Brez nje je nemogoče zamisliti nadaljevanje ljudske vrste. Eno in drugo sta enako pomembna v kreiranju zdrave in močne družine. Onadva sta po svojih psihofizičnih lastnostih različna. Pomen teh razlik je v medsebojnem dopolnjevanju in skupaj lahko ustrezno izvršijo svoje obveze. Žena je posebna po tem, da lahko rodi, da otroka doji iz svojih prsi in skrbi za njega v obdobju zgodnjega otroštva. Zaradi tega je materinstvo nad očetovstvom. Z druge strani je oče obvezen priskrbeti vse tisto kar je potrebno za normalno funkcioniranje družine, on je zadolžen, da dela in financira svojo družino. Poleg tega, po islamskem učenju, on nikoli ne more doseči pomen matere in je ne more nikoli nadomestiti.

Žena ima popolno pravico, da dela (se zaposli) kar je po islamskem učenju dovoljeno. Toda, ona ni zadolžena in obvezna prehranjevati družino. Enako ženska in moški imata enake vloge v kreiranju društva in sta obvezna svoje obveznosti zavestno izpolnjevati. Onadva se medsebojno

izpopolnjujeta. Nobeden od njiju ne sme biti omejen za delovanje v okviru tistega kar je v veri dovoljeno toda potrebno je videti kaj je večja korist in je potrebno določiti prioritete, da bi bil proces napredka hitrejši in stabilnejši. V vsakem primeru, moški in ženska, enako nosita odgovornost za tisto za kar sta zadolžena.

V islamu je institucija družine sveta in islam poziva na njeno ohranjanje. Islam je predpisal norme obnašanja v okviru družine in je uporabil vse preventivne mere, da se družina ohrani. Družina funkcionira na načelu enakosti spolov, medsebojnem dopolnjevanju, priznavanju sposobnosti za oba spola. Dejstvo je da sta moški in ženska medsebojna zaščitnika. Islam ne dopušča nikakršna odstopanja, ko govorimo o svetosti družine, zahteva strogo prakticiranje verskih načel za namenom ohranjanja društva. Rezultat tega je da je islamska družina danes zelo močna. Po islamu je ohranjanje zdravega družinskega življenja na temeljih enakopravnosti spolov, prežetih z ljubeznijo in sočustvovanjem, pomeni ohranjanje človeštva na splošno. Če se ogrozi družina bo človeštvo padlo v krizo globalnih razmer.

Islam je religija družine. Od tod tudi odgovornosti in obveze vernikov v njihovi družini. Muslimanski dom je jedro muslimanske družine in celica iz katere se, skupaj z drugimi celicami, sestoji to živo telo, ki ga imenujemo »islamsko društvo«. Dom je trdnjava te vere. Trdnjava mora biti kompaktna odznotraj, čvrsta sama po sebi; vsak posameznik v tej trdnjavi stoji na odprtini skozi katero se ne sme vstopiti. Dolžnost vsakega vernika in vernice je, da to trdnjavo zavaruje odznotraj. Samo oče brez matere ni dovolj za zavarovanje trdnjave. Zato je Kur'an razodet kako moškimi tako tudi ženskam. Bog je Vernikom predpisal:

»O, verniki! Obvarujte sebe in svoje družine pred ognjem...«
(Kur'an, 66 – 6)

Vzgoja otrok

Krona ljubezni med zakoncema so njihovi otroci. Starša morata poskrbeti, da bodo otroci lahko kvalitetno prevzeli obveze in dolžnosti, ki jih čakajo v življenju. Številni dejavniki vplivajo na vzgojo otrok. Toda, starša sta, predvsem pa mati, najpomembnejši faktor, ker je starševski dom prva šola in onadva sta prva učitelja od katerih se otrok nauči lepe in negativne lastnosti. Vloga staršev v verski usmeritvi otroka je zelo pomembna. Starša sta dolžna začeti z vzgojo otroka takoj po njegovem rojstvu. V islamu je zelo pomembno kakšno ime bo novorojeni otrok dobil, ker ime opisuje človeka in ga spremlja skozi celotno življenje.

Ker sta starša v neposrednem kontaktu z otroci in sta največji vzor svojim otrokom morata biti vzornega obnašanja in ne smeta dajati slab vzgled otrokom. Ne moremo nekaj zahtevati od otrok sami pa tega ne prakticiramo, ali prepovedati nekaj otrokom kar sami počnemo.

Starša sta dolžna od mladih let otroke spodbujati, da prakticirajo verske obrede. V islamu je predvsem pomembno prakticiranje pet dnevnih molitev. Otroke je treba spodbujati tudi na islamski pozdrav s katerim se medsebojno muslimani pozdravljajo. Zelo pomembno je omeniti, da v islamu ni priporočljivo delati razliko med otroci glede ljubezni do otrok in obdarovanja. Božji poslanec Muhammed, naj je mir z njim, je povedal:

»Enakopravno ravnajte z vašimi otroci, celo, če govorimo o delitvi dateljna.«

V vzgoji otrok v islamu je zelo pomembna tudi telesna prehrana otroka. Zelo pomembno je ali je hrana, ki jo otrok je halal (dovoljena) in ali je zaslužena na halal (dovoljen) način. Če otroke hranimo s haramom (prepovedanim) potem ne bomo uspeli v svoji pravi vzgoji. Zato moramo biti zelo pozorni kakšno hrano jemo in na kakšen način smo jo zaslužili.

Na podlagi islamske morale se v muslimanski družini ne smejo brati vsakršni časopisi, gledati nemoralne slike ali filmi na televiziji itd. Člani družine se v hiši in izven nje ne smejo obnašati po lastnih željah, tj., po zahtevah mode, temveč v skladu s predpisi vere.

Lastni primer staršev je najboljšo sredstvo vzgoje otrok.

Božji poslanec Muhammed, naj je mir z njim, je povedal:

»Najboljše kar starša lahko dasta svojemu otroku je lepa vzgoja.«

Muslimanska družina v Sloveniji

Po Prvi svetovni vojni oz. v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja so se muslimani začeli naseljevati v Republiki Sloveniji. Predvsem zaradi ekonomskih razlogov. Večinoma so to bili muslimani iz Zahodne Bosne. V začetku so bili to posamezniki, ki so prišli v Slovenijo zaslužiti nekaj denarja in se vrniti domov. Njihove družine so večinoma ostale v Bosne. V začetku šestdesetih let in vse do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja so muslimani, ki so živeli v Sloveniji začeli razmišljati o preselitvi družine v Sloveniji. Tako so v šestdesetih letih začeli priseljevati člane svoje družine in živeti v Sloveniji. Največ selitev se je zgodilo v sedemdesetih letih. Leta 1967 so se organizirali v Skupnost oz. ustanovili so Odbor Islamske skupnosti Ljubljana, ki je bil sestavni del Islamske skupnosti v bivši Jugoslaviji, ker so čutili potrebo po verski vzgoji njih samih in njihovih otrok.

Prva generacija muslimanov, ki je prišla v Slovenijo je bila večinoma neizobražena. Predvsem so bili to fizični delavci. Rodili so se otroci, ki so imeli možnost izobraževanja za razliko od njihovih staršev, ki so delali izključno fizična dela. Stopnja izobraženosti med muslimani v Sloveniji se je začela spreminjati. Pol stoletja je dolgo obdobje v katerem so prvi priseljenci šolali svoje otroke. Po popisu prebivalstva

iz leta 2002 je v Sloveniji nekaj čez sedeminštirideset tisoč muslimanov. Večinoma so to muslimani iz Bosne in Hercegovine. Manjše število jih je iz Makedonije in Kosova, Turčije in drugih muslimanskih držav. Po podatkih Islamske skupnosti je nekaj deset tisoč muslimanov več v Sloveniji kot kaže državna statistika. Islamska skupnost v RS je druga skupnost v državi po številu pripadnikov.

Vsako leto se beleži vzpon pri sklepanju verskih porok mladih parov, ki ustvarjajo družino.

Tudi pri verouku v Islamski skupnosti, ki je prisotna v petnajstih mestih v Sloveniji, je vključenih veliko otrok, ki se učijo osnove svoje vere in na ta način ohranjajo občutek pripadnosti. Veliko je tudi tistih, ki niso vključeni v Skupnost in nimajo nobenega kontakta z Islamsko skupnostjo oz. islamom.

Islamska skupnost v Republiki Sloveniji je med svoje prioritete delovanja postavila ohranjanje družine, ker je to najpomembnejši način ohranjanja morale, ljubezni, skupnega življenja, zdravja in pripadnosti. Srečna, vesela in zdrava družina daje različne plodove.

Literatura:

- [1] Besim Korkut, *Kur'an s prevodom*, Medina, 1412 P.H.
- [2] Husein Đozo, *Islam u Vremenu-Izabrana djela*, Sarajevo, 2006
- [3] Jusuf el-Qaradavi, *Halal i haram u islamu*, Sarajevo, 1997
- [4] *Buharijina zbirka hadisa*, Sarajevo, 2004
- [5] Omer Begić, *Vazovi*, Sarajevo, 2005

OTROK KOT DEJAVNIK USPEŠNOSTI ZAKONSKE ZVEZE

Vinko Potočnik

Univerza v Ljubljani

Teološka fakulteta

Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 434 58 42; fax: +386 1 43458 54

vinko.potocnik@guest.arnes.si

Povzetek

Čeprav se zdi, da so danes otroci vse bolj ovira za uspešno zakonsko zvezo, skuša pričujoča študija s pomočjo empiričnih podatkov pokazati nasprotno. Različne kategorije prebivalcev Slovenije - obeh spolov, generacij, izobrazbenih ravni, ne-religioznosti - so namreč prepričane, da je otrok zelo pomemben dejavnik uspešnega zakona. Kljub takšnim stališčem pa se v Sloveniji v zadnjem času zunaj zakonske zveze rodi že polovica otrok. Zato se je upravičeno vprašati, če za sodobne moške in ženske niso pomembnejši razlogi za otroka bolj subjektivne narave – kot izpolnitev lastnega življenja. Predavanje pokaže, da je kljub sodobni individualizaciji odločitev za otroka bolj v optiki zakonske oziroma partnerske zveze kot pa posameznika.

Ključne besede: zakonska zveza, otrok, starševstvo, razveza,

Pri proučevanju sedanje kritično nizke rodnosti v slovenskem prostoru je najpogosteje v ospredju vprašanje različnih dejavnikov takšnega pojava. Ob raziskovanju množice dejavnikov rodnosti (Gams in Krivec 2007, 18 – 23) se zdi upoštevanja vredno tudi vprašanje, kako dandanes - po prepričanju ljudi - otrok učinkuje na življenje zakonske zveze oziroma partnerstva: ali prispeva k uspešnosti¹ oziroma kvaliteti življenja v zakonu (in sploh v partnerskih zvezah) ali pa je morda celo moteč dejavnik te zveze ženske in moškega. Zdi se, da je od teh in podobnih stališč v veliki meri odvisna odločitev za starševstvo, predvsem poročenih parov. Poleg tega se zakonski pari v veliko večji meri kot neporočeni pari odločajo za starševstvo.

V ne še tako daljni preteklosti je bil otrok oziroma so bili otroci ključni pogoj in pravzaprav pokazatelj ali izraz uspešnega zakona. Bili so pravzaprav prvenstveni smoter zakonske zveze. Ne tako redko se je dogajalo, da je bila predzakonska nosečnost oziroma »otrok na poti« odločilen dejavnik sklenitve zakonske zveze. Kjer iz kakršnih koli razlogov ni moglo priti do rojstva otrok, je to pogosto pomenilo krizo te zveze. Nezmožnost starševstva je bila tako ena izmed ključnih groženj ne le uspešne, marveč sleherne zakonske zveze.

Danes je očitno drugače, saj otroci niso več legitimacija uspešnega (uresničenega) zakonskega oziroma partnerskega razmerja. Mnogim se dozdeva nasprotno - da so prej ovira zanj. Zdi se, da precejšnja razširjenost takšnega pogleda nakazujejo tudi demografski podatki Statističnega urada Republike Slovenije (Popis 2002), daj v zadnjem času pri nas 20 »družin« živi kot zakonski par brez otrok.² Tisti pari pa, ki otroke imajo, pa jih premorejo občutno manj kot v preteklosti. Omenjeni trendi potekajo v tolikšni meri, da mnogi govorijo o resni krizi starševstva; o otroku kot motečem dejavniku sodobnega načina zakonskega ali partnerskega življenja; slišijo pa se tudi glasovi o otroku neprijazni ali celo otroku sovražni družbi.

Zastavlja se vprašanje, ali je dandanes (in v kolikšni meri) še srečati miselnost, da uspešnega zakona/partnerstva ni brez otrok. Ali otrok lahko tudi danes pomeni izpolnitev oziroma uresničitev življenja ženske ali moškega in njune skupnosti? V sodobni poznomoderni družbi, kjer so bolj kot tradicionalno uveljavljeni vzorci življenjskih potekov odločilnejši pogledi in posledično izbire posameznika – gre za individualistično družbo -, se takšna stališča zdijo zelo pomembna tudi pri odločitvi za rojstvo otrok oziroma za starševstvo.

Sestavek se najprej posveča različnim dejavnikom uspešnega zakona, izmed katerih se v nadaljevanju osredotoča na otroke. Poleg mnenj respondentov o otroku kot dejavniku uspešnega zakona, upošteva tudi nekatere druge demografske vire.

Dejavniki uspešnega zakona

Večini ljudi je skupna želja po sreči in uspehu v družinskem in zakonskem življenju, o tem, kaj je pogoj za to, pa so mnenja različna (Liss 1991). Evropska (in svetovna) raziskava vrednot je preiskovala 15 dejavnikov uspešnega zakona in ugotavljala, kako pomembni (zelo ali precej ali pa ne kaj dosti) se zdijo ti dejavniki vprašanim. Kot je razvidno (tabela 1), največ (89) slovenske polnoletne populacije meni, da je za uspešen zakon zelo pomembno medsebojno spoštovanje zakoncev, skoraj toliko pa tudi razumevanje in zvestoba. Tega pa očitno ni mogoče dosežati brez skupnega pogovora. Nekoliko manj, vendar relativno visok delež vprašanih (71) meni, da so za uspešen zakon pomembni tudi otroci. Skoraj dvotretjinsko podporo (64)

¹ Pojem uspešnega zakona ni natančen, saj ni povsem jasno, kaj vse vključuje in izključuje. Uporabljamo ga v »ljudskem pomenu, v smislu človeka iz ulice, kot to stori tudi Evropska družboslovna raziskava (EVS) oziroma Svetovna raziskava vrednot (WVS).

² Pri zadnjem popisu leta 2002 je ta podatek znašal 20,7 %, kar kaže rahlo tendenco navzgor. Poleg tega je popis evidentiral tudi 2,3% zunajzakonskih parov brez otrok (SURS, Popis 2002)

ima postavka »srečna spolnost, za polovico vprašanih je zelo pomembno veliko časa skupaj preživeti, vse ostale postavke pa imajo veliko nižjo podporo.

Tabela 1: Za uspešen zakon je zelo pomembno/a (v odstotkih)

	SLO	Evropa
medsebojno spoštovanje	89,15	83,54
razumevanje in obzirnost	82,89	77,90
zvestoba	80,96	82,29
pogovor o problemih	80,02	70,28
otroci	71,16	63,51
srečna spolnost	63,96	60,57
veliko časa skupaj preživeti	52,29	46,21
delitev gospodinjskega dela	35,76	36,67
ustrezen dohodek	30,28	38,19
dobro stanovanje	30,27	37,35
živeti ločeno od sorodnikov	29,93	44,39
enaka vera	20,34	21,50
iz enakega social, okolja	14,70	17,09
soglasje o politiki	6,19	9,09

Vir: EVS 1999 – le odstotki odgovorov »zelo pomembno« na tristopenjski lestvici: 1= zelo pomembno, 2 = precej pomembno, 3 = ne kaj dosti pomembno, rangirani po SLO.

Naštete dejavnike uspešnega in srečnega zakona je mogoče – s pomočjo faktorke analize – grupirati v bolj splošne dejavnike. Leen Vandecasteele in Jank Billiet (Arts & Halman 2004, 205 – 229) tako ugotavljata tri bolj splošne vidike uspešnega zakona: kvaliteta, socialna homogenost in materialni vidik. Na hrvaškem (Josip Baloban 2004, 171) ugotavljajo štiri vidike: osebna zveza partnerjev, orientacija za skupnost, sociokulturna homogenost in samozadostnost. V slovenskem primeru se, kot je razvidno iz tabele 1, na vrh lestvice uvrščajo stvari, ki se tičejo kvalitete partnerskega odnosa, sledijo elementi glede družinske skupnosti (pogovor, sožitje, vključno s spolnostjo in otroci), za njimi nastopijo materialne zadeve in nazadnje, z najmanj podpore, elementi sociokulturne homogenosti.

Če primerjamo stališča prebivalcev Slovenije s povprečji evropskih stališč, ugotovimo, da postavke gornje polovice tabele 1, ki predstavljajo pomen osebnostnih značilnosti zakoncev oziroma partnerjev in njihovega medsebojnega odnosa, vključno do otrok, slovenska populacija vrednoti više od evropskega povprečja (izjema je le vrednotenje zvestobe). Najbolj nad evropskih povprečjem vrednoti pomen pogovora o skupnih problemih ter pomen otrok. Materialne dobrine in socialna homogenost, ki so prikazane v spodnjem delu tabele, pa se slovenskim ljudem zdijo manj pomembne za uspešen zakon kot to v povprečju menijo Evropejci. Pri tem opazimo največjo razliko glede samostojnega življenja, ločenega od izvorne družine in sorodnikov. Takšna samostojnost za uspešno življenje v zakonu se zdi slovenskim prebivalcem občutno manj pomembna kot v povprečju Evropejcem. Kar precej manj

pomena za uspešen zakon pripišejo v Sloveniji živeči ljudje ustreznim dohodkom in dobremu stanovanju. Mladim generacijam se zdijo gmotne dobrine še precej manj pomembne za uspešen zakon kot pa starejšim. Po drugi strani pa smatrajo mladi (v večji meri kot starejši) zvestobo, spolnost, kulturo pogovora in (nekoliko tudi) delitev gospodinjskega dela za zelo pomembne prvine uspešnega zakona. Poznavanje stališč mladih omogoča določeno mero predvidevanja o prihodnosti zakona in družine. Pri drugih lastnostih med generacijami ni velikih razlik.

Otroci kot dejavnik uspešnega zakona

Iz tabele 1 razberemo, da polnoletni prebivalci Slovenije pomen otrok za uspešen zakon uvrščajo pod sam vrh lestvice dejavnikov uspešnega zakona. Za desetino višjo podporo imajo le spoštovanje, razumevanje, zvestoba in pogovor med partnerjema.

Tabela 2: Kako pomemben je otrok za uspešen zakon? (v odstotkih)

	zelo	precej	ne kaj dosti
EVROPA (33)	63,51	27,99	8,50
Ukrajina	85,07	12,55	2,37
Madžarska	84,37	13,81	1,83
Češka	77,78	18,75	3,48
Rusija	75,02	22,15	2,83
Poljska	73,89	23,80	2,31
SLOVENIJA	71,16	24,35	4,49
Slovaška	69,85	25,10	5,05
Španija	65,49	28,20	6,31
Francija	64,13	26,50	9,38
Hrvaška	62,24	33,64	4,13
Avstrija	60,39	29,26	10,35
Italija	58,17	31,51	10,32
V. Britanija	49,84	33,44	16,72
Nemčija	47,69	41,41	10,90
Portugalska	42,64	51,92	5,44
Danska	35,98	32,83	31,20

Vir: EVS 1999

Primerjava med evropskimi državami glede stopnje pomembnosti otrok za uspešen zakon (tabela 2) uvršča Slovenijo občutno nad evropsko povprečje. Podoba je zelo očitna: bolj ko smo na vzhodu Evrope, na višjo stopnjo je vrednotenje otroka za uspešen zakon in, nasprotno, bolj gremo proti Zahodu, maj tega pomena se pripisuje otroku. Slovenija se v tem oziru pozicionira nekoliko bolj na Vzhod, obenem pa s Slovaško, Hrvaško in Avstrijo predstavlja prehod na nizek pomen otroka za uspešen zakon na Zahodu.

Podatki v tabeli 3 pokažejo, da podatek (EVS 1999) o relativno visokem vrednotenju otrok za uspešen zakon v Sloveniji ni le neka trenutna danost, marveč je že dalj časa konstanten. Če upoštevamo slovensko najnižjo raven sklepanja zakonskih zvez v Evropi ter nizko stopnjo natalitete, je to precej nepričakovan podatek. Zato si velja

podrobneje ogledati različne stopnje takšnih stališč znotraj različnih skupin/kategorij populacije.

Tabela 3: Kako pomemben je v Sloveniji otrok za uspešen zakon? (v odstotkih)

	1992	1999
zelo	72,51	71,16
precej	22,94	24,35
ne kaj dosti	4,55	4,49

Vir: XWVSEVS

V tabeli 4 vidimo najprej podatek, da je prepričanje o pomembnosti otroka za uspešen zakon za pet odstotnih točk bolj razširjeno med ženskami kot moškimi. Takšnega prepričanja je več tudi med starejšimi generacijami, vendar generacijske razlike so relativno majhne. Pri tem je pomembno, da je med srednjo generacij 30 – 45 let, ki se definitivno odloča za starševstvo, prepričanje o pomembnosti otroka za zakon nad nacionalnim povprečjem.

Tabela 4: Kako pomemben je otrok za uspešen zakon glede na kategorije populacije? (v odstotkih)

	zelo	precej	ne kaj dosti
VSI	71,16	24,35	4,49
moški	68,71	26,04	5,25
ženske	73,21	22,94	3,85
STAROST			
do 30 let	68,50	25,59	5,91
30-45 let	72,03	23,47	4,50
46-60 let	69,55	26,34	4,12
nad 60 let	75,26	21,65	3,09
IZOBRAZBA			
osnovna	75,60	20,00	4,40
poklicna	75,90	21,58	2,52
srednja	65,11	28,66	6,23
višja, visoka	67,33	28,00	4,67
ZAKONSKI STAN			
poročen	75,47	20,61	3,92
vdovec, vdova	73,17	24,39	2,44
razvezan	57,89	34,21	7,89
samski, nikoli poročen	63,80	30,47	5,73
VERNOST			
veren	74,07	22,22	3,70
neveren	67,35	25,51	7,14
prepričan ateist	59,49	32,91	7,59

Vir: EVS 1999

Nadalje vidimo vpliv izobrazbe na vrednotenje otroka v zakonu. Tri četrtine le osnovno in poklicno izobraženih pripisuje zelo velik pomen otroka za uspešen zakon, višje izobraženi pa (sicer na nižji ravni) tudi nekoliko višji pomen kot ljudje s srednjo izobrazbo.

Glede na zakonski stan, največ pomena otrok za zakon vidijo poročeni. Njihovo mnenje je najbolj neposredno, verjetno tudi najbolj kompetentno in »verodostojno«, saj lahko pričajo iz lastne izkušnje (skoraj na isti ravni takšno mnenje zastopajo tudi vdovci in vdove). Če vemo, da tudi kar precej zakonskih parov nima otrok, je tri četrtine tako prepričanih visok podatek.

Tudi več kot polovica razvezanih (58 %) deli enako prepričanje.³ Razumljivo, da je pa takšnih stališč najmanj med neporočenimi, pri tem pa ne vemo, koliko med njimi se sploh nima namena poročiti.

Pomembna spremenljivka pomena otrok v zakonu je tudi religioznost. Vemo, da so v našem okolju verni bolj odprti za otroke kot neverujoči (Potočnik 2007). Podobna podoba se pokaže tudi iz podatkov glede pomena otrok za uspešno življenje v zakonu. Verujoči otrokom v zakonski skupnosti dajo večjo težo kot neverujoči.

Zelo pričakovano je tudi podatek o pomenu otrok v zakonu glede na število otrok, ki jih respondenti imajo (tabela 5). Več ko imajo vprašani otrok, večji delež je med njimi tistih, ki smatrajo otroka za zelo pomemben dejavnik uspešnega življenja v zakonski skupnosti. Respondenti brez otrok so takšnega mnenja v podpovprečnem deležu, a še kljub temu skoraj dve tretjini. Respondenti z enim otrokom izražajo slovensko povprečje teh stališč, vsi ostali pa so nad njim.

Tabela 5: Kako pomemben je otrok za uspešen zakon (v odstotkih)

		zelo	precej	ne kaj dosti
Koliko otrok ima oziroma je imel/a?	0	62,36	30,42	7,22
	1	71,66	25,67	2,67
	2	72,38	23,27	4,35
	3	85,71	14,29	-
	4	70,37	22,22	7,41
	5	81,82	9,09	9,09

Vir: EVS 1999

Iz predstavljenih podatkov je torej več kot očitno, da je v miselnosti oziroma vrednotnih usmeritvah večine polnoletnih prebivalcev Slovenije otrok zelo pomemben dejavnik uspešnega zakonskega razmerja. In kako se kaže skozi prizmo še drugih podatkov?

Otroci zavora razveze

Razmišljanje o uspešnem/neuspešnem zakonu je mogoče dopolniti z najbolj očitnim indikatorjem neuspešnosti – z razvezo. Kako se skozi njeno prizmo kaže vloga otrok v zakonski zvezi?

Med najbolj očitnimi dejstvi v tej zvezi je višja stopnja razvez parov, ki so brez otrok. Iz podatkov Statističnega urada Republike Slovenije za drugo polovico 20. stoletja ugotovimo, da se od vseh razvez 68 % razvez nanaša na zakonske pare z otroki, 32 % pa na pare brez

³ Tudi med tistimi, ki so že bili kdaj razvezani ali med tistimi, ki niso bili, je razlika glede vrednotenja pomena otroka za uspešen zakon minimalna.

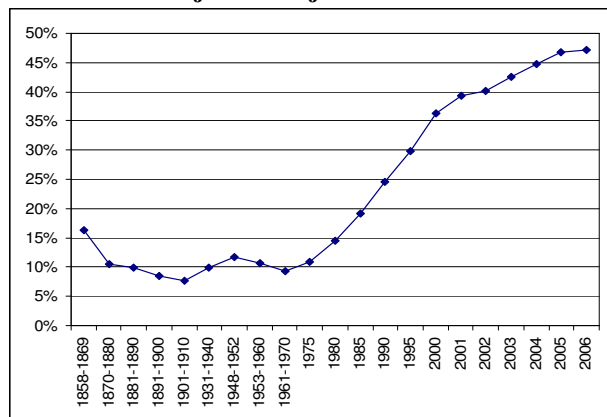
otrok. Ker pa vemo, da je bilo v tem času razmerje med poročenimi pari z otroki (75 %) v in brez njih (25 %), zlahka ugotovimo, da se razide relativno več tistih zakonskih zvez, ki so brez otrok.

Vlogo otrok v zakonu na svoj način osvetljuje tudi dejstvo poznejših razvez. Vendar pri tem ne gre za zamik zaradi porok v višji starosti, marveč glede na daljši čas trajanja zakonske zveze do razveze. Podatki povedo (Ilič et al. 2007, 149), da so se v preteklem stoletju pari razvezovali veliko prej. Po 15-ih letih trajanja zakonske zveze ali pozneje se je v petdesetih letih prejšnjega stoletja zgodilo okoli 15 % razvez, v začetku 80-ih let se je ta delež dvignil na tretjino, v našem času pa je že presegel polovico. To pomeni, da se večina razvez zgodi, ko otroci dosežejo stopnjo relativne samostojnosti. Zato je težko verjeti analitikom, ki trdijo, da danes otroci niso več kohezivni element zakona in družine. Zdi se, da njihova vloga v zadnjem času narašča, tudi spričo pojava tim. »protektivnega otroštva« (Švab 2001, 135), ko se od staršev pričakuje, da se v večji meri kot v preteklosti posvečajo največji možni blaginji, skrbi in vzgoji svojih otrok. Že sama odločitev za starševstvo je vedno bolj načrtovana. Po spočetju sledi vključevanje bodočih staršev v vsestransko psihološko in medicinsko spremljanje otrokovega prenatalnega razvoja, v raznovrstne tečaje in šole za starše, da bi se otroku in noseči materi omogočili optimalni prehrabeni in vsakovrstni pogoji razvoja ter skrbno pripravo na porod ter nadaljnjo nego otroka. Ta tok je tako močan, da strokovnjaki govorijo tudi o novem očetovstvu (, »novi oče« ni navzoč le pri podoru, marveč pri vseh opraviilih sodeluje v neprimerno večji meri kot nekoč) oziroma novem starševstvu.

Otrok in zunaj zakonska zveza

Zdi se, da visokemu vrednotenju otroka kot dejavnika uspešnega zakona nasprotuje vedno bolj razširjen pojav rojstev zunaj zakonske zveze. Kot prikazuje graf 1, se je ta pojav močno razmahnil v najnovejšem času. Če je bilo v času škofa Slomška v Sloveniji okoli 15 % rojstev zunaj zakona in se nato polno stoletje ta raven giblje na ravni 8 - 10 % vseh rojstev, se začne delež rojenih zunaj zakona v 70-ih letih prejšnjega stoletja zelo strmo dvigati in v zadnjem času doseže praktično polovico vseh rojstev.

Graf 1: Deleži rojstev zunaj zakonske zveze

Vir: Šircelj 2006

Nemogoče se zdi razumeti na eni strani široko pripisovanje velikega pomena otroka za uspešno zakonsko zvezo in hkrati, na drugi strani, tako visoko stopnjo rojstev zunaj zakona. Sicer takšen pojav vsaj delno pojasnjuje pojav družbene diferenciacije (Luckmann 2007), ko se sklopi življenja členijo v manjše. Zakonska zveza in starševstvo postajata dva med seboj vedno bolj neodvisna pojava.

Dodatno pa to osvetljuje vedno pogostejši pojav zunajzakonskih partnerstev za »določen čas«. Gre za obdobje v življenjskem poteku, v katerem se partnerjema rodi otrok, njuna zveza pa po določenem času preide v zakonsko zvezo. S tem kohabitacije postanejo normalni člen novega življenjskega poteka (Ule in Kuhar 2003). To pa pomeni, da se vrednotenje otroka za uspešno zakonsko zvezo (vsaj delno) vključuje tudi to »predfazo« zakonske zveze in potemtakem velja tudi za zunajzakonsko partnerstvo – predvsem tisto pred poroko.

Da sodobni človek kljub vsemu močno povezuje starševstvo z zakonsko (ali partnersko) zvezo, lahko posredno ugotovimo tudi iz stališč do tega, koliko otrok pomeni izpolnitev življenja ženske ali moškega. V tabeli 6 lahko vidimo, da le dobra tretjina slovenske polnoletne populacije (kar je občutno nižje od evropskega povprečja, ki se giblje

Tabela 6: Otrok kot izpolnitev življenja (v odstotkih)

	Evropa	Slovenija	moški	ženske
Ženska mora za izpolnitev svojega življenja imeti otroke	55,37	37,99	37,27	38,58
Moški mora imeti otroke, če naj bo njegovo življenje izpolnjeno	48,04	37,36	42,22	33,21

Vir: WVS-EVS 1999

okoli polovice) meni, da življenje ženske in (v nekoliko manjši meri) moškega brez otrok ne more veljati za izpolnjeno. V primeri z ravno mnenj o pomembnosti otroka za uspešen zakon je to zelo nizko. To pa pomeni, da mnogo tistih, ki menijo, da je otrok za uspešen zakon pomemben, ne mislijo, da je to velja tudi samouresničitev posameznika oziroma posameznice. Skratka, odločitev za otroka pripomore več k uresnitvi (zakonskega, kohabitirajočega) para kot posameznika/-ice.

Zaključek: (ne)želja po otroku v današnjem času

Analiza otroka kot dejavnika uspešnega zakona je odkrila vrsto paradoksov oziroma nasprotij. Npr. večina vprašanih ima otroka za zelo pomemben dejavnik uspešnega zakona, zanje pa se odločajo relativno zelo redko; materialni pogoji se vprašanim ne zdijo zelo pomembni za uspešen zakon, v javnosti pa se omenja predvsem »premalo stanovanj« in drugih sredstev, ipd.

Vsekakor pa v družbenem in idejnem okolju, kjer tradicionalni motivi odločitve za starševstvo – patriotska zavest o narodovi prihodnosti, prihodnost lastne družine/rodbine in lastna prihodnost, religiozni razlogi ipd. - močno slabijo, postanejo pomembnejši motivi kakovosti lastnega življenja, vključno s »psihološko« koristjo (Beck in

Beck-Gernsheim 2006, 119). Vendar raziskava pokaže, da se odločitev za otroka bolj kot v individualni perspektivi odvija v okviru zakonskega odnosa.

Vendar tudi tu je več kot očitna različnost zakonskih/partnerskih odnosov in orientacij. Po raziskavah Kepler-Seelerjeve in Knoblauch (Bahovec 2005, 151) je smiselno razlikovati dva trenda partnerskih odnosov: odnos, orientiran k emocionalnosti partnerjev, ki spodbuja oblikovanje zunajzakonskih življenjskih skupnosti, in partnerski odnos, ki je emocionalno orientiran tudi na otroka, kar spodbuja zakonsko zvezo.

Ker se za otroke v večji meri odločajo poročeni kot neporočeni pari – očitno do neke mere tudi zaradi večje »uspešnosti« zakona -, je mogoče tudi v današnjem času zagovarjati trditev, da prihodnost družbe poteka preko zakona in družine (Schattovits).

VIRI

- [1] Arts, Wil in Halman, Loek, ur. 2004. *European Values at the Turn of the Millennium*. Leiden-Boston: Brill.
- [2] Bahovec, Igor. 2005. *Skupnosti: teorije, oblike, pomeni*. Ljubljana: Sophia.
- [3] Beck, Ulrich in Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2006. *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: FDV.
- [4] Gams, Matjaž in Krivec, Jana. 2007. *Analiza vplivov na rodnost*. V: Malačič, Janez in Gams, Matjaž, ur. *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja*: zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba IS 2007, 18 – 23. Ljubljana: Institut Jožef Štefan.
- [5] Giddens, Antony. 2000a. *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: Založba.
- [6] Ilič, Milena et al. 2007. *Prebivalstvo Slovenije 2004 in 2005*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- [7] Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization*. New Jersey: Princeton University Press.
- [8] Liss, Bernhard. 1991. *Uspešen zakon*. Ljubljana: Katehetski center.
- [9] Luckmann, Thomas (Potočnik, Vinko in Bahovec, Igor, ur.). 2007. *Družba, komunikacija, smisel, transcendenca*. Ljubljana: Študentska založba.
- [10] Potočnik, Vinko. 2007. *Nataliteta in religija: Odločitev za starševstvo v sodobni sekularizirani družbi*. V: Malačič, Janez in Gams, Matjaž, ur. *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja*: zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba IS 2007, 88 – 93. Ljubljana: Institut Jožef Štefan.
- [11] Rener, Tanja & Sedmak, Mateja & Švab, Alenka & Urek, Mojca. 2006. *Družina in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Založba Annales.
- [12] Rus, Veljko in Toš, Niko. 2005. *Vrednote Slovencev in Evropejcev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- [13] Schattovits, Helmuth, ur. 1990. *Die Zukunft der Menschheit geht über dir Familie*. Festschrift für Familienbischof Bruno Wechner. Wien: Institut für Ehe und Familie.
- [14] Statistični letopis Republike Slovenije 2007. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- [15] Statistični urad Republike Slovenije. Popis 2002. <http://www.stat.si/popis2002/si/>.
- [16] Šircelj, Milivoja. 2006. *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- [17] Ule, Mirjana in Kuhar, Metka. 2003. *Mladi, družina, starševstvo. Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.
- [18] Vertot, Petronela. 2007. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji v številkah*. V: Malačič, Janez, ur. *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja*: zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba IS 2007, 128 – 133. Ljubljana: Institut Jožef Štefan.
- [20] World Values Survey in European Values Study (WVS, EVS). <http://www.worldvaluessurvey.org/services/index.html> (privzeto 20. november 2007).

MATERINSTVO IN DOŽIVLJANJE NOSEČNOSTI PRI ŽENSKAH, KI SO DOŽIVELE SPOLNO ZLORABO V OTROŠTVU

Dr. Tanja Repič

Frančiškanski družinski inštitut, Prešernov trg 4, 1000 Ljubljana

Tel: +386 1 200 6760; tanja.repicl@guest.arnes.si

Abstract

Victim of sexual abuse are affected in different areas in their lives. In this article we will focus on one specific effect of sexual trauma, which can be manifested in motherhood and especially during pregnancy. In some cases the consequences of sexual abuse are seen immediately, but in other it can take more time, even years before the effects of an abuse might be seen. The research also shows more and more examples, where elements of trauma can be transmitted through generations. We will describe that in the beginning of this article, with the specific emphases on motherhood. After that we will make a short review of research concentrating on pregnancy, problems with health and teenage pregnancy. At the end of this article we will also illuminate the factors which are supposed to be considered in terms of traumatic experiences of sexual abuse of pregnant women.

1. TRANSGENERACIJSKI PRENOS TRAVME SPOLNE ZLORABE IN MATERINSTVO

Johnson (2002) ugotavlja, da imajo tisti, ki so bili v preteklosti žrtve čustvene, fizične ali spolne zlorabe, 6-krat večjo možnost, da bodo tudi sami nadaljevali zlorabo, ki so jo izkusili na lastni koži. Druge raziskave (Collin-Vezina 2003) kažejo, da je bila polovica mater, katerih otroci so bili spolno zlorabljeni, tudi samih žrtev spolne zlorabe. Če se dejanje spolne zlorabe ne prenaša naprej, to še ne pomeni, da bodo otroci spolno zlorabljenih staršev varni pred osebami, ki spolno zlorabljajo. Relacijska družinska teorija (Gostečnik 2004) govori o nepredelanih afektih, pri zlorabi so to predvsem gnus, sram in jeza, ki se prek mehanizma projekcijsko-introjekcijske identifikacije vertikalno prenesejo z zlorabljenega starša na otroka. Četudi skuša ta starš otroka opozoriti na vse nevarnosti zlorabe (Howell 2002), sam pri sebi pa ne bo v stiku z nepredelanimi afekti ter se zato tudi ne bo znal zavarovati in postaviti razmejitev, bo veliko večja verjetnost, da otrok postane žrtev spolne zlorabe (Gostečnik 2004). Podobno pravi Millerjeva v knjigi *Upor telesa* (2005), ko piše, da se zloraba v otroštvu razrešuje na dva načina: odrasli, ki je bil kot otrok spolno zlorabljen, svoja nepriznana čustva prenese na svojega otroka oziroma na druge ljudi okoli sebe, lahko pa posledice plačuje telo zlorabljenega, in sicer s psihosomatiko ali kroničnimi boleznimi. Cross (2001) v svoji raziskavi ugotavlja, da je bilo 34 % mater, katerih otroci so bili

spolno zlorabljeni, tudi samih žrtev spolne zlorabe. McCloskey in Bailey (2000) poudarjata, da obstaja v primerih, ko je bila mati žrtev spolne zlorabe, 3,4-krat večja možnost, da bo tudi njena hčerka spolno zlorabljena kot v primerih mater, ki niso imele izkušnje spolne zlorabe. Avtorja menita, da je pogost razlog za prenašanje spolne zlorabe med generacijami tudi to, da se ohranjajo in nadaljujejo stiki z istimi člani družine, ki so bili lahko vključeni že pri zlorabi matere, potem pa še njene hčerke. Prav tako so matere otrok, ki so bili spolno zlorabljeni tako kot one same, kazale višjo stopnjo doživljanja stresa in simptomov posttravmatske stresne motnje (Timmons-Mitchell idr. 1996), izražale so strah, da bodo slabe mame, ter doživljale več sovražnosti in frustracij, usmerjenih na otroke (Cross 2001) v primerjavi z materami, katerih otroci so sicer bili spolno zlorabljeni, same pa ne. Prav tako so spolno zlorabljene matere imele več težav z ustvarjanjem strukture, z izražanjem naklonjenosti in ljubezni do otrok, veliko ambivalentnih čustev do njih, čutile pa so tudi strah, da bodo tudi njihovi otroci postali žrtve, zaradi česar se je pogosto zgodilo, da so otroke socialno izolirale, da bi jih tako zaščitile (Cross 2001). Hall in drugi (1998) so prišli do rezultatov, da matere z zgodovino spolne zlorabe 6-krat pogosteje uporabljajo fizično kaznovanje svojih otrok kot matere, ki niso bile spolno zlorabljene. Cohen (1995) povzema, da so spolno zlorabljene matere manj spretno in funkcionalne v vlogi starša, če zlorabe niso predelale. V otroštvu spolno zlorabljene osebe imajo kasneje kot starši pogosteje težave z discipliniranjem svojih otrok. Nekateri nadaljujejo grobosti, ki so jih sami doživeli, drugi pa se prav zaradi strahu, da bi ponavljali nasilje, izogibajo postavljanju meja in discipliniranju otrok (Courtois 1996).

Pogosto se pri ženskah, ki imajo ozaveščeno spolno zlorabo, pojavi strah, da bi same zlorabile **otroka**. Že samo dejstvo, da je mamico strah, je neke vrste »varovalo« in je zato zelo malo verjetno, da bi otroka spolno zlorabila. Pojavijo pa se lahko situacije, ko otroka na primer previja, kopa, doji in ob tem začuti vzbujenost. Njeno telo pove, da se dogaja nekaj, kar ni v naravi, nekaj, kar je sprevrženo. Še zlasti se to lahko zgodi, če je bila tudi sama že na previjalni mizici spolno zlorabljena in morda sploh nima slik v eksplicitnem spominu, v spominu, ko lahko priključ pred oči dogodek zlorabe. Dovolj je, da si je njeno telo to zapomnilo, da je zloraba v organskem spominu, v implicitnem spominu. Če torej pride do vzbujenosti ali gnusa, potem je zelo pomembno, da se lahko ta mati nadzoruje,

kontrolira, da si lahko vzame čas, si ovrednoti ta čutenja. Z drugimi besedami, nujno potrebno je, da se razmeji, da se zave, da se ob tem prebujajo njena zloraba in da njen otrok zasluži čisto ljubezen. Če je potrebno, se zna tudi umakniti, se morda obrniti na partnerja, z njim govoriti o teh občutjih, če jih sama še ne zmora predelati v sebi. Ko pa tudi to ne gre, je nujno potrebno, da si ta mati poišče pomoč, strokovnjaka, ki ji bo pomagal iti skozi ta občutja zlorabe (gnus, sram ...) in ji jih pomagal predelati. Ni nujno, da pride do kakih neprimernih dotikov med npr. previjanjem, umivanjem otroka, zastrašujoče in zlorablajoče lahko postane že samo vzdušje, kjer mati čuti vznemirjenost ob otrokovem nedolžnem nemočnem telesu (*tako kot je ob njej, ko je bila nedolžen in nemočen otrok, čutil nekdo, ki jo je potem kot majhno punčko spolno zlorabil*) in istočasno prezir in gnus do same sebe, da to sploh čuti. Ta čutenja in prava telesna občutja so krivična tako za mater, ki jih doživlja, kot za otroka, ki prek projekcijsko-introjekcijske identifikacije zazna in začuti njeno stisko ali še več, ko celo pije na njenih prsih ta občutja zlorabe.

Drug odziv na nepredelano spolno zlorabo pri materi, ki je bila spolno zlorabljena, se lahko kaže tudi v odklonilnem vedenju do otroka. Na primer: če je bila kot majhna deklica spolno zlorabljena, ravno ko je začela govoriti prve besede, bo lahko čutila nezavedno blazen odpor in pravo negativno nastrojenost do svojega otroka, ki bo prav takrat začel čebeljati prve besede. Sama v sebi ne bo vedela, kaj se dogaja, vendar bo njeno telo govorilo o njeni stiski. Če bo lahko to stisko vzela zares in si dovolila začutiti to deklico v sebi, potem bo lahko sprejela tudi svojega otroka. V nasprotnem primeru pa se lahko to zavračanje in odklanjanje otroka tako stopnjuje, da lahko govorimo že o zanemarjanju (Prescott 2002).

Nekateri primeri nepredelane in potlačene spolne zlorabe matere se lahko pokažejo tudi v situacijah, ko začne na primer otrok pri neki starosti zelo zbolevati ali ko se pojavijo razni psihosomatski znaki, včasih tudi vedenjske ali učne težave. Običajno starost, pri kateri se pojavljajo neki simptomi (npr. glavoboli, močenje postelje, težave s spanjem...), zelo sovpadajo s starostjo, pri kateri je bila ta mati spolno zlorabljena. Ob otroku, ki stalno zboleva, bo lahko čutila med drugim tudi nemoč, strah, lahko celo jezo, da znova in znova hodi okrog zdravnikov, a vsa ta občutja dejansko spadajo k njeni spolni zlorabi, njen otrok pa jih samo aktivira in prebujajo, ker še niso predelane, ker ona ni v stiku z njimi. Ona je kot deklica čutila strah in nemoč, ko je bilo njeno telo izpostavljeno in nezavarovano. Ona je morala zatirati jezo, da se ji dogaja krivica ... S tem, ko bo začutila otroka v njegovih stiskah in bila z njim sočutna, bo v resnici tudi sebi zelo pomagala in prispevala k razreševanju občutij iz svoje zlorabe – ne bo pomagala samo svojemu otroku, ampak tudi tisti punčki, ki še vedno živi v njej in nikoli zares ni dobila sočutja, varnosti in podpore.

2. NOSEČNOST IN TRAVMA SPOLNE ZLORABE

Raziskave kažejo, da je travma spolne zlorabe povezana z večjo mero **zdravstvenih težav**, ki pa imajo lahko posledice tudi na **nosečnost**. Tesnobe motnje med nosečnostjo predstavljajo večjo možnost tveganja za hiperaktivno vedenja pri otroku v zgodnjem otroštvu, predvsem pri fantkih (Monk 2001). Prav tako imajo novorojenčki tesnobe mater pogosteje nizko telesno težo in so veliko bolj razdražljivi. Seng s sodelavci (2001) ugotavlja, da so bile ženske, ki so imele med nosečnostjo posttravmatsko stresno motnjo (PTSM), bolj nagnjene k spontanemu splavu, izvenmaternični nosečnosti in hiperemiji (razširjenosti krvnega ožilja). Raziskave tudi kažejo, da se pri ženskah z zgodovino spolne zlorabe veliko pogosteje v **prenatalnem in postnatalnem obdobju pojavi depresija** kot pri ženskah, ki niso bile spolno zlorabljene. Prenatalna depresija (med nosečnostjo) lahko predstavlja tveganje za pomanjkljivo skrb med nosečnostjo, slabe prehranjevalne navade, lahko celo za uživanje raznih substanc. V splošnem otroci, katerih matere so bile med nosečnostjo depresivne, kažejo na spremembe v nevrološkem funkcioniranju in so bolj umaknjeni vase, razdražljivi in neotolažljivi kot otroci mater, ki med nosečnostjo niso bile depresivne (Spinelli 1997). Škodljive posledice na otroka ima prav tako poporodna depresija, in sicer na slabo regulacijo vedenja, fiziologijo ter biokemijo otroka. Prenatalna in postnatalna depresija ženske je lahko kasneje povezana s težavami pri otrokovem temperamentu in slabi prilagodljivosti (predvsem so to opazili pri otrocih, starih štiri leta in pol) (Philipps in O'Hara 1991). Cokkinides in drugi (1999) ugotavljajo, da je ženska bolj nagnjena k carskemu rezu, k hospitalizaciji pred rokom otrokovega rojstva zaradi zapletov, kot so infekcija ledvic, prezgodnji popadki in travma glede na udarce v trebuh, če je **med nosečnostjo doživljala nasilje s strani partnerja** (kar se v statistično pomembni večji meri dogaja ženskam, ki imajo zgodovino spolne zlorabe kot tistim, ki jo nimajo). Prav tako njihovi otroci pogosto potrebujejo intenzivnejšo nego ob rojstvu in večja je možnost, da bodo potrebovali inkubator ter imeli nizko telesno težo (Jagoe idr. 2000).

3. NOSEČNOST PRI MLADOLETNIH DEKLETIH IN TRAVMA SPOLNE ZLORABE

Nekatere raziskave kažejo, da so dekleta, ki so bila v otroštvu spolno zlorabljena trikrat bolj nagnjena k nosečnosti pred 18-imi letom (Noll idr. 2003). Podobno meni tudi Saewyc in drugi (2004), da je med nosečimi mladoletnimi dekletimi približno 60 % deklet, ki so bila v svoji preteklosti že kdaj žrtve spolnega nadlegovanja, posilstva ali posilstva. Po drugih podatkih pa naj bi bila nosečnost (kot posledica spolne zlorabe) pri 11 % do 20 % deklet.

Več kot 96 % mladoletnih prostitutk, ki so pobegnile od doma, je bilo v otroštvu žrtev spolne zlorabe (Corby 2006).

Raziskva na vzorcu 3128 spolno zlorabljenih mladoletnic je pokazala, da so se pogosteje zapletale v spolna tvegana vedenja (promiskuiteta, prostitucija, pornografija - iskanje stika prek spolnosti), pogosteje so poročale o spolnih odnosih pred 15-im letom, o tem, da med odnosom niso uporabljale kontracepcije ter da so zamenjale več spolnih partnerjev kot tiste, ki niso bile spolno zlorabljene. Prav tako so pogosteje pred spolnim odnosom uporabljale alkohol ali kake druge substance. Med drugim je pri žrtvah močno izstopal tudi pomanjkljiv nadzor s strani staršev, prisotnost fizičnih zlorab, pogostejše izostajanje od pouka, redkejše vključevanje v izvenšolske dejavnosti in nižje ocene (v primerjavi s tistimi, ki niso bile spolno zlorabljene). Razlika med skupinama je bila statistično pomembna. Med drugim je raziskava pokazala tudi, da pri tistih mladoletnicah, ki so imele zgodovino spolne ali fizične zlorabe, je bila dvakrat večja verjetnost, da bodo kot najstnice zanosile, v primerjavi s tistimi, ki niso bile žrtve. Če pa so bile tako spolno kot tudi fizično zlorabljene pa je bila verjetnost zanositve štirikrat večja (Stock idr. 1997).

4. DEJAVNIKI, KI JIH JE POTREBNO UPOŠTEVATI, ČE JE BILA NOSEČNICA SPOLNO ZLORABLJENA V OTROŠTVU

Poleg nekaterih zgoraj omenjenih raziskav, pa se vedno več pozornosti namenja tudi naslednjim dejavnikom, ki jih je potrebno upoštevati oziroma s katerimi naj bi bil seznanjeni sama nosečnica in tudi njeni najbližji, da jo bodo ob morebitnih čustvenih spremembah lažje podpirali in razumeli:

a) Ginekološki pregled

Že običajen ginekološki pregled je lahko zelo neprijeten, saj je prisotno otipavanje.

»Mene obisk pri ginekologu močno spominja na posilstvo. Tam ležiš kot ena žrtev, tisti pa ti sveti tam dol in se te dotika. Mislim, da je to, da ti nekdo potiska prste v nožnico, stvar seksa in si ne predstavljam, zakaj bi bilo tako dejanje še dobro. Še posebej so mi grozne tiste opore za noge. Po drugi strani pa me to tudi vznemirja. Ko sem bila lansko leto pri ginekologu, sem imela občutek kot po seksu, samo brez poljubljanja in božanja. Kot posilstvo, ki sem ga sama hotela. Bila sem zelo vznemirjena, ko sem šla domov, in bilo me je zelo sram. Nekako sem se kar gnusila sama sebi in takrat sem si zaželela, da bi me nekdo res posilil. Še plačala bi mu, samo da bi hotel z mano v posteljo in da bi bil res grd z mano in me imel za svojo sužnjo« (Repič 2008).

»To mi je najbolj grozen zdravnik na svetu. Tja grem, ko mi pošljejo že tretje vabilo, ker moram hoditi na redne preglede.

Tam sem vsa v krču, mižim in poskušam misliti na kar koli, samo ne na ta obupni, ponižujoči, ogabni položaj, v katerem sem« (Repič 2008).

»Vedno, ko grem na pregled, si obljubim, da ne bom razmišljala o spolnosti ob vseh tistih dotikih. Vendar ko se uležem in dam noge narazen ter začutim prste, ki jih zdravnica potiska v nožnico, me telo vedno izda. Zelo postanem vlažna in prav sram me je, kaj si bo ženska mislila o meni. Pa saj sploh ne uživam. Telo se preprosto odzove. Nočem tega. Raje bi videla, da bi lahko bila normalna« (Repič 2008).

Tu je zelo pomembno, da je ginekolog profesionalen in senzitiven. Ko pa je ženska še noseča, ima v sebi bitje, ki se razvija in raste, je še toliko bolj dovzetna za vsak dotik, za vsak poseg, ki je povezan z njeno ženskostjo, z njenim telesom (Prescott 2002).

b) Kontrola

Spolno zlorabljena ženska se boji izgubiti kontrolo in ta strah pride lahko zelo močno do izraza tudi pri nosečnosti in porodu. Med samo zlorabo žrtev ni imela kontrole nad tem, kar se ji je dogajalo, nekatere so ob spolnem zlorabljanju telesa doživljale še grožnje, pa ne le verbalne in psihične, ampak tudi fizične (npr. grožnja z orožjem). *»Popadki so se stopnjevali tako hitro, da sem čutila, kako izgubljam nadzor. Vedno bolj me je postajalo strah. Bolečine so postajale vedno močnejše in intenzivnejše. Telo se je začelo krčiti in napenjati. V glavi so se začele odvijati misli in slike iz posilstva, ko sem imela 2 leti in mi je sorodnik po mamini strani raztrgal nožnico...« (Tilley 2000).*

Zlorabljene ženske so se naučile, da izgubiti kontrolo pomeni fizično in čustveno nevarnost, zato se počutijo močnejše in varnejše, če imajo strukturirane stvari – če lahko vedo, kaj bo sledilo pri porodu, kako približno naj bi potekal, kaj je normalno in kaj lahko pričakujejo ... Prav te informacije jim bodo pomagale, da se lahko odpočijejo od stalnega nadzora, skrbi in čakanja, kaj bo sledilo, saj so prav ti občutki zelo močno povezani z zlorabo, kjer se oseba nauči, da je bolj »varno«, če je ves čas na preži. In nasprotno, občutek ogroženosti lahko za ceno, da bi ohranile nadzor, pripelje do ekstremov v vedenju – do agresije, podrejenosti, ritualov, stalnih kriz ... (Smith 1998).

c) Babiška nega in »flashbacki«

Telo spolno zlorabljene ženske je nekoč že bilo onečaščeno in trpinčeno, zato bo skrb babice morda doživljalo kot nadaljnje, dodatno trpinčenje in oskrnitev. Poleg tega pa bo najverjetneje marsikatera beseda, ki jo bo izrekla babica, kot npr. *»sprosti se«, »nič hudega ne bo, samo malo bom*

pretipala, da vidim, kakšno je stanje», »kmalu bo konec, še malo zdrži«..., prebudila nezavedni organski spomin, kjer je zapisana ista ali podobna vsebina besed, izgovorjenih v drugačnih okoliščinah – med spolnim zlorabljanjem, s strani storilca (Coutois in Riley 1992). Prav zato je zelo pomembno, da zna babica poskrbeti za varnost, da spremlja odzive nosečnice in je odprta ter dostopna za morebitni pogovor, v katerem da bodoči materi čutiti, da se zloraba sedaj ne dogaja, da je vse normalno, predvsem pa spoštljivo. Kar pa je v takih trenutkih še boljše, je to, da je, če je le mogoče, ob njej še kdo, ki ve za njeno zlorabo, ki mu res zaupa in ji lahko pove, da so to le občutja, ki so se prebudila in da spadajo v zlorabo, ki pa se sedaj ne dogaja več, da je varno ... To dvojno prepoznavanje in razločevanje preteklosti in sedanjosti je za bodočo mater zelo pomembno (Tilley 2000). Vsi ti »flashbacki« se lahko sprožijo in prebudijo ob dotiku, govorjenju, položaju ženske ali tistega, ki jo v porodnišnici, na ginekologiji oskrbuje. Ob tem bo ženska lahko reagirala na različne načine: bo zamrznila, postala rigidna, otopela, spremenilo se bo njeno dihanje, izrazi na obrazu, lahko se bodo pokazali celo znaki panike.

d) Disociacija

Nekatere spolno zlorabljene ženske so preživele spolno zlorabljanje na način, da so disociirale zlorabo; to je način distanciranja zlorabljene osebe od svojega telesa in/ali misli. Zamrznitev. Pogosto se to dogaja tistim žrtvam, ki so med zlorabljanjem doživljale hude bolečine. Tako bodo te ženske lahko celo pri samem porodu doživljale disociacijo, odplavale in ne čutile bolečin ter se tako nezavedno borile z bolečino, kar pa lahko zelo podaljšuje in ovira sam potek poroda. V takih trenutkih je zelo pomembno, da je ženska lahko »prisotna« pri porodu in da jo babica ali partner, če je ob njej, z besedami »priklič« nazaj, jo pomiri, da je na varnem in da naj zaupa, da bo z njenim telesom vse v redu (Coutois in Riley 1992; Tilley 2000).

Disociacija je najmočneje povezana z občutkom, da ni varno: *»Čutila sem, kot da celoten porod spremljam izven svojega telesa, kot da gledam izpod stropa na posteljo, kjer ležim, tako mi je bilo bolj varno. Ko pa je prišlo do krčenja in odpiranja, sem začela pristiskati in vpiti ter klicati svojo mamo ... V mislih sem se trudila zbežati na varen kraj ... Vem, da se čudno sliši, toda nisem zmogla biti prisotna. Izčrpana sem bila od dotikov ...«* (Burian 1995). **Fizične senzacije**, kot npr. raztezanje medenice, napetost v telesu ..., lahko močno spominjajo in prebujajo spolno zlorabo, ki je zapisana v somatskem spominu – v telesu. Še zlasti je ta vpliv močnejši in večji, če je med zlorabljanjem prihajalo do bolečih penetracij, posilstva. Strah pri ženski lahko prebudi tudi splošna anestezija, zlasti pa občutek, da bo brez kontrole in nadzora nad njenim telesom; pri nekaterih ženskah pa prav

splošna anestezija olajša spoprijemanje s porodom (Smith 1998).

»Flashbacke« prav tako lahko sproži **položaj telesa**, npr. ležanje v postelji; ženska, ki je bila večer za večerom pred spanjem spolno zlorabljen na postelji, ko je morala ležati na hrbtu, bo lahko v tem položaju doživljala hude in neprijetne občutke (Tilley 2000).

e) Dojenje

Dojenje ni povezano samo s materinim telesom, ampak zelo močno tudi s čustvi in doživljanjem. Če spolno zlorabljen mlada mamica čuti odpor, da bi dojila otroka, ker morda to prebudi občutja iz zlorabe in spomni njeno telo, da je bil nekdo nespoštljiv do njega, potem ji je potrebno dati čim več podpore in ne za vsako ceno pritiskati nanjo, da mora dojeti. Četudi je njeno telo popolnoma pripravljeno na dojenje, ni nujno, da je pripravljena tudi njena psiha in prav zato je potrebno upoštevati tudi čustvene kontra indikatorje (Prescott 2002).

5. ZAKLJUČEK

Glede na mnoge ugotovitve lahko vidimo, da se posledice spolne zlorabe morda pokažejo prav v obdobju nosečnosti in pri doživljanju materinstva. V nosečnosti se lahko prebudijo vse tiste najgloblje otroške stiske, saj majhen otrok v naročju zlorabljene mame močno daje čutiti, kako neoglajeno, nemočno in odvisno je majhno otroško telesce. Objeti novorojenčka, za žensko z zgodovino spolne zlorabe, lahko pomeni nenadoma doživeti šok ob zavedanju, kako krhka in ranljiva je bila tudi ona sama kot majhna punčka, ko je bila spolno zlorabljen. Seveda pa je potrebno poudariti, da **ni nujno, da bo vsaka ženska to doživljala – to so le možne posledice**. Vendar kljub vsem grozam ostaja upanje, saj klinične izkušnje kažejo, da je možno predelati travmo spolne zlorabe in zaživeti človeka vredno življenje. Pot okrevanja je dolgotrajen proces mnogih vzponov in padcev, vendar pa so potem te osebe lahko še veliko bolj sočutne, razumevajoče in pozorne na vsako stisko otroka, kar nedvomno izboljša kvaliteto materinstva in tudi življenja nasploh.

6. LITERATURA

- [1] Burian, Jennifer. 1995. Helping survivors of sexual abuse through labor. *American Journal of Maternal and Child Nursing* 20, št. 5:252-6.
- [2] Cohen, Mardge, Catherine Deamant, Susan Barkan, Jean Richardson, Mary Young, Susan Holman, Kathryn Anastos, Judith Cohen in Sandra Melnick. 2000. Domestic violence and childhood sexual abuse in HIV-infected women and

- women at risk for HIV. *American Journal of Public Health* 90, št. 4:560-5.
- [3] Cokkinides, Vilma E., Ann L. Coker, Maureen Sanderson, Cheryl Addy in Lesa Bethea. 1999. Physical violence during pregnancy: Maternal complications and birth outcomes. *Obstetrics & Gynecology* 93:661-6.
- [4] Collin-Vezina, Delphine. 2003. Current understanding about intergenerational transmission of child sexual abuse. *Child Abuse and Neglect* 27, št. 5:489-508.
- [5] Corby, Brian. 2006. *Child abuse towards a knowledge base*. Buckingham: Open University Press.
- [6] Courtois, Christine A. 1996. *Healing the incest wound: Adult survivors in therapy*. New York: W. W. Norton & Company.
- [7] Courtois, Christine A., in C. Courtois-Riley. 1992. Pregnancy and childbirth as triggers for abuse memories: Implications for care. *Birth* 19, št. 4:222-3.
- [8] Cross, Wendi. 2001. A personal history of childhood sexual abuse: Parenting patterns and problems. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 6, št. 4:563-74.
- [9] Gostečnik, Christian. 2004. *Relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [10] Hall, Lynne A., Barbara Sachs in Mary Kay Rayens. 1998. Mothers' potential for child abuse: The roles of childhood abuse and social resources. *Nursing Research* 47, št. 2:87-95.
- [11] Howell, Elizabeth F. 2002. »Good girls,« sexy »bad girls,« and warriors: The role of trauma and dissociation in the creation and reproduction of gender. V: James A. Chu in Elizabeth S. Bowman, ur. *Trauma and sexuality: The effects of childhood sexual, physical, and emotional abuse on sexual identity and behavior*, 5-32. New York: The Haworth Medical Press.
- [12] Jagoe, Jennifer, Everett F. Magann, Suneet P. Chauhan in John C. Morrison. 2000. The effects of physical abuse on pregnancy outcomes in a low-risk obstetric population. *American Journal of Obstetrics & Gynecology* 182, št. 5:1067-9.
- [13] Johnson, Toni C. 2002. Some considerations about sexual abuse and children with sexual behavior problems. V: James A. Chu in Elizabeth S. Bowman, ur. *Trauma and sexuality: The effects of childhood sexual, physical, and emotional abuse on sexual identity and behavior*, 83-106. New York: The Haworth Medical Press.
- [14] McCloskey, Laura Ann, in Jennifer A. Bailey. 2000. The intergenerational transmission of risk for child sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence* 15, št. 10:1019-35.
- [15] Miller, Alice. 2005. *Upor telesa: Telo terja resnico*. Prev. Rapa Šuklje. Ljubljana: Tangram.
- [16] Monk, Catherine. 2001. Stress and mood disorders during pregnancy: Implications for child development. *Psychiatric Quarterly* 72, št. 4:347-57.
- [17] Noll, J. G., Trickett, P. K., in Putnam, F.W. 2003. A prospective investigation of the impact of childhood sexual abuse on the development of sexuality. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 575-586.
- [18] Parrat, Jenny. 1994. The experience of childbirth for survivors of incest. *Midwifery* 10, št. 1:26-39.
- [19] Philipps, Laurie H., in Michael W. O'Hara. 1991. Prospective study of postpartum depression: 41/2-year follow-up of women and children. *Journal of Abnormal Psychology* 100, št. 2:151-5.
- [20] Prescott, Andrya. 2002. Childhood sexual abuse and the potential impact on maternity. *Midwifery Matters* 92:17-9.
- [21] Repič, Tanja. 2008. *Nemi kriki spolne zlorabe in novo upanje*. Založba Mohorjeva Družba, Celje.
- [22] Saewyc, E. M., Magee, L. L., in Pettingall, S. E. 2004. Teenage pregnancy and associated risk behavior among sexually abused adolescents. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health* 36, št.3:98-105.
- [23] Seng, Julia S., Deborah J. Oakley, Carolyn M. Sampselle, Cheryl Killion, Sandra Graham-Bermann in Israel Liberzon. 2001. Posttraumatic stress disorder and pregnancy complications. *Obstetrics & Gynecology* 97, št. 1:17-22.
- [24] Smith, M. 1998. Childbirth in women with a history of sexual abuse (I). *Practising Midwife* 1, št. 5:20-3.
- [25] Spinelli, Margaret G. 1997. Interpersonal psychotherapy for depressed antepartum women: A pilot study. *American Journal of Psychiatry* 154, št. 7:1028-30.
- [26] Stock, Jacqueline L., Michelle A. Bell, Debra K. Boyer in Frederick A. Connell. 1997. Adolescent Pregnancy and Sexual Risk-Taking Among Sexually Abused Girls. *Family Planning Perspectives* 29, št. 5:200-203.
- [27] Tilley, J. 2000. Sexual assault and flashbacks on the labour ward. *Practising Midwife* 3, št. 4:18-20.
- [28] Timmons-Mitchell, Jane, Dawn Chandler-Holtz in William E. Semple. 1996. Post-traumatic stress symptoms in mothers following children's reports of sexual abuse: An exploratory study. *American Journal of Orthopsychiatry* 66, št. 3:463-7.

DEPRESIJA IN DRUŽINSKO OKOLJE

Danica Rotar Pavlič, Igor Švab, Janez Rifel

Abstract

Mental illnesses significantly affect quality of life. Depression is the fourth leading cause of disease burden in the world. It is recognized as an important risk factor for suicide. There is a greater risk of developing depression among victims of child abuse as well as those that experience stress as adults, such as the death of a partner. This article presents partial results of the international PREDICT-D study, which is limited to patients seeing a family physician in Slovenia. The presence of depression was assessed using an international questionnaire, and a questionnaire was used to assess relationships with friend and relatives. Among the 1,118 participants in the study, 53 had severe depression, 74 had moderate depression, and 36 had mild depression. Depressed respondents indicated that they think about death eight times more often than non-depressed respondents. The manifestation of depression is significantly connected with reports of abuse during childhood. Because of the increase in the incidence of depression in the developed world and due to the high risk of suicide in Slovenia, the partial results of this study will be a welcome contribution to improving the quality of treatment of patients with mental illness.

Uvod

Duševne motnje, kamor uvrščamo tudi depresijo, pomembno vplivajo na kakovost življenja posameznika in njegovo vključenost v delovno okolje ter predstavljajo velik delež kroničnih obolenj (1). Depresija se glede globalnega bremena bolezni nahaja na četrtem mestu (3,7 %), napovedi za leto 2020 pa kažejo, da bo takrat depresija drugo najpomembnejše breme bolezni.

Pričakujemo, da bo breme unipolarne velike depresije (5,7 %) na drugem mestu za ishemično boleznijo srca (5,9 %), sledile pa bodo posledice prometnih nesreč (5,1 %), možgansko-žilne bolezni (4,4 %) in kronična obstruktivna pljučna bolezen (4,2 %) (2).

Težave, ki so povezane z depresijo, vplivajo ne le na kakovost življenja bolnika, ampak tudi na širšo družbo in njeno blaginjo; depresija nadalje vpliva na povečano pojavnost nesreč pri delu, višji odstotek bolniške odsotnosti z dela, zmanjšano delovno zmogljivost in zgodnejše upokojevanje (3).

Depresija je znana kot eden od najpomembnejših dejavnikov samomorilnega vedenja.

Leta 2002 je po poročanju Svetovne zdravstvene organizacije na svetu zaradi samomora umrlo 877.000 ljudi. Christi s soavtorji ocenjuje, da letno na svetu zaradi samomora umre milijon ljudi (4). Nacionalne statistike

kažejo, da glede samomora kot vzroka smrti obstajajo velike razlike. Najvišje letne stopnje beležijo v Vzhodni Evropi, kjer 10 držav poroča o več kot 27 primerih smrti zaradi samomora na 100.000 prebivalcev (5). Slovenija ima zaradi samomora letno več kot 30 umrlih oseb na 100.000 prebivalcev (6). Številni dejavniki, ki lahko vplivajo na razlike med posameznimi narodi, so: demografske značilnosti, etnične značilnosti, versko prepričanje, stališča o samomoru, preventivni ukrepi ter (ne)zanesljivost poročanja in zbiranja podatkov po posamezni državi (6).

Epidemiološke raziskave so pokazale, da je velika depresija dvakrat pogostejša pri ženskah kot pri moških. Številni raziskovalci so vzroke za razliko iskali v bioloških dejavnikih, nevroendokrinih razlikah in psihosocialnih dejavnikih (razlike v načinu reševanja težav, razlike v temperamentu, družbeni vlogi) (7). Zdravniki depresijo pri moških pogosto spregledajo (je ne diagnosticirajo), kar je deloma moč pripisati načinu dela zdravnikov in deloma nepripravljenosti moških, da bi poiskali zdravniško pomoč ter njihovi usmerjenosti k večjemu pitju alkoholnih pijač (8). Ženske z depresijo imajo pogosteje pridruženo anksioznost, medtem ko je pri moških z depresijo pogosteje pridružena odvisnost od psihoaktivnih snovi (9).

Družina, otroštvo in depresija

Tveganje za pojav depresije je povečano v primeru, da je bila oseba v otroštvu zlorabljen, pa tudi, kadar v odraslosti doživi stresno obremenitev, kot je npr. smrt partnerja (10). Dogodki v družini, kot so npr. čustvene težave, poskusi samomora, družinska obremenitev z depresijo, motnje v psihosocialnem delovanju in sočasna pojavnost psihiatričnih bolezni v družini, lahko vplivajo na pojav depresije (11, 12, 13).

Metode

Raziskava PREDICT-D (14) je prospektivna raziskava, v katero so bili vključeni naključni in zaporedni obiskovalci ambulant splošne medicine (vsi in ne le tisti z depresijo), ki smo jih spremljali po 6. in 12. mesecu od vključitve v raziskavo. Namen mednarodnega projekta je bil odkriti dejavnike tveganja, ki napovedujejo pojavnost depresije. Na podlagi raziskave smo oblikovali lestvico značilnosti, s katero lažje napovemo pojav depresije. V raziskavo je bilo vključenih 6 evropskih držav: Estonija, Velika Britanija, Nizozemska, Španija, Portugalska in Slovenija.

Raziskavo je v Sloveniji odobrila državna komisija za biomedicinsko etiko. Čeprav osrednji namen raziskave ni bil ugotavljati značilnosti družin v povezavi s pojavnostjo depresije, smo v njej beležili tudi dejavnike, ki so povezani z

družinskim življenjem. Te na kratko povzemamo v pričujočem prispevku.

Vzorec

Analizirali smo vprašalnike 1118 udeležencev, ki so bili v Sloveniji vključeni v raziskavo. Med udeleženci je bilo 709 (63 %) žensk, starost udeležencev pa se je gibala od 19 do 75 let (sredina: 48,7 leta; standardna deviacija: 14,4 leta).

Instrumenti

Za opredelitev pojava depresije smo uporabili standardiziran in validiran vprašalnik Depression Section of the Composite International Diagnostic Interview (CIDI), ki smo ga uporabili ob vključitvi posameznika v raziskavo, po 6 mesecih in po 12 mesecih. Zdravniki so podatke bolnikov, ki so pristali na raziskavo, poslali v osrednjo raziskovalno enoto. Vprašanja vprašalnika CIDI je na bolnikovem domu zastavljala anketar, vsak posameznik pa je dobil še dodatni vprašalnik, ki ga je izpolnjeval sam.

Odnose med sorodniki in prijatelji smo prav tako vrednotili s pomočjo vprašalnikov, ki so bili do sedaj uporabljeni in objavljeni v tuji literaturi. V pričujočem prispevku navajamo le izsledke, ki se nanašajo na pojavnost depresije ter misli o smrti v povezavi z dejavniki, ki so prisotni v družini. Kot sorodnike smo imeli v mislih tiste osebe, ki živijo z anketirano osebo, pa tudi tiste, ki živijo drugje. Navedli smo nekaj pripomb, ki so jih različni ljudje izrekli o svojih sorodnikih in prijateljih, anketirance pa smo prosili, naj označijo, v kolikšni meri posamezne trditve držijo zanje:

- Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki počnejo različne stvari, da bi me razveselili.
- Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki mi dajejo občutek, da sem ljubljen/a.

- Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, na katere se lahko zanesem, pa naj se zgodi kar koli.
- Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki bi poskrbeli zame, če bi potreboval/a pomoč.
- Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki me sprejemajo takšnega/takšno, kakršen/kakršna sem.
- Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki mi dajejo občutek, da sem pomemben del njihovega življenja.
- Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki me podpirajo in spodbujajo.

Vprašanja o travmatičnih doživetjih v otroštvu so vključevala naslednje trditve, na katere so anketiranci odgovarjali z *nikoli*, *redko*, *včasih*, *pogosto* ali *zelo pogosto*:

- Menim, da so me v obdobju odraščanja telesno zlorabljali.
- Menim, da so me v obdobju odraščanja čustveno zlorabljali.
- Menim, da so me v obdobju odraščanja spolno zlorabljali.

Statistična analiza

Podatke, ki smo jih dobili za slovenski vzorec, smo analizirali s pomočjo programa SPSS (različica 16.0). Podatke o bolnikih z depresijo in tistih brez depresije smo uredili s pomočjo frekvenčnih tabel. Kategorične spremenljivke smo analizirali s pomočjo testa hi kvadrat, ordinalne spremenljivke pa s testom Mann-Whitney U. Kadar testa hi kvadrat zaradi premajhnega števila udeležencev nismo uporabili, smo ga nadomestili s testom Fisher's Exact.

Rezultati

Preglednica 1. Sociodemografske značilnosti vzorca.

	M	Ž	Vsi
Moški	409 (36,6 %)		
Ženske		709 (63,4 %)	
Stanje poročeniosti:			
- poročen/skupno partnerstvo	309	480	786 (70,3 %)
- ločen/ovdovel	28	140	168 (15,0 %)
- sam/nikoli poročen	70	88	157 (14,0 %)
Etnično ozadje:			
- Slovenec	380	644	1024 (91,6 %)
- Srb	13	20	33 (3,0 %)
- Hrvat	7	20	27 (2,4 %)
- Bosanec	6	10	16 (1,4 %)
- drugo	3	15	18 (1,6 %)
Stanje zaposlenosti:			
- zaposlen	212	344	553 (49,5 %)
- brezposeln	22	38	60 (5,4 %)
- upokojen	144	255	399 (35,7 %)
- onespobn za delo	10	8	18 (1,6 %)
- skrbi za družino/dom	1	21	22 (2,0 %)
- se izobražuje/študira	17	31	47 (4,2 %)
- drugo	1	7	8 (0,007%)

V preglednici 1 so prikazane značilnosti preiskovanega vzorca. 82,5 % anketirancev je odgovorilo, da so z ureditvijo, kakršno imajo doma, zadovoljni.

Depresija in značilnosti pojavljanja

Po merilih mednarodne klasifikacije o boleznih ICD-10 ima 163 preiskovancev težave zaradi depresije. Razmerje med spoloma M/Ž znaša glede pojavnosti depresije 1 : 1,5. Med anketiranci jih ima 53 (32,5 %) hudo obliko depresije, 74 (45,4 %) zmerno in 36 (22,1 %) blago obliko depresije.

Depresivni anketiranci v primerjavi z nedeprisivnimi kar 8-krat pogosteje navajajo, da razmišljajo o smrti; ($p = 0,000$). Moški z depresijo, ki navajajo, da uživajo alkohol, imajo 8-krat pogosteje hazardno obliko uživanja alkohola. Med anketiranci z depresijo je nekaj več ločenih oseb ($p = 0,253$), izmed katerih je razlika statistično pomembna za ženski spol ($p = 0,014$). Depresivni anketiranci v primerjavi z nedeprisivnimi 3-krat pogosteje opredeljujejo svoje zdravstveno stanje kot slabo.

Preglednica 2 prikazuje trditve, ki se nanašajo na sorodnike in prijatelje v povezavi s pojavnostjo depresije.

Trditve	Brez depresije	Depresija	hi-kvadrat
Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki počnejo različne stvari, da bi me razveselili. 1 ni res 2 delno velja 3 zelo velja	28 308 613	5 55 103	$p = 0,942$
Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki mi dajejo občutek, da sem ljubljen/a. 1 ni res 2 delno velja 3 zelo velja	32 271 644	9 49 105	$p = 0,351$
Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, na katere se lahko zanesem, pa naj se zgodi kar koli. 1 ni res 2 delno velja 3 zelo velja	26 197 726	8 42 113	$p = 0,095$
Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki bi poskrbeli zame, če bi potreboval/a pomoč. 1 ni res 2 delno velja 3 zelo velja	19 176 754	6 47 110	$p = 0,003$
Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki me sprejemajo takšnega/takšno, kakršen/kakršna sem. 1 ni res 2 delno velja 3 zelo velja	15 187 747	5 43 115	$p = 0,052$
Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki mi dajejo občutek, da sem pomemben del njihovega življenja. 1 ni res 2 delno velja 3 zelo velja	36 311 601	11 55 97	$p = 0,198$
Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki me podpirajo in spodbujajo. 1 ni res 2 delno velja 3 zelo velja	29 251 669	8 38 117	$p = 0,369$

Statistično pomembna razlika med depresivnimi in nedeprisivnimi anketiranci se pojavlja pri dveh trditvah: *Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki bi poskrbeli zame, če bi potreboval/a pomoč* in *Med mojimi sorodniki in prijatelji so ljudje, ki me sprejemajo takšnega/takšno, kakršen/kakršna sem*.

Samomorilne misli

Med anketiranci je 4,1 % takih, ki pogosto mislijo na smrt (32 žensk, 14 moških), o samomoru pa pogosto razmišlja 13

žensk in 5 moških, pri čemer je načrt za samomor naredilo 6 žensk in 2 moška.

Ločene osebe v primerjavi z drugimi anketiranci pogosteje poročajo o tem, da razmišljajo o smrti, vendar razlika ni statistično značilna ($p = 0,799$).

Tisti anketiranci, katerih družinski član je že naredil samomor, je razmišljanje o smrti 2,5-krat pogostejše ($p = 0,035$).

Anketiranci z depresijo in tisti, ki so jih v otroštvu zlorabili, pogosteje mislijo na smrt.

Samomornilne misli	hi kvadrat	Vrednost	df	Test Mann-Whitney U	Z
Zloraba v otroštvu	$p = 0,011$	6,506	1	$p = 0,003$	-2,987
Depresija	$p = 0,000$	74,582	1	$p = 0,000$	-8,632
Sorodnik prve linije je naredil samomor	$p = 0,035$ $p = 0,053^*$	4,421 -	1 -	$p = 0,036$	-2,099

(Opomba: * analizirano s testom Fisher's Exact)

Preglednica 3. Samomornilne misli ter značilnosti posameznikov

Poročanje o psiholoških težavah v družini in zlorabi v otroštvu

Spremenljivka	Psihološke težave sorodnikov in zlorabe v skupini depresivnih preiskovancev		
	število	OR	p
<i>Psihološke težave prisotne pri</i>			
- očetu	26	2.20 (1.34-3.61)	* $p=0.002$
- materi	37	2.38 (1.56-3.64)	* $p<0.001$
- bratih	13	1.18 (0.62-2.21)	$p=0.618$
- sestrah	21	2.16 (1.26-3.74)	* $p=0.005$
<i>Zloraba</i>			
- fizična	45	1.61 (1.33-1.95)	* $p<0.001$
- čustvena	46	1.74 (1.46-2.07)	* $p<0.001$
- spolna	4	-	-

Preglednica 4. Prisotnost psiholoških težav in zlorabe v družinah depresivnih preiskovancev

V skupini anketirancev, ki poročajo, da noben izmed družinskih članov ni imel psihičnih težav, jih ima depresijo 12 %.

V skupini anketirancev, katerih oče, mama ali eden od sorojencev je imel psihične težave, jih ima depresijo 19,1 %. Med anketiranci, ki poročajo, da so imeli psihične težave en oz. oba starša ter eden ali več sorojencev, je delež tistih z depresijo 25,9 %.

V skupini anketirancev, ki poročajo, da sta imela psihološke težave oba starša ter sorojenec, jih ima depresijo 32 %. Pojavnost depresije je pomembno povezana s poročanjem o zlorabah v otroštvu. Med anketiranci, ki v otroštvu niso doživeli zlorab, jih ima depresijo 12,5 %. Med tistimi, ki so bili izpostavljeni zlorabi, pa jih ima depresijo 19,1 % (zloraba redko), 30 % (zloraba včasih), 52 % (zloraba pogosto) in 41,7 % (zloraba zelo pogosto); ($p < 0,001$).

Razprava

Depresijo znanstveniki vsaj delno povezujejo z mnogimi dejavniki, ki se nanašajo na življenje družine: imeti bližnjega, ki ima izkušnje z reševanjem psiholoških težav, imeti socialno podporo, imeti sorodnike in prijatelje, ki

imajo težave z alkoholom, drogami, so onespobljani; v takšnih razmerah je zelo pomembno imeti ljudi, ki pomagajo pri spopadanju s težavami in reševanju le-teh (15). Raziskave kažejo, da visoka stopnja družbene podpore zmanjšuje tveganje za pojav velike depresije ter pospešuje izboljšanje bolezni (16).

Nekateri stresni dogodki so tesneje povezani s pojavom depresije (npr. hude težave z dobrim prijateljem, sosedom ali sorodnikom ter smrt starša, otroka oz. partnerja). Depresija se pojavi kot posledica neučinkovitega spoprijemanja z navedenim stresnim dogodkom. Ljudje, ki se izogibajo razmišljanju in spoprijemanju s težavami, pogosteje zbolijo za depresijo. Tisti, ki težave delijo s prijatelji in družinskimi člani, lažje izpeljejo zadeve in premagajo težave. (15).

Naša raziskava je potrdila pomembno povezavo med izkušnjo zlorabe in pojavnostjo depresije. Večina raziskav se nanaša le na zlorabo nad ženskami. Raziskave navajajo pozitivno povezavo med zlorabo v otroštvu in pojavom depresije v odrasli dobi. Ta povezanost naj bi bila izrazitejša pri ženskah (17). MacMillan s sodelavci poroča, da je

povezava med zlorabo v otroštvu in depresijo blizu signifikantnosti pri moških in signifikantna pri ženskah (18).

Omejitve raziskave

Raziskava je bila opravljena na populaciji obiskovalcev splošnih ambulant in ni vzorčena v splošni populaciji. Vemo, da večina ljudi s težavami obišče zdravnika, vendar vsi o tem ne poročajo, zato je posploševanje rezultatov na splošno populacijo nemogoče.

Zahvala

Študijo sta financirali ARRS Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Evropska komisija (European Commission's Fifth Framework, grant number Predict-QL4-CT2002-00683).

Zahvaljujemo se tudi raziskovalcem, ki so sodelovali v mednarodni raziskavi PREDICT-D in sicer King M, Nazareth I, Levy G, Walker C, Morris R, Weich S, Bellón-Saameño JA, Moreno B, Maarros HI, Aluoja A, Kalda R, Neeleman J, Geerlings MI, Xavier M, de Almeida MC, Correa B, Torres-Gonzalez F.

Posebna zahvala velja vsem zdravnikom in bolnikom, ki so sodelovali pri zbiranju podatkov.

Literatura

- [1] Alonso et al. *Disability and Quality of Life Impact of Mental Disorders in Europe: Results from the European Study of Epidemiology of Mental Disorders (ESEMeD) Project*. Acta Psychiatr Scand 2004; 109 (suppl. 420): 38–46.
- [2] Website World Health Organization
- [3] Nutt DJ et al. *Consensus Statement on the Benefit to the Community of ESEMeD Survey Data on Depression and Anxiety*. J Clin Psychiatry 2007; 68: 42–48.
- [4] Chishti P, et al. Suicide mortality in the European Union. European Journal of Public Health 2003; 13: 108–114.
- [5] Mann J et al. Suicide Prevention Strategies, a systematic review. Journal American Medical Association 2005; 26: 294, 16.
- [6] Marušič A. History and geography of suicide: could genetic risk factors account for the variation in suicide rates? American Journal of Medical Genetics Part C 2005; 133C: 43–47.
- [7] Kornstein SG et al. Gender differences in chronic major and double depression. Journal of Affective Disorders 2000; 60: 1–11.
- [8] Rieker PP, Bird CE. Rethinking gender differences in health: why we need to integrate social and biological perspectives. Journals of Gerontology 2005; 60B: 40–47.
- [9] Kessler RC, Berglund P, et al. Trends in suicide ideation, plans, gestures and attempts in the United States, 1990–1992 to 2001–2003. Journal of the American Medical Association 2005; 293 (20): 2487–2495.
- [10] Penza KM, Heim C, Nemerhoff CB: Neurobiological effects of childhood and abuse: implications for the pathophysiology of depression and anxiety. *Arch Womens Ment Health* 2003; 6: 15–22.
- [11] Lieb R, Isensee B, Hofler M, Pfister H, Wittchen HU: Parental major depression and the risk of depression and other mental disorders in offspring: a prospective-longitudinal community study. *Arch Gen Psychiatry* 2002; 59 (4): 365–74.
- [12] Warner V, Weissman MM, Fendrich M, Wickramaratne P, Moreau D. The course of major depression in the offspring of depressed parents. Incidence, recurrence and recovery. *Arch Gen Psychiatry* 1992; 49 (10): 795–801.
- [13] Weissman MM, Warner V, Wickramaratne P, Moreau D, Olfson M: Offspring of depressed parents. 10 Years later. *Arch Gen Psychiatry* 1997; 54 (10): 932–40.
- [14] King et al M. Prediction of depression in European general practice attendees: the PREDICT study. *BMC Public Health* 2006; 6: 6.
- [15] WHO: Mental Health: New Understanding, New Hope. *The World Health Report* 2001.
- [16] Badger TA. Living with depression. *J Psychosocial Nursing* 1996; 34: 21–29.
- [17] Weiss EL, Longhurst JG, Mazure CM: Childhood sexual abuse as a risk factor for depression in women: psychosocial and neurobiological correlates. *Am. J. Psychiatry* 1999; 156: 816–828.
- [18] Macmillan HL, Fleming JE, Streiner DL, Lin E, Boyle MH, Lamieson E, Duku EK, Walsh CA, Wong MY, Beardslee MR: Childhood abuse and lifetime psychopathology in a community sample. *Am J Psychiatry* 2001; 158: 1878–1883.

ANALIZA OBČUTLJIVOSTI DEMOGRAFSKIH PROJEKCIJ ZA SLOVENIJO NA PREDPOSTAVKE GLEDE RODNOSTI, SMRTNOSTI IN MIGRACIJ

Jože Sambt

Ekonomski fakulteta, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 5892630; fax: +386 1 5892698
e-mail: joze.sambt@ef.uni-lj.si

POVZETEK

Besedilo predstavi občutljivost Eurostatovih demografskih projekcij za Slovenijo, ki so bile objavljene konec marca 2008, na različne predpostavke glede rodnosti, smrtnosti in migracij. Medtem ko se število prebivalstva ob variiranju posameznih predpostavk lahko bistveno razlikuje, vsi predstavljeni rezultati kažejo na izrazito staranje prebivalstva Slovenije v prihodnje.

1 UVOD

Na gibanje števila prebivalstva vplivajo trije dejavniki dinamike prebivalstva: smrtnost, rodnost in migracije. Demografske projekcije so tehnični rezultat ravni in starostne strukture teh treh dejavnikov. Navkljub veliki želji in uporabnosti poznati prihodnost, je le ta vedno negotova. Naj bodo analize preteklega in obstoječega stanja še tako natančne in metodološko sofisticirane, lahko gibanje omenjenih kategorij napovemo samo v določenih intervalih z določenimi ocenjenimi verjetnostmi.

Najbolj neposredno iz verjetnosti in porazdelitev izhajajo verjetnostne demografske projekcije, ki temeljijo na verjetnostnih intervalih gibanja rodnosti, smrtnosti in migracij v prihodnje. Tudi rezultati so podani kot verjetnosti nastopa posameznega stanja v prihodnosti – glej npr. Keilman, Pham, & Hetland (2002). Intervali zaupanja za posamezne predpostavke se postavijo na osnovi njihovega gibanja v preteklosti in/ali ekspertnih ocen strokovnjakov. Kljub njihovi prednosti v obliki opredelitve verjetnosti posameznega stanja in realističnosti pri kombiniranju predpostavk glede rodnosti, smrtnosti in migracij (napram visoki in nizki varianti), se v praksi projekcije še vedno najpogosteje izdelujejo v obliki treh variant: srednje, visoke in nizke.

Najbolj aktualna in v nadaljnjih analizah (ekonomskih, urbanističnih itd.) uporabljana je srednja varianta projekcij (*medium variant*), ki se zdi oblikovalcu projekcij najbolj verjetna. Visoka in nizka varianta predstavljata zgornjo in spodnjo mejo verjetnega prihodnjega gibanja. Vendar pa ti varianti kombinirata optimistične oziroma pesimistične predpostavke (z vidika gibanja števila prebivalstva) po vseh treh dimenzijah (smrtnosti, rodnosti in migracijah) hkrati,

zato sta ekstremni in nerealistični, kar jima, kot omenjeno, očitajo verjetnostne demografske projekcije. Visoka in nizka varianta tako praviloma ne vstopata v nadaljnje analize. Včasih se pripravita še konstantna varianta (*constant variant*) in varianta z ničelnimi migracijami (*zero-migration variant*).

Namen besedila je preveriti občutljivost rezultatov najnovejših Eurostatovih demografskih projekcij za Slovenijo na uporabljene predpostavke. Večkrat se namreč pojavi mnenje ali celo prepričanje, da bi proces staranja prebivalstva¹ lahko zaustavili (in tako odpravili problem pritiska na obstoječi sistem pokojnin, zdravstva in dolgotrajne oskrbe) že z rahlim dvigom rodnosti, rahlim povečanjem neto priseljavanja ipd. Do določene mere lahko pomanjkanje občutka za domet posameznih spremenljivk razumemo. Prej navedene različne variante se namreč druga od druge razlikujejo tako glede predpostavljene rodnosti, kakor tudi glede smrtnosti in migracij. Na ta način si je težko ustvariti vtis, kolikšen je vpliv posamezne komponente h končnemu rezultatu. Hkrati na rezultat vpliva tudi obstoječa starostna struktura prebivalstva, ki je rezultat gibanja teh treh kategorij v preteklosti.

Poudarjamo, da predstavljene rezultate ne smemo razumeti kot variante demografskih projekcij v pravem pomenu besede, kot jih obravnava demografska znanost. Gre zgolj za analizo občutljivosti (senzitivnostno analizo) rezultatov na posamezne predpostavke. Hkrati naj opozorimo, da predpostavljeno gibanje kazalca stopnje celotne rodnosti, življenjskega pričakovanja ob rojstvu in neto migracij ne določa prihodnjega gibanja rodnosti, smrtnosti in migracij enolično. Vsi ti kazalci predpostavljajo v ozadju določeno porazdelitev po spolu in starosti, ki prav tako v določeni meri vpliva na rezultate. Z občutljivostjo rezultatov na te predpostavke se v pričujoči analizi ne bomo ukvarjali. Pri izračunih je uporabljena programska oprema LIPRO 4.0 (za osnovna metodološka pojasnila glej van Imhoff, E., & Keilman, N. (1991)), ki jo za demografske projekcije uporablja tudi statistični urad Evropske unije (Eurostat).

¹ Staranje prebivalstva je definirano kot povečevanje deleža starega prebivalstva nad neko starostno mejo v celotnem prebivalstvu (Malačič, 2003, str. 19). Običajno je to starostna meja 65 let.

2 VPLIV POSAMEZNIH PREDPOSTAVK NA REZULTE DEMOGRAFSKIH PROJEKCIJ

Leta 2005 je Eurostat pripravil demografske projekcije EUROPOP2004 (Eurostat, 2005) za takratne države članice Evropske unije, Bolgarijo in Romunijo. Nanašale so se na obdobje do leta 2050. Statistični urad Republike Slovenije je te projekcije potrdil tudi kot uradne slovenske demografske projekcije. Pred tem smo bili priča dolgemu premoru, saj so bile zadnje uradne projekcije prebivalstva Slovenije narejene s strani Statističnega urada Republike Slovenije leta 1995 (Šircelj, Vertot, Crujisen, & Exterkate, 1995). V razmerah hitrih demografskih sprememb je to dolga doba. Za namene lastnih analiz in napovedi so tako v tem vmesnem obdobju posamezni raziskovalci izdelali za lastne potrebe svoje demografske projekcije (Kraigher, 1998; Majcen et al., 2005; Malačič, 2003; Sambt, 2004).

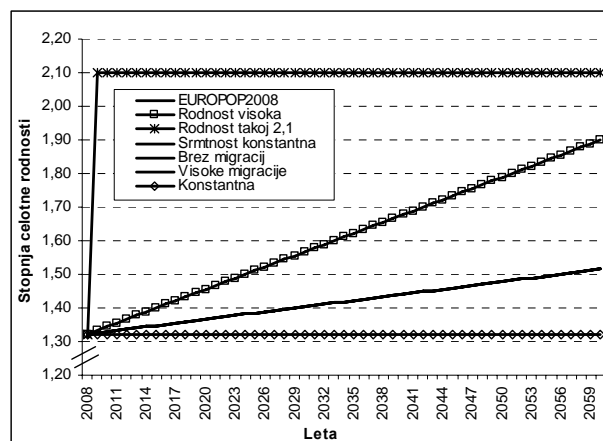
Te projekcije so bile izdelane po metodi, ki jo je Eurostat poimenoval »trendna«. Oblikovanje predpostavk glede prihodnjega gibanja rodnosti, smrtnosti in migracij je temeljilo na njihovem gibanju v preteklosti (ni pa bila uporabljena kakšna matematična funkcija trenda, na kar mogoče sugerira poimenovanje).

Trenutno najnovejše demografske projekcije Eurostata so bile za države EU-25, Norveško in Švico izdelane konec marca 2008 ter nosijo oznako EUROPOP2008. Pri njih pa je bila uporabljena »konvergenčna« metoda oz. scenarij, ki predpostavlja, da bodo družbenoekonomske in kulturne razlike med državami članicami Evropske unije na dolgi rok postopoma izginile. Na ta način bi naj države konvergirale – tudi glede demografskih značilnosti. Ideja ni nova in jo npr. Organizacija združenih narodov (OZN) pri svojih demografskih projekcijah uporablja že vrsto let. Vendar pa Eurostat, za razliko od OZN, ne predpostavlja, da bi iste vrednosti za vse države bile dosežene že v času obdobja projekcij, temveč šele v oddaljenem letu 2150. V letu 2060, do katerega je bilo obdobje projekcij tokrat podaljšano, je tako glede predpostavk demografskih projekcij dosežena zgolj določena stopnja konvergence med državami.

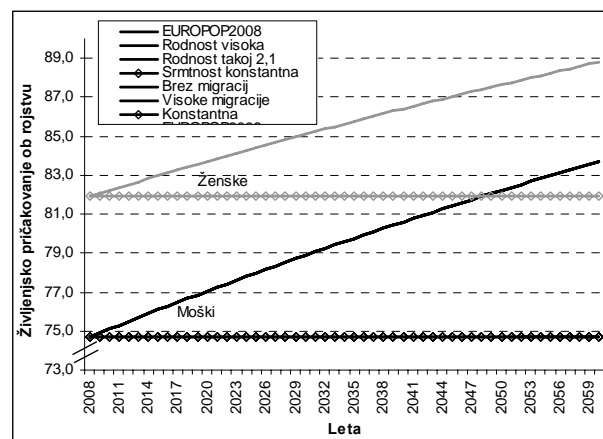
Tako starejše kot novejše Eurostatove projekcije omenjamo zato, ker projekcije EUROPOP2008 niso nadomestile projekcij EUROPOP2004, temveč so bile pripravljene po naročilu ECOFIN-a² za namene projekcij javnih izdatkov, povezanih s staranjem prebivalstva (Statistični urad RS, 2008a). Neposredne »naslednice« EUROPOP2004 naj bi bile pripravljene v prihodnje in bodo predvidoma ponovno temeljile na »trendni« metodi.

Za pridobitev občutka o občutljivosti rezultatov projekcij na posamezne predpostavke smo pripravili variante projekcij, ki jih predstavljamo v nadaljevanju. Njihove predpostavke

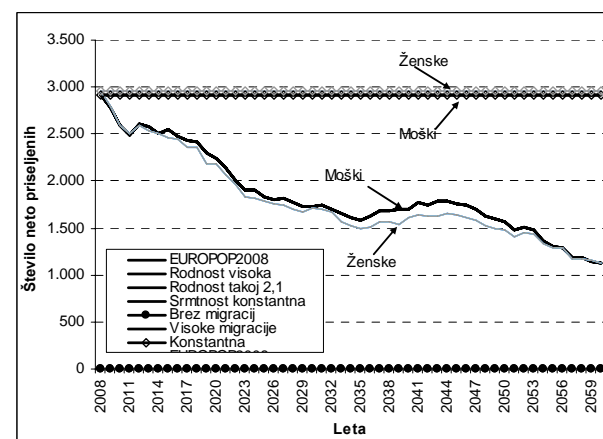
so razvidne tudi v slikah 1, 2 in 3, medtem ko so rezultati zbrani v tabeli 1.

Slika 1: Predpostavke glede prihodnjega gibanja rodnosti po posameznih variantah projekcij

Slika 2: Predpostavke glede prihodnjega gibanja smrtnosti po posameznih variantah projekcij

Slika 3: Predpostavke glede prihodnjega gibanja neto selitev po posameznih variantah projekcij

² Svet za gospodarske in finančne zadeve, eno izmed devetih teles Sveta EU, ki ga sestavljajo gospodarski in finančni ministri držav članic EU

V tabeli 1 prikazujemo tudi »koeficient starostne odvisnosti«, kakor Statistični urad RS prevaja angleški termin »dependency ratio«. Ta kazalec kaže število starostno odvisnih prebivalcev, izraženo na 100 delovno sposobnih prebivalcev. Kot tak je ključen za izražanje prihodnjega demografskega pritiska na ekonomsko dogajanje. Starostno odvisni prebivalci so opredeljeni otroci (stari pod 15 let) in stari prebivalci (stari 65 let in več). Če v števec uvrstimo obe omenjeni skupini prebivalcev skupaj,

dobimo »koeficient starostne odvisnosti starih in mladih«. Lahko pa odvisnost izrazimo za obe skupini ločeno; v prvem primeru dobimo »koeficient starostne odvisnosti mladih«, v drugem pa »koeficient starostne odvisnosti starih«. V razvitih državah se v ekonomskih analizah namesto starostne meje 15 let uporablja vsebinsko ustrežnejša meja 20 let – to starostno mejo smo uporabili tudi v naši analizi.

Varianta		0-19				20-64				65+				SKUPAJ			
		2008	2020	2040	2060	2008	2020	2040	2060	2008	2020	2040	2060	2008	2020	2040	2060
Osnovna (EUROPOP2008)	Število	396.457	385.146	324.376	311.287	1.300.866	1.252.640	1.064.200	872.583	325.321	420.217	569.366	594.703	2.022.644	2.058.003	1.957.942	1.778.573
	Delež	19,6%	18,7%	16,6%	17,5%	64,3%	60,9%	54,4%	49,1%	16,1%	20,4%	29,1%	33,4%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	KSO	30,5	30,7	30,5	35,7					25,0	33,5	53,5	68,2	55,5	64,3	84,0	103,8
Rodnost visoka	Število	396.457	391.624	358.947	387.896	1.300.866	1.252.645	1.070.654	913.377	325.321	420.222	569.367	594.702	2.022.644	2.064.491	1.998.968	1.895.975
	Delež	19,6%	19,0%	18,0%	20,5%	64,3%	60,7%	53,6%	48,2%	16,1%	20,4%	28,5%	31,4%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	KSO	30,5	31,3	33,5	42,5					25,0	33,5	53,2	65,1	55,5	64,8	86,7	107,6
Rodnost takoj 2,1	Število	396.457	498.240	498.249	602.786	1.300.866	1.252.645	1.176.743	1.156.603	325.321	420.222	569.367	594.702	2.022.644	2.171.107	2.244.359	2.354.091
	Delež	19,6%	22,9%	22,2%	25,6%	64,3%	57,7%	52,4%	49,1%	16,1%	19,4%	25,4%	25,3%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0
	KSO	30,5	39,8	42,3	52,1					25,0	33,5	48,4	51,4	55,5	73,3	90,7	103,5
Smrtnost nespremenjena	Število	396.457	384.892	323.220	308.989	1.300.866	1.248.933	1.049.819	853.999	325.321	406.158	482.625	435.041	2.022.644	2.039.983	1.855.664	1.598.029
	Delež	19,6%	18,9%	17,4%	19,3%	64,3%	61,2%	56,6%	53,4%	16,1%	19,9%	26,0%	27,2%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	KSO	30,5	30,8	30,8	36,2					25,0	32,5	46,0	50,9	55,5	63,3	76,8	87,1
Brez migracij	Število	396.457	359.462	267.819	227.551	1.300.866	1.213.818	959.106	703.541	325.321	418.351	564.637	567.091	2.022.644	1.991.631	1.791.562	1.498.183
	Delež	19,6%	18,0%	14,9%	15,2%	64,3%	60,9%	53,5%	47,0%	16,1%	21,0%	31,5%	37,9%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	KSO	30,5	29,6	27,9	32,3					25,0	34,5	58,9	80,6	55,5	64,1	86,8	112,9
Visoke migracije	Število	396.457	389.182	353.252	370.048	1.300.866	1.258.394	1.103.684	971.262	325.321	420.506	569.785	598.385	2.022.644	2.068.082	2.026.721	1.939.695
	Delež	19,6%	18,8%	17,4%	19,1%	64,3%	60,8%	54,5%	50,1%	16,1%	20,3%	28,1%	30,8%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	KSO	30,5	30,9	32,0	38,1					25,0	33,4	51,6	61,6	55,5	64,3	83,6	99,7
Konstantna	Število	396.457	383.832	320.173	299.531	1.300.866	1.255.678	1.086.621	910.175	325.321	407.013	488.635	453.176	2.022.644	2.046.523	1.895.429	1.662.882
	Delež	19,6%	18,8%	16,9%	18,0%	64,3%	61,4%	57,3%	54,7%	16,1%	19,9%	25,8%	27,3%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	KSO	30,5	30,6	29,5	32,9					25,0	32,4	45,0	49,8	55,5	63,0	74,4	82,7

Opomba: KSO označuje v starostnem razredu 0-19 let »koeficient starostne odvisnosti mladih«; v starostnem razredu 65+ označuje »koeficient starostne odvisnosti starih«; pod »skupaj« pa smo predstavili »koeficient starostne odvisnosti starih in mladih«.

Tabela 1: Število in struktura prebivalstva po posameznih starostnih skupinah (kontingentih) ter koeficienti starostne odvisnosti v izbranih letih po posameznih samostojno oblikovanih demografskih projekcijah.

»Osnovna varianta« predstavlja omenjeno Eurostatovo najnovejšo varianta projekcij EUROPOP2008. »Osnovna« ne označuje posebnega tipa projekcije; poimenovanju »srednja varianta« smo se izognili zato, ker visoka in nizka varianta v okviru EUROPOP2008 nista bili izdelani. Ta varianta predpostavlja v obdobju 2008–2060 postopen dvig stopnje celotne rodnosti³ z 1,32 na 1,52 (glej sliko 1), postopno povišanje življenjskega pričakovanja za ženske z 81,9 na 88,8 let oziroma za moške z 74,7 let na 83,7 let (glej sliko 2) ter postopno zniževanje neto selitev z 2.909 na 1.133 za moške oziroma z 2.954 na 1.121 za ženske (glej sliko 3). Rezultati kažejo, da naj bi se do leta 2060 število prebivalstva Slovenije znižalo za nekaj manj kot četrtilijona prebivalcev, medtem ko naj bi se starostna struktura prebivalstva bistveno spremenila – delež prebivalcev, starih 65 let in več, naj bi se več kot podvojil (iz 16,1% v letu 2008 na 33,4% v letu 2060), medtem ko naj bi se delež oseb v starosti 20-64 let iz nekaj manj kot dveh tretjin znižal na nekaj manj kot polovico vseh prebivalcev. Koeficient starostne odvisnosti starih bi se do leta 2060 v tem primeru glede na leto 2008 povečal na več

kot 2,7 kratno vrednost (s 25,0 na 68,2). To je še nekoliko večje povečanje kot je predvidevala srednja varianta projekcij EUROPOP2004. V takratnih projekcijah je namreč koeficient starostne odvisnosti starih do leta 2050 porasel na 60,3, medtem ko v varianti EUROPOP2008 porase na 64,4.

Varianta »rodnost visoka« predpostavlja, da se bo stopnja celotne rodnosti z 1,32 v letu 2008 povišala do leta 2060 na 1,90. Ta predpostavka se zgleduje po visoki varianti projekcij EUROPOP2004, ki je prav tako predpostavljala postopno povišanje rodnosti na raven 1,9, le da jo je dosegla hitreje, hkrati pa je predpostavljala logaritemsko rast. Tokrat je za rast na raven 1,9 uporabljena funkcija iz EUROPOP2008, ki pa je približno linearna (glej sliko 1). Ker sta predpostavki glede gibanja smrtnosti in migracij ostali nespremenjeni, projekcija prikazuje ločen vpliv optimistično visoke rodnosti. V tem primeru bi bilo v letu 2060 število prebivalstva Slovenije za 117 tisoč oseb večje kot v osnovni varianti, medtem ko starostna struktura prebivalstva ne bi bila bistveno različna, še posebej v začetnih desetletjih projekcij.

³ Stopnja celotne rodnosti kaže število otrok, ki jih ena ženska rodi v povprečju v svoji rodni dobi, ob predpostavki, da doživi 49. leto starosti.

Varianta »rodnost takoj 2,1« predpostavlja enako smrtnost in migracije kot osnovna varianta, za rodnost pa predpostavlja njeno takojšnje (v letu 2009) povišanje na raven 2,1 otroka na žensko, kolikor je meja, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo prebivalstva (torej ohranjanja števila prebivalstva na dolgi rok, v odsotnosti migracij). Gre za povsem nerealistično predpostavko, katere namen je pokazati, da še celo v tem ekstremnem primeru povišanja rodnosti, le ta ne ublaži bistveno procesa staranja prebivalstva v bližnji prihodnosti. To še zlasti velja za prihodnji dve desetletji, saj bi se v primerjavi z osnovno varianto povečevalo zgolj število otrok, medtem ko bi število oseb v starosti 20-64 let ostajalo nespremenjeno. Ekonomsko gledano, bi se tako ekonomska obremenjenost (z mladimi) v tem obdobju celo povečala, pozitivni učinki pa bi se začeli postopoma kazati šele postopoma od takrat naprej – ko bi te osebe postopoma postajale delovno aktivne. Na daljši rok pa bi taka visoka rodnost imela močne pozitivne učinke. V letu 2040 bi koeficient starostne odvisnosti starih znašal 48,4 (namesto 53,5 iz osnovne variante), v letu 2060 pa 51,4 (v primerjavi z 68,2 iz osnovne variante). Tudi število prebivalstva bi bilo ob teh predpostavkah bistveno višje – v letu 2060 bi bilo prebivalcev Slovenije kar za 576 tisoč več kot po osnovni varianti.

Varianta »smrtnost konstantna« predpostavlja, da se življenjsko pričakovanje ob rojstvu (in tudi po posameznih starostnih razredih) več ne bi povečevalo, temveč bi ostalo na izhodiščni ravni, torej na ravni iz leta 2008. Ker so predpostavke glede rodnosti in migracij enake kot v osnovni varianti, nam primerjava te variante z osnovno varianto kaže, koliko bo staranje prebivalstva hitreje zaradi predvidenega nadaljnjega podaljševanja dolgoživosti. Ta predpostavka nima bistvenega vpliva na število oseb v starosti pod 20 let in v starosti 20-64 let, saj bi bilo v letu 2060 število prebivalcev v starosti pod 20 let zgolj za nekaj več kot 2 tisoč, v starostnem razredu 20-64 let pa za manj kot 19 tisoč manjše kot v osnovni varianti. Bistveno nižje pa bi bilo število starih prebivalcev (65+), in sicer za skoraj 160 tisoč, zato bi bil tudi koeficient starostne odvisnosti starih bistveno nižji, in sicer v letu 2060 50,9 (v osnovni varianti 68,2).

Varianto »brez migracij«, je pripravil Eurostat skupaj s osnovno varianto v okviru EUROPOP2008. Ker so predpostavke glede smrtnosti in rodnosti enake kot v osnovni varianti, kaže ločen vpliv migracij na rezultate projekcij. Prikazuje torej, koliko se bo proces staranja prebivalstva in upadanja njegovega števila predvidoma ublažil zaradi neto priseljevanja. Če ne bi bilo migracij, bi torej bilo v letu 2060 število prebivalstva Slovenije predvidoma za 280 tisoč manjše, medtem ko bi koeficient starostne odvisnosti starih namesto 68,2 znašal 80,6. Vpliv migracij seveda prihaja tako neposredno skozi število priseljenih oseb, kakor tudi skozi število otrok, za katere se imigranti odločijo, po tem ko se priselijo.

Varianta »visoke migracije« na drugi strani kaže, koliko bi lahko še nadalje blažili proces staranja prebivalstva in upadanja števila prebivalstva, če predpostavljamo, da neto selitve sčasoma ne bi upadale, kot predpostavlja osnovna varianta, temveč bi ves čas ostajale na ravni iz leta 2060 (glej sliko 3). Tako bi se v celotnem obdobju projekcij v Slovenijo neto priselilo skupaj 311 tisoč oseb, medtem ko osnovna varianta predpostavlja neto 193 tisoč priseljenih oseb. Blažilni vpliv na staranje prebivalstva bi bil omejen, saj se tudi priseljeno prebivalstvo, ki je v času priselitve sicer pretežno mlado, sčasoma (po)stara. Celotno število prebivalstva Slovenije pa bi bilo v tem primeru (v primerjavi z osnovno varianto) višje za 161 tisoč oseb.

»Konstantna« varianta predpostavlja, da bi smrtnost, rodnost in migracije ostale na ravni iz leta 2008. Prikazuje torej dogajanje v prihodnje, če bi ves čas veljale razmere iz leta 2008. Za razliko od ostalih variant ta varianta ni podvržena subjektivnemu mnenju oblikovalca projekcij glede prihodnjega gibanja posameznih predpostavk. Vendar pa to ne pomeni, da je najbolj realistična, saj se npr. glede smrtnosti z veliko verjetnostjo pričakuje njeno nadaljnje zniževanje. V primerjavi z osnovno varianto se vpliv višjih migracij in vpliv nižje rodnosti na število prebivalstva v določeni meri kompenzirata. Zaradi smrtnosti, ki se po predpostavki v prihodnje več ne bi zniževala, pa je število prebivalstva nižje, hkrati pa je manj izrazit tudi proces staranja prebivalstva (v primerjavi z osnovno varianto).

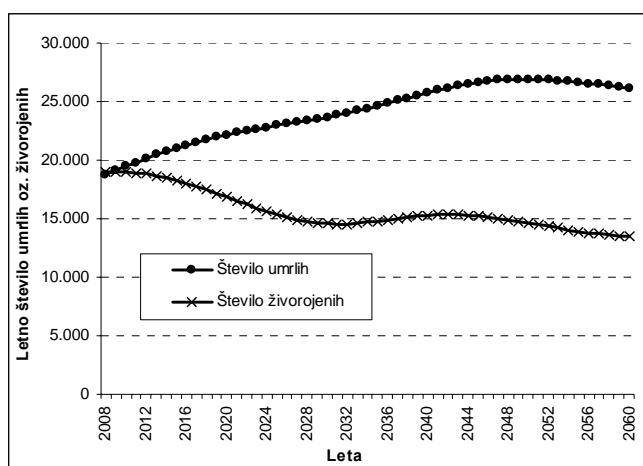
3 PRIHODNJA DEMOGRAFSKA STRUKTURA KOT POSLEDICA OBSTOJEČE

Kot smo razbrali iz dosedanje analize, imajo posamezne predpostavke omejen vpliv na proces staranja prebivalstva. Deloma je to posledica spreminjanja zgolj ene predpostavke hkrati, vendar pa bi tudi v primeru ugodne kombinacije z vidika staranja prebivalstva (t.j. visoka rodnost, visoke neto migracije in nizko podaljšanje življenjskega pričakovanja), proces staranja prebivalstva v veliki meri ostal prisoten – glej npr. Sambt & Čok (2008).

Pojasnilo za to je v dolgem časovnem zamiku in vztrajnosti, ki jo imajo demografski procesi pri svojem delovanju. Slika 4 prikazuje projekcije števila umrlih in živorojenih iz EUROPOP2008, torej referenčne variante naše analize. V letu 2008 naj bi bilo število živorojenih za 245 oseb večje od števila umrlih. Tudi dejanski podatki kažejo, da je v zadnjih dveh letih število živorojenih preseglo število umrlih – v letu 2006 za 752 oseb in v letu 2007 za 1239 oseb (Statistični letopis 2007, str. 83; Statistični urad RS, 2008c, 2008d). Razlika med številom živorojenih in številom umrlih je bila ves čas od leta 1993 do leta 2005 negativna. Njena spreobrnitev v pozitivne vrednosti je vnesla precej optimizma, včasih celo občutka rešitve demografskih problemov. Žal je ta pozitivna razlika zgolj kratkotrajne narave.

Rodnost, izražena s stopnjo celotne rodnosti, se je z ravni 1,20 v letu 2003 do leta 2007 res postopoma povišala na

1,38 otrok (Statistični urad RS, 2008d). Določeno povišanje je bilo pričakovano – kot posledica upočasnitve odlaganja rojstev v višjo starost. Verjetno je precejšen del omenjenega povečanja povezan s tem. Vprašanje pa je, ali bomo v prihodnjih letih deležni nadaljnjega poviševanja rodnosti. Tudi v primeru, da ga bomo (kar predpostavljajo tudi demografske projekcije), se bo pozitivna razlika med številom živorojenih in številom umrlih že v prihodnjih nekaj letih spremenila v negativno in se bo vedno bolj povečevala (glej sliko 4).

Slika 4: Projekcije prihodnjega gibanja števila umrlih in števila živorojenih (projekcija EUROPOP2008)

Trenutno namreč uživamo rezultate ugodne starostne strukture žensk v rodni dobi. Še okrog leta 1980 se je letno rojevalo okrog 30 tisoč živorojenih, medtem ko se od leta 1992 naprej vrednosti gibljejo pod 20 tisoč, z najnižjo vrednostjo v letu 2003 (17.321 živorojenih) (Statistični letopis 2007, str. 82-83). V obdobju 1979-2003, kar je manj kot razdobju enega rodu, se je torej število živorojenih skoraj prepopolovilo, podobno velja za število živorojenih žensk, ki jih je med vsemi živorojenimi nekaj manj kot polovica.

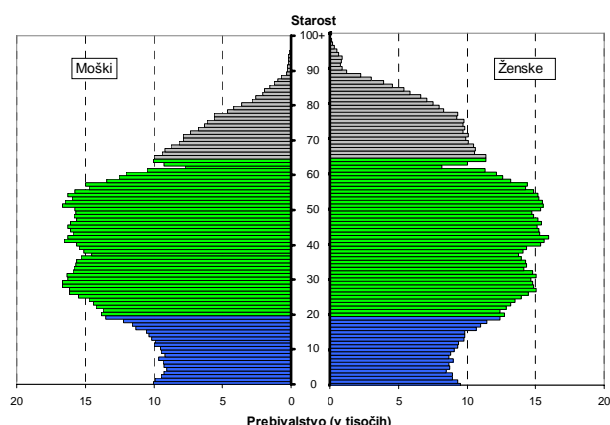
Najvišja rodnost je pri ženskah v petletnih starostnih razredih 25-29 in 30-34 let, z maksimumom v starosti okrog 30 let, kolikor tudi trenutno znaša povprečna starost žensk ob rojstvu otroka (Statistični letopis 2007, str. 84-85). To pomeni, da ob sedanji starostni porazdelitvi rodnosti vpliva število žensk na število živorojenih s povprečnim zamikom okrog 30 let.

Generacije žensk, ki so trenutno v starosti okrog 30. leta, so med najbolj številčnimi. Tudi ob nizki rodnosti (izraženo s številom živorojenih otrok na eno žensko) je tako trenutno absolutno število živorojenih otrok še vedno relativno visoko. Vendar pa se bo ta ugodna starostna struktura v prihodnosti spremenila v izrazito neugodno. Kot je razvidno iz starostne piramide (glej sliko 5), je bilo v začetku leta 2008 v starosti okrog 30 let približno 15 tisoč žensk, v starosti okrog 15 let pod 10 tisoč, v nižjih

starostnih razredih pa še nekoliko manj (Statistični urad RS, 2008b).

Četudi bi se torej rodost že v prihodnjih nekaj letih bistveno povišala, bodo absolutno število živorojenih otrok v prihodnjih dveh oziroma treh desetletjih določale številčno šibke generacije žensk. EUROPOP2008 tako kaže upad iz 19.030 živorojenih v letu 2008 na 14.566 v letu 2030 in nadalje na 13.459 v letu 2060 (glej sliko 4) – kljub predpostavljenemu poviševanju stopnje celotne rodnosti z 1,32 otrok v letu 2008 na 1,52 otrok v letu 2060.

Hkrati bodo v prihodnje na starostno strukturo oziroma staranje prebivalstva vplivale tudi številčne generacije, rojene v obdobju izbruha rodnosti po drugi svetovni vojni (približno od druge polovice 1940-ih pa do sredine 1960-ih let), imenovane tudi »baby boom« generacije. Te številčne generacije bodo začele v prihodnjem desetletju prestopati mejo 65 let (glej sliko 5); ekonomsko gledano pa se bodo postopno upokojevale in bodo vedno bolj intenzivno potrebovale zdravstveno in dolgotrajno oskrbo. To bo bistveno povečalo pritisk na javnofinančne izdatke za te namene, ki so izrazito skoncentrirani v višjih starostnih razredih.

Slika 5: Prikaz starostne strukture prebivalstva Slovenije na dan 1.1.2008 s pomočjo starostne piramide

Za vpliv teh generacij na staranje prebivalstva velja analogno kot smo razlagali pri starostni strukturi žensk v rodni dobi. Gre za stanje, ki je prisotno kot rezultat preteklih procesov in bo imelo močan vpliv na strukturo prebivalstva v prihodnje.

Napovedovanje prihodnjega gibanja smrtnosti je manj negotovo od napovedovanja prihodnjega gibanja rodnosti in migracij. Trend podaljševanja življenjskega pričakovanja v Sloveniji po posameznih starostnih razredih in izkušnje najrazvitejših držav kažejo, da lahko pričakujemo v nadaljnje zniževanje smrtnosti. Generacije, rojene v obdobju izbruha rodnosti, pa bi imele močan vpliv na staranje prebivalstva tudi v primeru, če ne bi bilo nobenega nadaljnjega podaljševanja dolgoživosti, temveč bi smrtnost

ostala na sedanji ravni (glej varianti »smrtnost nespremenjena« in »konstantna« v tabeli 1). Seveda v primeru velikih naravnih katastrof, epidemij, vojn ipd. ni nemogoče tudi skrajšanje dolgoživosti, vendar se te variante ponavadi smatrajo kot malo verjetne. Hkrati ob tem najverjetneje ne bi bile prizadete samo te generacije, temveč vsaj v določeni meri tudi druge, tako da bi bil vpliv na starostno strukturo prebivalstva manjši od vpliva na njegovo absolutno število.

5 SKLEP

V analizi smo reproducirali rezultate zadnjih Eurostatovih demografskih projekcij za Slovenijo, nato pa ugotavljali vpliv spreminjanja posamezne predpostavke (glede rodnosti, smrtnosti in migracij) na rezultate. Analiza je pokazala, da bosta staranje prebivalstva in koeficient starostne odvisnosti mladih in starih (obremenjenost delovno sposobnih prebivalcev s starostno odvisnimi prebivalci) v prihodnjih desetletjih narekovana predvsem z gibanjem smrtnosti in obstoječo starostno strukturo, katere vpliv bo v prihodnje izrazito neugoden. Vpliv morebitnega povečanja rodnosti je s tega vidika omejen, še zlasti v začetnem obdobju projekcij, ko vpliva skorajda ni. Odločilno pa rodnost vpliva na število prebivalstva na daljši rok. Tudi obseg neto migracij je za število prebivalstva bistven, glede blažitve staranja prebivalstva in starostne odvisnosti pa ima omejen domet. Tudi priseljeno prebivalstvo, ki je v času priselitve sicer pretežno mlado, se namreč sčasoma (po)stara. Senzitivnostna analiza je tako pokazala, da so projekcije o prihodnjem hitrem nadaljnjem staranju prebivalstva robustne.

Literatura in viri:

- [1] Eurostat. (2005). Demographic projections EUROPOP2004. Najdeno 10.8.2008 na spletnem naslovu http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996_45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/data/popul/populat/proj/proj_trend&language=en&product=EU_MAIN_TREE&root=EU_MAIN_TREE&scrollto=0
- [2] Keilman, N., Pham, D. Q., & Hetland, A. (2002). Why population forecasts should be probabilistic, illustrated by the case of Norway. *Demographic Research*, 6(15), 409-454.
- [3] Kraigher, T. (1998). *Projekcije prebivalstva Slovenije 1996-2070*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- [4] Majcen, B., van Nieuwkoop, R., Verbič, M., Müller, A., Stanovnik, T., Sambt, J., et al. (2005). *Ekonomске posledice spreminjanja demografske strukture slovenskega prebivalstva*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- [5] Malačič, J. (2003). *Demografija : teorija, analiza, metode in modeli* (5. izd.). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- [6] Sambt, J. (2004). *Generacijski računi za Slovenijo*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.
- [7] Sambt, J., & Čok, M. (2008). Demographic Pressure on the Public Pension System. *Special Issue: Demography and Informatics: Some Interconnections*, 32(2), 103-109.
- [8] *Statistični letopis 2007*. (2007). Ljubljana: Statistični urad RS.
- [9] Statistični urad RS. (2008a). Eurostatove projekcije prebivalstva za Slovenijo, 2008–2060, EUROPOP2008, konvergenčni scenarij. *Prva objava*. Najdeno 14.7.2008 na spletnem naslovu http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1683
- [10] Statistični urad RS. (2008b). SI-STAT podatkovni portal. Najdeno 26.8.2008 na spletnem naslovu http://www.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp
- [11] Statistični urad RS. (2008c). Umrli, Slovenija, 2007. *Prva objava*. Najdeno 26.8.2008 na spletnem naslovu http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1808
- [12] Statistični urad RS. (2008d). Živorajeni otroci, Slovenija, 2007. *Prva objava*. Najdeno 26.8.2008 na spletnem naslovu http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1718
- [13] Šircelj, M., Vertot, N., Crujisen, H., & Exterkate, M. (1995). *Projekcije prebivalstva Republike Slovenije 1995-2020*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- [14] van Imhoff, E., & Keilman, N. (1991). *Lipro 2.0: an application of a dynamic demographic projection model to household structure in the Netherlands*: Swets & Zeitlinger.

POBUDE OBČANOV ZA NOVA STAVBNA ZEMLJIŠČA – PRAVI NAČIN ZA REŠEVANJE STANOVANJSKEGA PROBLEMA?

mag. Irena Selak, univ. dipl. geogr.

Acer Novo mesto d.o.o.

Šentjernejška cesta 43, 8000 Novo mesto

Tel: +386 7 3730662; fax: +386 7 3730671; e-mail: irena.selak@acer.si

POVZETEK

Demografska rast prebivalstva že dlje časa ne opravičuje večjih širitev stavbnih zemljišč za stanovanja, vendar se v praksi še vedno kažejo velike potrebe. V prispevku predstavljamo problematiko občanov, ki rešujejo svoj stanovanjski problem s pobudami za nova stavbna zemljišča na svojih parcelah. Te pobude občine stalno sprejemajo, ob vsakokratni izdelavi novih ali prenovljenih prostorskih aktov pa prostorski načrtovalci presojo njihovo sprejemljivost. Kljub spodbujanju organizirane gradnje in zgoščevanju prebivalstva v večja naselja je še vedno zelo močno prisotna želja ljudi po lastni stanovanjski hiši na lastni (brezplačni) parceli. Prostorski načrtovalci imamo izoblikovana, v veliki meri pa tudi zakonsko zapovedana merila za sprejemljivost pobud občanov, ki pa so velikokrat precej drugačna kot merila občanov. Prva so urbanistično-planerska ter sledijo različnim zakonom, druga pa so predvsem socialne in finančne narave. Pregledali smo pobude občanov, ki so jih ti podali na Mestno občino Novo mesto (in nekaj drugih občin) pred pripravo občinskega prostorskega načrta.

1. OSVETLITEV OZADJA

Občine v Sloveniji so zadnjih dvajset let po prejšnji (oziroma natančneje pred-prejšnji) prostorski zakonodaji spreminjale in dopolnjevale svoje prostorske akte (srednjeročne in dolgoročne prostorske plane) vsakih nekaj let. Nekatere pogostejše, druge redkeje, v veliki meri je bila pogostost »posodabljanja« prostorskih načrtov odvisna od intenzivnosti razvoja občine, od razvojnih interesov in pobud občanov, gospodarskih subjektov, občine same ipd. Pogosto se je sprememba prostorskega načrta občine izvedla le zaradi ene ali nekaj (pomembnejših) razvojnih pobud.

Z letom 2003 je začel veljati nov Zakon o urejanju prostora, dobra tri leta za tem pa sedaj veljavni Zakon o prostorskem načrtovanju. Oba sta precej spremenila sistem prostorskega načrtovanja (hierarhija, poimenovanje, medsebojna odvisnost in povezave med prostorskimi akti) in občine obvezala k izdelavi novih prostorskih planskih aktov, ki bodo v celoti zamenjali prej veljavne.

To je za večino občin v Sloveniji pomenilo prvo celovito prenovno prostorskih planskih aktov po letu 1984, ko so bili izdelani srednjeročni in dolgoročni plani. Zato so se mnoge občine pred izdelavo občinskega prostorskega načrta (kot se po novem zakonu imenuje prostorski planski akt občine) odločile, da občane javno pozovejo k oddaji pobud za spremembo namembnosti zemljišč.

Odziv je bil praviloma množičen. Ljudje so v veliki večini podajali pobude za stavbna zemljišča za gradnjo stanovanjskih hiš, poleg tega pa še za gradnjo zidanic (v vinogradniških območjih) in drugih gospodarskih objektov, za gradnjo objektov za opravljanje različnih dejavnosti ipd. Le izjemoma so podajali pobude za spremembo stavbnega zemljišča v kmetijsko. Odzvale so se tudi pravne osebe, različne gospodarske družbe, društva, krajevne skupnosti ipd., toda v tem prispevku smo se osredotočili le na posameznike, fizične osebe, ki so podali pobudo za gradnjo stanovanjske hiše – bodisi za reševanje lastnega ali sorodnikovega stanovanjskega problema, bodisi za prodajo stanovanjskih stavbnih zemljišč na trgu.

2. URBANISTIČNA IN "LJUDSKA" MERILA ZA SPREJEMLJIVOST POBUD

Izdelovalci občinskih prostorskih načrtov prejmemo pobude občanov za nova stavbna zemljišča v obdelavo kot enega vhodnih podatkov. Sprejemljivost pobude oziroma pobude za novo stavbno zemljišče se ugotavlja glede na urbanistična in prostorsko načrtovalska merila, ki jih je treba upoštevati pri načrtovanju stanovanjske gradnje. To so predvsem:

- bližina obstoječe poselitve (razpršena gradnja ni dovoljena),
- skladnost z morfolgijo obstoječe poselitve (npr. v obcestno zasnovani vasi se ne dovoli nove pozidave v zaledju, prečno na cesto),
- komunalna opremljenost in dostopnost,
- skladnost z obstoječo namensko rabo na območju podane lokacije (stanovanjska namembnost ni skladna npr. z industrijo, s hrupnimi in okolje obremenjujočimi dejavnostmi ipd.),
- reliefna oz. geološka in geomorfološka ustreznost ter osončenost (izogibati se je potrebno prestrmim, plazljivim, poplavnim, izrazito senčnim ipd. legam),
- primanjkljaj prostih ali večjih načrtovanih stavbnih zemljišč v bližini podane lokacije (še posebej pri večjih naseljih, ki se jim opredeljuje pomembnejša vloga v omrežju naselij občine),
- skladnost s smernicami pristojnih nosilcev urejanja prostora in omejitvami v prostoru (območja z varstvenimi režimi – varstvo narave in kulturne dediščine, vodovarstveni pasovi, najboljša kmetijska zemljišča, varovani koridorji infrastrukturnih vodov ipd.),
- skladnost z vizijo prostorskega razvoja občine.

To so urbanistična, prostorsko načrtovalska merila, ki izdelovalcem prostorskih načrtov pomagajo k objektivnemu

in poenotenemu odločanju o sprejemljivosti pobud ter pripomorejo k ohranjanju oz. ustvarjanju reda in prepoznavnosti v prostoru, kar je splošni javni interes, v dobro sedanje in prihodnjih generacij.

Za povprečnega posameznika pa je podana pobuda za stavbno zemljišče začetek reševanja lastnega stanovanjskega problema, ki se ga loteva praviloma prvič in morda edinkrat v življenju in v katerega bo vložil ogromno časa in sredstev. Zanj je podana pobuda sama po sebi logična (pač en korak v postopku gradnje doma), njena sprejemljivost pa življenjskega pomena.

V podanih pobudah ter kasneje v pripombah na javno razgrnjen prostorski načrt lahko zato najdemo še vrsto drugih meril za sprejemljivost podanih pobud, ki se ljudem zdijo pomembnejša kot pa urbanistična. Mnoga so socialne narave, druga finančne, iz njih se kažejo vrednote naše kulture, nekatera opozarjajo na zapleten in neučinkovit sistem prostorskega načrtovanja, iz kakšnih seva obup, saj na rešitev pobude morda čakajo že leta.

Navajamo nekaj značilnih, pogostih argumentov občanov, zakaj naj bi bila njihova pobuda sprejemljiva:

- želim živeti v rojstni vasi, v bližini staršev in sorodnikov,
- mladim je potrebno omogočiti živeti v vaseh, sicer bodo izumrle, razvoja v njih ne bo,
- že deset let čakam, da bo moja parcela postala stavbna, že trikrat sem dobil pobudo zavrnjeno, zdaj je pa že čas, da tudi meni ugodite,
- petčlanska družina se stiskamo v enosobnem stanovanju, na podedovani parceli pa nam ne dovolite graditi,
- majhno zidanico sem povečal, lepo uredil (sicer brez potrebnih dovoljenj), že nekaj let stanujemo v njej, toliko smo vložili vanjo, zdaj pa ne moremo legalizirati, čeprav se vsi sosednje strinjajo in bi tudi sami radi gradili,
- prosim za štiri gradbene parcele, za sina, za hčer in oba vnuka,
- toliko zemlje imamo, otroci pa bi morali kupovati parcelo za hišo,
- moja parcela ni primerna za kmetovanje, je prestrma, nemogoče jo je strojno obdelovati, primerna je le za gradnjo,
- želim graditi hišo za sina, na tej parceli so kmetijske površine neuporabne zaradi bližine Romov.

Poseben problem so pobude za gradnjo zidanic (v občinah z vinogradniškimi območji). Zidanica je v osnovi gospodarski objekt, namenjen predelavi in spravilu pridelka (grozdja, sadja). Res so že v preteklosti zidanice služile tudi za občasno bivanje v času večjih del (rezanje, trgatve). V novejšem času pa se vloga zidanic spreminja iz primarno gospodarskega objekta v bivalni objekt, nadomestek za počitniško hišo in velikokrat je vinograd le ostanek prejšnjih generacij ali pa »izgovor«, da se pridobi gradbeno dovoljenje za zidanico – počitniško hišo.

V občinah z vinogradniškimi območji (znani so nam predvsem primeri z Dolenjske) se tako veliko pobud nanaša

na gradnjo zidanic, v ozadju pa je velikokrat bolj ali manj jasno izražena želja po stanovanjski hiši. Pobude so napisane npr. takole:

- želim zgraditi vsaj zidanico, če je mogoče, pa stanovanjsko hišo,
- zidanico želim povišati in ji prizidati garažo,
- zidanico želim prekategorizirati v stanovanjsko hišo,
- moja parcela naj se izloči iz vinogradniškega območja, ker je vinograd že opuščen, želim stavbno zemljišče, za drugo rabo teren ni primeren.

Zidanice so namreč postale relativno lahko dosegljivo stanovanje, mladim omogočajo prvo lastno gospodinjstvo, preden (če sploh) uspejo finančno doseči »uradno« stanovanje ali hišo. Poleg tega, da ni potreben nakup parcele (last staršev, podedovano ipd.), ti objekti velikokrat vsaj delno že stojijo in jih le treba le dograditi, prilagoditi, osnovna komunalna oprema je že na parceli, pa še v naravi so, relativno odmaknjeni od sosedov, kar je v naši družbi močan plus.

To so spet »ljudska« merila, medtem ko po urbanističnih merilih bivanje v vinogradniških območjih ni dovoljeno (oz. le izjemoma, npr. ko gre za stare domačije). Gre namreč za razpršeno gradnjo, ki po Zakonu o prostorskem načrtovanju ni dovoljena, je izrazito draga in neracionalna glede opremljanja s komunalno infrastrukturo, s stalnim bivanjem se kmalu pojavijo potrebe po storitvah, ki naj bi jih zagotavljala občina (javni prevoz, vzdrževanje cest, pluzenje snega, pokritost s telekomunikacijami in poštno službo ipd.), poleg tega pa neželjeno spreminja tradicionalno podobo in rabo prostora.

Na nekaterih območjih so želje občanov zelo poenotene, zato so nekatere pobude podane skupinsko, torej več lastnikov parcel na zaokroženem območju poda (eno) pobudo za enak namen, npr. za večjo širitev naselja, za prekategorizacijo zidanic v stanovanjske hiše, za legalizacijo skupine nelegalnih počitniških hiš ipd. Takšne pobude so po urbanističnih merilih enakovredne posamičnim, večjo težo imajo le zato, ker se nanašajo na zaokroženo območje (in ne le na posamezno, osamljeno parcelo), ki ga je mogoče celovito urejati in tako lažje vzpostaviti red in prepoznavnost v prostoru.

3. PRIMER MESTNE OBČINE NOVO MESTO

Mestna občina Novo mesto (v nadaljevanju tudi MONM)¹ je ob odločitvi za izdelavo občinskega prostorskega načrta v letu 2006 javno pozvala občane k oddaji pobud za spremembo namembnosti zemljišč. Skupaj z že prej podanimi pobudami je bilo v postopek obravnave vključenih cca 1200 pobud, od tega 551 za stanovanjsko gradnjo², to je

¹ Podatki so za območje Mestne občine Novo mesto po odcepitvi občin Straža in Šmarješke Toplice v letu 2007

² Upoštewane so vse pobude, kjer je bila izražena želja po stanovanjski gradnji, ne glede na to, ali za lastne potrebe ali za trg (večinoma to ni razvidno iz pobude). Niso upoštewane pobude za poslovno-stanovanjske objekte, pobude pravnih oseb ter pobude zgolj za spremembo v stavbno zemljišče, čeprav je moč sklepati, da gre tudi pri nekaterih od teh za željo po stanovanjski gradnji.

46%. Po podatkih Statističnega urada RS je v MONM 31. 12. 2007 živelo 35.653 prebivalcev. To pomeni, da je 1,5 % prebivalcev podalo pobudo za stanovanjsko gradnjo. Podal jo je en član gospodinjstva (ponavadi lastnik zemljišča), ki želi rešiti stanovanjski problem za svojo ali sorodnikovo (ponavadi otrokovo) družino ali več družin oz. gospodinjstev. Zato ocenjujemo, da je delež prebivalcev, ki si želi rešiti stanovanjski problem preko spremembe namembnosti zemljišča, nekajkrat večji od 1,5 %.

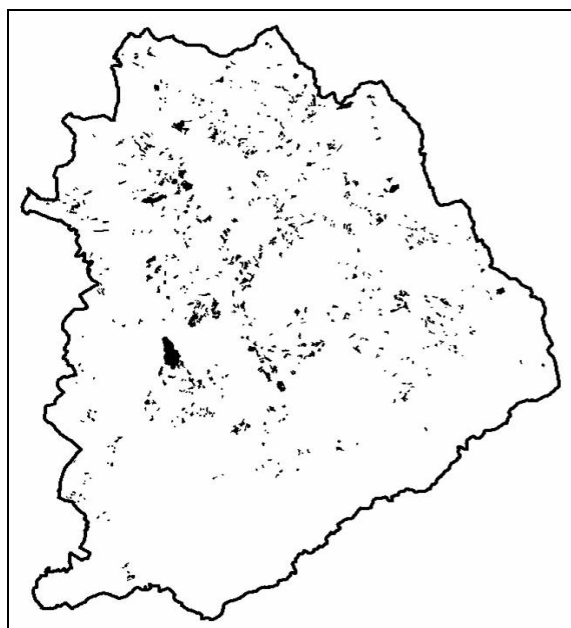
Pobude za stanovanjsko gradnjo so bile podane za različne namene, lahko jih strnemo v nekaj skupin:

- gradnja stanovanjske hiše: 345 pobud oz. 63 % od vseh pobud za stanovanjsko gradnjo,
- gradnja več stanovanjskih hiš: 125 pobud (oz. 23 %), od tega 15 pobud, kjer je izrecno navedeno, da želijo stanovanjsko gradnjo za trg,
- gradnja »vsaj« zidanice ali stanovanjske hiše: 16 pobud (oz. 3 %),
- prekategorizacija zidanice v stanovanjsko hišo: 35 pobud (oz. 6 %), s tem da je nekaj skupinskih pobud, kjer več (tudi 14 skupaj) občanov želi prekategorizacijo večjega vinogradniškega območja z zidanicami v stavbno zemljišče za stanovanjsko gradnjo.
- legalizacija stanovanjske hiše (ali zidanice z željo po prekategorizaciji v stanovanjsko hišo): 30 pobud (oz. 5 %).

Občani so podajali eno ali več lokacij za stanovanjsko hišo. V večini primerov je šlo za gradnjo ene hiše na eni lokaciji. Velikokrat je šlo za željo po eni hiši in je bilo »za vsak primer« podanih več lokacij, v nekaj primerih je bila želja gradnje več hiš na eni lokaciji ali pa več hiš na več lokacijah. Težko je številčno opredeliti te variante pobud, saj ni jasno, ali je v »pobudi za stanovanjsko hišo«, kjer je navedenih pet parcel na različnih lokacijah, želja po eni ali po petih stanovanjskih hišah. Natančnejšo obrazložitev želja imajo le redke pobude.

V primerih, ko je bila podana pobuda za gradnjo več hiš, je bilo praviloma obrazloženo, da potrebujejo gradbene parcele za več otrok ali celo za vnuke. V nekaterih primerih (predvsem na območju Novega mesta) pa so občani želeli spremeniti svoja zemljišča v zazidljiva za prodajo gradbenih parcel na trgu, torej ne za reševanje lastnega ali bližnjega stanovanjskega problema.

Lokacije podanih pobud so precej »pravilno razpršene« po celotnem ozemlju občine, tako da bi težko opozorili na kakšno pravilo, razen na to, da so gosteje razporejene (oziroma površinsko večje) v neposredni bližini Novega mesta, zelo redke pa so na gozdnatem območju Gorjancev na jugu občine. Grafično izstopa predvsem skupinska pobuda 14 občanov za prekategorizacijo zidanic v stanovanjske hiše na jugozahodnem delu občine. Ljudje so pač lastniki parcel po vsej občini in ob neupoštevanju urbanističnih meril jim je pomembno le to, da bo stavbna njihova parcela, kjerkoli že je.

Slika: Razporeditev vseh podanih pobud za spremembo namembnosti zemljišč v Mestni občini Novo mesto

Postopek priprave občinskega prostorskega načrta za MONM je trenutno v fazi dopoljenega osnutka, izvedena je bila že javna razgrnitev (ki bo zaradi količine in kompleksnosti pripomb ponovljena), torej smo se izdelovalci že opredelili do sprejemljivosti vseh podanih pobud. Od 551 podanih pobud posameznikov za stanovanjsko gradnjo je bilo sprejemljivo ocenjenih 389 nekatere med njimi vsaj delno (npr. vsaj ena lokacija namesto več podanih, ali vsaj ena hiša namesto več zelenih), kar pomeni cca 70% podanih pobud za stanovanjsko gradnjo. Hkrati je opredeljenih veliko novih območij stavbnih zemljišč za organizirano stanovanjsko gradnjo, predvsem v Novem mestu in večjih naseljih, s čimer želimo zadostiti povpraševanju ter v prihodnje omejiti razpršeno, nenačrtno gradnjo.

4. PRIMERJAVA Z NEKATERIMI DRUGIMI OBČINAMI

Občina	Novo mesto	Ivančna Gorica	Metlika	Šmarješke Toplice	Straža
število prebivalcev (31.12.2007)	35653	14692	8458	3059	3823
št. vseh podanih pobud	1200	660	167	540	130
št. podanih pobud za stanovanjsko gradnjo	551	556	81	353	86
% podanih pobud za stanovanjsko gradnjo	46%	84%	48%	65%	66%

Občina Ivančna Gorica je po teh podatkih najbolj privlačna za bivanje, kar si lahko razlagamo z njeno lego ob avtocesti in v manj kot polurni oddaljenosti od Ljubljane. Poleg pobud za stanovanjsko gradnjo je bilo veliko pobud naslovljenih le na zazidljivo parcelo ter na počitniško gradnjo, česar je v tej občini že veliko.

Zanimivo imata Straža in Šmarješke Toplice približno 20% več pobud za stanovanjsko gradnjo od Novega mesta in Metlike. Verjetno sta privlačni za bivanje zaradi bližine večjega mesta, o tem pa imata še ohranjeno naravno okolje in podeželski značaj naselij.

V Šmarjeških Toplicah so bili poleg stanovanjske gradnje najbolj zaželeni turistične dejavnosti, apartmaji ter zidanice, kar je pričakovano glede na bogate naravne danosti v občini. Občina Metlika je nekoliko posebna, ker ima v veljavnem planu veliko praznih stavbnih zemljišč, skladno s tem je bilo precej pobud za vrnitev stavbnih zemljišč v kmetijska. Zelo zaželena je tudi gradnja gospodarskih, kmetijskih objektov ter ureditve rekreacijskih območij, kar je zopet skladno z ohranjenim podeželskim značajem naselij ter še ne dovolj izkoriščenim turističnim potencialom Kolpo.

5. ZAKLJUČEK

Je podajanje pobud za spremembo namembnosti lastnega zemljišča primeren način za reševanje stanovanjskega problema?

V zadnjih nekaj letih občine res množično in pospešeno pripravljajo nove prostorske načrte, ker jih je k temu pač obvezala nova zakonodaja. Kasneje se bodo vsekakor dogajale spremembe in dopolnitve, vendar bo njihova dinamika spet odvisna od razvojne intenzivnosti posameznih občin. Posamezniki, ki so se odzvali na zadnji poziv občin k oddaji pobude za nova stavbna zemljišča, bodo v relativno kratkem času (letu in pol ali dveh) prišli do zazidljive parcele – vendar le v primeru, da je njihova pobuda sprejemljiva. Nato pa jih čaka še postopek izdelave projekta in pridobitve gradbenega dovoljenja, kar spet zahteva nekaj mesecev. V najboljšem primeru se torej lahko mlademu paru, ki začasno biva v dnevni sobi staršev, rodi vsaj en otrok, preden bodo lahko začeli z gradnjo hiše, do vselitve pa seveda še kakšen.

Skoraj nerazumne so pobude, v katerih ljudje navajajo, da so bili že večkrat zavrženi za gradnjo na določeni parceli ter da že deset ali celo več let rešujejo svoj stanovanjski problem in ga zaradi vseh teh zavrnitev ne morejo rešiti. Vsaka zavržena pobuda (oziroma pripomba v javni razgrnitvi) je v postopku priprave prostorskega načrta obrazložena in posameznik lahko razbere, ali so možnosti za uspešno rešeno pobudo v prihodnosti. Če je bila pobuda za določeno parcelo že večkrat zavržena, je zelo verjetno, da je »trajno nezazidljiva« - torej da je v nasprotju s temeljnimi načeli prostorskega načrtovanja: lahko gre za čisto razpršeno gradnjo, lahko ruši kvalitetno morfološko podobo naselja, lahko zakriva značilne vedute, lahko je na območju pomembnejše naravne vrednote ali kulturne dediščine ipd. V

takih primerih je vsekakor bolje poiskati drugačno pot za rešitev stanovanjskega problema od neplodnega vztrajanja pri dajanju pobud.

Sprašujemo se tudi o smiselnosti pridobivanja lastnih stavbnih zemljišč »na rezervno«, za dolga leta vnaprej (npr. da odrastejo vnuki). To kaže na eni strani na problem pretirane skrbi za otroke (reševati njihove morebitne probleme za več let vnaprej) ter na nezavedanje vedno večje svetovne mobilnosti ljudi (vnuk bo povsem verjetno želel živeti v Madridu, Torontu ali Kijevu, ne pa v majhni dolenski vasi), na drugi strani pa zopet na neučinkovit sistem prostorskega načrtovanja, ki dopušča večletne neizkoriščene stavbne površine brez obdavčitve.

S prostorskega vidika bi bilo idealno, če bi bilo v vsaki občini na voljo dovolj stanovanj v večstanovanjskih stavbah ter dovolj komunalno opremljenih gradbenih parcel v sklopih različnih tipov organizirane gradnje stanovanjskih hiš. Takšna gradnja je prostorsko najbolj racionalna, naselje premišljeno raste, ustvarjata se red in prepoznavnost v prostoru, z načrtnim usmerjanjem poselitve se ohranjajo manjša naselja in krepijo pomembnejša ter se tako vzpostavlja stabilno omrežje naselij.

Kljub upanju in prizadevanju k približevanju temu idealu bo gotovo vedno nekaj posameznikov, ki bodo želeli stanovanjsko hišo na lastni parceli izven organizirane gradnje, v veliki meri zato, ker je taka parcela zastoj, morda pa tudi zaradi ohranjanja kmetije ali druge družinske dejavnosti, zaradi socialne, zdravstvene ali druge močne navezanosti ali celo odvisnosti od sorodnikov ipd. Takšne posameznike bi morale občine bolj obveščati, da je spreminjanje prostorskih načrtov (vsaj v sedanjem sistemu) zapleten in dolgotrajen postopek. Zato reševanje stanovanjskega problema ne bo uspešno ali vsaj ne pravočasno, če ga bodo začeli s pobudo za spremembo namembnosti zemljišča takrat, ko bi želeli že začeti z gradnjo hiše. Ta način je primeren na daljši rok, za nekaj let vnaprej, pa še v tem primeru se je že ob oddaji pobude zelo priporočljivo pozanimati, ali je zelena lokacija sploh potencialno zazidljiva.

6. VIRI

- [1] Dopolnjen osnutek OPN MONM, Acer Novo mesto d.o.o., februar 2008
- [2] Jakoš, A.: Demografska študija za MONM, januar 2007
- [3] Podatki občin MONM, Šmarješke Toplice, Metlika in Ivančna Gorica o podanih pobudah občanov, 2004-2008
- [4] Selak I.: Strokovne podlage za strategijo prostorskega razvoja občine. Magistrsko delo, 2005
- [5] Stališča do pripomb z javne razgrnitve OPN MONM, julij 2008
- [6] Strokovne podlage za naselja MONM. Acer Novo mesto d.o.o., 2007
- [7] www.stat.si, 20.8.2008
- [8] Zakon o prostorskem načrtovanju, Uradni list RS; št. 33/07

UMRLJIVOST v SLOVENIJI v obdobju 1985 do 2005

Prim dr. Jožica Šelb Šemerl, dr. med., spec. anesteziologije
Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije

Izvleček

Podatki o umrlih so najpomembnejši podatki zdravstvene statistike, ker ob poznavanju vzrokov smrti in dejavnikov tveganja zanje s preventivnim delovanjem lahko zmanjšamo prezgodnjo umrljivost in umrljivost pomaknemo v kasnejše starostno obdobje.

Rezultati analize pri kateri smo uporabili podatke o umrlih iz Zbirke podatkov o umrlih Inštituta za varovanje zdravja so pokazali, da so tako stopnje umrljivosti kot vzroki smrti v različnih obdobjih človekovega življenja različni. Prehajajo od nepravilnosti, ki so povezane z nosečnostjo in plodovo rastjo in prirojenih anomalij pri dojenčkih, preko prometnih nezgod kot najpomembnejših vzrokov smrti šolarjev, mladine in mlajših odraslih, do raka, ki prevladuje pri starejših odraslih ter bolezni srca in žilja, s srčnim infarktom in možgansko kapjo, pri starih. Kljub temu, da je v opazovanem obdobju umrljivost padala v vseh bioloških starostnih skupinah, med vzroki smrti ostaja problem umrljivost zaradi jetrne ciroze pri odraslih moških in naraščanje smrti zaradi raka pljuč pri odraslih ženskah. Umrljivost je različna tudi v posameznih regijah. V regiji z največjo umrljivostjo je umrl en človek in pol več na 1000 prebivalcev na leto, kot v regiji z najnižjo stopnjo umrljivosti.

Zaradi večanja deleža starih ljudi med prebivalci splošna stopnja umrljivosti ne bo padala, a upamo, da bodo še naprej padale na starost standardizirane stopnje umrljivosti zaradi posameznih vzrokov smrti, kar pomeni boljše zdravstveno stanje populacije. Zaradi vpliva socialno ekonomskih dejavnikov na umrljivost bi tudi enakomernejši regionalni razvoj utegnil zmanjšati razlike v umrljivosti med posameznimi regijami v Sloveniji.

1 UVOD

Človek umre zaradi delovanja vplivov notranjega in zunanjega okolja na človekovo telo, ker se z vsakim letom staranja zmanjšuje učinkovitost delovanja telesnih organov; zmanjšuje se njihova funkcionalna rezerva, pri prezgodnjih smrtih pa se na škodljive vplive naveže še neuspešna borba telesa z boleznijo (1). Kot rezultat dednosti in tega kaj se je s posameznikom dogajalo tekom celega življenja, tako na biološkem, psihološkem in družbenem področju ter v okolju, se na koncu izkaže starost ob smrti in seveda vzrok smrti. Podatki o umrlih, retrogradno odražajo najtežjo obolevnost med prebivalci, in so primerni tako za grobo oceno zdravstvenega stanja populacije kot tudi njenih posameznih skupin, kot tudi za načrtovanje zdravstvenega varstva.

Pomembno je, da ukrepi s katerimi zmanjšamo umrljivost, potegnejo za seboj tudi zmanjšanje obolevnosti prebivalcev.

V Sloveniji je prvo poročilo o zdravstvenem stanju, ki je temeljilo tudi na podatkih vitalne statistike, izšlo leta 1893. Napisal ga je dr. Franc Zupanc, okrajni zdravnik, nameščen na zdravstvenem oddelku Deželne vlade. Iz poročila se vidi, da so tedaj Deželo Kranjsko, eno med 17 deželami Avstro-Ogrskega cesarstva, obvladovali popolnoma drugačni zdravstveni problemi kot danes (2). Danes je zdravstveno stanje prebivalcev Slovenije, ocenjeno na podlagi kazalcev umrljivosti in obolevnosti baze podatkov Health For All (HFA), nekako v sredini med državami, ki so tvorile Evropsko unijo pred letom 2004 in tistimi, ki so vstopile vanjo leta 2004.

V prispevku smo želeli opisati umrljivost v Sloveniji, incidenčni kazalec zdravstvene statistike, po osnovnih epidemioloških značilnostih, najpogostejše vzroke smrti v Sloveniji, vpliv umrljivosti in posameznih vzrokov smrti na pričakovano trajanje življenja in gibanje kazalcev umrljivosti v zadnjih dvajsetih letih.

2 METODE

Uporabili smo podatke o umrlih iz zbirk podatkov o umrlih v obdobju 1985 do 2005, ki z njimi upravlja Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije in podatke o prebivalcih v istem obdobju Statističnega urada Republike Slovenije. Prebivalce in umrle smo delili po spolu, po starosti, na petletne starostne skupine in na skupini mlajših od 65 let in starejših od 64 let, in na dvanajst statističnih regij. Podatke o umrljivosti na Švedskem in v evropskih državah smo izbrali iz Baze podatkov Health for All 2005, Svetovne zdravstvene organizacije. Računali smo stopnje umrljivosti na 1000 do 100 000 prebivalcev, pri časovnih in krajevnih primerjavah ter primerjavah z drugimi državami smo stopnje standardizirali na starost in tako izločili moteči vpliv spremenljivke starost ob smrti na umrljivost. Podatki so obdelani v programih SPSS in Excel za okolje Okna.

3 REZULTATI

Dober indikator zdravja populacije je pričakovano trajanje življenja ob rojstvu, ki predstavlja povprečno število let življenja, ki ga novorojen otrok lahko pričakuje ob predpostavki, da bo od leta opazovanja dalje umrljivost po starosti ostala nespremenjena. Izračuna se s pomočjo tablic umrljivosti.

V Sloveniji je bilo v letih 2005-2006 pričakovano trajanje življenja 74,84 let za novorojenega dečka in 81,89

za novorojeno deklico. V obdobju zadnjih dvajsetih let je pričakovano trajanje življenja ob rojstvu zraslo za nekaj manj kot 6 let pri ženskah in za skoraj sedem let pri moških. V primerjavi z razvitimi zahodnoevropskimi državami (povprečjem EU 15) le-to pri nas še vedno zaostaja za 2,25 let pri ženskah in 2,48 let pri moških (3).

Tako stopnje umrljivosti kot vzroki smrti se iz leta v leto pomembno ne spreminjajo, če večjega števila ljudi ne dolete epidemije oziroma druge množične bolezni ali naravne nesreče, zato vzroki smrti opazovani v določenih letih kažejo na vzroke smrti nekaj let pred in po opazovanem letu.

Umrljivost je v **različnih obdobjih človekovega življenja** različna in je med drugim odvisna od fizioloških lastnosti, ki pri človeku prevladujejo v posameznem biološkem obdobju. Tako je obdobje ob rojstvu, v prvih mesecih in letu po rojstvu zelo občutljivo in je zato umrljivost relativno visoka. V obdobjih malih otrok in šolarjev je umrljivost najnižja, nato naraste v obdobju srednješolcev, predvsem pri fantih, zaradi prometnih nezgod, ostaja več ali manj enaka do štiridesetega leta, ko začne počasi rasti, po šestdesetem letu je porast vedno bolj strm.

V letih 2001-2005 so v Sloveniji **dojenčki in predšolski otroci** najpogosteje umirali zaradi nepravilnosti, ki so bile povezane z nosečnostjo in plodovo rastjo, prirojenih anomalij ter bolezni obtočil in dihal povezanih z ob porodnim obdobjem. **Šolarji** so bili žrtve nezgod s številnimi poškodbami ali prevladujočimi hudimi poškodbami glave, ki so nastale zaradi prometnih nezgod v katerih so bili šolarji udeleženi predvsem kot pešci in potniki v avtomobilu. Nekaj otrok v šolskem obdobju umre tudi zaradi raka.

Prav tako so bile nezgode s poškodbami glave in številne poškodbe v smislu politravme najpogostejši vzrok smrti **mladih moških in žensk starih od 15 do 19 let** in pri moških še poškodbe prsnega koša ter pri ženskah cerebralna paraliza in drugi paralizni sindromi. Mladi umrli v prometnih nezgodah so bili največkrat sopotniki v avtomobilu (59,5%) in motoristi (19%) ter kolesarji in pešci. **Odrasli moški stari od 20 do 49 let** so umirali najpogosteje zaradi poškodb in zastрупitev, s podobnimi odstotki vrst prometnih nezgod kot mladina, med njimi zaradi poškodb glave ali številnih težkih poškodb, samomorov z obešenjem, poleg tega še zaradi bolezni jeter in ishemične bolezni srca. Med **50 in 69 letom** so bili najpogostejši vzroki smrti moških rak pljuč in ishemična bolezen srca ter rak prebavil v skoraj enakem številu ter na četrtem in petem mestu s pol manjšim številom bolezni jeter in prometne nezgode. Najpogostejša vzroka smrti **žensk**, po številu umrlih sta bila rak prebavil in dojke, ki so jima na ostalih treh mestih s skoraj enakim številom sledili ishemična bolezen srca, možganska kap in bolezen jeter. V **starosti nad 70 let** so

tako moški kot ženske najpogosteje umirali zaradi bolezni srca in žilja, vendar ne v enakem zaporedju po pomembnosti, ter zaradi raka prebavil. Moški so umirali pogosto še zaradi raka dihal in spolnih organov ter KOPB, a ženske zaradi pljučnice, bolezni žil in sladkorne bolezni.

V **opazovanem obdobju** je padla umrljivost v vseh bioloških starostnih skupinah. V zadnjih letih je med moškimi najbolj padla umrljivost zaradi bolezni povezanih s kajenjem in med ženskami zaradi samomorov. Pri obeh spolih je padala tudi umrljivost zaradi bolezni srca in žilja, ki je v letu 2005 padla na nekaj več kot 50 % tiste iz leta 1985 pri obeh spolih in tudi umrljivost zaradi nezgod z motornimi vozili in ostalih transportnih nezgod, bolezni prebavil vključno z jetno cirozo, razen pri starih moških, bolezni sečil in spolovil pri obeh spolih ter umrljivost zaradi ostalih, zgoraj ne upoštevanih, bolezni povezanih s pitjem alkohola ali kajenjem tobaka. Med vzroki smrti ostaja problem umrljivosti zaradi jetrne ciroze pri odraslih moških in naraščanje smrti zaradi raka pljuč pri odraslih ženskah.

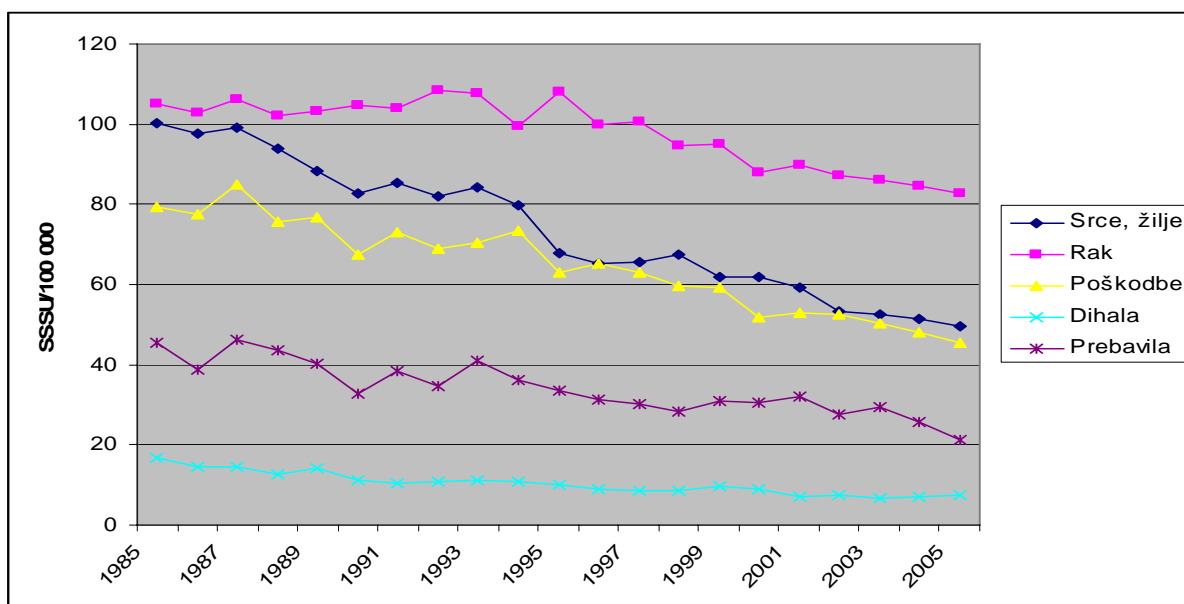
Vzrok v počasnejšem naraščanju pričakovanega trajanja življenja v zadnjih dvajsetih letih pri ženskah kot pri moških leži v že tako višjem pričakovanem trajanju življenja pri ženskah (razlika v letu 2005 je bila 6,9 let), v padanju umrljivosti zaradi raka pljuč pri odraslih moških, medtem, ko pri ženskah starih do 65 let umrljivost zaradi raka pljuč narašča, ter v padanju umrljivosti zaradi bolezni dihal in samomorov prav tako pri odraslih moških.

Pomembne so tudi **razlike v umrljivosti med posameznimi slovenskimi regijami**. Slovenijo lahko delimo na zahodni del, z nižjimi in vzhodni, z višjimi, stopnjami umrljivosti. Razlika med regijo z najvišjo in najnižjo stopnjo umrljivosti je bila v obdobju 2001-2005, 16 umrlih na 10 000 prebivalcev, na kar ni vplivala različna starostna sestava prebivalcev v posameznih regijah.

Če zajamemo celotno skupino prebivalcev **mlajših od 65 let** (otroci, šolarji, mladina in odrasli) je med vzroki smrti najpogostejši rak, ki mu sledijo bolezni srca in žilja in nato poškodbe, na četrtem mestu so bolezni prebavil in najnižje so stopnje umrljivosti zaradi bolezni dihal. Najvišje stopnje umrljivosti zaradi raka so v tej starostni skupini v Zasavski in Dolenjski regiji ter zaradi bolezni srca in žilja v Pomurju, Zasavju in Posavju. Med prebivalci **starejšimi od 64 let** so najpogostejši vzrok smrti bolezni srca in žilja, ki jim sledi rak in bolezen dihal. Tudi med starejšimi so bolezni srca in žilja najpogostejše v Pomurju in Zasavju, ter rak v Zasavju in Savinjski regiji.

Za oceno zdravstvenega stanja prebivalcev je pomembno gibanje umrljivosti v določenem časovnem obdobju in **primerjava z razvitimi državami** oziroma z državo, ki ima nizke stopnje umrljivosti.

Slika 1. Gibanje umrljivosti zaradi petih najpogostejših vzrokov smrti, med prebivalci starimi do 65 let v Sloveniji v obdobju 1985-2005.

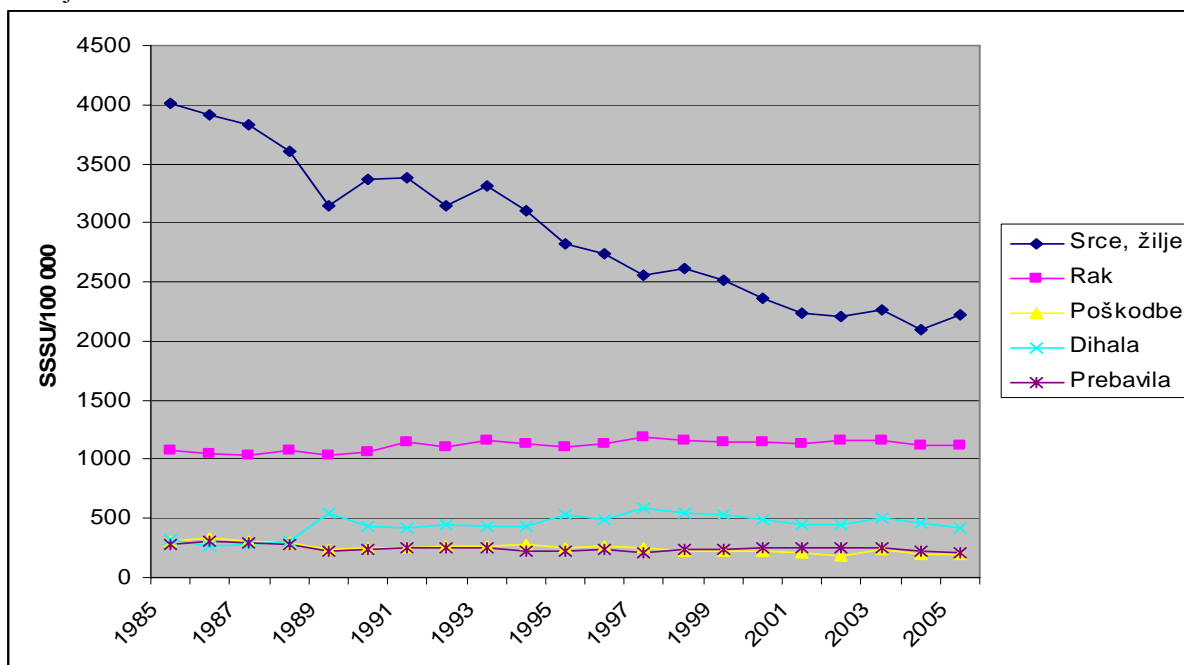

SSSU – stopnje umrljivosti standardizirane na starost

Umrljivost (stopnje standardizirane na starost - SSSU) zaradi petih najpogostejših vzrokov smrti se je pri prebivalcih starih do 65 let v zadnjih dvajsetih letih zmanjševala in je zaradi bolezni srca in žilja, bolezni prebavil in dihal padla za polovico, medtem, ko se je

umrljivost zaradi raka zmanjšala samo za 21 odstotkov. V primerjavi z državami članicami EU pred letom 2004 zaostajamo v umrljivosti zaradi najpogostejših vzrokov smrti za 17 do 100 odstotkov in za Švedsko od 48 do 300 odstotkov (4).

Slika 2. Gibanje umrljivosti zaradi petih najpogostejših vzrokov smrti, med prebivalci starejšimi od 65 let v Sloveniji v obdobju 1985-2005.

SSSU – stopnje umrljivosti standardizirane na starost

V zadnjih dvajsetih letih se je pri nas umrljivost (SSSU) zaradi bolezni srca in žilja, poškodb in zastropitev ter bolezni prebavil med prebivalci starimi nad 64 let

zmanjševala, medtem, ko je umrljivost zaradi bolezni dihal rasla in zaradi raka ostala enaka. Narasla je umrljivost tako zaradi raka dihal kot tudi raka dojke. V primerjavi z

državami članicami EU pred letom 2004 zaostajamo za v umrljivosti zaradi najpogostejših vzrokov smrti za 17 do 120 odstotkov in za Švedsko od 11 do 96 odstotkov pri različnih vzrokih smrti.

4 OBETI ZA PRIHODNOST

Padanje umrljivosti zaradi najpogostejših vzrokov smrti bo še naprej zviševalo pričakovano trajanje življenja pri obeh spolih, pri ženskah počasneje kot pri moških, kar je razumljivo glede na že sedanje sedem let višje število let pri ženskah kot pri moških. Ker umrljivost zaradi bolezni dihal v zadnjih letih ne pada več, ne pri moških kot tudi ne pri ženskah, ne pada pa tudi umrljivost žensk zaradi poškodb in raka, se bo razlika v umrljivosti med moškimi in ženskami zmanjšala, vendar na račun slabšanja zdravja žensk. Tudi padanje nezaposlenosti, rast bruto domačega proizvoda in indeksa razvoja bi utegnili ugodno vplivati na rast pričakovanega trajanja življenja ob rojstvu.

Zaradi večanja deleža starih ljudi med prebivalci splošna stopnja umrljivosti ne bo padala. Ob učinkovitejšem preprečevanju poškodb in ostalih nasilnih smrti ter zgodnejšem odkrivanju pred rakastih in rakastih sprememb med prebivalci ter uspešnejši borbi z dejavniki tveganja za kronične nenalezljive bolezni, se bo večal delež bolezni srca

in žilja med vzroki smrti, a hkrati bo rasla starost umrlih prebivalcev.

Ker so stopnje umrljivosti v posameznih regijah povezane s kazalci, ki opisujejo stopnjo izobrazbe, delovno aktivnost in ekonomsko moč prebivalcev, še posebej je zadnja pomembna za prezgodnjo umrljivost, bi enakomernejši regionalni razvoj utegnil zmanjšati razlike v umrljivosti med regijami. Kljub temu, da so razlike v umrljivosti med posameznimi področji znatne, se le-te zmanjšujejo in upamo, da se bodo zmanjševale še v bodoče.

Literatura

- [1] Ruzicka L T, Lopez A D. 1990. The use of cause of death statistics for health situation assessment: national and international experiences. *Wld hlth statist. quart.* 1990; 43:249-258.
- [2] Cvahte S, Kastelic I, Neubauer R, Odar Z. Gibanje prebivalstva .In: Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije. Zavod SRS za zdravstveno varstvo; Ljubljana 1972:5-29.
- [3] www.stat.si/.../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/
- [4] www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/hfad/

SLOVENSKO ZAMEJSTVO V ŠOLSKIH GEOGRAFSKIH UČBENIKIH

Doc. dr. Jurij Senegačnik

Modrijan založba, d. o. o., Poljanska 15, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel. +386 41 759 542

e-mail: jure@modrijan.si

POVZETEK

Prispevek prinaša rezultate raziskave o obsegu, načinu prikaza in vsebinskih poudarkih obravnave slovenskega zamejstva v šolskih geografskih učbenikih v obdobju po 2. svetovni vojni. Tako v vsebinskem kot didaktičnem pogledu lahko pri tem razlikujemo tri skupine učbenikov: učbenike geografije Jugoslavije, učbenike geografije Slovenije v času srednjega usmerjenega izobraževanja in učbenike geografije Slovenije, izdane v času po osamosvojitvi. Slovensko zamejstvo je bilo dobro predstavljeno že v dveh srednješolskih učbenikih iz časa srednjega usmerjenega izobraževanja, v času samostojne Slovenije pa mu precejšnja pozornost namenja večina učbenikov geografije Slovenije.

Ključne besede: zamejstvo, narodne manjšine, geografski učbenik

1 UVOD

Slovinci v zamejstvu so v slovenski geografiji dokaj izčrpno raziskana tematika. Zato ne preseneča, da so te vsebine zastopane tudi v šolskih geografskih učbenikih. Ta problematika je dokaj dobro zastopana tudi v zgodovinskih učbenikih, sem ter tja pa se z njo srečujemo tudi drugje. Ne glede na to pa lahko takoj poudarimo, da je daleč največ govora o Slovencih v zamejstvu ravno geografskih učbenikih, namenjenih geografiji domače države (nekoč Jugoslavije, sedaj Slovenije). Slovensko manjšino v sosednjih državah se sicer sem ter tja omenja tudi v učbenikih geografije Evrope, vendar gre pri tem praviloma vedno le za en ali dva stavka. Zato smo v našo raziskavo vključili le učbenike, namenjene geografiji domače države. Ti namreč zamejstvu praviloma namenajo poseben vsebinski sklop (bolj ali manj v obliki posebnega zaključenega poglavja), lahko pa je ta problematika nekako »po delih« vključena v različna druga poglavja, ki se sicer le v manjši meri nanašajo na zamejstvo.

Namen raziskave je bil ugotoviti, v kolikšni meri so v izbranih geografskih učbenikih zastopane učne vsebine o zamejstvu, na čem je poudarek in kakšne so spremembe v načinih prikaza teh vsebin skozi različna obdobja. Pri raziskavi smo uporabili deskriptivno in kompilacijsko metodo, delno pa tudi metodo vsebinske analize. V kronološkem pogledu smo se omejili na pregled učbenikov, izdanih po 2. svetovni vojni. V raziskavo smo vključili tako osnovnošolske kot srednješolske učbenike, ki so bili na voljo v knjižnici Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani ter v knjižnici Šolskega muzeja v Ljubljani. Zaradi

neredne uporabe v šoli nismo raziskovali tudi spremljajočih delovnih zvezkov in drugih učil, čeprav ravno tako vključujejo vsebine s področja zamejstva.

2 UČBENIKI GEOGRAFIJE JUGOSLAVIJE

Prvi učbeniki, namenjeni izključno geografiji Slovenije, so se pojavili šele v obdobju usmerjenega izobraževanja v osemdestih letih, pa še to le za srednje šole. Do tedaj pa so tako na osnovnošolski kot srednješolski stopnji izhajali le učbeniki geografije Jugoslavije. Kot prvega bomo omenili učbenik za srednje šole neznanih avtorjev z naslovom *Zemljepis in slovenski jezik* (1949). Delo je svojevrstna kombinacija učila za geografijo in slovenščino, ki pri poglavju o jugoslovanskem prebivalstvu prinaša tudi najosnovnejše številčne podatke o jugoslovanskih manjšinah in izseljencih v tujini.

Čeprav je v petdesetih in šestdesetih letih izšlo kar nekaj učbenikov geografije Jugoslavije različnih avtorjev, so vsebine o manjšinah v sosednjih državah praviloma izpuščali. Izjemo predstavlja osnovnošolski učbenik S. Kranjca, A. Laha in T. Oblaka (1964), ki v nekaj stavkih navaja območja slovenske manjšine v Avstriji, Italiji in na Madžarskem, vendar brez vsakih številčnih ocen. Identično besedilo je bilo objavljeno tudi v istoimenskem učbeniku istih avtorjev leto kasneje pri drugi založbi. Nekaj več o jugoslovanskih manjšinah v tujini lahko izvemo iz gimnazijskega učbenika S. Kranjca in V. Lebana (1971) iz začetka sedemdesetih let. Delo je pomembno zaradi relativno zelo podrobnega opisa slovenske narodne meje v sosednjih državah in navajanja območij slovenske manjšine v sosednjih državah, pri čemer pa prinaša številčno oceno (10000 pripadnikov) le za porabske Slovence, ne pa tudi za Slovence v Avstriji in Italiji.

Čeprav smo v času usmerjenega izobraževanja v prvi polovici osemdesetih let dobili prve učbenike geografije Slovenije, so učbeniki geografije Jugoslavije izhajali do konca osemdesetih let, se pravi vse do osamosvojitve. Srednješolski učbenik Geografske značilnosti SFRJ avtorjev M. Paka, B. Kerta, A. Laha, M. Košak in S. Brinovca je izšel leta 1983, v uporabi pa je bil do konca osemdesetih let. V poglavju o jugoslovanskem prebivalstvu namenja manjšinam v tujini le en odstavek, pri čemer prinaša tudi številčne ocene: 110 000 za Slovence v Italiji, 60 000 za Slovence v Avstriji in 5000 za Slovence na Madžarskem. Navajanje območij, kjer živijo jugoslovanske manjšine v tujini, vendar brez konkretnjših številčnih ocen, je značilno za osnovnošolski učbenik avtorjev S. Kranjca, A. Laha in T.

Oblaka (1985) ter za učbenik M. Košak in M. Vojvode (1987).

Nobeno od navedenih del ne prinaša o manjšinah niti ene karte ali fotografije, kar je z današnjimi očmi v didaktičnem pogledu seveda nesprejemljivo, vendar je bila velika skromnost glede kartografskega in slikovnega gradiva tedaj značilna za prav vse učbenike. Slovenska manjšina v tujini se v teh delih obravnava skupaj z drugimi manjšinami, najpogosteje z makedonsko v Grčiji in Bolgariji.

3 UČBENIKI GEOGRAFIJE SLOVENIJE V ČASU USMERJENEGA IZOBRAŽEVANJA

Naravnost neverjeten prelom glede obravnave slovenske manjšine v tujini predstavlja učbenik M. Klemenčiča (1982) iz začetka osemdesetih let. Gre za enega tistih (na nek način) poskusnih učil, izdanih v obliki nekakšnih zvezkov, namenjenih bolj zaokroženim vsebinskim sklopom znotraj programskega okvirja, ki se je imenoval: Geografske značilnosti in sodobni problemi Slovenije in Jugoslavije. Ta dela so zaradi likovno-grafične skromnosti in izrazito strokovnega jezika v marsičem spominjala na univerzitetna skripta. K temu so pripomogli tudi obsežni sezname uporabljenih literature, ki sicer niso ravno učbeniška značilnost. Dejansko so ta dela praviloma pisali univerzitetni učitelji, ki so dajali izrazit poudarek vsebini, ne pa tudi didaktičnemu pristopu. Omenjeni učbenik M. Klemenčiča – gre za poseben zvezek z naslovom Družbenogeografski procesi in problemi Slovenije – obravnava slovensko manjšino v tujini obsežneje in bolj poglobljeno kot katerikoli učbenik pred njim, po vsej verjetnosti pa tudi za njim. Prispevek M. Klemenčiča je naravnost izrazito družbenogeografsko, v skladu s tedaj (tudi pri nas) močno uveljavljeno socialnogeografsko paradigmo, fizični geografiji zamejskega prostora pa avtor skoraj ne namenja pozornosti. Zelo podrobno obravnava položaj in specifične probleme Slovencev v treh sosednjih državah, pri čemer se besedilo prvič dopolnjuje tudi z dvema nazornima zemljevidoma. (Fotografij v teh »poskusnih« zvezkih ni bilo.) Seveda pa se avtor ne zadovolji zgolj s suhoparno obravnavo manjšine znotraj treh sosednjih držav, ampak na koncu svoj prikaz nadgradi s posebnim podpoglavjem o vlogi in možnosti Slovencev v zamejstvu kot povezovalcev dveh narodov.

Drugi, ki se je v tem obdobju poglobljeno lotil Slovencev v zamejstvu, je bil I. Gams v srednješolskem učbeniku Geografske značilnosti Slovenije. Ta je prvič izšel leta 1983, dopolnjena izdaja pa je sledila leta 1989. Gams kot izrazito fizični geograf za razliko od M. Klemenčiča namenja skoraj večjo pozornost fizični kot pa družbeni geografiji zamejskega prostora. V tem pogledu je seveda presegel vse svoje predhodnike in na nek način postavil temelje tudi za kasnejše šolske geografske obravnave zamejstva. Kot prvi je »vzpostavil« poimenovanja nekaterih pokrajin v zamejstvu, saj so se vsi prejšnji in tudi kasnejši avtorji držali predvsem različnih historičnih in administrativnih poimenovanj. Ne

glede na to je v obravnavo manjšine vnesel nekaj novih elementov tudi v družbenogeografskem pogledu. Avtor se je slovenskega zamejstva v izdajah iz let 1983 in 1989 lotil v posebnem poglavju čisto na koncu drugega dela učbenika, ki prinaša pregled po slovenskih pokrajinah, v prvem, to je občegeografskem delu, pa zamejstva tedaj še ni obravnaval.

4 UČBENIKI GEOGRAFIJE SLOVENIJE V ČASU SAMOSTOJNE SLOVENIJE

Z nastankom samostojne države je dozorel čas, ko učbenikov neobstoječe Jugoslavije nismo več potrebovali, pojavila pa se je potreba tudi po samostojnih osnovnošolskih učbenikih za Slovenijo. Čeprav učni načrt za to še ni bil nared, se lahko smelosti S. Brinovca zahvalimo, da je vzpodbudil nastanek prvega osnovnošolskega učbenika Slovenije avtorjev S. Brinovca, M. Košak in J. Senegačnika (1995). Pri posebnem poglavju o Slovencih v zamejstvu in tujini velja izpostaviti ne le obsežnost in podrobnost prikaza, ki je tedaj v osnovne šole vnesla neko povsem novo dimenzijo obravnave te tematike, ampak predvsem svež didaktičen pristop s skrbno izbranimi zemljevidi in fotografijami za tri območja naše manjšine v tujini. Nova, dopolnjena izdaja istega učbenika iz leta 1997 razen drugačne zunanje oblike ni prinesla nič novega.

Tega pa ne moremo trditi za novo dopolnjeno izdajo srednješolskega učbenika Geografske značilnosti Slovenije za srednje šole avtorja I. Gamsa (1996). Slovencev v zamejstvu se je tokrat lotil že v prvem, to je občegeografskem delu učbenika, kjer obravnava jezikovno mejo in različne zgodovinske okoliščine, hkrati pa navaja tudi številčne ocene manjšine. Zamejstva pa se je avtor ponovno lotil v drugem, to je regijskem delu učbenika, kjer pa je prikaz zelo podoben tistemu iz izdaj v letih 1983 in 1989. Zanimivo je, da nekateri učitelji Gamsovo delo kljub izdaji kasnejših novih učbenikov uporabljajo vse do današnjih dni.

Konec devetdesetih je nastopila kurikularna prenova učnih načrtov, pomembno prelomnico pa je pomenilo hkratno izdajanje več konkurenčnih učbenikov za iste razrede pri različnih založbah. To je med učitelji izredno dvignilo možnost izbire, založbe pa so bile prisiljene tekrovati s čim večjo kakovostjo. Na ta način smo za geografijo Slovenije najprej dobili tri nove osnovnošolske učbenike (iz treh različnih založb), pri čemer se didaktični pristopi in obseg obravnave Slovencev v zamejstvu v nekaterih detajlih precej razlikujejo.

V učbeniku avtorjev J. Senegačnika, B. Drobnjaka in M. Otič (1999) je pristop do obravnave manjšin (pogojno rečeno) »klasičen«. To pomeni, da se zamejski Slovenci obravnavajo v prvem, to je občegeografskem delu učbenika, in sicer pri poglavju o prebivalstvu. Vsebinska novost je v tem, da se prvič omenja Slovenci v vseh štirih sosednjih državah, sicer pa je prikaz zamejstva »opremljen« z bogatim

slikovnim in kartografskim gradivom, v posebni rubriki »Ali več« pa je predstavljena Rezija z Rezijani.

V drugih dveh novih osnovnošolskih učbenikih, ki so jih napisali J. Račič in D. Večerić (2001) ter F. Novak (2003), so avtorji bolj dobesedno sledili razporeditvi učnih ciljev in vsebin po učnem načrtu, ki je predvideval obravnavo vsebin o slovenski manjšini integrirano z obravnavo posameznih alpskih, predalpskih, panonskih in primorskih pokrajin. Obravnava zamejstva se tako ne pojavlja v enem sklopu, ampak je »razdrobljena« na številne krajše sestavke, dolge včasih le nekaj stavkov, v različnih delih učbenika. Pozitivna plat takšnega prikaza je v tem, da manjšina na ta način uporabniku učbenika veliko bolj izpade kot nekakšen integralen del slovenskih pokrajin in ne kot neko »od države odrezano« zamejstvo. Oba opisana pristopa sta didaktično sprejemljiva in formalno dopustna, sama stroka pa še ni niti poskusila ugotoviti, kateri od njiju daje boljše evalvacijske učinke.

Z nekajletno zamudo za sprejemom prenovljenih učnih načrtov s konca devetdesetih let so izšli tudi novi gimnazijski učbeniki treh založb. Skupno jim je to, da sta občegeografski (za 3. letnik gimnazije) in regijski del (za 4. letnik gimnazije) regionalne geografije Slovenije iz čisto praktičnih razlogov izdana v dveh ločenih delih, kot dva samostojna učbenika. Obravnava zamejstva je zelo podrobna, nazorna in izčrpna v obeh učbenikih (delih) avtorjev M. Klemenčiča in I. Lipovška (2002, 2003), pri čemer je zamejstvo v prvem učbeniku obravnavano v enem sklopu, v drugem pa je »razdrobljeno« oz. »integrirano« v obravnavo posameznih pokrajin, od alpskih do panonskih. Pri drugi založbi so prvi učbenik (del) napisali M. Likar, S. Popit in S. Šturm (2006), drugega pa M. Petek, S. Popit in M. Arnuš (2007). Zamejstvo obravnavajo v obeh, vendar mu namenljajo manj pozornosti kot v učbeniku prve založbe, ga pa vsakič obravnavajo le v enem zaključenem sklopu in ne »razdrobljeno«. V enem sklopu ga obravnava tudi J. Senegačnik (2008) v učbeniku Slovenija 1, izdanem pri tretji založbi. To delo pa predstavlja le občegeografski del obravnave Slovenije, saj drugi, to je regijski del, v tem primeru še ni napisan.

5 SKLEP

Geografski učbeniki namenljajo problematiki Slovencev v zamejstvu več pozornosti kot učbeniki drugih predmetov. Pri tem lahko v obdobju po drugi svetovni vojni razlikujemo tri skupine učbenikov. Prvo predstavlja učbeniki geografije Jugoslavije, ki so slovenski manjšini razumljivo namenjali zelo malo pozornosti, v primerjavi z današnjimi učbeniki pa so bili glede likovno-grafičnega in didaktičnega oblikovanja zelo skromni. Drugo skupino predstavljata dva učbenika geografije Slovenije, ki sta izšla že v času usmerjenega izobraževanja, ko so sicer učbeniki geografije Jugoslavije izhajali še naprej vse do osamosvojitve. Tretjo skupino predstavljajo učbeniki geografije Slovenije v času samostojne Slovenije, ki zamejstvu namenljajo dovolj

pozornosti, hkrati pa uporabljajo moderne didaktične pristope.

VIRI IN LITERATURA

- [1] Brinovec, S., Košak, M., Senegačnik, J. (1995): Slovenija. Zemljepis za 8. razred osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [2] Gams, I. (1983): Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [3] Gams, I. (1996): Geografske značilnosti Slovenije za srednje šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [4] Klemenčič, M. (1982): Geografija 3. Geografske značilnosti in sodobni problemi Slovenije in Jugoslavije. Družbenogeografski procesi in problemi Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [5] Klemenčič, M., Lipovšek, I. (2002): Geografija Slovenije 1. Učbenik za 3. letnik gimnazij. Ljubljana, DZS.
- [6] Klemenčič, M., Lipovšek, I. (2003): Geografija Slovenije 2. Učbenik za 4. letnik gimnazij. Ljubljana, DZS.
- [7] Košak, M., Vojvoda, M. (1987): Zemljepis za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [8] Kranjec, S., Lah, A., Oblak, T. (1964): Zemljepis Jugoslavije za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Zavod za napredek šolstva.
- [9] Kranjec, S., Lah, A., Oblak, T. (1965): Zemljepis Jugoslavije za 8. razred osnovnih šol. Maribor, Založba obzorja.
- [10] Kranjec, S., Lah, A., Oblak, T. (1985): Zemljepis Jugoslavije za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [11] Kranjec, S., Leban, V. (1971): Zemljepis Jugoslavije za gimnazije. Druga, s statističnimi podatki dopolnjena verzija. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [12] Likar, M., Popit, S., Šturm, S. (2006): Geografske značilnosti Slovenije: učbenik za pouk geografije v 3. letniku gimnazijskega in srednjega tehniškega oz. strokovnega izobraževanja. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [13] Novak, F. (2001): Geografija Slovenije za 9. (8.) razred. Ljubljana, DZS.
- [14] Pak, M., Kert, B., Lah, A., Košak, M., Brinovec, S. (1983): Geografija. Geografske značilnosti SFRJ. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [15] Petek, M., Popit, S., Arnuš, M. (2007): Geografske značilnosti Slovenije. Priprava na maturo za 4. letnik gimnazijskega in srednjega tehniškega oz. strokovnega izobraževanja. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [16] Račič, J., Večerić, D. (2001): Geografija za deveti razred 9-letne osnovne šole in osmi razred 8-letne osnovne šole. 9. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [17] Senegačnik, J., Drobnjak, B., Otič, M. (1999): Živim v Sloveniji. Geografija za 8. razred osnovne šole. Ljubljana, Modrijan.
- [18] Senegačnik, J. (2008): Slovenija 1. Geografija za 3. letnik gimnazij. Ljubljana, Modrijan.
- [19] Zemljepis in slovenski jezik (1949). Skripta po učnih knjigah za srednje šole. Tisk železniške tiskarne v Ljubljani. Ljubljana.

DEMOGRAFSKE POSLEDICE (IZVEN) ZAKONSKEGA BIVANJA V R. SLOVENIJI

Tadej Strehovec

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani
Poljanska c. 4, p.p. 2007, 1000 Ljubljana, Slovenia
Tel.: ++38614345818 Fax: ++38614345854.
E-pošta: tadej.strehovec@teof.uni-lj.si

Abstract:

Today's Slovene society is challenging with the great demographic changes. One of the main reasons for such changes is the decline of marriages and the increasing of numbers of cohabitations. To strengthen and the promotion of the family where partners are married, could be a solution for negative demographic trends. It is well known that so called "classical family" is such kind of common stay which is the most open place for the new life and where the child could be properly developed.

Povzetek:

Današnja slovenska družba se sooča z velikimi demografskimi spremembami. Eden od razlogov je lahko upad števila zakonskih zvez in porast t.i. izvenzakonskih skupnosti. Okrepitev in promoviranje klasične družine poročenega moškega in ženske, je lahko rešitev negativnih demografskih sprememb. Znano je, da je t.i. klasična družina še vedno tista oblika skupnega bivanja, ki je najbolj odprta za življenje in v kateri se otrok najlažje celostno razvija.

Današnja slovenska družba se v marsičem razlikuje od svojih predhodnih oblik izpred 30, 50 ali pa 100 let. Eno izmed bolj občutljivih področij so demografske spremembe s katerimi se sooča. Že od konca 70. let prejšnjega stoletja smo priče nepričakovanemu upadanju rodnosti in s tem povezanimi problemi staranja prebivalstva, priseljevanja, zdravstvene in socialne oskrbe starejših, zagotavljanja stabilnih javnih financ itd. Ob vsem tem pa si strokovnjaki zastavljajo temeljno vprašanje, kakšni idejni, politični in kulturni premiki so vplivali na nenaden upad slovenske rodnosti? Odgovor je večplasten in vključuje obravnavo različnih (osebnostno) občutljivih pojavov kot npr. splav, razveze, izraziti upad sposobnosti sklepanja zakonskih zvez, ženska emancipacija, umetno uravnavanje plodnosti in izrazit porast števila predzakonskega in izven zakonskega bivanja. Pričujoča razprava bo skušala predstaviti predvsem slednji pojav in ga povezala z demografskim trendom v R. Sloveniji. Ob tem bo razprava izhajala iz krščanskih etično-teoloških predpostavk, ki ji vsaj formalno pripada večina prebivalcev R. Slovenije.

1. Nekateri glavni razlogi za današnje demografsko stanje v R. Sloveniji

Že od konca 70. let beležimo v R. Sloveniji nenaden upad števila rojstev. Če je bilo leta 1979 še 30.604 rojstev, jih je bilo leta 2006 samo še 18.932 (SURSTAT – Centralni register prebivalstva, 2008). Po najnovejših podatkih Statističnega urada RS je v zadnjih dveh letih zaznati majhen porast rodnosti, vendar to še vedno predstavlja okoli 12.000 rojstev premalo za redno obnovo prebivalstva. Glavne razloge za upad rodnosti in posledične demografske spremembe lahko najdemo v različnih družbenih, kulturnih, idejnih in tehnoloških spremembah. Na kratko jih je mogoče povzeti:

a. *Spremenjeno razumevanje klasičnih institucij (družina, šola, država in Cerkev) in promoviranje novih oblik neformalnega bivanja, osebne svobode, emancipacije žensk itd.*

b. *Spremenjeno dojemanje verskega in moralnega sporočila, ki je v Sloveniji izhajal predvsem iz katoliške veroizpovedi. Eden glavnih razlogov je bilo tudi preganjanje in omejevanje duhovnikov, izključitev Cerkev iz šolskega, medijskega in javnega življenja itd.*

c. *Spremenjen odnos do nerojenega človeškega življenja, ki se kaže v priznanju t.i. »pravice« do svobodnega uravnavanja rojstev. Že v petdesetih letih prejšnjega stoletja je država legalizirala splav in s tem povzročila na eni strani verjetno večjo stopnjo t.i. načrtovanih in zelenih rojstev otrok; po drugi strani pa velik upad rodnosti. Tako je bilo med leti 1981 in 2004 opravljenih 312.108 splavov (IVZ, 2008). Temu številu je potrebno dodati še število splavljenih in uničenih otrok v postopkih umetne oploditve v epruveti. V R. Sloveniji so v ustanovah za zdravljenje neplodnosti, med leti 1984 in 2002, ustvarili 39.697 človeških zarodkov iz katerih se je rodilo 2.324 otrok (Virant-Klun, 2002, 200-201). To pomeni, da je bilo za rojstvo enega otroka, spočetega v epruveti, potrebno ustvariti in uničiti v povprečju 16 zarodkov.*

d. *Splošni dostop do sredstev za umetno uravnavanje plodnosti (kontracepcija). Že pokojni papež Pavel VI, ki je*

konec 60. let prejšnjega stoletja sistematično obravnaval posledice kontracepcije, je opozarjal na dolgoročno negativne posledice uporabe kontracepcije. Ob tem je še posebej, poleg negativnih demografskih posledic, omenjal posledice za telesno zdravje ženske, pozitiven vpliv na prostitucijo, pornografijo, na razpad zakonskih in družinskih skupnosti kot tudi na negativni vpliv na zakonsko zvestobo. Analiza stanja na področju uporabe kontracepcije v R. Sloveniji kaže na povezanost med naraščanjem uporabe kontracepcije kot tudi na skoraj istočasni upad rodnosti. Ob tem velja omeniti, da uporaba kontracepcije ne zmanjšuje števila splavov, temveč ga povečuje, kot tudi, da ima večina današnjih kontracepcijskih sredstev abortivni učinek.

e. Redefinicija pojma družine. V zadnjih desetletjih se je na Zahodu in pri nas pojavljajo ideje o različnih oblikah družinskega življenja. Konkretno je govora o izvenzakonskih, enostarševskih, istospolnih, razvezanih, ponovno poročenih itd. družinah, ki naj bi bile legitimne in enako »sprejemljive« kot klasična družina poročenega moškega in ženske ter otrok. Navkljub empiričnim dejstvom, da je ravno klasična družina edina, ki je tekom zgodovine omogočila vsaki družbi ohranitev oz. večanje števila prebivalstva, uvajanje t.i. *novodobnih družin* v miselni svet sodobnega prebivalca RS negativno vpliva na njegovo oz. njeno rodnost (Popenoe, 2008). Nasprotno, mogoče je trditi, da se družba, ki uvaja ne-klasične oblike družin, lahko sooča s problemom zmanjšanja rodnosti. Zaradi nestabilnih odnosov, revščine, nasilja itd. so takšne oblike t.i. družinskega življenja manj odprte za življenje kot so to zakonci v klasičnih družinah.

f. Zmanjšana sposobnost sklepanja formalne zakonske zveze in porast neformalnega bivanja, ki se kaže v različnih oblikah predzakonskega in izven zakonskega bivanja. Statistično je mogoče govoriti o dveh vzporednih pojavih: na eni strani o zmanjšanju števila sklenjenih porok, porastu razvez, pogostejšemu izven zakonskemu bivanju, na drugi strani pa o upadu števila rojstev (SURs in MNZ – Centralni register prebivalstva, 2008). Več ko ima družba izven zakonskih zvez, večja je verjetnost, da se bo družba soočala z demografskimi problemi.

2. Zakaj je mogoče povezovati porast izven zakonskega bivanja s padcem rodnosti?

Že v samem naslovu pričujoče razprave je izven zakonsko bivanje posebej izpostavljeno. Razlog je v tem, da se družbe, ki se soočajo s porastom izven zakonskega bivanja, običajno soočajo s padcem števila sklenjenih zakonskih zvez ter nizko rodnostjo (United Nations. Population Division. Department of Economic and Social Affairs, 2002; Gallagher, 2006; Festy, 2000). Odličen primer tega je R. Slovenija, ki se v zadnjih tridesetih letih na področju sklepanja zakonskih zvez sooča s strmim upadanjem. Če je bilo leta 1975 več kot 15.000 sklenjenih zakonskih zvez, pa je bilo leta 2005 sklenjenih »samo« 5.769 porok (SURs in

MNZ – Centralni register prebivalstva, 2008). S tem podatkom se glede na 1.000 prebivalcev uvrščamo na zadnje mesto med vsemi državami EU. Ob tem je potrebno poudariti, da so v število sklenjenih zakonskih zvez vključeni tudi tisti, ki so ponovno sklenili zvezo. Zanimivo je, da je v istem obdobju naraslo število parov, ki živijo v izven zakonski skupnosti, ki je danes družbeno popolnoma sprejemljivo oz. celo promovirano. Leta 2002 jih je bilo takšnih skupnosti že okoli 10%. Če pogledamo pod vidikom rodnosti, vidimo da se je leta 1975 rodilo 10,9% otrok izven zakona; leta 2006 pa že 47,2%. V konkretnih številkah to pomeni, da se je leta 2006 izven zakona rodilo 8.943 otrok (Potočnik, 2008).

V strokovni literaturi se ob tem omenjajo tudi nekateri glavni razlogi, zakaj se nekateri ljudje lažje odločajo za izvenzakonsko bivanje. Na kratko jih je mogoče naštet: ekonomski razlogi (skupno življenje naj bi bilo ekonomsko manj obremenjujoče; prav tako so v RS na vsakodnevni ravni deležni večjih bonitet in finančnih ugodnosti); imata več časa za spoznavanje in utrjevanje ljubezni; večja intimnost; manj težavna ločitev (manj odgovornosti drug za drugega; če odnos ne bo funkcioniral, ni to noben problem; manj pravnih obveznosti); testiranje spolne, čustvene in osebnostne usklajenosti oz. t.i. kompatibilnosti (skupno bivanje je dobra priložnost, da bolje spoznava drug drugega navade, značaj); v bistvu gre za poroko na pokušino (nekakšno posnemanje zakonskega življenja) in prepričanje, da "vsak biva skupaj pred zakonom".

Ob omenjenih pozitivnih razlogih pa si katoliška etika glede izven zakonskega bivanja zastavlja nekatera temeljna vprašanja: ali imajo pari, ki živijo skupaj pred zakonom, kasneje v zakonu res bolj kvaliteten in bolj stabilen zakon? Ali kasneje v zakonu res bolje doživljajo spolnost? Ali je kasnejša komunikacija v zakonu res boljše od tistih, ki bivata skupaj šele po poroki? Ali izvenzakonsko bivanje omogoča boljše in lažje razreševanje problemov v morebitnem kasnejšem zakonu? Ali se pari v izvenzakonskih zvezah res manj pogosteje soočajo z neželjeno nosečnostjo? Ali so pari v izvenzakonskih skupnostih res manj dovzetni za spolno prenosljive bolezni? Ali jih izvenzakonsko bivanje varuje pred partnerskim nasiljem? Ali jih varuje pred depresijami, uporabo tveganih substanc, samomorom itd.? Ali je res, da so si takšni pari bolj zvesti? Ali predzakonska spolnost in bivanje pozitivno voliva na vero in osebni odnos do Boga? Ali je bivanje otroka v izven zakonski zvezi bolj primerno kot bivanja v zakonski zvezi? Ali je v izven zakonskih skupnostih revščina manjši dejavnik tveganja kot v primeru zakonske zveze? In za našo razpravo pomembno vprašanje, ali se pari v izven zakonskih oz. pred zakonskih skupnostih lažje in pogosteje odločajo za otroka? Na vsa ta vprašanja katoliška moralna teologija in etika išče tako teološke, etične, kot tudi sociološke in empirične refleksije, ki bi celostno presojale obravnavani fenomen.

Mnoge sociološke študije govorijo, da se izven zakonske zveze v primerjavi s zakonskimi skupnostmi pogosteje soočajo z naslednjimi stanji: z ločitvijo (Adkins, 2008); z manj konflikti (Anderson Moore, 2002) z višjim tveganjem za revščino (McLanahan, 2000, 704; Rank, 1999, 1061); samomorilnostjo (Cutler, 2001; Johnson, 2000, 80), duševnimi boleznimi (Hetherington, 2002, 111; Simons, 1999, 1027), slabšim telesnim zdravjem (Angel, 1988, 50; Lundberg, 1993, 1051), nižjo izobrazbo (Jaynes, 2000, 95), antisocialnim vedenjem in kriminalom (Harper, 2004, 395), neželjeno nosečnostjo (Hetherington, 2002, 116), nižjo življenjsko dobo (Schwartz, 1995, 1242), slabšimi odnosi s starši (Gallagher, 2006, 421), večjim tveganjem za okužbo s spolno prenosljivimi boleznimi; z več nezvestobe v zvezi; s čustvenimi in duhovnimi posledicami v primeru razpada zveze, pa tudi zmanjšanim dojemanjem vere kot tudi oslABLJENO versko prakso. Empirične študije prav tako postavljajo pod vprašaj nekatere mite o izven zakonskem bivanju: kot npr., da vsak to dela; da se ekonomsko splača; da naj bi bilo brez skupnega bivanja pred zakonom manj sreče v zakonu (v resnici pa je več nasilja, nezvestobe, ločitve); da ločitev takšne zveze nobenega ne rani (takšno bivanje lahko prizadene prijatelje, otroke, starše, sorodnike) itd.

Glede na omenjeno, je mogoče sklepati, da je izven zakonsko bivanje tista oblika skupnega življenja, ki je sociološko in empirično bolj krhka, nestabilna, neugodna za odločitev za otroka in ki se pogosteje sooča z razpadom, revščino in splavom. Razumljivo je, da je takšno skupno bivanje vedno povezano z nekaterimi stalnimi dilemami, kot npr. Ali bo partner ostal ali pa bo odšel? Ali sam partner sploh še želi ostati v odnosu s partnerjem, ali pa ga želi zapustiti? Ne glede na razlog, v vsakem trenutku partner lahko zapusti takšno zvezo; pri tem namreč ni ene ovire, ki bi ga v takšnem dejanju zadržala. Ker se partnerja lahko bojita razpada zveze, manj pogosto obravnavata delikatne zadeve v zvezi; iz tega razloga si ne želita povedati svojih najglobljih prepričanj, skrbi in strahov. Zato si v bistvu ne zaupata in se pogosteje odločata za t.i. »partnersko igranje idealnega partnerja«. Ob vsem tem ni naključje, da se težje odločata za morebitno rojstvo otroka in da takšna oblika ni naklonjena pozitivnim demografskim kazalcem.

3. Ali je promoviranje »klasičnega« zakonskega življenja lahko ena izmed možnosti, da izstopimo iz »demografske zime«?

Glede na zgoraj omenjene pomisleke in sociološke podatke, je mogoče zaključiti, da pogostnost klasične zakonske zveze formalno poročenega moškega in ženske lahko (čeprav to ni vedno nujno) sovпада z večjo rodnostjo in trdnostjo takšne zveze. Prav tako je klasična družina lahko prostor, kjer se morebitni otrok redkeje sooča z revščino, nasiljem in razpadom družine kot pa je to pri otrocih, ki živijo v izvenzakonski skupnosti. Zato je razumljivo, da si, v iskanju slovenske demografske rešitve, lahko zastavimo vprašanje,

kakšen odnos ima družba, šola, mediji in država do t. i. *klasične družine*? Če pogledamo samo v naše osnovnošolske in srednješolske programe lahko odkrijemo, da se vzgoji mladih, v smislu formacije za klasično zakonsko življenje ne posveča skoraj nikakršne pozornosti. Čeprav imamo za učenje (sicer prav tako pozitivnih vsebin) matematike, angleščine in slovenščine predvidenih na stotine šolskih ur, pa za formiranje mladih v smislu vzpostavitve družinskega življenja, soočanja z zakonskimi izzivi, vzgojo otrok itd. ni predvidenih nikakršnih ur. Tovrstna »tabuizacija zakonskega življenja« je lahko eden izmed glavnih razlogov, da se mladi težje odločajo za skupno življenje, težje podarjajo življenje svojim otrokom in s tem poglobljajo demografsko zimo. V tem jih potrjujejo mediji in ne zadnje tudi državna politika, ki v imenu nediskriminacije izvenzakonskih zvez, finančno in statusno diskriminira tiste zakonce, ki so poročeni. Zato je logično, da je spremenjena državna finančna politika, ki pozitivno diskriminira poročene zakonce kot tudi ustrezna šolska vzgoja, temeljnega pomena, v kolikor država želi doseči daljnoročno spremembo demografskega kazalca.

Vrednote družine, zakonske zvestobe, življenja tako rojenih kot nerojenih, so bile in bodo ključ preživetja katoličanov tekom stoletij. Zato lahko katoličani, s svojim odnosom do družine in vrednotami življenja, pozitivno bogatijo družbo v kateri gostujejo. Država in družba sta zato povabljeni, da sprejmeta to paradigmo in se izogneta številnim problemom povezanih z nizko rodnostjo, kot npr. priseljevanje, medkulturni, medverski in mednacionalni konflikti, obremenjujoča davčna politika, osiromašenje starejše populacije itd. Znamenit grški pregovor pravi: *Grki so zavzeli Trojo, ker so to poskusili.* »Tveganje« vstop v tako občutljivo področje, kot je to naš odnos do izven zakonskega bivanja, je lahko eden od ključev za uspešno razrešitev današnjih in prihodnjih demografskih ter socialnih problemov. V tem smislu pričujoča razprava predstavlja doprinos k bolj pozitivni sliki tako zakonskega in družinskega življenja, kot tudi k bolj pozitivni demografski sliki R. Slovenije.

Literatura

- [1] Adkins, Kate S. 2008. *Implications of violent and controlling unions for mother's mental health leaving*. The Ohio State University 2008. <http://crrw.princeton.edu/workingpapers/WP08-14-FF.pdf>.
- [2] Anderson Moore, Kristin et al. 2002. *Marriage From a Child's Perspective: How Does Family Structure Affect Children, and What Can We Do about It?* *Child Trends Research Brief*, <http://www.childtrends.org/Files/MarriageRB602.pdf> (Pridobljeno 20.3.2008).
- [3] Angel, Ronald, in Jacqueline Lowe Worobey. 1988. *Single Motherhood and Children's Health*. *Journal of Health and Social Behavior* 29 (1):38-52.

- [4] Cutler, David M. , Edward Glaeser, in Karen Norberg. 2001. Explaining the Rise in Youth Suicide: Working paper no. 1917. Review of Reviewed Item. *National Bureau of Economic Research*, <http://www.nber.org/papers/w7713.pdf> (Pridobljeno 20.3.2008).
- [5] Festy, Patrick. 2000. Looking for European Demography, Desperately? Review of Reviewed Item., http://www.un.org/esa/population/publications/pop_decline/festy.pdf (Pridobljeno 24.3.2008).
- [6] Gallagher, Maggie. 2006. If Marriage is Natural, Why is defending it so hard? Taking up the Challenge to Marriage in the Pews and the Public Square. *Ave Maria Law Review* (2), http://www.avemarialaw.edu/assets/documents/law_review/articles/AMLR.v4i2.gallagher.final3.pdf (Pridobljeno 20.3.2008).
- [7] Harper, Cynthia, in Sara McLanahan. 2004. Father Absence and Youth Incarceration. *Journal of Research on Adolescence* 14 (3):369-397.
- [8] Hetherington, E. Mavis, in John Kelly. 2002. *For Better or for Worse: Divorce Reconsidered* New York: W.W. Norton.
- [9] IVZ. *Fetalne smrti - časovni prikazi 2004 2008*. www.ivz.si. (Pridobljeno 15.5.2008).
- [10] Jaynes, William H. 2000. The Effects of Several of the Most Common Family Structures on the Academic Achievement of Eight Graders. *Marriage&Family Review* 73 (1-2):73-97.
- [11] Johnson, Gregory R. et al. 2000. Suicide Among Adolescents and Young Adults: A Cross - national Comparison of 34 Countries. *Suicide&Life-threatening Behavior* 30 (1):74-82.
- [12] Lundberg, O. 1993. The impact of childhood living conditions on illness and mortality in adulthood. *Social science & medicine* 36::1047-52.
- [13] McLanahan, Sara. 2000. Family, State and Child Wellbeing. *Annual Review of Sociology* 26: 703-706.
- [14] Popenoe, David. 2008. *Cohabitation, Marriage and child wellbeing. A Cross-National Perspective*. Piscataway: The National Marriage Project.
- [15] Potočnik, Vinko. 2008. Družinske vezi v postmoderni kulturi. Teološki simpozij v Ljubljani.
- [16] Rank, Mark R., in Thomas A. Hirschl. 1999. The Economic Risk of Childhood in America: Estimating the Probability of Poverty Across the Formative Years. *Journal of Marriage and the Family* 61 (4):1058-1067.
- [17] Schwartz, Joseph E. et al. 1995. Sociodemographic and Psychosocial Factors in Childhood as Predictors of Adult Mortality. *American Journal of Public Health* 85:1237-1245.
- [18] Simons, Ronald L., Kuei-Hsiu Lin, Leslie C. Gordon, Rand D. Conger, in Frederick O. Lorenz. 1999. Explaining the Higher Incidence of Adjustment Problems among Children of Divorce Compared with Those in Two-Parent Families. *Journal of Marriage and the Family* 61 (4):1020-33.
- [19] SURS in MNZ – Centralni register prebivalstva. 2008. SURS in MNZ – Centralni register prebivalstva, Osnovni podatki o sklenitvah zakonskih zvez, Slovenija, letno., http://www.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/05_pr_ebivalstvo/03_05155_nar_gib/03_05546_poroke/03_05546_poroke.asp (Pridobljeno 22.3.2008).
- [20] United Nations. Population Division. Department of Economic and Social Affairs. 2002. Population Newsletter, http://www.un.org/esa/population/publications/pop_news/News74.pdf (Pridobljeno 30.3.2008).
- [21] Virant-Klun, I., H. Meden-Vrtovec, in T. Tomaževič. 2002. *Od nastanka gamet do rojstva*. Radovljica: Didakta.

PREBIVALSTVO SLOVENIJE VSTOPA V STARAJOČO SE DRUŽBO PRIHODNOSTI PO REGIJAH RAZLIČNO STARO

Petronela Vertot

Statistični urad Republike Slovenije
Vožarski pot 12, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 2340 806; fax: +386 1 2340 860
e-mail: nelka.vertot@gov.si

POVZETEK

Zanimanje ljudi je bilo malokdaj tako osrediščeno na spremembe v prebivalstvenih gibanjih doma in v svetu, kot danes, v letih po prelomu tisočletja. Oči svetovne javnosti usmerja v to bolj ali manj vidna skrb vseh, kako bodo v prihajajočem tisočletju večinsko razdeljeni gospodarski viri našega planeta. Manjši narodi, med katerimi je tudi slovenski, pa se poleg tega (glede na posledice dosedanjega in trenutne smeri prebivalstvenega razvoja pri nas) sprašujemo: "Ali bomo kot narod sploh preživel?"

V svetovnem merilu se morda zdi naša "številčnost" zanemarljiv problem, za nas, prebivalce Slovenije, pa gre za pomembno vprašanje: ljudje smo, ne glede na "stojišče", s katerega gledamo nase, danes vedno bolj ne le socialna, ampak tudi zelo pomembna in potrebna gospodarska kategorija. Očitno je, da danes bolj, kot kadarkoli doslej demografske spremembe, ki koreninijo v razvoju v devetnajstem in dvajsetem stoletju in se še močno nadaljujejo tudi v enaindvajseto stoletje, korenito spreminjajo svet in prebivalstvene, gospodarske in socialne razmere v njem. Upadanje rodnosti, okrepljeno z naraščanjem trajanja življenja ljudi je povzročilo in še povzroča neprimerljive spremembe v sestavah vseh družb: pomemben zgodovinski obrat v razmerju deležev mladega in starejšega prebivalstva. Globoke, prodorne in trajne posledice staranja prebivalstva pa ponujajo tako velike možnosti kot nove izzive tudi za družbo v Sloveniji, a različno v njenih posameznih delih (statističnih regijah). Velikost, starostno-spolna sestava in regionalna razporejenost našega prebivalstva v naslednjih desetletjih so odvisne od prihodnjih vrednosti rodnosti, umrljivosti in selivnosti. Vsi dejavniki, ki vplivajo na število in sestavo prebivalstva, so medsebojno odvisni in istočasno pod močnim vplivom socialnih in gospodarskih dejavnikov okolja. In kakšno je stanje?

Staranje prebivalstva je prodoren, globalen pojav

Na mednarodni, narodni in regionalni ravni postajajo vprašanja o prihodnji podobi našega prostora in možnostih preživetja ne le aktualna ampak vedno bolj pereča (Vester F., 1991 in Gosar, L., 2000). Povsod po svetu prihajata vedno bolj do izraza težnja po avtonomiji in neodvisnosti in istočasno po povezovanju, saj soodvisnost in povezanost

pomeni prevzemanje soodgovornosti za širše probleme družbe. Različni koncepti sedanjega in prihodnjega razvoja morajo istočasno upoštevati probleme in zahteve posameznih skupin prebivalstva in potrebe posameznih območij in se morajo med seboj dopolnjevati in ne izključevati. Prava identiteta današnjega človeka namreč ni identiteta zaprtosti in samote, ampak je prostor novosti, ki se odpira med njim in drugimi. Ker je človek osnovno gibalo vseh prizadevanj, dogajanj in sprememb, so podatki o tem, kakšni so bili, so in bodo številčni razvoj ter starostno-spolna in druge sestave prebivalstva, deležni precejšnje pozornosti tako v svetu kot v posameznih državah. "Jutrišnji dan je bližje, kot si mislimo"¹, opozarja v svojem prispevku Peter Drucker in pojasnjuje, "kako se bo po njegovem mnenju podoba prihodnosti razlikovala od današnje ter dodaja kaj moramo storiti, da bomo na te spremembe ustrezno pripravljeni". Pojasnjuje, "da se danes "novo gospodarstvo (nova ekonomija) uresničuje ali pa tudi ne, toda ni dvoma, da se bomo s prihodnjo družbo srečali v kratkem. V razvitem svetu, in tudi v državah, ki se šele pojavljajo, bo pravilno ravnanje (razdeljevanje) mnogo bolj pomembno kot je bilo v novi ekonomiji (če je tam sploh bilo). To bo družba, ki bo popolnoma različna od družbe poznega 20. stoletja in bo drugačna tudi od družbe, ki si jo predstavljamo oziroma od tega, kar večina ljudi v prihodnosti pričakuje. Večinoma bo v njej vse novo, večina bo prej neznanega, z večino pojavov v njej se doslej še nikoli nismo srečali oziroma kaj takega doslej še ni bilo. In večina tega je že tukaj, ali pa naglo prihaja"². Tako bo v "razvitih državah prevladujoč dejavnik prihodnje družbe nekaj, na kar je večina ljudi danes šele začela postajati pozorna: strm porast skupine starejšega prebivalstva in naglo skrčenje mlajše generacije", kar pomeni, "da bodo v prihodnjih 25-ih letih ljudje morali delati do starosti srede osemdesetih let, seveda, če jim bo zdravje to dovoljevalo". Nismo pa v današnji družbi še dojeli, da vsi iz naraščajočega števila starejših (starih 50 let in več), ne bodo mogli ostati zaposleni kot je bilo doslej običajno, to je polni delovni čas, ampak bodo morali sodelovati v delovnem procesu na številne nove in različne načine: kot začasno zaposleni, kot zaposleni za del časa, kot svetovalci pri

¹ Peter Drucker, *The Economist*, November 3, 2001 (A Survey of the Near Future), str. 3-22

² enako kot pri 1

posebnih nalogah samo za določene faze dela ipd."³ Verjetno bodo postali zelo hitro "novi načini zaposlovanja ljudi, (na primer 'na doseg roke' in 'za določen čas') osrednji načini, ki jih bodo uporabljali vodilni vseh zaposlitvenih organizacij in ne več samo v poslovnem svetu"⁴.

Številčni upad mlajšega prebivalstva pa bo povzročil še hujše posledice oziroma "preobrat" glede na današnje navade. Gospodarsko gledano, bo številčni upad mlade generacije spremenil trgovanje po ustaljenih poteh. Enoten gospodarski trg, ki se je po drugi svetovni vojni pojavil v vseh bogatih državah, je bil tako imenovano 'mladinsko podprt' že v izhodišču. Zdaj postaja določen s srednjo generacijo oziroma se bo verjetno razcepil v dve veji: v enoten gospodarski trg ljudi srednjih let in veliko manjši trg mladih. Ker bo število mladih še naprej upadalo, bo postalo oblikovanje novih modelov zaposlovanja naraščajoče pomembno: oblikovati bo potrebno take modele, ki bodo zanimivi in primerni (in jih bodo čim dlje zadržali na področju zaposlitve) za naraščajoče število starejših, posebej izobraženih ljudi"⁵.

Naraščanje starejših skupin prebivalstva namreč postavlja vsako državo pred zahtevne naloge na številnih področjih. Poleg zaposlitvenega, navajanega po besedah Petra Druckerja, je tudi "področje ohranjanja možnosti in razvijanja dosedanjih formalnih oblik pomoči starejšim in istočasno organiziranega pristopa k razvoju novih oblik"⁶ eno bistvenih tudi za našo državo v prihajajočih letih.

Staranje prebivalstva ima več obrazov

Staranje prebivalstva zajame vse ljudi: moške, ženske in otroke. Stalno naraščanje starejših starostnih skupin v prebivalstvih posameznih držav (oboje: absolutnih števil in deležev oz. razmerij glede na skupino delovno sposobnega prebivalstva), neposredno vpliva na medgeneracijska in znotrajgeneracijska razmerja z vidikov pravičnosti in solidarnosti, kar naj bi podpirale vse družbe. Staranje prebivalstva je skrajnost, z velikimi posledicami za vse prebivalstvo, saj je tesno povezano z vsemi dogodki življenja vsakega posameznika. Na ekonomskem področju bo staranje prebivalstva v prihodnosti bistveno vplivalo na gospodarsko rast, višino prihrankov, vlaganj in potrošnje, pa tudi na razmerja na trgu delovne sile, na delovanje pokojninskih skladov, na davke in medgeneracijske 'prenose (transferje)'. Na socialnem področju človekovega življenja pa staranje prebivalstva vpliva in bo v prihodnje močno vplivalo na zdravstveno stanje družbe ter na skrb za zdravje prebivalstva, na sestavo družin in drugih oblik sobivanja ljudi, na gradnjo stanovanj in selitve prebivalstva. Na političnem področju že in še bo staranje prebivalstva vplivalo na volilne modele ter zastopanost posameznih starostnih skupin prebivalstva v vladnih in drugih političnih telesih.

³ enako kot pri 1

⁴ enako kot pri 1

⁵ enako kot pri 1

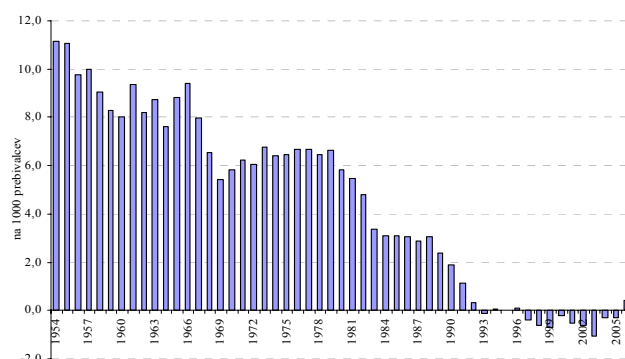
⁶ BREJC M. (2000): Skrb za lepšo in bolj brezskrbno jesen življenja, UNESCO Glasnik, oktober 2000, str. 3-4, Ljubljana 2000.

Večina starejšega prebivalstva sveta (55 %) so ženske; pričakovano trajanje življenja žensk je višje od pričakovanega trajanja življenja moških. V letu 2000 je bilo starih 60 let in več 63 milijonov žensk več kot moških. Med najstarejšimi je 65 % žensk; v starostni skupini 'najstarejših' (starih 80 let in več) je bilo številčno dva do petkrat toliko žensk kot moških. S starostjo se zdravstveno stanje starejših ljudi slabša in bolj ko narašča število starejših, bolj narašča tudi število povpraševanj po možnosti dolgoročneje nege starejših. Koeficient starostne odvisnosti 'podpore prednikov' (število oseb, starih 85 let in več, na tiste, ki so stari 50-64 let) nakazuje stopnjo pomoč, ki jo / jo bodo potrebovale družine, da bodo lahko oskrbele svoje najstarejše člane. V svetu sta bili leta 1950 manj kot 2 osebi, stari 85 let in več, na 100 oseb starih 50-64 let. Do leta 2000 je ta koeficient narasel na 4 osebe, do leta 2050 pa predvidevajo porast na 11 oseb.

Tudi prebivalstvo Slovenije se intenzivno stara

Prebivalstvo Slovenije je naraščalo in še narašča zelo počasi. Povprečna letna stopnja rasti števila prebivalstva Slovenije je bila v obdobju 1961-1971 8,2, v obdobju 1971-1981 9,1, v obdobju 1981-1991 le še 3,8. Na tak prebivalstveni razvoj vpliva tudi vedno šibkejši naravni in selitveni prirast. Leta 1992 je padec števila prebivalstva povzročilo močno odseljevanje iz Slovenije, pozneje pa je bil padec števila prebivalstva predvsem posledica upada naravnega prirasta. Selitveni prirast je bil pri nas negativen že leta 1991, z negativnim naravnim prirastom pa se je Slovenija po drugi svetovni vojni prvič soočila leta 1993, čeprav so se prve negativne vrednosti le-tega v posameznih slovenskih občinah pojavile že v 70. letih in je imelo negativen naravni prirast konec leta 1993 že 29 takratnih občin.

Slika 1: Naravno gibanje prebivalstva Republike Slovenije, 1954-2006

Vir: SUR, SI-STAT, Prebivalstvo

To je bilo verjetno za marsikoga presenetljivo "spoznanje", za poznavalce demografskih gibanj oz. demografskega razvoja pa samo pričakovano dejstvo. Več različnih projekcij prebivalstva, ki so bile za Slovenijo kot celoto izdelane v 80. letih, je tak razvoj oz. negativen naravni prirast namreč "napovedovalo". Razlikovale so se samo

glede tega, v katerem letu se bodo negativne vrednosti naravnega prirasta pri nas verjetno pojavile prvič.

Tabela 1: Gostota poseljenosti na sedanjem ozemlju Slovenije, popisi 1948 - 2002

Gostota poseljenosti	leto popisa									
	1869	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991 ⁸	2002
7	56,0	64,4	68,9	71,0	74,2	78,5	85,2	93,3	94,4	96,9

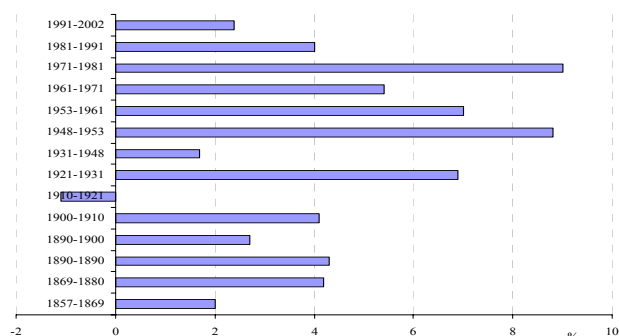
vir: SURS, Statistični letopis 2007

Tabela 2: Prebivalstvo po spolu, Slovenija, popisi 1857 - 2002

Leto popisa / stanje	število žensk na 1000 moških	število moških na 1000 žensk	delež moških	delež žensk
1857	1056	947	48,6	51,4
1869	1068	936	48,3	51,7
1880	1049	953	48,8	51,2
1890	1053	950	48,7	51,3
1900	1052	951	48,7	51,3
1910	1052	951	48,7	51,3
1921	1097	911	47,7	52,3
1931	1076	929	48,2	51,8
1948	1132	884	46,9	53,1
1953	1113	899	47,3	52,7
1961	1092	916	47,8	52,2
1971	1066	938	48,4	51,6
1981	1059	944	48,6	51,4
1991 ⁹	1072	933	48,3	51,7
2002	1049	953	48,8	51,2

vir: SURS, Statistični letopis 2007

Slika 2: Poprečni letni koeficient rasti števila prebivalstva, Slovenija, popisi 1857-2002

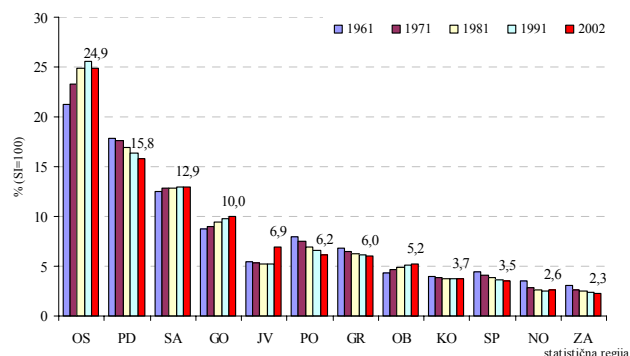
Vir: SURS, Popisi

⁷ 1 število prebivalcev na km²

⁸ Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002.

⁹ Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002.

Slika 3: Deleži števila prebivalcev po statističnih regijah Slovenije, popisi 1961-2002 (Slovenija=100)

Vir: SUR, Popisi

Konstantno zniževanje rodnosti z rahlimi »prekinitvami« v zadnjih letih, namreč ni slovenska posebnost, ampak naša država le s precejšnjim zaostankom sledi prebivalstvenim dogajanjem v drugih državah Evrope. Ta problem se zdi, daje pri nas, zaradi sicer skromne številčnosti prebivalstva, vtis večje problematičnosti, a je prav zaradi danes že običajne precej omejevalne priselivitvene politike, tako kot v večini razvitih evropskih držav, še vedno zelo pomemben. Zato zanimivo pogledati, kakšna je bila v preteklosti in kakšna je danes starostna sestava našega prebivalstva ter kako so nanj vplivale vrednosti naravnega prirasta.

Slovenci smo demografsko, predvsem glede stanja in gibanja števila prebivalstva, pravzaprav na ravni razvite Evrope. Sedanje število prebivalstva, njegova sestava in prostorska razporeditev so posledica prepletanj številnih gospodarskih, političnih, socialnih dejavnikov, ki so v preteklosti, posredno in neposredno, vplivali na demografski razvoj prebivalstva Slovenije. Slaba prebivalstvena perspektiva ni samo slovenski problem; v podobnem položaju so se že pred nami znašli večinoma vsi evropski narodi.

Vendar 'kljub majhnosti Slovenije, so zaradi naravnih, geografsko-prostorskih, ekonomskih, socialnih kot tudi političnih in zgodovinskih razlogov razlike v' prebivalstveni sestavi, 'gospodarski razvitosti in možnostih za življenje in delo med posameznimi regijami zelo velike'¹⁰. Nekatere teh so posledica preteklega, druge pa so tesno povezane z novjšim razvojem njenega prebivalstva.

Staranje prebivalstva Slovenije se je v zadnjih dvajsetih letih opazno povečalo. Posebej izrazito je staranje prebivalstva v Sloveniji v zadnjem desetletju; povprečna starost našega prebivalstva je ob popisu 2002 že preseгла 39 let. Tako je vsak sedmi prebivalec Slovenije danes že star vsaj petinšestdeset let in vsak devetnajsti vsaj petinšedemdeset let. Med starejšimi prevladujejo ženske; ker je tudi njihova pričakovana življenjska doba daljša, se njihov delež v

¹⁰ Stanka Kukar: Regionalni razvoj Slovenije, Strategija gospodarskega razvoja, Prostor, okolje, socialna varnost, Zavod republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana 1995, str. 7-22

prebivalstvu v višjih starostnih razredih povečuje. 14,2 % vseh prebivalcev je že starejših od 64 let, mlajša od 15 let je le še 15% prebivalstva Slovenije.

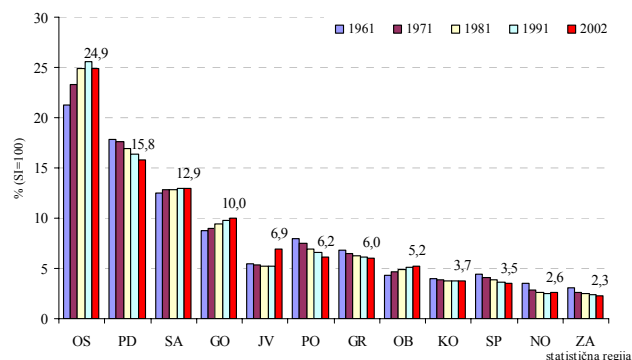
Predvidevanje gibanja prebivalstva v prihodnosti in sprememb njegove starostne in spolne sestave je eden osnovnih elementov tako načrtovanja vsega prihodnjega razvoja dežele kot tudi posameznih področij človekovega delovanja, na primer proizvodnje (ki je v osnovi odvisna od razpoložljivega obsega ter starostne, spolne, izobrazbene, poklicne idr. sestave delovne sile) ali porabe prebivalstva (njegovih potreb na področju zaposlovanja, šolstva, kulture, zdravstva, stanovanjskega gospodarstva itd.). Zaradi razlik med regijami v demografskem razvoju Slovenije povečanje števila starejših in zmanjševanje števila mladega prebivalstva ne bo enakomerno v vseh predelih (regijah) Slovenije ne glede na intenzivnost, ne glede na obseg.

Podatki o spreminjanju starostne sestave prebivalstva skozi določena obdobja ne pokažejo samo številčnega razvoja prebivalstva nekega območja v preteklosti, ampak nakazujejo tudi bolj ali manj verjetni razvoj le tega v prihodnosti. Seveda je starostna sestava prebivalstva v tesni zvezi z naravnim in selitvenim gibanjem prebivalstva.

Podatki o starostni sestavi prebivalstva naše države in njenih regij ob zadnjih štirih popisih kažejo, da je v zadnjih 40-ih letih opazna tendenca upadanja deleža mladih in porast števila starejšega in starega prebivalstva v skupnem prebivalstvu. Najmočnejše v obalno-kraški, podravski, zasavski in goriški regiji. Na to so večinoma vplivale spremembe v gibanju števila rojenih in umrlih, nikakor pa ne smemo pozabiti, da vsa obravnavana območja v tem času niso bila enako izpostavljena selitvam. Nekateri deli države so bili v različnih obdobjih zaradi različno intenzivnih procesov industrializacije in urbanizacije različno selitveno privlačni oz. različno osiromašeni zaradi odselitev avtohtonega prebivalstva v zaposlitveno privlačnejše predele države ali celo v tujino.

Po letu 1981 se je število prebivalstva v večini statističnih regij Slovenije povečalo, čeprav je bila rast počasnejša kot v desetletju prej. Najbolj v Osrednjeslovenski, Obalno-kraški in Gorenjski regiji. Višja rast je bila značilna predvsem za obdobje med popisoma 1981 in 1991, po tem letu je število prebivalstva statističnih regij naraščalo počasneje. Za nekatere statistične regije pa je že po letu 1981 in še bolj po letu 1991 značilen upad oz. stagnacijo števila prebivalstva (Zasavska, Spodnjeposavska, Pomurska, Podravska in Goriška statistična regija), kar je povezano z negativnim naravnim prirastom in odseljivanjem prebivalstva. V zadnjih letih je rast prebivalstva v statističnih regijah Slovenije v pretežni meri posledica pozitivnega selitvenega prirasta iz tujine, ker je naravni prirast skromen, večinoma negativen. Notranje selitve prebivalstva so usmerjene predvsem v regije, kjer je možnost zaslužka večja. Najbolj »priselitvena regija« je Osrednjeslovenska statistična regija, kar se seveda kaže tudi v starostni sestavi njenega prebivalstva. Precej bolj neugodno starostno sestavo pa imajo regije na zahodu (Goriška) in jugu (Obalno-kraška, Notranjsko-kraška) države in severovzhodu Slovenije (Pomurska statistična regija).

Slika 4: Deleži prebivalstva po statističnih regijah Slovenije, popisi 1961-2002 (prebivalstvo Slovenije ob posameznem popisu =100)

Vir: SURS

Demografski proces staranja prebivalstva se bistveno razlikuje od biološkega procesa staranja posameznika. Vsak človek se sicer stara od rojstva naprej, a, o nekom rečemo, da je "star", šele takrat, ko je že presegel določeno mejo starosti, na primer 60 let¹¹. Za razliko od posameznika, za katerega pri določevanju starosti navajamo samo zgornjo starostno mejo, postavljamo pri procesu staranja prebivalstva dve starostni meji: zgornjo in spodnjo. Na primer: prebivalstvo nekega območja se lahko stara "na vrhu", če se tam večja delež starega prebivalstva, lahko pa se stara tudi "spodaj", iz baze, torej z upadanjem deleža "mladega" prebivalstva.

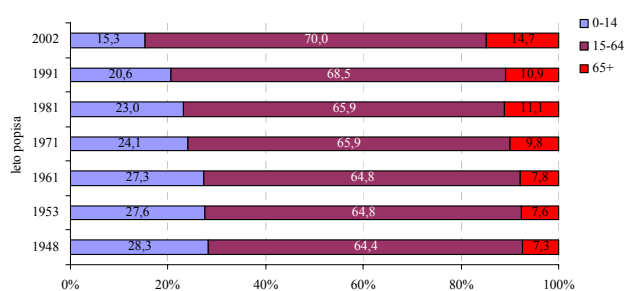
Tabela 3: Deleži prebivalstva izbranih starostnih skupin, Slovenija, popisi prebivalstva 1869-2002

star. skupina (leta)	Popis									
	1869	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
0-14	32,9	34,8	30,5	28,3	27,6	27,3	24,1	23,0	20,6	15,3
0-19	47,0	50,5	45,6	38,5	36,6	35,1	32,9	30,7	27,9	21,9
60+	10,6	12,9	12,7	10,9	11,1	12,3	14,8	14,1	16,2	20,0
65+	5,0	6,7	7,0	7,3	7,6	7,8	9,8	11,1	10,9	14,7

Vir: SURS, Popisi na Slovenskem 1948-2001

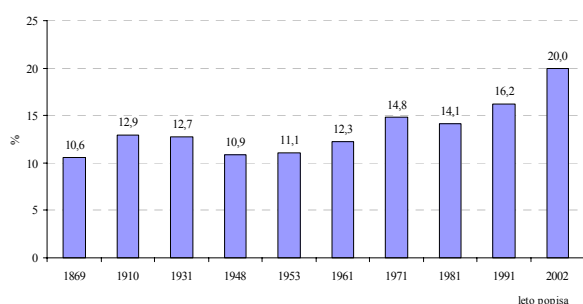
¹¹ Različni avtorji navajajo za to mejo različne starosti. Pri analizi in opazovanju procesa staranja vsega prebivalstva Slovenije sem upoštevala v večini primerov to starostno mejo.

Slika 4: Deleži velikih starostnih skupin, Slovenija, popisi 1948-2002

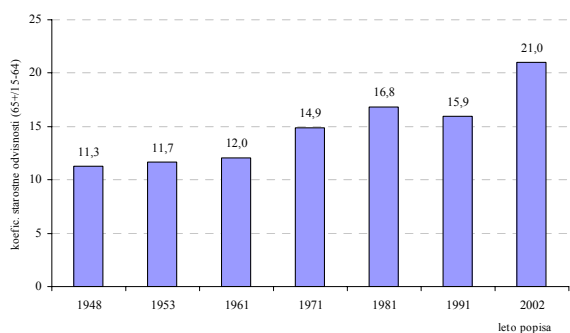
Vir: SURS

Slika 5: Delež starejših (stari 60+), Slovenija, popisi 1869-2002

Vir: SURS

Slika 6: Koeficienti starostne odvisnosti (65*/15-64 let), Slovenija, popisi 1961-2002

Vir: SURS

Čeprav je prebivalstvo Slovenije že staro, ga vendarle še ne uvrščamo med najstarejša prebivalstva Evrope. Sredi leta 2007 so bili v Sloveniji prebivalci povprečno stari 41,0 let (moški 39,3 let, ženske pa že 42,6 let).

V starostni sestavi prebivalstva in intenzivnosti staranja prebivalstva Slovenije so med posameznimi regijami Slovenije zanimive razlike, saj so velike razlike v gospodarskem razvoju Slovenije v različnih njenih delih v preteklosti pogojile tudi svojski, precej različen demografski razvoj teh regij takrat in posledično tudi v preteklih desetletjih. Rezultat obojega je različna starostna spolna sestava prebivalstva posameznih regij.

Tabela 4: Deleži prebivalstva po izbranih starostnih skupinah in spolu, Slovenija, popisi 1948-2002

leto popisa	starostna skupina (leta)											
	skupaj				moški				ženske			
	0-14	0-19	60+	65+	0-14	0-19	60+	65+	0-14	0-19	60+	65+
1948	28,3	38,5	10,9	7,3	30,5	41,2	10,0	6,8	26,5	36,1	11,7	7,8
1953	27,6	36,6	11,1	7,6	29,6	39,2	9,7	6,6	25,9	34,3	12,3	8,4
1961	27,3	35,1	12,3	7,8	29,1	37,3	10,6	6,5	25,8	33	13,9	9,0
1971	24,1	32,9	14,8	9,8	25,4	34,8	12,6	8	22,8	31,1	17	11,6
1981	23,0	30,7	14,1	11,1	24,5	32,5	11,2	8,7	21,7	29	16,8	13,3
1991	20,6	27,9	16,2	10,9	21,8	29,6	12,6	7,8	19,4	26,4	19,6	13,8
2002	15,3	21,9	20,0	14,7	16,1	23,0	16,4	11,2	14,5	20,8	23,4	18,1

Vir: SURS, Popisi na Slovenskem 1948-2001

Kadar govorimo o problemu staranja prebivalstva Slovenije, so predstavljeni podatki običajno podatki za državo kot celoto oziroma povprečje za vso Slovenijo. Vendar se v povprečju teh podatkov skrivajo velike, različno pogojene, razlike. Po ugotovitvah različnih demografskih študij je:

- prebivalstvo mestnih naselij pri nas bistveno mlajše kot tisto zunaj njih oziroma na podeželju,
- v mestna naselja usmerjena glavina priselitvenih tokov pri nas,
- rodnost v Sloveniji najnižja v večjih mestih,
- tudi umrljivost različna v različnih delih države: ljudje v
- vzhodni polovici države običajno umirajo mlajši kot tisti v zahodnem delu
- znano, da ženini in neveste v mestih sklenejo prvo zakonsko zvezo običajno starejši kot njihovi vrstniki na podeželju in posredno začnejo tudi družino načrtovati pozneje
- delež otrok, ki so bili rojeni zunaj zakona v vzhodnem delu države višji od deleža, značilnega zahodni del države itd.

Čeprav je staranje prebivalstva danes splošno svetovni pojav ali vsaj splošen pojav razvitega dela sveta, sta obseg in hitrost tega procesa od države do države razlikujeta. V Evropi je bil leta 2000 delež starih 65 let in več še manjši (14,1 %) od deleža mladih, starih 0-14 let (18,5). Delež starejših je najvišji v zelo razvitih državah kot so Italija (18,2%), Švedska (17,2%), Španija in Belgija (16,9 %) in še relativno nizek v manj razvitih državah Evrope: Albaniji in Turčiji (5,6 % v vsaki) in Azerbajdžanu (5,9 %).

Na vsakih 100 mladih (stari 0-14 let) je bilo v državah razvitega dela Evrope leta 2000 78 ljudi, ki so bili stari 65 let in več. V Italiji, ki je imela najvišjo vrednost tega koeficienta starostne odvisnosti, je bilo že 127 ljudi, starih 65 let in več na 100 mladih (0-14 let); v Albaniji, ki pa je leta 2000 imela v Evropi še najnižjo vrednost tega koeficienta starostne odvisnosti pa je na 100 mladih (0-14 let) bilo le 17 ljudi, ki so že dosegli starost 65 let in več.

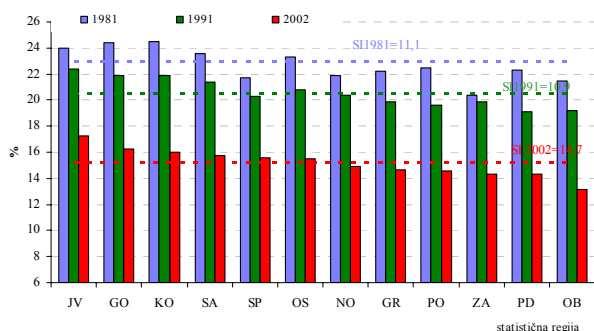
Tabela 5: Deleži prebivalstva velikih starostnih skupin po spolu in koeficienti starostne odvisnosti, Slovenija, in sosednje države, 2000

država	deleži števila prebivalstva velikost starostne skupine - leta				koeficienti starostne odvisnosti				
	0-14	15-44	45-64	65+	0-14/ ¹²	65+/ ¹³	0-14 in ¹⁴	65+/ ¹⁵	60-64 / ¹⁶
					15-64	15-64	65+/ 15-64	0-14	15-19
Slovenija	15,7	44,9	25,2	14,1	22,5	20,2	42,6	89,8	75,7
Austrija	16,6	43,8	24,0	15,5	24,5	22,9	47,4	93,2	91,1
Hrvatska	19,8	43,4	24,3	12,5	29,1	18,2	47,3	62,5	89,2
Italija	14,4	42,3	25,1	18,2	21,3	27,1	48,4	127,0	114,5
Madžar.	16,9	42,4	26,1	14,7	24,6	21,5	46,1	87,2	80,5

Vir: Recent demographic developments in Europe 2001, Council of Europe publishing, 2001

Ker je – zaradi nižje rodnosti in manjše umrljivosti - tudi za prebivalstvo Slovenije značilno pospešeno staranje, se delež starega prebivalstva (stari 65 let in več) povečuje, zmanjšuje pa delež mladih (stari 0-14 let). Me popisoma 1981 in 2002 se je delež »mladih« v statističnih regijah Slovenije znižal od 6-8,5 %.

Slika 7: Delež starih 0-14 let, statistične regije Slovenije, popisi 1981 – 2002

Vir: SURS

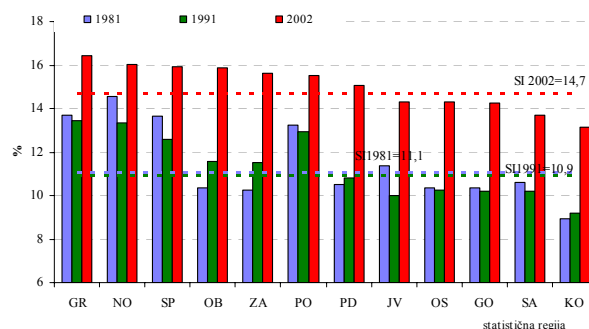
Leta 1981 je bil delež prebivalcev, starih 0-14 let, v Sloveniji 23% in se je gibal med 20,3% v Zasavski kot regiji z najnižjim deležem in 24,5% v Koroški statistični regiji, kot regiji z najvišjim deležem. Do leta 1991 je v Sloveniji delež toliko staral znižal na 20,6 % v Sloveniji in na 19,2 % v Podravske kot regiji z najnižjim deležem in na 22,4 % v Jugovzhodni Sloveniji kot regiji z najvišjim deležem. Ob

¹² število prebivalcev, starih 0-14 leta na 100 prebivalcev, starih 15-64 let
¹³ število prebival., starih 65 let in več na 100 prebivalcev, starih 15-64 let
¹⁴ število prebival., starih 0-14 let in 65 let in več na 100 prebivalcev, starih 15-64 let
¹⁵ število prebivalcev, starih 65 let in več na 100 prebivalcev, starih 0-14 let
¹⁶ število prebivalcev, starih 60-64 let na 100 prebivalcev, starih 15-19 let
¹⁴ splošno mnenje analitikov prebivalstvenih podatkov je, da se je v neki družbi proces staranja prebivalstva začel (če vzamemo kot kazalec tega pojava povprečno starost) takrat, ko je povprečna starost prebivalstva dosegla vrednost **30 let** in seveda je staranje intenzivnejše, višja ko je povprečna starost.

popisu 2002 pa se je delež toliko starih prebivalcev v Sloveniji znižal še za več kot 5 % (15,3 %) in sicer 13,1 % v Obalno-kraški kot regiji z najnižjim deležem ter 17,3 % v Jugovzhodni Sloveniji kot regiji z najvišjim deležem toliko starega prebivalstva.

Delež »starega« prebivalstva (stari 65 let in več) pa se je v vseh statističnih regijah Slovenije in v Sloveniji povečal, v povprečju iz 11,1 % leta 1981 na 14,7% ob popisu 2002. Največji delež starega prebivalstva je imela ob zadnjem popisu Gorenjska statistična regija (16,4%), najmanjši pa Koroška (13,1%).

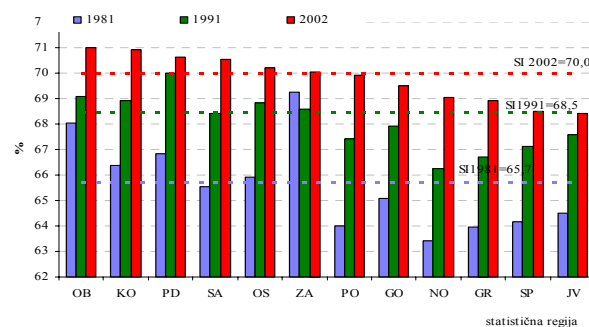
Slika 8: Delež starih 65 let in več, statistične regije Slovenije, popisi 1981 – 2002

Vir: SURS

Od leta 1981 se je povečal tudi delež delovno aktivnega prebivalstva, ki takrat v Sloveniji dosegel 65,7 %, leta 2002 pa že 70,0%. Največji delež delovno aktivnega prebivalstva je imela ob popisu 1981 Zasavska statistična regija (69,3%), najnižjega pa Notranjsko-kraška statistična regija (63,4%). Ob zadnjem popisu, leta 2002 pa je bil delež delovno aktivnega prebivalstva najvišji v Obalno-kraški statistični regiji, najnižji pa v Jugovzhodni Sloveniji – vendar razlike med regijami tu niso tako velike kot pri »mladem« in »starem« prebivalstvu..

Slika 9: Delež delovno aktivnega prebivalstva (stari 15-64 let), statistične regije Slovenije, popisi 1981-2002

Vir: SURS

Med kazalci starostne sestave prebivalstva je povprečna starost eden osnovnih: povprečna starost tako moških kot žensk je iz popisa v popis višja.

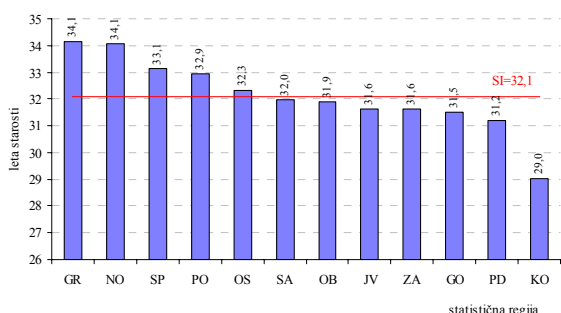
Tabela 6: Povprečna starost prebivalstva po spolu, Slovenija, popisi 1921-2002

povprečna starost	Popis									
	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	
skupaj	29,1	29,1	30,7	31,1	32,1	33,3	34,3	35,9	39,5	
moški	28,6	28,3	29,7	29,8	30,6	31,5	32,5	34,1	37,7	
ženske	29,6	29,9	31,6	32,3	33,4	34,8	36,0	37,6	41,1	

Vir podatkov za leti 1921 in 1931: Simeunović Vladimir: Stanovništvo Jugoslavije i socialističkih republika 1921-1961, Beograd 1964, str. 69. Izračun: avtorica. Za ostala leta: SURS

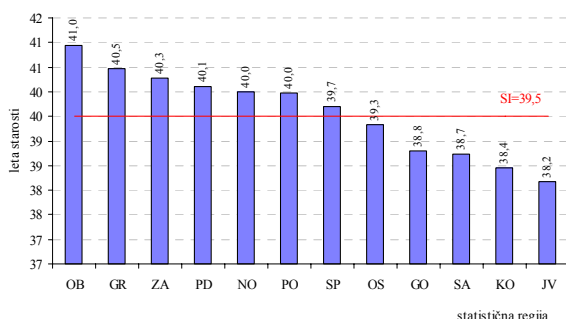
Leta 1931 je bilo prebivalstvo na ozemlju današnje Slovenije povprečno staro 29,1 leto (moški 28,6 let, ženske 29,6 let). Ženske so bile povprečno 1 leto starejše od moških. Ob popisu 1953 leta je bila povprečna starost prebivalstva Slovenije že 31,1 let, (moških 29,8 let in žensk 32,3 let); ženske povprečno 2,5 let starejše od moških. Ob zadnjem popisu na ozemlju naše države, leta 1991, je bilo prebivalstvo povprečno staro 35,9 let (moških 34,1 in ženske 37,6). Ženske so bile starejše od moških za 3,5 let. Z naraščanjem povprečne starosti prebivalstva Slovenije se torej večajo tudi razlike povprečne starosti moških in žensk. Konec marca 2002 je bilo naše prebivalstvo povprečno staro že 39,5 let, ženske so bile povprečno skoraj tri leta in pol starejše od moških.

Slika 10: Povprečna starost prebivalstva po statističnih regijah Slovenije, popis 1961

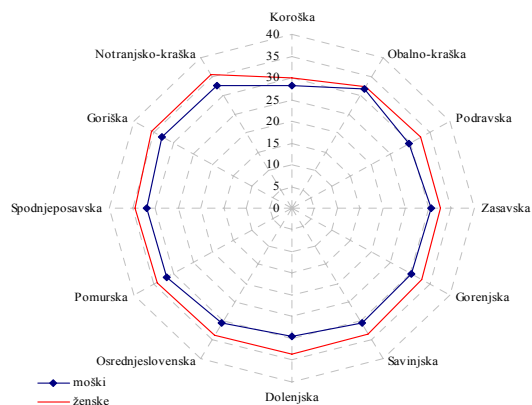
Vir: SURS

Slika 11: Povprečna starost prebivalstva, statistične regije Slovenije, popis 2002 (sortirano padajoče)

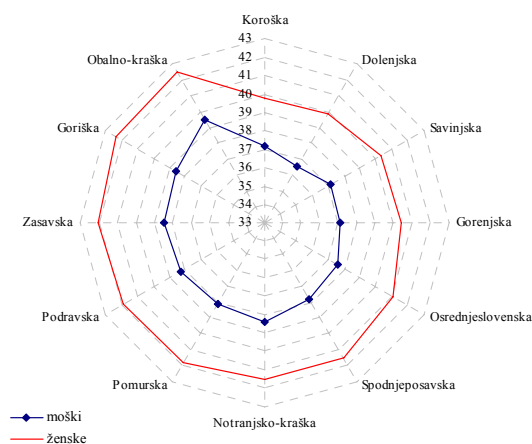
Vir: SURS

Slika 12: Povprečna starost moških in žensk, statistične regije Slovenije, popis 1961 (sortirano po vrednostih za ženske, naraščajoče)

Vir: SURS

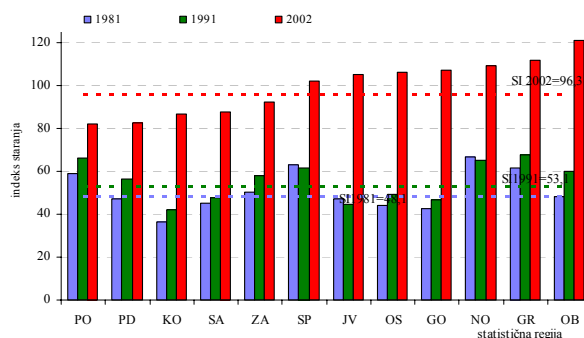
Slika 13: Povprečna starost moških in žensk, statistične regije Slovenije, popis 2002 (sortirano po vrednostih za ženske, naraščajoče)

Vir: SURS

Da je proces staranja intenziven v Sloveniji v vseh statističnih regijah potrjujejo tudi podatki o vrednostih indeksa staranja prebivalstva. Indeks staranja se je v vseh statističnih regijah začel povečevati že po letu 1981, posebej intenzivno pa po letu 1991.

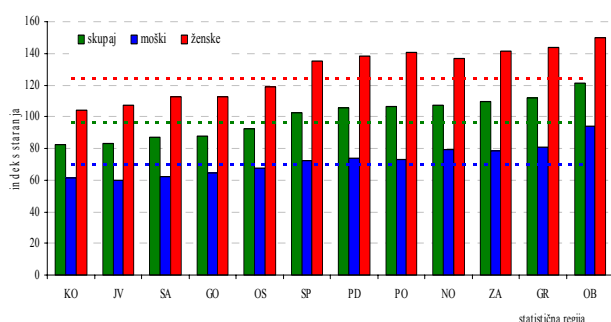
Slika 14: Indeks staranja, statistične regije Slovenije, popisi 1981 – 2002

Vir: SURS

Ob popisu 2002 je že v sedmih statističnih regijah presegel vrednost 100, kar pomeni, da je v strukturi populacije že več starega kot mladega prebivalstva. Leta 1981, ko je bil v Sloveniji indeks staranja 48,1 je bila najnižja vrednost indeksa staranja v Koroški statistični regiji (36,5), najvišji pa v Notranjsko-kraški statistični regiji (66,7). Ob popisu 2002, ko je bila v Sloveniji vrednost indeksa staranja 96,3, pa je bila njegova vrednost najnižja v Podravski (82,3) statistični regiji, najvišja pa v Obalno-kraški (121,1) statistični regiji. Zaradi pospešenega staranja prebivalstva v vseh statističnih regijah, le to v tistih regijah, kjer je bilo zelo intenzivno že v preteklosti, zdaj nekoliko manj izstopa (a je to le navidezno). Najmočneje se povečujejo vrednosti indeksa staranja žensk.

Slika 15: Indeks staranja prebivalstva po spolu in statističnih regijah Slovenije, popis 2002 (sortirano "skupaj" naraščajoče)

Vir: SURS

Kljub temu, da je Slovenija površinsko in po številu prebivalstva majhna, so regionalne razlike tako v gostoti poseljenosti kot v starostni sestavi prebivalstva velike. Možne posledice sedanjega demografskega razvoja najboljše ponazarjajo projekcije prebivalstva, ki seveda ne morejo napovedati prihodnjega razvoja, lahko pa nakažejo meje, v katerih se bo verjetno gibalo število prebivalstva v prihodnosti, če ne bo kakšnih izrednih dogodkov. Ne glede na to, kakšno bo dejansko število prebivalstva, bo to prebivalstvo znatno starejše od sedanjega. Tak razvoj je vzrok zaskrbljenosti odgovornih za prebivalstveno politiko pri nas, in tudi mnoge druge zanima, kako bo s številčnostjo našega prebivalstva in naroda v prihodnosti. Ta je najprej odvisna od sedanje starostne in spolne sestave prebivalstva, seveda pa tudi od gibanja umrljivosti, rodnosti in selitev. Sedanje starostne sestave ne moremo spremeniti. Umrljivost je tudi pri nas prav gotovo še mogoče znižati, predvsem mladih in tistih, ki so v srednjih letih. Zvišamo pa "lahko" našo za naravno (številčno) obnavljanje prebivalstva prenizko rodnost ter primerno našim potrebam in interesom organiziramo priseljevanje. Rezultati projekcij jasno kažejo, da bosta v prihodnosti vplivala na spreminjanje števila prebivalstva Slovenije dva glavna dejavnika: kratkoročni tj. vredost presežka števila priseljenih nad odseljenimi in njihova starostno-spolna sestava ter dolgoročni tj. gibanje vrednosti naravnega prirasta v Sloveniji.

Na naš demografski "položaj" v prihodnosti bo, tako kot je tudi doslej, močno vplivalo naše "širše okolje". To je

predvsem prebivalstveni in gospodarski razvoj v državah članicah Evropske skupnosti ter pri naših najbližjih sosedih, v republikah bivše skupne domovine. Večino evropskih držav namreč pestijo podobna prebivalstvena ozka grla. Premalo rojenih, ki bi zagotovili naravno obnavljanje prebivalstva in omogočali načrtovanje primerne gospodarskega razvoja (tudi številčno, starostno, spolno ustrezne kontingente delovno sposobnega prebivalstva), skušajo nadomestiti s primernimi priseljitvenimi politikami. Na tem področju bi bilo dobro prisluhniti in tudi s pomočjo izkušenj držav članic Evropske skupnosti poiskati svojo najboljšo varianto za izhod iz naše prebivalstvene krize. Tako kot pri njih bo treba poleg skrbi za ustrežnejše naravno obnavljanje našega prebivalstva vsaj nekaj let, če ne desetletij, posvetiti precejšnjo mero pozornosti rešitvi vprašanja, kako doseči primerno prebivalstveno ravnotežje tudi s primerno priseljitveno politiko. Ker je danes vprašanje, "kako najti najbolj ustrezne poti in uteži za rešitev tega problema pri nas", verjetno eno najtežjih na področju šele "nastajajoče" demografske politike, bi ji morali pravočasno posvetiti dovolj pozornosti, raziskovalnih moči in sredstev. Tako kot drugje, tudi pri nas za uresničitev tega ne potrebujemo samo denarja, ampak tudi nekoliko spremenjeno miselnost ter osebno širino tako odgovornih na tem področju kot vseh prebivalcev naše države.

Kadar bomo razmišljali o naši prihodnosti, vsekakor ne smemo prezreti dveh dejstev: da za nadaljnjo številčno rast prebivalstva pri nas so možnosti, vendar se bo delež mladega prebivalstva še manjšal in delež starejših tako kot v razvitem svetu, naraščal in bo staranje prebivalstva izrazitejše kot doslej. Nujno bo, da se bomo stalno zavedali, da bo demografski razvoj Slovenije po letu 2000 najbolj odvisen od demografskih in zaposlitvenih možnosti tako posameznih regij kot Slovenije kot celote, skratka, predvsem od ustrezne demografske politike doma (ki prav gotovo ni samo spodbujanje rojstev) pa tudi v Evropi kot celoti. Nujno bo treba čimprej poiskati najboljšo rešitev koliko, kdaj in kako ter za koga odpreti meje, da bo pretok prebivalstva, predvsem zaposlitveno in rodnostno sposobnega, najustreznejši in bo njegova regionalna razporeditev v danih možnostih in potrebah najustreznejša. Za dosego tega bo prav gotovo tudi pri nas treba spremeniti včasih precej togo in v narodne meje dokaj zaprto miselnost.

Pred leti je ga. S. Kukar razmišljala, da "kot majhna država s komaj dvema milijonoma prebivalstva Slovenija ne more dopustiti, da bi katero koli območje ne razvilo kar najbolj optimalno vseh svojih naravnih in pridobljenih prednosti. Vse regije so pomembne za vitalnost celotne države: država bo oslABLJENA, če ne bo uspela vzpostaviti vseh potrebnih pogojev za vključitev vseh regij v celovito družbenoekonomsko strukturo"¹⁷. Sama menim, da si kot država in kot posamezniki ne smemo dovoliti, da z neprimerno prebivalstveno politiko prezremo tiste možnosti in pogoje, ki so nam dani tukaj in zdaj ter jih ne uporabimo za to, da v danih razmerah in še tako skrb zbujujočih

¹⁷ Stanka Kukar: Regionalni razvoj Slovenije, Strategija gospodarskega razvoja, Prostor, okolje, socialna varnost, Zavod republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana 1995, str. 7-22

razvojnih tendencah prebivalstva v svetu in doma, ne storimo tega, kar je mogoče, in naslednjim rodovom ohranimo človeško, gospodarsko in strokovno primerno družbo. Verjetno to danes, nenazadnje tudi zaradi take starostne sestave prebivalstva, kot je, še toliko bolj velja oz. je toliko bolj vredno pozornosti in premisleka odgovornih za uravnoteženi prebivalstveni, gospodarski in socialni razvoj vse države. Lahko trdimo, da so možnosti tudi za bolj optimističen razvoj prebivalstva naše države v prihodnje, čeprav bomo vsi, tako posamezniki kot prebivalstvo države kot celote, nekoliko starejši, in vemo, da se ne da znikati niti bistveno spremeniti toka dokaj ustaljenega prebivalstvenega razvoja pri nas in v naši okolici. Marsikaj pa je možno spremeniti na drugi, recimo temu 'kakovostni ravni' oziroma v naši miselnosti. Sama se pogosto čudim ob vedno glasnejših in vedno pogostejših razpravah v javnosti, "koliko nas je, koliko nas bo v prihodnje, ali še bomo kot narod preživel." Zakaj tako malokoga zanima oz. se le bolj posamezniki sprašujemo "kako bomo živeli" in predvsem "kakšni ljudje bomo živeli" v prihodnosti v Sloveniji. Saj narod in njegovo preživetje kljub vsemu le ni odvisen samo od gole številčnosti, starostne sestave ampak po mojem mnenju tudi od tega, ali se ljudje zavedamo svojega resničnega poslanstva ter pozitivna znanja in izkušnje zavestno in načrtno optimalno predajamo naslednjim generacijam kot baklo, ki bo prižgala ogenj novim generacijam. Torej pogrešam nenazadnje tudi ustrezno vgraditev navedenih vedenj in znanj v vse primerne nivoje izobraževanja pri nas.

Literatura in viri¹⁸

- [1] Banovec, Tomaž: Prebivalci, zaposlenost in slovenska prihodnost, Tribuna (24. jun. 1993).
- [2] Europe in Figures, Eurostat (Third edition), Luxembourg 1995.
- [3] Facts Through Figures, A statistical portrait of EFTA in the European Economic Area, Luxembourg 1995.
- [4] Kukar, Stanka: Regionalni razvoj Slovenije, Strategija gospodarskega razvoja, Prostor, okolje, socialna varnost, Zavod Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana 1995, str. 7-22.
- [5] Pavček, Tone, Ciklus: Soneti za sina. Objava: Iskanje sveta (izbor iz drugih zbirk), Partizanska knjiga, Ljubljana 1997, str. 102.
- [6] Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991, rezultati po občinah, Rezultati raziskovanj št. 617, Ljubljana 1994, 395 str.
- [7] Prebivalstvo Slovenije, Predlog nove definicije prebivalstva, Razvojna vprašanja statistike št. 8, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana 1996, 98 str.
- [8] Prebivalstvo republike Slovenije, 1994, Rezultati raziskovanj št.664, Ljubljana 1996.
- [9] Prebivalstvo republike Slovenije, 1995, Rezultati raziskovanj št.685, Ljubljana 1997.
- [10] Prebivalstvo, Slovenija, 30. 6. 1997, Statistične informacije št. 255/ 23. oktober 1997, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana 1997.
- [11] Puhar, Alenka: Samo Švedom se je posrečilo, da se jim rojeva več otrok, Delo - Znanje za razvoj,14. sept. 1994.
- [12] Šircelj, Vojka, Vertot, Nelka in ostali: Projekcije prebivalstva Republike Slovenije za statistiko 1995-2020, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana 1995, 119 str.
- [13] Vertot, Nelka: Starostna struktura prebivalstva socialističnih republik in pokrajin SFR Jugoslavije ter občin SR Slovenije, Zavod SR za statistiko, Ljubljana 1983, 159 str.
- [14] Vertot, Nelka: Projekcije svetovnega prebivalstva 1990, Sporočila Zavoda Republike Slovenije za statistiko, 18. jul. 1991.
- [15] Vertot, Nelka: Projekcije prebivalstva Republike Slovenije 2020, Sporočila Zavoda R epublike Slovenije za statistiko 7. 4. 1994.
- [16] Vertot, Nelka, Janica Cajhen: Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991, Prebivalstvo po letih starosti in letih rojstva, rezultati po občinah, Rezultati raziskovanj št. 617, Ljubljana 1994, 310 str.
- [17] Vertot, Nelka, Janica Cajhen: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji v letu 1981, Prebivalstvo po letih starosti in letih rojstva, rezultati po občinah, Rezultati raziskovanj št.275, Ljubljana 1994, 294 str.
- [18] Spletna stran:
[http://www.un.org/esa/socdev/ageing/agewpop1./](http://www.un.org/esa/socdev/ageing/agewpop1/) 28. april 2008

¹⁸ poleg že navednih enot v opombah besedila

UMRLI ZA POSLEDICAMI SAMOMOROV V SLOVENIJI V ZADNJEM DESETLETJU

Petronela Vertot

Statistični urad Republike Slovenije
Vožarski pot 12, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 2340 806; fax: +386 1 2340 860
e-mail: nelka.vertot@gov.si

ABSTRACT

Most people in Slovenia are aware that we are a "long-lived society". A "long-lived" society is a society in which the share of older and old people is large and in which young people can expect to live long. In fact, we speak of a changed age structure of the population. We are a nation with old population and with a (too) low number of children, especially in recent decades. It is true that Slovenia has a low mortality rate but it also has a (too) low birth rate, which leads to a relatively low natural increase or even a natural decrease and ever greater concern about the future of our nation, in fact the very survival of our nation. Even though according to data collected by the Statistical Office of the Republic of Slovenia in recent years the number of births in Slovenia has been increasing again and in 2007 19,823 children were born (the highest number in the past 15 years) and the total fertility rate indicator reached the value of 1.38 children per woman in reproductive age, this does not mean that "Slovenia's population winter" is coming to an end. Future population development in a certain region depends on fertility as well as many other factors: we have already mentioned one of the most important, mortality. In addition to too low number of births, a very worrying fact in Slovenia is the high number of (too) early deaths due to various diseases as well as accidents and suicides. The paper focuses on the data on suicides in Slovenia and the differences between statistical regions.

POVZETEK

Večini prebivalcev v Sloveniji je znano, da smo »dolgoživa družba¹«, narod s starim prebivalstvom in predvsem v zadnjih desetletjih (pre)skromnim številom otrok ali drugače: z sicer nizko smrtnostjo a tudi (pre)nizko rodnostjo prebivalstva, posledica česar je sorazmerno nizek ali celo negativen naravni prirast prebivalstva in vedno večja »skrb«, kako bo z nami v prihodnje² oz. ali bomo sploh preživeli kot narod. Čeprav se po podatkih Statističnega urada RS število rojstev v zadnjih letih spet povečuje in se je v Sloveniji v lanskem letu (2007) rodilo 19 823 otrok (največ v zadnjih petnajstih letih) ter je vrednost kazalnika celotne stopnje

¹ družba je »dolgoživa«, če je deležu starejši in starih velik in če lahko tudi mlajši pričakujejo, da bodo dolgo živeli. Dejansko govorimo o spremenjeni starostni strukturi prebivalstva.

² Lojze Gosar, Kaj nas v resnici ogroža (V premislek). Družina 34 – 24. avgust 2008, str. 20

rodnosti dosegala 1,38 otroka na ženo v rodno dobi, to še ne pomeni konca »slovenske prebivalstvene zime«.

Prihodnji razvoj prebivalstva določenega območja pogojuje poleg rodnosti še vrsta drugih dejavnikov; med njimi smo že omenili enega pomembnejših, smrtnost. Poleg prenizkega števila rojenih je v Sloveniji zaskrbljujoče število (pre)zgodnjih smrti, zaradi različnih bolezni, pa tudi nesreč in samomorov. Prav slednjim, podatkom o samomorilnosti pri nas (in razlikam med statističnimi regijami), je posvečena pozornost tega prispevka

1 UVOD

Viri podatkov

Podatki o samomorih so v Sloveniji zbrani z rednim statističnim raziskovanjem o umrlih (Zakon o zbirkah podatkov s področja zdravstvenega varstva - UL 65/2000). Zbirajo se z obrazci, ki jih izpolnjujejo v oddelkih za upravne notranje zadeve pri upravnih enotah, na osnovi vpisov in zaznamb v matične knjige umrlih. Podatki o vzroku smrti se zbirajo z obrazci, ki jih izpolnjujejo zdravniki – mrliški ogledniki ali obducenti. Do konca leta 1999 je podatke o umrlih zbiral in obdeloval Statistični urad RS, od 1. 1. 2000 naprej pa jih obdeluje Inštitut za varovanje zdravja RS, od katerega prevzema Statistični urad RS v elektronski obliki letno bazo individualnih podatkov o umrlih. Podatke zbirajo po kraju dogodka, rezultate objavljajo po stalnem ali začasnem prebivališču umrlih.

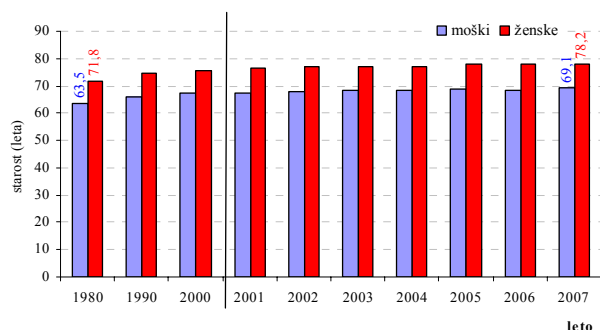
Zdravje človeka, ki je prednostna naloga pri opredeljevanju in izvajanju vseh politik in dejavnosti Evropske Unije, je vrednota, ki jo tudi Slovenci v javnomnenjskih raziskavah postavljamo na prvo mesto. Zdravstveno stanje prebivalstva prikažemo s pomočjo različnih kazalnikov. Na nekatere dejavnike, od katerih je zdravje človeka oz. »družbe« odvisno (spol, starost, genetske »predispozicije«) ne moremo vplivati sami, na druge (življenjski slog, socialno, ekonomsko, delovno in širše okolje) pa lahko. Dva izmed prednostnih ciljev javnega zdravstva danes sta prav preprečevanje prezgodnjih, potencialno preprečljivih vzrokov smrti in s tem zviševanje povprečne starosti ob smrti. Kot prezgodaj umrle bi bilo možno upoštevati vse, ki so umrli pred pričakovanim trajanjem življenja; zdravstvene statistike pa jo definirajo kot umrljivost pred 65-tim letom starosti. Poleg tega, da prezgodnja umrljivost neposredno negativno vpliva na reproduktivno sposobnost prebivalstva

(jo slabi), so njene posledice za družbo tudi socialno in ekonomsko breme in še povečujejo zaskrbljenost, ali bomo zaradi povečanega (hitrejšega) staranja prebivalstva in nizkega naravnega prirastka v prihodnosti še imeli dovolj delovno aktivnega prebivalstva, ki bo zagotavljalo socialno varnost tako mladim kot vedno večjemu številu starih ljudi. Številne prezgodnje smrti, ki so posledica preprečljivih, vedenjskih, dejavnikov tveganja (med katere na določen način sodi tudi precejšen del samomorov), bi namreč lahko preprečili.

UMRLI V SLOVENIJI

Število umrlih se je v Sloveniji v letu 2007 v primerjavi s številom umrlih v letu 2006, ko je bilo to po letu 1979 najnižje, ponovno dvignilo na raven umrljivosti pred letom 2006. V letu 2007 je umrlo 18.584 prebivalcev Slovenije (9.473 moških in 9.111 žensk), kar je za 2,2 odstotka (oz. 404 prebivalci) več kot leta 2006. Koeficient umrlih na 1000 prebivalcev je bil 9,2 ali za 0,1 višji kot leta 2006. V zadnjih treh desetletjih se je povprečna starost umrlega moškega povečala za nekaj več kot 6 let (6,3), povprečna starost umrle ženske pa skoraj za 8 let (7,8). Povprečna starost v letu 2007 umrlih moških pa je bila še za 0,6 leta, povprečna starost žensk, umrlih v tem letu, pa za 0,1 leta višja kot povprečna starost moških oz. žensk, umrlih v letu prej. V letu 2007 v Sloveniji umrli moški so bili stari povprečno 69,1 leta (povprečno za 9,1 leta mlajši od umrlih žensk v tem letu), umrle ženske pa so bile stare povprečno 78,2 leta.

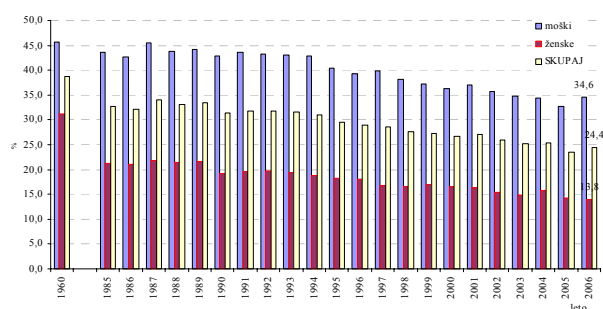
Slika 1: Povprečna starost umrlih po spolu, Slovenija, 1980, 1990, 2000-2007

Vir: SURS

Vrednosti pričakovanega trajanja življenja ob rojstvu se v Sloveniji podaljšujejo. V obdobju 2006–2007 se je v primerjavi z obdobjem 2005–2006 podaljšalo za moškega za 0,2 leta, za žensko pa za 0,4 leta; v zadnjih treh desetletjih pa se je podaljšalo za moškega za 8,2 leta, za žensko pa za 7,7 leta. Deček, rojen v obdobju 2006–2007, lahko pričakuje, da bo dočakal 75,0 leta, deklica, rojena v istem obdobju, pa 82,3 leta. Od povprečne vrednosti kazalnika za Evropsko unije zaostajamo manj kot leto dni, kar je predvsem posledica večjega zaostajanja moških. Delež prezgodaj umrlih se v Sloveniji zmanjšuje, a še dosega skoraj četrtino vseh umrlih. V obdobju 1985-2006 je bilo med vsemi umrlimi povprečno še 29,3 % mlajših od 65 let.

Slika 2: Delež prezgodaj umrlih, skupaj in po spolu, mlajših od 65 let, Slovenija, 1976–2006

Vir: SURS

Delež prezgodnje umrljivosti moških je v Sloveniji bistveno višji od deleža prezgodnje umrljivosti žensk. Od leta 1960 do 2006 se je delež prezgodnje umrljivosti zmanjšal z 38,7 % na 24,4 %. Delež prezgodnje umrljivosti moških se je od leta 1976, ko je bil še 40,7 %, do leta 2006 zmanjšal na 34,6 %; delež prezgodnje umrljivosti žensk pa se je v istem obdobju zmanjšal s 23,3 % na 13,8 %. Med prezgodaj umrliimi osebami, ki umrejo stari povprečno 50 let, je v Sloveniji običajno okrog 70 % moških in 30 % žensk. Ker je v letu 2005 je v Sloveniji umrlo 18825 ljudi in je bilo med njimi 4430 oseb, ki še niso dopolnile 65 let, je bil delež prezgodnjih smrti 23,5%. Večina teh je bila posledica bolezni in stanj: novotvorb, bolezni obtočil ter poškodb in zastrupitev (8,2 % prezgodnjih smrti je bila posledica samomora). Prezgodnja umrljivost je bila v zadnjem desetletju najnižja v regijah zahodne Slovenije in se je proti vzhodnemu delu Slovenije postopno zviševala, a se je, razen v Zasavski, njihov delež v vseh statističnih regijah znižal. Vsaka smrt je tudi za družbo velika socialna in ekonomska izguba, tiste prezgodnje smrti ki so posledica vzrokov, ki bi jih lahko preprečili, pa so tudi izguba človeškega kapitala. Vrednosti izračunanih »izgubljenih let potencialnega življenja« zaradi prezgodnjih smrti in s tem povezanega »izgubljenega prihodnjega zaslužka«, se v Sloveniji povečujejo³.

Tabela 1: Stroški izgubljenega človeškega kapitala (v milijardah SIT)

leto	prezgodnje smrti		
	vse	samomori	prometne nesreče
2000	140,5 (4966)	13,9 (431)	8,0 (270)
2001	158,6 (5012)	15,6 (431)	8,1 (263)
2002	168,4 (4860)	16,3 (414)	8,9 (237)
2003	184,2 (4895)	17,6 (405)	8,9 (220)
2004	186,3 (4695)	17,3 (380)	9,9 (240)
2005	179,9 (4430)	16,9 (362)	9,6 (227)

Vir: IVZ⁴

³ Janja Šešok: Prezgodnja umrljivost v Sloveniji v obdobju 1997-2005. IVZ RS. 4. Slovenski kongres preventivne medicine. Izzivi javnega zdravja v tretjem tisočletju, Portorož, 17-19 maj 2007

⁴ http://www.ivz.si/javne_datoteke/datoteke/1302-KongresPM_Port_07.ppt#298,37, Slide 37/ 20. avgust 2008

Umrli za posledicami samomorov

Samomorilnost je resen problem sodobnega sveta in ni le zdravstveni temveč družbeni problem. Je večplasten pojav, odvisen od spleta socialno-ekonomskih, psihosocialnih, kulturnih, zdravstvenih dejavnikov ter ni samo ali predvsem medicinski problem, ampak tudi družbeni, filozofski, kulturno-zgodovinski, moralno-etični, religiozni, bivanjski ter... je v največji meri problem bogatih in razvitih držav. Samomor je tako po mnenju WHO danes velik svetovni problem, saj samomorilnost postaja pereč problem in vedno večje breme razvite družbe; tudi Slovenija pa se po številu samomorov uvršča v sam svetovni vrh. Svetovna zdravstvena organizacija na podlagi trendov zadnjih let ocenjuje, da bo do leta 2020 zaradi samomora umrlo letno približno poldrugi milijon ljudi. Več kot desetkrat toliko jih bo poskušala storiti samomor, kar bo pomenilo tri samomora na minuto in en poskus samomora na dve sekundi⁵. Večina tistih, ki so sami končali svoje življenje se je za to odločila zaradi družinskih in osebnostnih kriz ali zaradi neprepoznane in nezdravljene depresije (v okviru te duševne motnje so najbolj ogroženi, ki so samomor že poskušali narediti).

Po ocenah statistike v svetu vsako leto med 10 do 20 milijonov ljudi poskuša narediti samomor, približno milijonu ljudi letno pa to tudi uspe, kar je več kot skupno število umorjenih oz. tistih, ki v enem letu umrejo v vojnah. Torej je samo v tem tisočletju zaradi samomorov umrlo že več kot 7 milijonov ljudi po vsem svetu. Informacija, da se »samo« okrog 10 odstotkov samomorilnih poskusov običajno konča s smrtjo, resnosti problema ne zmanjša ampak mu pomembnost celo poveča oz. »težo« samo doda. Samomor namreč ni slučajno in trenutno dejanje, največkrat gre le za zadnje dejanje dolgo trajajočega procesa v človeku, silne življenjske stiske, ko ne vidi nobenega "izhoda" ali rešitve več. Samomorilno vedenje je namreč proces, ki lahko, po mnenju strokovnjakov za to področje, pri posamezniku traja nekaj trenutkov (impulzivnost, agresivnost) ali več dni ter celo tednov ali mesecev (samomorilni načrt) in se lahko konča na dva načina: kot poskus samomora ali kot samomor. Slovenija se uvršča med šest samomorilno najbolj ogroženih držav v svetu (ki imajo najvišje vrednosti koeficienta samomorilnosti. V zadnjih polovici stoletja je v Sloveniji umrlo zaradi posledic samomora več kot 27000 ljudi (20898 moških in 6189 žensk). Po koeficientu samomorilnosti je Slovenija uvrščena med prvih deset držav na svetu; v letu 2006 je bilo pri nas na 100.000 prebivalcev 26,3 umrlih zaradi samomora⁶.

5Bertolote JM, Fleishmann A. A global perspective in the epidemiology of suicide. *Suicidologi*. 2002;7(2):6-7.

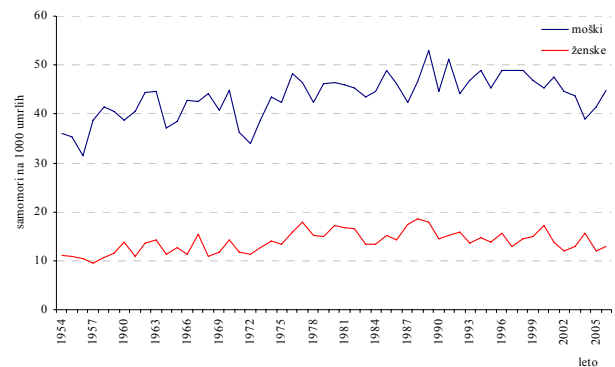
Bertolote JM, Fleishmann A. Suicide and psychiatric diagnosis: a world perspective. *World Psychiatry*. 2002;1(3):181-5

Bertolote, J. M., & Fleischmann, A. (2002). Suicide and psychiatric diagnosis: A worldwide perspective. *World Psychiatry*, 1(3), 181-185. SIEC #2004-0907

⁶ Bertolote JM, Fleischmann A. Suicidal behavior prevention: WHO perspectives on research. *Am J Med Genet C Semin Med Genet* 2005; 133: 8-12.

2. Bondy B, Buettner A, Zill P. Genetics of suicide. *Mol Psychiatry* 2006;

Slika 3: Umrli za posledicami samomorov, Slovenija, 1954-2005

Vir: SURS

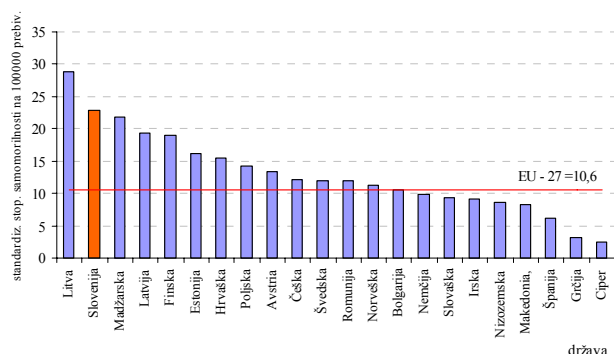
V zadnjih letih so vrednosti koeficienta samomorilnosti za Slovenijo nekoliko nižje, a še vedno presegajo 25 umrlih zaradi samomora na 100000 prebivalcev, skupaj s pribaltskimi državami ter Rusijo in Madžarsko, čeprav so podatki zadnjih let kazali rahel upad tega. Koeficient samomorilnosti (število samomorov/100.000 prebivalcev) je najvišji na področju tako imenovane J-krivulje, ki zajema Finsko, države Ruske federacije, pribaltske države, Ukrajino, Belorusijo, Madžarsko in tudi Hrvaško ter Slovenijo.

Samomori so pomemben vzrok prezgodnjih smrti tudi v Evropi; leta 2006 je zaradi samomora v EU umrlo 58000 ljudi oz. je vsakih 9 minut en človek naredil samomor. Stopnja samomorilnosti je v nekaterih državah članicah EU med najvišjimi na svetu, v drugih državah članicah pa med najnižjimi: razlikujejo se za faktor 12. Mednarodne razlike v vrednosti koeficienta samomorilnosti so posledica razlik v kulturnih tradicijah, religioznih prepričanjih, socialnih okoliščinah, psiholoških potezah in bioloških dejavnikih v teh državah, ki skupaj vplivajo na človekovo vedenje. Število umrlih zaradi samomora je v Evropi večje od števila umrlih zaradi prometnih nesreč; v njih je istega leta umrlo 50000 ljudi. Po standardizirani stopnji umrljivosti zaradi samomora se Slovenija z vrednostjo okrog 30 samomorov na 100.000 prebivalcev (strokovnjaki opredeljujejo prav število 30 samomorov na 100.000 prebivalcev kot kritično mejo) uvršča v vrh evropskih držav.

11: 336-51.

3. Marusic A, Roskar, S. Slovenija s samomorom ali brez (Slovenia with or without suicide). 1st edition. Ljubljana: DZS; 2003.

Slika 4: Standardizirana stopnja umrljivosti zaradi samomora, EU-27 (za manjkajoče države podatek ni na voljo ter Hrvaška, Norveška in Švica, 2006

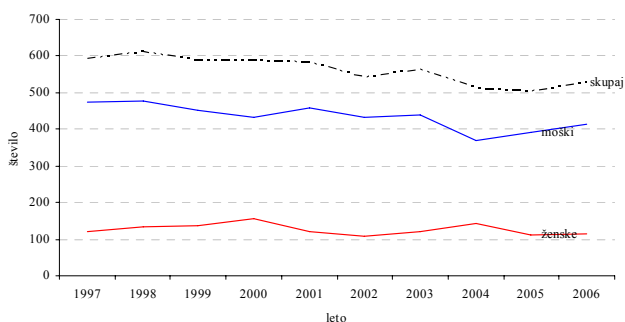

Vir: Eurostat⁷

V Sloveniji umre zaradi samomora na leto skoraj dvakrat več (600) ljudi kot v prometnih nesrečah (približno 300 na leto), zaradi smrti, ki so posledice nezgod, samomorov in ubojev pa se letno zmanjša število ljudi v Sloveniji za 1600 letno.

Vrednost koeficienta samomorilnosti za Slovenijo je bila v obdobju od 1985 do 1996 povprečno 31,5 na 100.000 prebivalcev. Leta 1995, ko je bila njegova vrednost 28,2, smo dosegli celo najnižji koeficient v zadnjih dveh desetletjih. Po letu 1991 je pričel trend samomorilnosti pri nas sicer rahlo upadati, a se je v zadnjih dveh letih, predvsem zaradi porasta števila samomorov moških, začel ponovno dvigati.

Slika 5: Število samomorov po spolu, Slovenija 1997-2006

Vir: IVZ, SURS

V zadnjem desetletju, 1997-2006, je v Sloveniji za posledicami samomorilnih dejanj umrlo povprečno 561 ljudi na leto (434 moških in 127 žensk), vrednost koeficienta samomorilnosti pa se je gibala med 37-48 umrlih moških zaradi samomora ter med 10-15 umrlih žensk zaradi samomora oziroma 25-30 samomorov prebivalcev obeh spolov skupaj na 100000 prebivalcev.

⁷ 21. avgust 2008 /

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00122>

Tabela 2: Vrednost kazalnika število umrlih zaradi samomora na 100000 prebivalcev, po spolu, Slovenija 1997-2006

	leto									
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
skupaj	29,9	30,9	29,7	29,5	29,1	27,1	28,2	25,6	25,1	26,3
moški	48,9	49,5	46,7	44,5	47,1	44,4	45,0	37,9	39,8	42,0
ženske	11,8	13,3	13,5	15,2	12,0	10,5	12,0	13,9	11,0	11,1

Vir: IVZ, SURS

Vrednost tega kazalnika je bila v Sloveniji najvišja leta 1984 (več kot 36 umrlih zaradi samomora na 100.000 prebivalcev letno), najnižja pa v letih 2004 in 2005, ko se je prvič po letih 1965 in 1966 znižala pod 26. Med letoma 1997 in 2006 je bilo v Sloveniji na 100.000 prebivalcev med 25 in 30 samomorov letno. Vrednost kazalnika je bila pri moških najnižja leta 2004 (37,9) in najvišja leta 1998 (48,9); pri ženskah pa je bila vrednost koeficienta samomorilnosti v enakem obdobju najnižja leta 2002 (10,5) ter najvišja leta 2000 (15,2).

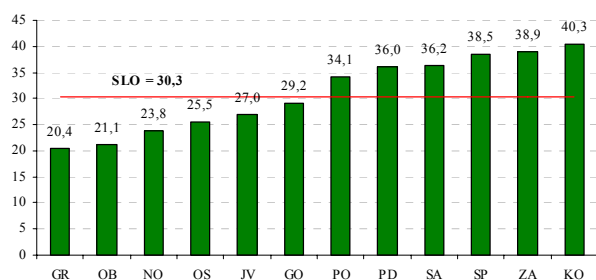
Samomorilnost v Sloveniji v vseh območjih ni enako intenzivna. Glede na pogostost samomorilnosti v posameznih regijah je Slovenija dejansko Evropa v malem, saj so razlike v stopnji koeficienta samomorilnosti med regijami zelo velike, več kot trikratne med severovzhodno in jugozahodno Slovenijo. Splošno so vrednosti tega koeficienta najvišje na SV države in se proti JZ zmanjšujejo oziroma uvrščamo med najbolj »prizadete« regije s tem pojavom Prekmurje, Štajersko in Koroško ter Dolenjsko, saj so zanje značilne nadpovprečne vrednosti količnika samomorilnosti. Najmanj samomorov je na jugozahodu države, na Primorskem (najmanj Goriška statistična regija, kjer je vrednost koeficienta samomorilnosti pod 20.

Tabela 3: Koeficient samomorov na 100000 prebivalcev, statistične regije Slovenije, 2007 – 1997

Stat. reg.	skupaj						
	2006	2004	2002	2000	1999	1998	1997
SLO	26,3	25,6	27,1	29,5	29,7	30,9	29,9
PO	29,5	25,3	22,7	26,5	28,0	37,5	30,2
PD	31,9	27,9	29,7	34,1	37,2	37,6	32,5
KO	36,7	36,6	43,3	39,1	32,4	43,3	43,3
SA	30,2	35,4	35,0	37,4	31,2	33,3	34,7
ZA	17,7	28,5	32,7	56,3	40,9	34,5	40,7
SP	32,8	31,5	28,6	33,0	43,0	43,0	45,7
JU	19,3	23,7	18,8	30,4	27,6	35,8	25,5
OS	23,2	22,1	22,1	22,4	27,1	24,4	29,2
GO	25,0	26,2	31,4	31,0	30,5	28,2	26,1
NO	15,5	23,5	15,8	29,7	15,8	33,9	27,8
GR	21,8	13,4	29,2	19,1	19,9	19,2	18,3
OB	25,4	15,2	19,1	20,2	20,3	19,5	14,6

Vir: SURS

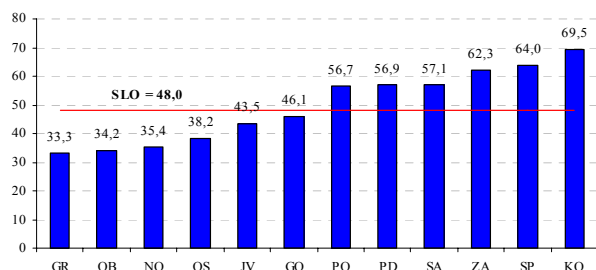
Slika 6: Povprečna vrednost koeficienta samomorilnosti, statistične regije Slovenije, 1997-2006

Vir: IVZ, SURS

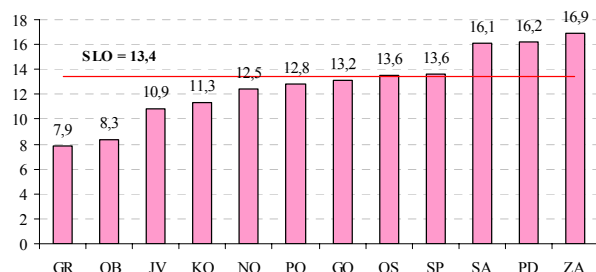
Med ljudmi, ki svoje življenje končajo s samomorom, je v Sloveniji trikrat več moških kot žensk, medtem, ko poskuša storiti samomor več žensk kot moških. Po številu samomorov med ženskami pa je Slovenija v svetu tudi visoko uvrščena – na tretje mesto. Glede na stan umrlih zaradi samomora je v Sloveniji tveganje za samomor najvišje (na leto) med ovdovelimi (229) in ločenimi moškimi (130), najnižje pa med samskimi (6) in poročenimi ženskami (12).

Slika 7: Povprečna vrednost koeficienta samomorilnosti moških, statistične regije Slovenije, 1997-2006

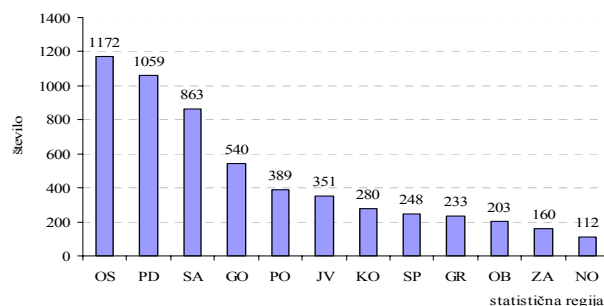
Vir: IVZ, SURS

Slika 8: Povprečna vrednost koeficienta samomorilnosti žensk (umrle ženske zaradi samomora na 100 000 prebivalcev ženskega spola) v regijah Slovenije, 1997-2006

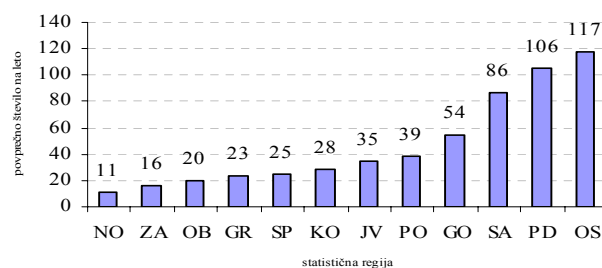
Vir: SURS

Slika 9: Število samomorov, statistične regije Slovenije, 1997-2006 (slovenija = 5610)

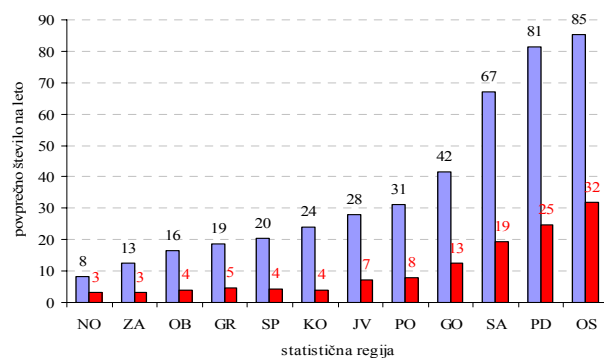
Vir: SURS

Slika 10: Povprečno število samomorov v letu, statistične regije Slovenije, 1997-2006 (Slovenija = 561)

Vir: SURS

Slika 11: Povprečno število samomorov v letu po spolu, statistične regije Slovenije, 1997-2006 (Slovenija MOŠKI = 434, ŽENSKKE = 127)

Vir: SURS

Povprečno je umrli zaradi samomora je v Sloveniji star okrog 50 let. To je dve desetletji manj od povprečne starosti osebe, ki umre naravne smrti ali, povedano drugače: s samomorom skrajšamo v Sloveniji življenje za povprečno 20 let. Precej nižja je starost tistih, ki so samomor poskušali in dejanje preživeli. Ker se letno zgodi približno 600 samomorov, izgubimo v Sloveniji na ta način vsako leto 12 tisoč let življenja (zelo veliko). To je vseeno manj od

»izgubljenih let« zaradi umrlih v prometnih nesrečah, ki jih je številčno sicer manj kot samomorov, a je povprečna starost ljudi, ki umrejo v prometnih nesrečah nižja.

Ljudje za samomor odločajo v različnih življenjskih obdobjih. Prepričanje nekaterih, da je samomorilno vedenje v Sloveniji pogosto predvsem med mlajšimi, je zmotno. Pri otrocih, mlajših od 15 let, je samomor redkejši, sicer pa se samomori dogajajo v vseh starostih in se število samomorov s starostjo povečuje ter tudi vrednosti koeficienta samomorilnosti v višjih starostnih skupinah naraščajo. Starostniki tako predstavljajo za samomor zelo ogroženo skupino⁸. V Sloveniji se na primer od povprečja (30) v starostnem obdobju med 65 in 69 leti dvigne na še enkrat večjo številko, po 70. letu pa še bolj naraste (72). V Sloveniji, ki je po številu samomorov med starostniki, starejšimi od 65 let prva na svetu, število smrtnih primerov zaradi samomora pri osebah, starejših od 65 let narašča že od leta 1985. Ločeno po spolu je statistika nekoliko drugačna. Z vrednostjo koeficient samomorilnosti za moške, stare nad 65 let (94) smo čisto na vrhu evropske lestvice, z vrednostjo tega kazalnika za ženske (21) pa na četrtem mestu v Evropi (več samomorov žensk v tej starostni skupini imajo le v Litvi, Švici in Srbiji). Tudi pri tem kazalniku so razlike med statističnimi regijami značilne. Največji delež (dve tretjini) samomorilcev v Sloveniji se odloči za smrt z obešanjem - kar je posebnost držav vzhodne Evrope - in sicer več moških kot žensk (72% moških in 57% žensk).

ZAKLJUČEK

Ker tudi med prebivalci Slovenije: misli na samomor zorijo dolgo, vzroki zanj so številni, samomori so povezani z družinsko, ekonomsko in kulturno situacijo, lahko so tudi posledica bolezni; lahko ga stori vsakdo, ne glede na starost, izobrazbo, poklic, izkušnje, položaj v družbi..., samomora kot smrti, za katero se odloči posameznik, ne bomo mogli nikoli izkoreniniti ali izbrisati, saj je to posameznikova zelo osebna odločitev. Lahko pa usmerjamo (in moramo?!), kot skupnost, svoje zmožnosti v preventivo in razvoj ter oblikovanje take družbe in »vzdušja v njej«, ki bo vzpodbujala k več veselja in odprtosti do življenja v vseh življenjskih obdobjih in vseh oblikah in tako zmanjševala »želje po končanju življenja«. Predvsem družina in šola, ki sta prvi v verigi dejavnikov zdravega duševnega razvoja posameznika, bi morali biti pozorni na primeren način vzgoje za tak način življenja (najprej seveda z osebnim zgledom odraslih) in na dovolj zgodnje prepoznavanje kakršnihkoli odstopanj v obnašanju (tako otrok kot starejših), ki kažejo ali opozarjajo na duševno stisko. Pravijo, da je življenje večkrat težko in, da ga je še težje ustrezno pojasniti. Treba ga je živeti. Del tega (»živeti«) velja za nas vse: bolj učinkovit in dolgoročnejši spoprijem s samomorilnostjo ter vztrajen napor za primerno duhovno,

politično, pravno in gospodarsko razvitost ter stabilnost družbe oziroma dvig njene civilizacijske in kulturne ravni. Zakaj? Da bo med nami počasi manj neprimerne tekmovalnosti, brezobzirnosti, zavisti in več odprtosti za dobro, ljubeznivo. Preprosto: več prostora za »človeško«.

LITERATURA

- [1] Adamčič Pavlovič, D., 2004. Panična motnja v: Prispevki iz vedenjsko kognitivne terapije, Zbornik1, Društvo za vedenjsko in kognitivno terapijo, Ljubljana, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- [2] Bertolote JM, Fleishmann A. 2002. A global perspective in the epidemiology of suicide. *Suicidologi*. 7(2):6-7.
- [3] Bertolote JM, Fleischmann A., 2005. Suicidal behavior prevention: WHO perspectives on research. *Am J Med Genet C Semin Med Genet* 2; 133: 8-12.
- [4] Bertolote JM, Fleishmann A. 2002. Suicide and psychiatric diagnosis: a world perspective. *World Psychiatry*. 1(3):181-185.
- [5] Bondy B, Buettner A, Zill P., 2006. Genetics of suicide. *Mol Psychiatry* 11: 336-51.
- [6] Canetto, S. S., 1995. Elderly Women and Suicidal Behaviour. In S. S. Canetto and D. Lester (eds.), *Women and Suicidal Behaviour*. New York: Springer Publishing, Inc.
- [7] Cattell, H., 2000. Suicide in the elderly. *Advances in Psychiatric Treatment* 6, 102-108.
- [8] Cukut S., 2006. Rojstva in samomori v Sloveniji skozi tri desetletja (1971-2001), Ljubljana ZRC.
- [9] Čačinovič- Vogrinčič, G., 1995. Družina, pravica do resničnosti. DRUŽINA: Družina (Zbornik predavanj na osrednjih strokovnih prireditvah v Sloveniji v letu družine v Cankarjevem domu v Ljubljani v letu 1994) . Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.
- [10] Davis-Raskin, V., 1997. When words are not enough, New York, Broadway books, cop. 1997, XVIII, 318 str.
- [11] Donnelly, J., 1990. Suicide: right or wrong? New York: Prometheus Book.
- [12] Durkheim, E., 1897/1992. Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri. Ljubljana: Škuc Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- [13] Durič R., 2005. Samomor. Stališča o samomoru in samomorilnost v Sloveniji. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede. Univerza v Ljubljani.
- [14] Gallo JJ, Gonzales J., 2001. Depression and Other Mood Disorders. V: Adelman AM, Daly MP, Weiss BD eds. 20 common problems in Geriatrics. New York: McGraw Hill.
- [15] Gartner, K. / Vrbinc, F., 1998. Na koncu predora je luč : zdravila za dušo - poti iz življenjskega strahu, Celovec, Ljubljana, Dunaj, Mohorjeva založba, cop. 174 str.
- [16] Geržan K., 1999. Prekinjano življenje – samomorilnost na Slovenskem. Ljubljana. Založba Družina.
- [17] Giller, R., 1992. Premagovanje depresije-Britansko holistično medicinsko združenje. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- [18] Gosar, I., 2008. Kaj nas v resnici ogroža (V premislek). Družina 34 – 24. avgust 2008, str. 20
- [19] Hojnik-Zupanc, I., 1997. Dodajmo življenje letom. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije.
- [20] Kiemo, K., 2004. Towards A Socio-Economic and Demographic Theory of Elderly Suicide: A Comparison

⁸ Gallo JJ, Gonzales J. Depression and Other Mood Disorders. V: Adelman AM, Daly MP, Weiss BD eds. 20 common problems in Geriatrics. New York: McGraw Hill 2001: 20535.

- of 49 Countries At Various Stages of Development. Uppsala. Dostopno: (27. april 2007) na: <http://www.soc.uu.se/publications/fulltext/diss2003-3.pdf>
- [21] Knez, D., 2003. Sociološki pogledi na samomor. V Marušič, Andrej in Saška Roškar (ur): Slovenija s samomorom ali brez, 38-44. Ljubljana: DZS.
- [22] Kocmur, M., 1994. Stanja tesnobe, v: Pomoč človeku v stiski / urednica O. Tekavčič-Grad, Ljubljana, str. 61-65
- [23] Kogoj, A., 1998. Psihiatrična urgentna stanja pri starostnikih. Romih, Janez in Žmitek Andrej (ur): Urgentna stanja v psihiatriji, 142-152. Begunje: Medium d.o.o.
- [24] Kogoj, A., 2004. Psihološke potrebe v starosti. Zdravniški vestnik 73 (10), 749-51
- [25] Kostnapfel, J., 1998. Življenska motivacija v višji starosti. ISIS 7 (12), 45-48.
- [26] Kravanja M., 2006. Baza podatkov umrlih. Inštitut za varovanje zdravja. Enota za zdravstveno statistiko.
- [27] Leskošek, F., 2000. Povzetek doktorske disertacije "Sociološki vidiki samomorilnosti na Slovenskem. Dostopno na <http://www.dr-leskosek.com/> (27.april 2007).
- [28] Leskošek, F., 2006. Na drugi del življenjskega popotovanja se vkrcamo popolnoma nepripravljeni. Delo, 14. 9. 2006. Dostopno na <http://www.delo.si/> (27. aprila 2007).
- [29] Loebel, J. P., 2005. Completed Suicide in Late Life. Psychiatric services 56 (3), 260-263.
- [30] Marušič, A., 2003. Samomor med genomom in environmentom. V Marušič, Andrej in Saška Roškar (ur): Slovenija s samomorom ali brez, 21-29. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- [31] Marusic A, Roskar, S., 2003. Slovenija s samomorom ali brez. 1. izdaja. Ljubljana: DZS.
- [32] Milčinski, L., 1985. Samomor in Slovenci. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- [33] Milčinski, L., 1998. Kako danes zremo na samomor. Romih, Janez in Žmitek Andrej (ur): Urgentna stanja v psihiatriji, 142-152. Begunje: Medium d.o.o.
- [34] Osgood, N. J., Brant, B. A., & Lipman, A., 1991. Suicide Among The Elderly In Long Term Care Facilities. New York: Greenwood Press.
- [35] Pečnjak, V., 1998. Psihologija tretjega življenjskega obdobja. Bled: Vid Pečjak in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- [36] Pišljari, M., 2003. Preprečevanje samomora med starejšimi. V Marušič, Andrej in Saška Roškar (ur): Slovenija s samomorom ali brez, 104-116. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- [37] Plath, D. W., 1972. Japan: The After Years. In D. Cowgill & L. Holmes (eds.), Ageing and Modernisation. New York: Appleton-Century-Crofts.
- [38] Regoršek, V., 2005. Stari ljudje v sloveniji danes in jutri. V Muršec, Mojca (ur): Ali smo pripravljeni na starost jutrišnjega dne?, 1-6. Maribor: Splošna bolnišnica Maribor.
- [39] Statistični urad Republike Slovenije. Demografsko socialno področje: Prebivalstvo. Dostopno na http://www.stat.si/tema_demografsko.asp (15. avgust 2008).
- [40] Strategija varstva starejših do leta 2010 - Solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva. Dostopno na http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/strategija_varstva_starejsih_splet_041006.pdf (27.april 2007).
- [41] Svetičič, J., Marušič, A., Kravanja, M., 2006. Slovenija z najvišjim količnikom samomorov med starejšimi na svetu. V Zdravo staranje, iluzija ali realnost. Maribor: ZZV Maribor
- [42] Šešok, J., Prezgodnja umrljivost v Sloveniji v obdobju 1997-2005. IVZ RS. 4. Slovenski kongres preventivne medicine. Izzivi javnega zdravja v tretjem tisočletju, Portorož, 17-19 maj 2007 Dostopno http://www.ivz.si/javne_datoteke/datoteke/1302-KongrescPM_Port_07.ppt#298,37, Slide 37/ (20. avgust 2008)
- [43] Tomori, M., 2003. Zapletena vprašanja in preprosti (?) odgovori. Pogledi 1 (1-2), 7-8.
- [44] Vertot, N., 2007. Dejstva o ženskah in moških v Sloveniji. Ljubljana, Statistični urad RS, 52.str.
- [45] Vertot, N., 2007. Invalidi, starejši in druge osebe s posebnimi potrebami v Sloveniji. Ljubljana, Statistični urad RS, 52.str..
- [46] Vertot, N., 2001. Popisi na Slovenskem 1948-1991 in popis 2002. Ljubljana, Statistični urad RS, 69.str.
- [47] Vočko M., 2002. Tesnoba in depresija - z roko v roki: depresivnosti je vedno več, Zdravje, Letn. 24, št. 269 (jul. 2002), str. 21-24
- [48] Zalokar, J., 1983. O tesnobi našega časa: anksioznost in anksiozna stanja, Celje, Mohorjeva družba, 92 str.
- [49] Zihlerl, S., 1994. Starostnik v stiski. V Tekavčič-Grad O ed. Pomoč človeku v stiski. 125-30. Ljubljana: Litterapicta.
- [50] Zorko, M., Roškar, S., Marušič, A., 2003. Novosti na področju raziskovanja samomora. Pogledi 1 (1-2), 9-11.
- [51] Zupan, D., Stamos, V., 1997. Fobične, anksiozne in obsesivno-kompulzivne motnje, v: Nevrotske, stresne in somatoformne motnje v splošni medicini in psihiatriji / [urednika Brane Brinšek, Vladka Stamos], Begunje, Psihiatrična bolnišnica, 1997, str. 25-37.

Indeks avtorjev / Author index

Dolničar Vesna	5
Domadenik Polona	58
Gams Matjaž	9
Gerjolj Stanko	14
Gostečnik Christian	18
Gobelšek Jankovič Liljana	28
Jakoš Aleksander	22, 25
Kasesnik Karin	32
Krivec Jana	9
Kveder Andrej	54
Kveder Obersnel Dunja	54
Malacič Janez	36, 41
Merše Tomaž	50
Ograjenšek Irena	58
Osredkar Jože Mari	46
Pavlič Rotar Danica	75
Poric Nevzet	62
Potočnik Vinko	65
Redek Tjaša	58
Repič Tanja	70
Rifel Janez	75
Sambt Jože	80
Selak Irena	86
Šemerl Šelb Jožica	90
Senegačnik Jurij	94
Strehovec Tadej	97
Švab Igor	75
Vertot Petronela	101, 110